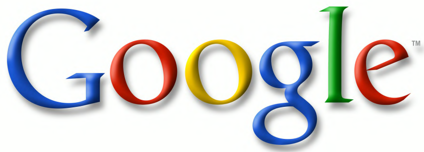

Haagsch Jaarboekje

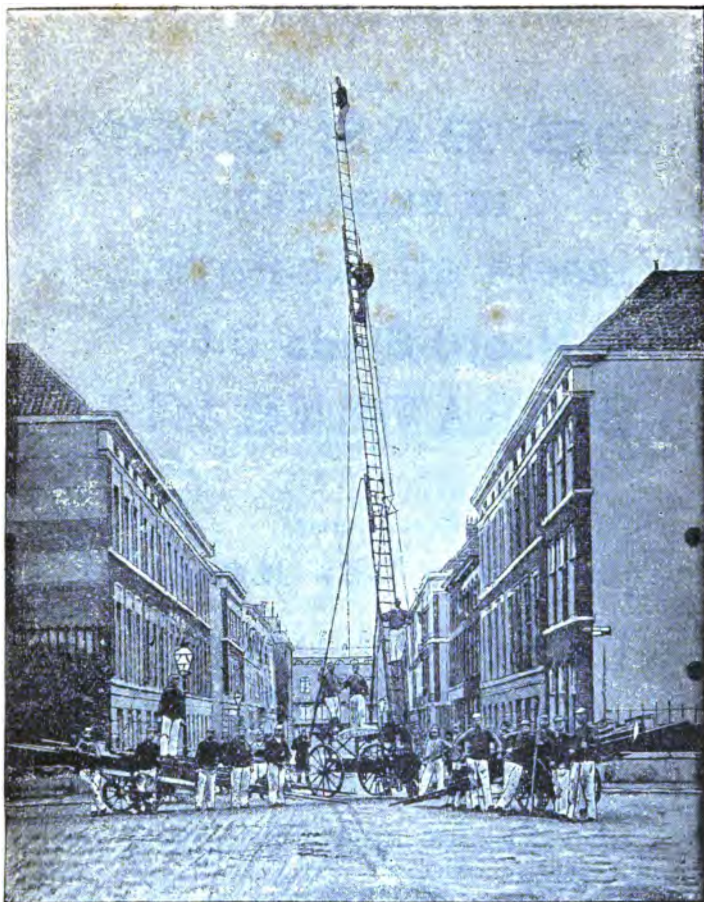
1896

DE RESIDENTIEBODE,

het GOEDKOOPST Katholiek DAGBLAD

Bureaux: KLEINE NOBELSTRAAT 2.

FABRIEK NOORDWAL 3c,

KANTOOR PAPESTRAAT 1b.

De Glazenwasscherij en Jalousiën-fabriek

VAN

J. SENFT & Co.

OPGERICHT 1886.

Verricht alle mogelijke werkzaamheden volgens bovengenoemde vakken tegen de meest CONCURREERENDE PRIJZEN.

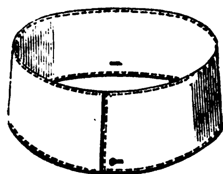
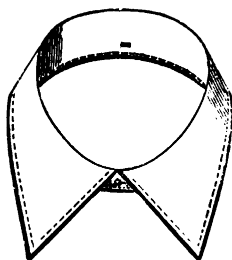
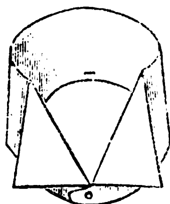
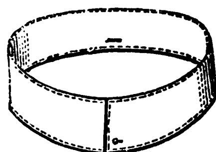
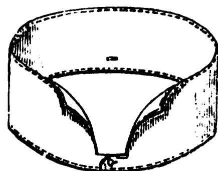
Heeft al hare werklieden tegen ongelukken verzekerd en staan volkomen borg voor de eventueele schade door het personeel veroorzaakt.

Staat in geene verbinding met andere instellingen hier ter stede.

'Kantoor Papestraat 1b — Jalonsiën-Fabriek Noordwal 3c,

bij de PRINSESTRAAT.

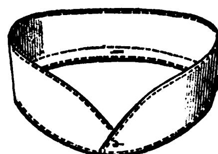
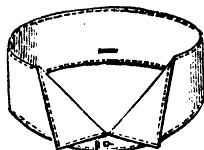
CIRCA 1400 ABONNE'S.

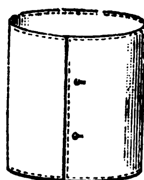
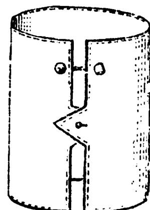
BRACKEL
EN
BROERMANN

Lange Poten 43,

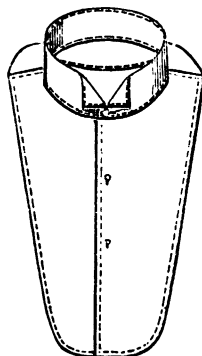
bij het PLEIN.

Grootse sorteering
LINNEN BOORDEN,
FRONTS EN
MANCHETTEN.

Specialiteit in:
Overhemden en Nachthemden naar maat of modelhemd.

Elk gewenscht model wordt binnen 8 dagen precies volgens opgave geleverd zonder prijsverhooging.

Solide kwaliteiten. Lage prijzen.

HAAGSCH JAARBOEKJE.

HAAGSCH JAARBOEKJE

VOOR

1896,

ONDER REDACTIE VAN

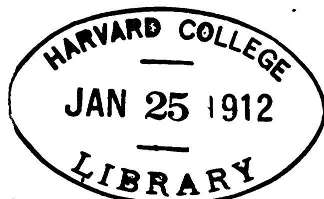
A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

ACHTSTE JAARGANG.

Orgaan der Vereeniging: „DIE HAGHE."

's-GRAVENHAGE — MOUTON & Co.
1896.

Drukkerij Mouton & Co., Den Haag.

De uitgave van den achtsten Jaargang van het Haagsch Jaarboekje valt samen met het vijfjarig bestaan der Vereeniging „DIE HAGHE", *tot wier orgaan het in 1891 werd verheven.*

Beide lichamen mogen bogen op klimmende belangstelling.

Dit te bestatigen is den Redacteur hoogst aangenaam, even als hij gaarne erkent, de krachtige medewerking van leden en niet-leden der Vereeniging, waarvoor hij zijn bijzonderen dank betuigt.

's-Gravenhage, October 1895.

KALENDER.

Januari.		AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag.		
2 Donderdag.		
3 Vrijdag.		
4 Zaterdag.		
5 ZONDAG.		
6 Maandag.		
7 Dinsdag.	L. K.	
8 Woensdag.		
9 Donderdag.		
10 Vrijdag.		
11 Zaterdag.		
12 ZONDAG.		
13 Maandag.		
14 Dinsdag	N. M.	
15 Woensdag.		
16 Donderdag.		
17 Vrijdag.		
18 Zaterdag.		
19 ZONDAG.		
20 Maandag.		
21 Dinsdag.		
22 Woensdag.		
23 Donderdag.	E. K.	
24 Vrijdag.		
25 Zaterdag.		
26 ZONDAG.		
27 Maandag.		
28 Dinsdag.		
29 Woensdag.		
30 Donderdag.	V. M.	
31 Vrijdag.		

Februari.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag.	
6 Donderdag. L. K	
7 Vrijdag.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag.	
13 Donderdag. N. M.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag. E.K.	
22 Zaterdag.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag.	
28 Vrijdag. V. M.	
29 Zaterdag.	

Maart.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag.	
3 Dinsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag. L. K.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag.	
14 Zaterdag. N. M.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dinsdag.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag.	
21 Zaterdag.	
22 ZONDAG. E. K.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag.	
25 Woensdag.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag.	
28 Zaterdag.	
29 ZONDAG. V. M.	
30 Maandag.	
31 Dinsdag.	

April.	AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag.	
2 Donderdag.	
3 Vrijdag.	
4 Zaterdag.	
5 ZONDAG. L. K.	
6 Maandag.	
7 Dinsdag.	
8 Woensdag.	
9 Donderdag.	
10 Vrijdag.	
11 Zaterdag.	
12 ZONDAG.	
13 Maandag. N. M.	
14 Dinsdag.	
15 Woensdag.	
16 Donderdag.	
17 Vrijdag.	
18 Zaterdag.	
19 ZONDAG.	
20 Maandag. E. K.	
21 Dinsdag.	
22 Woensdag.	
23 Donderdag.	
24 Vrijdag.	
25 Zaterdag.	
26 ZONDAG.	
27 Maandag. V. M.	
28 Dinsdag.	
29 Woensdag.	
30 Donderdag.	

Mei.		AANTEEKENINGEN.
1 Vrijdag.		
2 Zaterdag.		
3 ZONDAG.		
4 Maandag.	L. K.	
5 Dinsdag.		
6 Woensdag.		
7 Donderdag.		
8 Vrijdag.		
9 Zaterdag.		
10 ZONDAG.		
11 Maandag.		
12 Dinsdag.	N. M.	
13 Woensdag.		
14 Donderdag.		
15 Vrijdag.		
16 Zaterdag.		
17 ZONDAG.		
18 Maandag.		
19 Dinsdag.		
20 Woensdag.	E. K.	
21 Donderdag.		
22 Vrijdag.		
23 Zaterdag.		
24 ZONDAG.		
25 Maandag.		
26 Dinsdag.	V. M.	
27 Woensdag.		
28 Donderdag.		
29 Vrijdag.		
30 Zaterdag.		
31 ZONDAG.		

Juni.		AANTEEKENINGEN.
1 Maandag.		
2 Dinsdag.		
3 Woensdag.	L. K.	
4 Donderdag.		
5 Vrijdag.		
6 Zaterdag.		
7 ZONDAG.		
8 Maandag.		
9 Dinsdag.		
10 Woensdag.		
11 Donderdag.	N. M.	
12 Vrijdag.		
13 Zaterdag.		
14 ZONDAG.		
15 Maandag.		
16 Dinsdag.		
17 Woensdag.		
18 Donderdag.	E. K.	
19 Vrijdag.		
20 Zaterdag.		
21 ZONDAG.		
22 Maandag.		
23 Dinsdag.		
24 Woensdag.		
25 Donderdag.		
26 Vrijdag.	V. M.	
27 Zaterdag.		
28 ZONDAG.		
29 Maandag.		
30 Dinsdag.		

Juli.		AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag.		
2 Donderdag.		
3 Vrijdag.	L. K.	
4 Zaterdag.		
5 ZONDAG.		
6 Maandag.		
7 Dinsdag.		
8 Woensdag.		
9 Donderdag.		
10 Vrijdag.	N. M.	
11 Zaterdag.		
12 ZONDAG.		
13 Maandag.		
14 Dinsdag.		
15 Woensdag.		
16 Donderdag.		
17 Vrijdag.	E. K.	
18 Zaterdag.		
19 ZONDAG.		
20 Maandag.		
21 Dinsdag.		
22 Woensdag.		
23 Donderdag.		
24 Vrijdag.	V. M.	
25 Zaterdag.		
26 ZONDAG.		
27 Maandag.		
28 Dinsdag.		
29 Woensdag.		
30 Donderdag.		
31 Vrijdag.		

22	Nov.	Beschermfeest van Maria.
29	»	Eerste Zondag van den Advent.
30	»	H. Andreas, Apostel. *Dag van Devotie.*
2	Decem.	*Vastendag.*
4	»	*Vastendag.*
6	»	Tweede Zondag van den Advent.
8	»	Feest der Onbevlekte Ontvangenis van Maria. *Verplichting om Mis te hooren.*
9	»	*Vastendag.*
11	»	*Vastendag.*
13	»	Derde Zondag van den Advent.
16	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
18	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
19	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
20	»	Vierde Zondag van den Advent.
23	»	*Vastendag.*
24	»	Vigilie. *Vastendag.*
25	»	Kerstmis. *Te vieren als Zondag.*
26	»	H. Stephanus, eerste Martelaar. *Te vieren als Zondag.*
27	»	H. Joannes, Apostel en Evangelist. *Dag van Devotie.*
28	»	H.H. Onnoozele kinderen.

Israëlitische Feestdagen.

Purimfeest . . 28 Febr.
Paschen 29 Maart—5 April.
Pinksteren 18 en 19 Mei.
Nieuwjaar(5657) 8 en 9 Sept.
Groote Verzoendag 17 Sept.
Loofhuttenfeest 22-28 Sept.
Vreugde der Wet 30 Sept.

Begin der Jaargetijden.

Maart 20. Begin der *Lente.* Gelijkheid van dag en nacht.

Juni 20. Begin van den *Zomer.* Langste dag.

September 22. Begin van den *Herfst.* Gelijkheid van dag en nacht.

December 21. Begin van den *Winter.* Kortste dag.

KONINKLIJKE FAMILIE.

Hare Majesteit,

Koningin WILHELMINA-HELENA-PAULINA-MARIA, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, geboren 31 Augustus 1880, dochter van wijlen Koning Willem III, geb. 19 Februari 1817, overleden 23 November 1890 en van Koningin Adelheid-Emma-Wilhelmina-Theresia.

H. M. de Koningin Weduwe Regentes van het Koninkrijk.

Koningin-Regentes ADELHEID-EMMA-WILHELMINA-THERESIA, dochter van wijlen den Vorst van *Waldeck* en *Pyrmont* en van wijlen H. D. H. *Helena*, Prinses van *Nassau*, weduwe van Koning Willem III, geboren 2 Augustus 1858.

TANTE DER KONINGIN: **Hare Koninklijke Hoogheid**

Prinses WILHELMINA-MARIA-SOPHIA-LOUISE, geb. 8 April 1824, gehuwd 8 Oct. 1842 met Prins *Carl-Alexander-August-Johann*, Groothertog van Saksen-Weimar-Eisenach, geb. 24 Juni 1818.

NICHT DER KONINGIN: **Hare Koninklijke Hoogheid**

Prinses WILHELMINA-FREDERIKA-ANNA-ELISABETH-MARIA, Prinses der Nederlanden, geb. 5 Juli 1841, (dochter van *Willem-Frederik-Karel*, Prins der Nederlanden, geb. 28 Febr. 1797, overl. 8 Sept. 1881), geh. 18 Juli 1871 met *Wilhelm-Adolph-Maximiliaan-Carl*, Prins von Wied, geb. 22 Aug. 1845.

HOOGE COLLEGIËN VAN STAAT.

Ministers, Hoofden van Departementen.

Buitenlandsche Zaken, Jhr. Mr. J. Roëll.
Binnenlandsche Zaken, Mr. S. van Houten.
Justitie, Mr. W. van der Kaay.
Financiën, Mr. J. P. Sprenger van Eyk.
Oorlog, Gep. Luit.-Generaal C. D. H. Schneider.
Marine, Jhr. H. M. van der Wijck.
Koloniën, Mr. J. H. Bergsma.
Waterstaat, Handel en Nijverheid, Ph. W. v. d. Sleyden.

Ministers van Staat.

Mr. J. Heemskerk Az. — Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga. — Mr. E. J. J. B. Cremers. — Mr. Æ. Baron Mackay. — Mr. J. L. H. A. Baron Gericke van Herwijnen.

Ministeriën sedert 1848.

Datum van optreding	Naam van het Ministerie.	Datum van aftreding.	Tijd van duur.		
			J.	M.	D.
25 Maart 1848.	Donker Curtius.	1 Nov. 1849.	1	7	5
1 Nov. 1849.	Thorbecke.	19 April 1853.	3	5	19
19 April 1853.	Van Hall.	23 Juni 1856.	3	2	4
23 Juni 1856.	Van der Brugghen.	12 Maart 1858.	1	8	17
12 Maart 1858.	Van Tets.	22 Febr. 1860.	1	11	10
22 Febr. 1860.	Godefroi.	31 Jan. 1862.	1	11	9
31 Jan. 1862.	Thorbecke (Tweede).	9 Febr. 1866.	4		9
9 Febr. 1866.	Geertsema.	1 Juni 1866		3	22
1 Juni 1866.	Heemskerk.	4 Juni. 1868.	2		3
4 Juni 1868.	Fock.	3 Jan. 1871.	2	6	30
3 Jan. 1871.	Thorbecke (Derde).	6 Juli 1872	1	6	3
6 Juli. 1872.	Geertsema (Tweede).	27 Aug. 1874	2	1	21
27 Aug. 1874.	Heemskerk (Tweede).	3 Nov. 1877.	3	2	6
3 Nov. 1877.	Kappeyne.	19 Aug. 1879.	1	9	16
19 Aug. 1879.	Van Lynden van Sandenburg.	23 April 1883.	3	8	4
23 April 1883.	Heemskerk (Derde).	21 April 1888.	4	11	29
21 April 1888	Mr. Æ. Baron Mackay.	21 Aug. 1891.	3	4	—
21 Aug. 1891.	Mr. G. van Tienhoven.	21 Maart 1894.	2	7	—
21 Maart 1894.	Tak van Poortvliet.	8 Mei 1894.	—	1	19
8 Mei 1894.	Roëll.				

RAAD VAN STATE.

Presidente: H. M. de Koningin-Regentes.
Vice-President: Jhr. Mr. J. Æ. A. van Panhuijs.
Leden: Mr. A. J. Swart, Mr. C. J. A. Heydenryck, Jhr. Mr. J. F. van Humalda van Eijsinga, Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, Jhr. Mr. W. F. Rochussen, Mr. J. Heemskerk Azn., Mr. P. F. Hubrecht, J. C. C. den Beer Poortugael, Mr. J. P. R. M. de Nerée van Babberich, Mr. T. M. C. Asser, P. ten Bosch, Jhr. Mr. H. van der Wijck, Mr. U. H. Huber, Mr. J. P. Moltzer.
Secretaris: Mr. G. Royaards.
Referendarissen: Mr. A. J. Graaf van Randwijck. — Mr. C. Bake.
Commiezen van Staat: Mr J. B. Breukelman. — Mr. W. L. Baron de Vos van Steenwijk. — Mr. H. H. A. Nijs.

Staatsraden in buitengewone dienst.

Mr. Kingma Hz. — Dr. P. L. Rijke. — Mr. E. H. 's Jacob. — Mr. A. F. X. Luyben.

NEDERLANDSCHE RIDDERORDEN.

Kanselier der Orden: Jhr. G. M. Verspyck, Gep. Luit. Gen.
Secretaris der Kanselarij: J. H. L. F. van Franck.

HOOGE RAAD VAN ADEL.

Voorzitter: A. Baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nijenbeek.

Leden : Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk. — Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave. — Jhr. M. P. Smissaert. — A. C. Baron Snouckaert van Schauburg.
Secretaris : Jhr. D. Rutgers van Rozenburg.

ALGEMEENE REKENKAMER.

Voorzitter : E. W. J. Baron Six van Oterleek.
Leden : W. A. van Rees. — C. M. van Vliet. — J. L. Becking. — Jhr. Mr. S. M. S. de Savornin Lohman. — Jhr. Mr. J. A. Sandberg. — J. L. Le Bron de Vexela.
Secretaris : Jhr. Mr. J. H. van Reenen.
Referendaris : G. C. Baron van Asbeck.

KABINET DER KONINGIN.

Directeur : Jhr. Mr. P. H. Gevers Deijnoot.
Referendarissen : Jhr. P. J. Vegelin van Claerbergen. — C. O. G. de Ridder. — Mr. J. A. Baron de Vos van Steenwijk.

VOOGDIJ DER KONINGIN.

Moeder-Voogdes. H. M. de Koningin-Weduwe, Regentes van het Koninkrijk.

Mr. W. Baron van Goltstein van Oldenaller, *Voorzitter.* — Jhr. Mr. J. Roëll. — Jhr. Mr. J. Æ. A. van Panhuys. — Mr. A. J. Swart. — E. W. J. Baron Six van Oterleek. — Mr. J. G. Kist. — Mr. C. Polis. — A. N. J. M. Baron van Brienen van de Groote Lindt.

STATEN-GENERAAL (op 15 November 1895.)

Eerste Kamer.

VOORZITTER: Mr. A. van Naamen van Eemnes.

Noord-Brabant: W. J. H. Prinzen, Mr. P. J. A. Smitz, Mr. A. Sassen, Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheijen, W. Merkelbach, Mr. E. H. J. M. van Zinnicq Bergmann.

Gelderland: Jhr. H. A. D. Coenen, Mr. W. C. Baron van Pallandt van Waardenburg en Neerijen, Jhr. F. X. J. van Nispen tot Pannerden, Jhr. Mr. D. Engelberts, Mr. W. C. J. J. Cremers, J. E. N. Baron Schimmelpenninck van der Oije.

Zuid-Holland: T. P. Viruly, Mr. E. J. J. B. Cremers. I. D Fransen van de Putte, Mr. C. Pijnacker Hordijk. Hendrik Muller Sz. Mr. S. A. Vening Meinesz, Mr. R. F. H, P. L. A. V. Boneval Faure, Mr. B. M. Vlielander Hein, Mr. H. A. Nebbens Sterling, F. H. P. van Alphen.

Noord-Holland: Mr. E. N. Rahusen, A. C. Wertheim, H. F. Bultman, J. Prins, J. Breebaart, A. Prins, Mr. H. J. Kist, M. de Jong, Mr. G. van Tienhoven.

Zeeland: Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, Mr. E. Fokker.

Utrecht: Jhr. Mr. L. C. C. O. M. van Nispen, Mr. R. Melvil Baron van Lijnden.

Friesland: Mr. W. A. Bergsma, Jhr. Mr. J. H. F. K. van Swinderen, D. D. Breuning, Mr. W. J. van Welderen baron Rengers.

Overijssel: Mr. A. van Naamen van Eemnes, G. J. van Heek. Mr. K. R. van Marle.

Groningen: Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein, D. K. Welt, Mr. J. H. Geertsema.

Drenthe: Mr. A. E. J. Nijsingh, Mr. H. Van Lier.

Limburg: W. H. Pyls, H. G. L. Regout, L. H. A. Magnée.

Griffier: Mr. O. W. Star Numan.
Commies-Griffier: Mr. H. Zillesen.

Tweede Kamer.

VOORZITTER: Mr. J. G. Gleichman.

Groningen . . . Mr. J. D. Veegens. Mr. H. L. Drucker.
Zuidhorn . . . . G. Zijlma.
Appingedam . . . J. Schepel.
Winschoten . . . B. L. Tijdens.
Veendam . . . . Mr. E. A. Smidt.
Assen . . . . . Mr. J. J. Willinge.
Emmen . . . . Dr. P. H. Roessingh.
Leeuwarden . . . C. V. Gerritsen.
Harlingen . . . A. Bouman.
Franeker . . . . F. Lieftinck.
Sneek . . . . . Mr. Th. Heemskerk.
Schoterland . . . H. Pijttersen Tz.
Dokkum . . . . Mr. E. Schaafsma.
Bergum . . . . Mr. H. Ph. de Kanter.
Wolvega . . . . W. M. Houwing.
Steenwijk . . . J. Meesters.
Meppel . . . . Mr. H. Smeenge.
Zwolle . . . . . A. Baron van Dedem.
Kampen . . . . Mr. Æ. Baron Mackay.
Ommen . . . . J. van Alphen.
Almelo . . . . Dr. H. J. A. M. Schaepman.
Enschedé . . . . Mr. A. F. Vos de Wael.
Deventer . . . . Mr. A. van Delden.
Lochem . . . . C. Lely.
Zutphen . . . . Mr. H. Goeman Borgesius.
Doetinchem . . . Mr. H. F. Hesselink van Suchtelen.

Rheden	Mr. M. J. C. M. Kolkman.
Arnhem	Mr. P. Rink.
Elst	Mr. W. H. J. Th. van Basten Batenburg.
Nijmegen	F. Th. J. H. Dobbelman.
Druten	Mr. J. A. N. Travaglino.
Tiel	Mr. M. Tijdeman Jr.
Wijk-bij-Duurstede	Jhr. Mr. W. H. de Beaufort.
Ede	Jhr. A. W. van Borssele.
Amersfoort	Mr. F. D. Graaf Schimmelpenninck.
Apeldoorn	Mr. W. K. F. P. Graaf van Bylandt.
Utrecht	J. N. Bastert, Jhr. Mr. A. P. C. van Karnebeek.
Breukelen	Mr. W. J. Roijaards van den Ham.
Hilversum	Mr. T. P. Baron Mackay.
Hoorn	P. B. J. Ferf.
Enkhuizen	J. Zijp Kz.
Alkmaar	Mr. A. P. de Lange.
Helder	A. P. Staalman.
Amsterdam	Mr. W. H. de Beaufort, J. T. Cremer, B. H. Heldt, Mr. A. F. K. Hartogh, Mr. A. Kerdijk, Jhr. Mr. J. W. H. Rutgers van Rozenburg, Mr. J. G. Gleichman, Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, Mr. M. J. Pijnappel.
Haarlem	Mr. A. J. W. Farncombe Sanders.
Beverwijk	Mr. Th. L. M. H. Borret.
Zaandam	K. de Boer Czn.
Haarlemmermeer	C. B. 't Hooft.
Leiden	H. J. Bool.
Katwijk	J. H. Donner.
Gouda	Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt.
Bodegraven	H. Knijff Hzn.
Delft	Jhr Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland.
Loosduinen	Mr. A. H. M. van Berckel.
Schiedam	Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum.
Rotterdam	W. A. Viruly Verbrugge, Dr. R. P. Mees, RAz. G. H. Hintzen, A. Plate, Mr. J. van Gennep.

Brielle . . . . . Mr. G. J. Goekoop.
's-Gravenhage . . H. D. Guyot, J. M. Pijnacker Hordijk, J. F. W. Conrad.
Dordrecht . . . S. M. H. van Gijn.
Ridderkerk . . . A. Smit.
Gorinchem . . . H. Seret.
Sliedrecht . . . Dr. A. Kuijper.
Middelburg . . . Mr. C. Lucasse.
Oostburg . . . . Mr. P. C. J. Hennequin.
Goes . . . . . Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman.
Hontenisse . . . Mr. J. G. van Deinse.
Zierikzee . . . . J. J. van Kerkwijk.
Bergen-op-Zoom . L. D. J. L. de Ram.
Breda . . . . . Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen.
Oosterhout . . . Jhr J. B. D. van den Berch van Heemstede.
Zevenbergen. . . E. A. M. van der Kun.
Waalwijk . . . . W. P. A. Mutsaers.
Tilburg . . . . Mr. B. M. Bahlmann.
Eindhoven . . . J. Th. M. Smits van Oijen.
Helmond . . . . Dr. P. J. F. Vermeulen.
Maastricht . . . M. de Ras.
Gulpen . . . . J. B. C. E. M. Graaf de Marchant d'Ansembourg.
Sittard . . . . . Mr. H. F. Lambrechts.
Roermond . . . Dr. W. Everts.
Venlo . . . . . Mr. J. H. L. Haffmans.
Weert . . . . . P. J. Truijen.
Grave . . . . . Mr. J. J. I. Harte.
's-Hertogenbosch . P. G. J. van der Schrieck.
Veghel . . . . . B. R. F. van Vlijmen.

Griffier: Mr. A. R. Arntzenius.

Commies-Griffier: Jhr. Mr. G. C. von Weiler. Mr. R. J. H. Patijn.

Directeur der Stenographische Inrichting: C. A. Steger.

MINISTERIE VAN BUITENLANDSCHE ZAKEN.

Minister, Jhr. Mr. J. Röell.

Audientie Vrijdags tusschen 2 en 3 uur.

Secretaris-Generaal, Mr. W. A. P. Verkerk Pistorius, *Minister Resident.*

KABINET VAN DEN MINISTER.

Minister resident, *chef van het Kabinet*, Mr. L. H. Ruyssenaers.

ALGEMEEN SECRETARIAAT.

Bureau A.

Hoofdcommies, D. C. van Duysberg.

Bureau B.

Hoofdcommies, A. van Ginkel.

Bureau C.

Hoofdcommies, Mr. D. Baron van Hogendorp.

Afdeeling POLITIEKE ZAKEN.

Referendaris, *chef der afdeel.*, Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama.

Afdeeling CONSULAIRE- EN HANDELSZAKEN.

Referendaris, *chef der afdeeling*, Mr. S. Hannema.

Afdeeling COMPTABILITEIT.

Referendaris, *chef der afdeeling*, W. de Lorm.

VREEMDE GEZANTSCHAPPEN.

Portugal	L. Voorhout 3.
Vereenigde Staten	L. Voorhout 38.
België.	Oranjestraat 3.
Groot-Brittannië	Westeinde 12.
Duitschland.	Lange Vijverberg 8.
Frankrijk	Korte Voorhout 8.
Italië	L. Copes v. Cattenburgh 31.
Japan	Rijnstraat 14.
Nunciatuur van Z. H. den Paus	Bezuidenhout 61.
Oostenrijk-Hongarije	Lange Voorhout 15
Rusland	Korte Voorhout 1.
Spanje	Kneuterdijk 4.

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Minister. Mr. W. van der Kaay.
Audiëntie, Dinsdag $1^1/_2$ ure.

Secretaris-Generaal. Jhr. Mr. P. J. van Beyma.

Eerste Afdeeling, BURGERLIJK- EN HANDELSRECHT. RECHTERLIJKE ORGANISATIE. WETGEVING OP HET NOTARIAAT. — ADEL. — EEREDIENSTEN.

Raad-Adviseur, chef der afdeeling, Mr. A. Teixeira de Mattos.

Tweede Afdeeling, STAATS- EN VOLKENRECHT. STRAFRECHT EN STRAFVORDERING. VREEMDELINGEN WET. HANDELS- EN FABRIEKSMERKEN ENZ. — SOCIALE WETGEVING. — VERZOEKEN OM GRATIE ENZ. — POLITIE. — RIJKSVELDWACHT. — POLITIEBLAD. — JACHT EN VISSCHERIJ.

Referendaris, chef der afdeeling. Mr. F. W. J. G. Snijder v. Wissenkerke.

Derde Afdeeling, GEVANGENISWEZEN.

Referendaris, chef der afdeeling. M. C. Feith.

Vierde Afdeeling, COMPTABILITEIT.

Referendaris, chef der afdeeling. A. W. Carrière.

BUREAU VOOR DEN INDUSTRIEELEN EIGENDOM.

Directeur. Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke.

MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

Minister, Mr. S. van Houten.
Audiëntie, Zaterdags 12 ure.

Secretaris-Generaal, Mr. H. J. Dijckmeester.
Adviseur voor de Medische en Vétérinaire Zaken, Dr. W. P. Ruijsch.
Adviseur voor de Levensverzekeringen, M. Henriquez Pimentel.

KABINET VAN DEN MINISTER. *Geheim Archief.*
Chef. Hoofdcommies, J. W. E. Scheltus.

Afdeeling SECRETARIE EN EXPEDITIE.
Hoofdcommies, chef der afdeeling, A. Belinfante Jr.

Afdeeling ALGEMEENE ZAKEN EN COMPTABILITEIT.
Referendaris, chef der afdeeling, G. W. van Kempen.

Afdeeling BINNENLANDSCH BESTUUR EN ARMWEZEN.
Referendaris, chef der afdeeling, Mr. J. W. H. M. v. Idsinga.

Afdeeling NATIONALE MILITIE EN SCHUTTERIJEN.
Referendaris, chef der afdeeling, L. F. G. P. Schreuder.

Afdeeling ONDERWIJS.
Referendaris, chef der afdeeling, A. P. Huber.

Afdeeling KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.
Referendaris, chef der afdeeling, Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers.

Afdeeling MEDISCHE POLITIE.
Referendaris, chef der afdeeling, Mr. A. F. Baron v. Lynden.

MINISTERIE VAN MARINE.

Minister, Jhr. H. M. v. d. Wijck.

Audiëntie Vrijdags 11 ure.

KABINET VAN DEN MINISTER.

Luiten. ter zee 1e kl., W. D. H. Baron v. Asbeck. (Adjudant)

Secretaris-Generaal. L. A. Dittlof Tjassens.

Afdeeling MATERIEEL DER ZEEMACHT.

Chef. Directeur voor Scheepsbouw, C. L. Loder.

Afdeeling PERSONEEL.

Chef. Kapitein ter zee. A. G. Ellis.

Afdeeling LOODSWEZEN.

Chef. Schout bij Nacht titulair, J. Spanjaard.

Afdeeling HYDROGRAPHIE.

Chef. Kapitein ter zee titulair, H. A. de Smit van den Broecke.

Afdeeling SOLDIJEN, VOEDING EN KLEEDING.

Chef. Hoofd-Inspecteur v. Administratie, W. H. F. Vogel.

Afdeeling COMPTABILITEIT.

Chef. Referendaris. S. Wolfson.

ALGEMEENE SECRETARIE. *Bureel Expeditie.*

Chef. Hoofd-Commies, C. F. Gravelotte.

ALGEMEENE SECRETARIE *Bureel Zegel en Leges.*

Chef, Hoofdcommies, P. J. Schumacher.

Bureel Geneeskundigen Dienst.

Chef, Inspecteur van den Geneesk. Dienst. Schout bij Nacht, Dr. F. J. van Leent.

Bureel Stoomvaartdienst.

Chef, Inspecteur van den Stoomvaartdienst. Kapitein ter zee titulair, H. J. Beucker Andreae.

Bureel Torpedodienst.

Chef, Inspecteur van den Marine Torpedodienst. Kapitein Luit. ter zee L. C. Rovers.

Bureel Artillerie.

Chef, Inspecteur over de Artillerie der Marine. Kapitein ter zee, W. F. Blaauw.

Bureel Marinestaf.

Chef van den Marinestaf. Kapitein ter zee, F. J. Stokhuizen.

Bureel Intendance, Korps Mariniers.

Chef, Intend. van het Korps Mariniers. Luit. Kol., J. Allot.

MINISTERIE VAN FINANCIEN.

Minister, Mr. J. P. Sprenger van Eijk.
Audientie Donderdags 12 uur.
Secretaris-Generaal, S. Bartstra.
Lands-Advocaat, Mr. W. Thorbecke.
Raad-Adviseurs, Mr. G. Delprat. — J. J. van Kerkwijk.

Afdeeling GENERAAL-SECRETARIAAT.

Referendaris, *Chef der afdeeling*, Mr. F. S. K. J. Graaf van Randwyck.

Administratie der GENERALE THESAURIE.

Administrateur, *Chef der afd.*, Mr. T. H. de Meester.

ADMINISTRATIE DER DIR. BELASTINGEN, INVOERRECHTEN, ACCIJNZEN, KADASTER EN WAARBORG.

Hoofddirecteur, G. Oorthuijs.
Hoofdinspecteurs, J. H. Drielsma. H. J. Moll.
Inspecteur van den Waarborg en de belasting op de gouden en zilveren werken. P. H. Vreede.

Adviseur voor Wis-, Natuur- en Scheikundige Zaken, Dr. J. W. Gunning, te Amsterdam.

Afdeeling DIRECTE BELASTINGEN.
Referendaris, *Chef der afdeeling*, C. L. Sloth Blaauboer.

Afdeeling INVOERRECHTEN EN ACCIJNZEN.
Referendaris, *Chef der afdeeling*, H. Damsté.

Afdeeling COMPTABILITEIT EN VERIFICATIE.
Referendaris, *Chef der afdeeling*, T. van Hiele.

Afdeeling PERSONEEL.
Hoofdinspecteur, *Chef der afdeeling*, H. J. Moll.

Administratie van de Registratie, de Hypotheken en het Kadaster.

Administrateur, Chef der afdeeling, J. C. Bouman.
Inspecteurs der Registratie 1e *kl.*, Mr. C. E. Achterberg, 2e *kl.*, J. D. G. Schuuring.
Inspecteur van het Kadaster, E. P. van Steenbergen.

Administratie der Domeinen.

Administrateur, Chef der afdeeling, Mr. Ph. A. Holsboer.
Administrateur van het Kroondomein, A. Baron Schimmelpenninck van der Oye van Nyenbeek.

Afdeeling Eeredienstèn.

Referendaris, Chef der afdeeling, Mr. F. S. K. J. Graaf van Randwijck.

Pensioenraad voor Burgerlijke Ambtenaren.

Secretaris, Mr. W. P. J. Bok.

Weduwen- en Wezenfonds voor Burgerlijke Ambtenaren.

Directeur, J. C. Mulder.

Staatsloterij.

Directeur M. A. Losgert.

MINISTERIE VAN OORLOG.

Minister, Gep. Luit.-Generaal C. D. H. Schneider.
Audiëntie Donderdags 1 uur.

Secretaris-Generaal, Mr. J. A. Kramer.
Adj. van den Min., A. J. Doorman, Kap. van de Genie.

Eerste Afdeeling SECRETARIAAT.

Hoofd, *Referendaris* Mr. H. C. P. de Bruyn.

Tweede Afdeeling GENERALE STAF.

Hoofd, *Majoor* F. H. A. Sabron.

Derde Afdeeling PERSONEEL.

Hoofd, *Referendaris* H. E. Kleyn.

Vierde Afdeeling ARTILLERIE.

Hoofd, *Majoor* W. F. Ridder v. Rappard.

Vijfde Afdeeling GENIE.

Hoofd, *Luit-Kol.* F. M. van Panthaleon Baron van Eck.

Zesde Afdeeling INTENDANCE.

Hoofd, *Kapt. Intendant* J. F. de Meester.

Zevende Afdeeling MILITIE EN SCHUTTERIJ.

Hoofd, *Referendaris* F. E. L. A. Abel.

Achtste Afdeeling COMPTABILITEIT.

Hoofd, *Luit. Kol. Int.* F. A. Thomése.

BUREAU SECRETARIE INDICES EN ARCHIEVEN.

Hoofd, *Hoofd-Commies* H. van Dam.

MINISTERIE VAN WATERSTAAT, HANDEL EN NIJVERHEID.

Minister, Ph. W. van der Sleyden.

Audiëntie, Zaterdags 1 uur.

Secretaris-Generaal. Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper.

Raad-Adviseurs buiten bezwaar van 's Rijks-Schatkist Mr. W. A. Baron van Verschuer en J. G. W. Fijnje.

KABINET VAN DEN MINISTER.

Chef, *Referendaris*, E. R. van Welderen Baron Rengers.

Afdeeling WATERSTAAT.

Chef der Afdeeling, W. T. Koster, *administrateur*.

Afdeeling HANDEL EN NIJVERHEID.

Chef der Afd., Mr. J. C. de Marez Oyens, *administrateur*.

Afdeeling ARBEID EN FABRIEKSWEZEN.

Chef der Afd., Mr. J. W. S. A. Versteeg. *referendaris*.

Afdeeling COMPTABILITEIT.

Chef der Afd., H. F. Bordewijk, *hoofdcommies*.

Afdeeling SECRETARIAAT.

Chef der afd., A. Borsboom, *hoofdcommies*.

Hoofdbestuur der Posterijen en Telegraphie.

Directeur-Generaal, J. P. Havelaar.
Administrateur, M. G. de Bloeme.
Hoofdinspecteur der posterijen, B. J. Herweijer.
Hoofdinspecteur der telegraphie, A. H. van Thiel.
Hoofdingenieur der telegraphie, J. M. Collette.

MINISTERIE VAN KOLONIËN.

Minister, Mr. J. H. Bergsma.

Audiëntie, Vrijdags 1 uur.

Secretaris-Generaal, Mr. A. E. Elias.

Chef van het Kabinet des Ministers, J. J. Perk, *Referendaris tit.*

Afdeeling A. OOST-INDISCHE ZAKEN.

Eerste Bureau (A[1]).

Wd. Referendaris. chef van het bureau, Mr. A. Loudon.

Tweede Bureau (A[2]),

Wd. Referendaris, chef van het bureau, Mr. A. A. de Vries.

Derde Bureau (A[3]).

Referendaris, chef van het bureau, J. T. Viehoff.

Bureau B. WEST-INDISCHE ZAKEN.

Referendaris, chef van het bureau, J. H. Elias.

Bureau C. MILITAIRE ZAKEN.

Referendaris, chef van het bureau, Jhr. J. D. Six.

Bureau D. PERSONEEL.

Wd. Referendaris chef van het bureau, Mr. A. A. de Vries.

Bureau E. COMPTABILITEIT.

Referendaris, chef van het bureau, A. Mondt Hzn.

Bureau F. AANSCHAFFING EN UITZENDING VAN GOUVERNEMENTSGOEDEREN.

Wd. Referendaris, chef van het bureau, C. R. van Lennep.

Bureau G. KOLONIAAL VERSLAG. BIBLIOTHEEK

Referendaris. chef van het bureau, P. J. Bouwmeester.

TECHNISCH BUREAU.

(*Aanschaffing en keuring van goederen voornamelijk voor den dienst der Staatsspoorwegen in Ned.-Indië*).

Referendaris, chef van het bureau. G. B. H. F. Alpherts.

ALGEMEENE SECRETARIE EN EXPEDITIE.

Comm. chef van het bureau, J. J. Groenemeijer.

Archief, (behalve voor Geheime politie.)

Comm., chef van het bureau, P. R. Beukers.

Provinciale Staten van Zuid-Holland.

Mr. C. Fock, Comm. der Koningin, *Voorz.*

Hoofdkiesdistrict Leiderdorp.

Jhr. Mr. H. A. C. de la Bassecour Caan, Mr. L. M. J. H. Kerstens, Jhr. Mr. J. H. J. Quarles van Ufford.

Hoofdkiesdistrict Leiden.

Mr. H. A. Neeb, Dr. E. F. van Dissel, Mr. P. A. van der Lith, J. Rinkes Borger, A. E. van Kempen.

Hoofdkiesdistrict Zoetermeer.

Mr. P. L. F. Blussé, Jhr. P. M. G. von Fisenne, R. G. S. Baron van Rhemen van Rhemenshuizen, Mr. J. G. S. Bevers.

Hoofdkiesdistrict 's-Gravenhage.

Mr. Th. L. M. H. Borret, Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt, Mr. L. P.H. M. baron Michiels v. Verduijnen, J. F. W. Conrad, R. A. W. Sluiter, Mr. C. A. van der Kemp. H. M. de Vries. P. C. Evers, Mr. A. J. W. van Roijen, Mr. W. J. Snouck Hurgronje.

Hoofdkiesdistrict Vlaardingen.

A. H. C. M. J. IJzermans, P. F. L. Waldeck, P. Kikkert. A. van Rees Jz.

Hoofdkiesdistrict Delft.

H. Seret, Mr. W. K. S. van der Mandele. A. Vermaes Wz.

Hoofdkiesdistrict Schiedam.

S. A. Maas, M. v. d. Laan, P. Loopuijt.

Hoofdkiesdistrict Rotterdam.

Mr. J. A. Vaillant, H. de Bie, Mr. D. van Weel, C. H. van Dam, J. Drost, J. van Stolk Az., F. B. 's Jacob, P. Havelaar Jz., P. C. van Vollenhoven, Mr. P. D. Kleij, Mr. S. Muller Hz., A. van Hoboken van Cortgene, S. J. R. de Monchij.

Hoofdkiesdistrict Alphen.

J. J. Duijnstee, S. van Velzen, N. D. Kemink, F. H. van Wichen.

Hoofdkiesdistrict Gouda.

J. M. Noothoven van Goor, G. A. van Houweninge Gz., R. Blok, A. Knijff Hz., Mr. D. N. Brouwer, P. van der Hoog.

Hoofdkiesdistrict Gorinchem.

W. N. J. van Slijpe, A. G. de Kruijff, M. F. Boonzajer, Mr. A. C. Visser.

Hoofdkiesdistrict Sliedrecht.

W. Goedhart, A. Kleijn, W. H. van Haaften, T. Swets.

Hoofdkiesdistrict Dordrecht.

Mr. A. C. Crena de Jongh, K. Bos Az., J. M. P. de Joncheere, W. van Schaardenburg.

Hoofdkiesdistrict Oud-Beijerland.

B. Vlielander, L. Overwater, G. A. van Driel.

Hoofdkiesdistrict Ridderkerk.

Mr. C. J. A. Bichon van IJsselmonde, C. A. Molenaar, J. P. Havelaar.

Hoofdkiesdistrict Brielle.

J. S. Korteweg, C. M. Loeff, J. W. Hein van Rockanje.

Hoofdkiesdistrict Middelharnis.

Mr. A. J. C. v. Weel, Mr. G. J. Goekoop, Dr. T. Breesnee.

Mr. F. H. J. Tavenraat, *Griffier.*

GEMEENTERAAD.

Mr. A. J. Roest, *Burgemeester.* Voorzitter.
E. Evers, *Secretaris.*

WETHOUDERS.

Mr. F. A. P. Bar. Wittert van Hoogland, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Jhr. Mr. O. J. Repelaer van Molenaarsgraaf.
Dr. J Th. Mouton.
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven.

LEDEN.

Mr. J. P. Vaillant, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
A. J. C. Baron van Pallandt.
W. J. van Sandick.
Mr. B. H. M. Hanlo.
M. Knoester Sr.
J. W. F. Ridder Huysen van Kattendijke.
J. D. Baron van Wassenaer van Rosande.
Mr. J. B. van Berckel.
Mr. H. van Raalte.
F. H. van Malsen.
Mr. D. Polak Daniëls.
Mr. W. J. Snouck Hurgronje.
G. H. A N. Rietstap.
Dr. G. P. van Tienhoven.

J. J. C. De Wijs.
A. G. Bodaan.
Jhr. Mr. E. N. de Brauw.
A. Hoogenraad.
Mr. C. P. D. Pape.
L. J. S. van Kempen.
W. A. Schroot.
Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Mr. A. F. A. Leesberg.
Mr. J. A. H. Baron van Zuylen van Nyevelt.
W. J. M. de Bas.
B. L. Loeff.
Mr. M. J. C. M. Kolkman.
J. C. van Hattum van Ellewoutsdijk.
Joh. Krap.
Mr. H. J. A. Mulder.
Jhr. O. J. Repelaer van Driel.
J. Simons.

Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage sedert 1560 tot heden.

Voor die van 1560—1737, zie men De Riemer deel II, bl. 99, e. v.

Voor die van 1738—1758, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1893 bl. XXXII en XXXIII.

Voor die van 1759—1794, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1891 bl. XXVIII en 1892, bl. XXX.

Voor die, regeerende sedert het begin van 1800 tot heden, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1889 en 1890, bl. XXIX.

Zie ook in het Jaarb. voor 1894, bladz. 123.

Opgaven *van de* CHEFS *en den* DIENSTTIJD *der verschillende kantoren en afdeelingen van het* Plaatselijk Bestuur.

GEMEENTE-SECRETARIE.

Eerste Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. W. Roëll,

belast met de volgende werkzaamheden: nationale militie; schutterij; politie; jacht en visscherij: openbare middelen van vervoer; medische en veterinaire politie; staatsloterij; wet tot regeling van den kleinhandel in sterken drank; wet tot regeling van het Staatstoezicht op krankzinnigen; openbaren Eeredienst; jaarverslag; wet op den waarborg der gouden en zilveren werken; arbeidswet; attestatiën de vita; repertoire van den Secretaris; opmaken van alle akten, uitgezonderd de eigendomsakten en het verrichten van alle verdere werkzaamheden, welke niet aan andere afdeelingen zijn of kunnen worden opgedragen.

De Secretarie is *dagelijks* geopend van 's morgens 9½ uur tot des namiddags 3 uur, zoo tot het bekomen van informatiën als tot het verkrijgen van paspoorten en andere akten.

Attestatiën de vita worden afgegeven *'s Maandags, Woensdags* en *Vrijdags*, van 's morgens 10 tot 's namiddags 1 uur. Bij den aanvang van ieder kwartaal heeft daarop eene uitzondering plaats, waarvan te voren in het dagblad der gemeente aankondiging wordt gedaan.

Tweede afdeeling.

Commies: Mr. J. W. Smidt.

belast met de volgende werkzaamheden: comptabiliteit der gemeente, met inbegrip van het opmaken der begrooting en rekening en van alle voorbereidende of daarmede in verband staande werkzaamheden; verificatie van rekeningen van aan de gemeente rekenplichtige instellingen of personen; gasfabriek; duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zooveel het finantieel gedeelte betreft); belastingen der gemeente; het opmaken der kohieren en de behandeling der aanvragen om afschrijving of restitutie van Hoofdelijken Omslag; legaten en erfstellingen: onderwijs (hooger-, middelbaar- en lager); kunsten en wetenschappen, benevens landbouw en nijverheid; armwezen (waaronder collecten); het bijhouden van het register der ambten; algemeene statistiek.

Derde Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. M. van Reenen,

belast met de volgende werkzaamheden: openbare werken en eigendommen; verordening op de bouwpolitie; verordening op het innemen van gemeentegrond en gemeentewater; gasfabriek, duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zoover het technische en het administratieve gedeelte betreft); brandwezen: het opmaken van alle akten van eigendom; wet tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken; wet regelende de onteigening ten algemeenen nutte; het opmaken en het bijhouden van lijsten en liggers der eigendommen (corporeele en incorporeele); aanbestedingen (verkoop der bestekken en opmaken der processen-verbaal); kadaster.

Vierde Afdeeling.

BUREAU VAN DEN BURGERLIJKEN STAND.

Wethouder, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand:
Mr. F. A. P. Baron Wittert van Hoogland.

Het bureau wordt gehouden in een der benedenvertrekken van het Raadhuis, waar de aangiften van geboorten en overlijden kunnen geschieden op *Maandag*, *Dinsdag*, *Donderdag*, en *Zaterdag* van 's morgens $9\frac{1}{2}$ tot 's middags 1 uur, op *Woensdag* en *Vrijdag* van 's middags 12 tot 's namiddags 2 uur, en op *Zondag*, van 12 tot half één. Bij noodzakelijkheid tot het doen van aangiften op Feestdagen, worden daarvoor de uren bijzonder bepaald.

De sluiting van huwelijken geschiedt op *Woensdag* en *Vrijdag*, tenzij dit op een anderen dag wordt verlangd. De kosten zijn: op *Woensdag* en *Vrijdag*, vóór 12 uur, afgezonderd van de overige paren, *f* 15; na 12 uur *f* 30; op een anderen dag *f* 60.

Hoofdcommies: C. A. A. van Ginkel,

belast met de volgende werkzaamheden: burgerlijken stand (geboorten, overlijden, huwelijken); bevolkingsregister; begraafplaatsen.

Vijfde Afdeeling.

Hoofdcommies A. T. van de Watering,

belast met de volgende werkzaamheden: inkwartiering; bedrijfs- grond- en personeele belasting.

Zesde Afdeeling.

(ALGEMEENE SECRETARIE.)

Hoofdcommies: J. M. Stobberingh,

belast met de volgende werkzaamheden: verkiezingen met het opmaken van kiezerslijsten; agenda met index; in het net schrijven van minuten, notulen enz.: het expedieeren van alle stukken; het bijhouden van alle lijsten en roosters van de leden van den Raad en van Commissiën; administratief archief ná 1813.

OUD-ARCHIEF EN BIBLIOTHEEK.

Archivaris: A. J. Servaas van Rooyen.

Geopend: Maandag, Woensdag en Vrijdag, van 's morgens 10 tot 's namiddags 3 uur.

BUREAU VAN DEN GEMEENTE-ONTVANGER.

Ontvanger: Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland.

Tot betaling van den hoofdelijken omslag, de hondenbelasting, de belasting op het gebruik van gemeentegrond, en de waterleiding: op het Raadhuis, de eerste vijf werkdagen van elke week, van 9 tot 2 uur.

CONTROLEUR DER GEMEENTE-FINANCIEN.

C. Bosman, Kantoor aan het Raadhuis.

POLITIE.

Hoofdcommissaris: J. C. van Schermbeek.

Commissarissen van politie: 1e afd. F. de Klopper,

2e afd. F. A. P. Dietz, 3e afd. L. G. Vernée,

W. H. Olivier, Commissaris Centrale afdeeling.

Hoofdinspecteur: F. E. van Bunge.

Het Hoofdcommissariaat van politie en het Commissariaat der centrale afdeeling zijn gevestigd op het Alexanderplein, het Commissariaat der *eerste* afdeeling op de Dagelijksche

Groenmarkt, dat der *tweede* afdeeling op de Nieuwe Haven, dat der *derde* afdeeling in de Keizerstraat te Scheveningen.

Posthuizen der politie zijn geplaatst:

1 Loosduinsche brug.
2 Westerbaenstraat.
3 Van der Duynstraat.
4 Bezuidenhout.
5 Bij het Kurhaus te Scheveningen.
6 Van Ostadestraat.
7 Bij het Station Hollandsche Spoor.
8 Vestibule van den Schouwburg.
9 Einde van het Zieken.
10 Hoogewal.
11 Kerkhoflaan.
12 Regentesselaan.
13 Laan v. Nieuw-Oost-Einde.

BOUWPOLITIE.

Inspecteur: W. de Vrind.

Bureau op een der bovenlokalen van het Commissariaat van politie der 1e afd.. dagelijks van 9—10 en van 1—2 uur.

DUINWATERLEIDING.

Directeur: Th. Stang.

Bureau Prinsegracht 25, geopend van 10—2 uur.

(De werken zijn te bezichtigen op vertoon van een bewijs van toegang tot het pompstation, aan te vragen bij de Directie.)

STEDELIJKE GASFABRIEK.

(Fabriek ter zijde van den Loosduinschen weg.)

Directeur: J. E. M. Kros.

Het kantoor aan de Gasfabriek is geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 4 uur.

De kantoren in de Kazernestraat zijn geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 3 uur:

voor het aannemen van cokes-bestellingen, klachten, aanvragen om hulp. aangifte voor gasverbruik en voor betalingen op den laatsten werkdag van elke maand. De kantoren zijn per telephoon verbonden met de fabriek.

BANK VAN LEENING.

Lage Westeinde.
Geopend van $9^1/_2$—2 uur.
Directeur: Th. J. Zandvliet.
Hulpkantoren A en B.
Korte Lombardstraat.
A. Geopend van 8—3 en 6—9 uur. B. van $8^1/_2$—12 en 3—9 uur.

BRANDWEER.

Kazerne Prinsestraat.
Commandant: G. de Wijs.

BRANDSCHELLEN.

Brandschellen zijn op de volgende plaatsen aangebracht:

Groenmarkt, Politiebureau. — Stadhuis (binnen). — Nieuwe Molstraat, hoek Wagenstraat no. 119. — Kleine Groenewegje, Gemeentewerf.

Zieke, Politiepost. — Rijswijksche weg, stallen der Haagsche Tramwegmaatschappij. Stationsplein, Politiepost.

Van der Duynstraat, Politiepost. — Boekhorststraat, Hulppostkantoor. — Koningstraat no. 481.

Van Ostadestraat, Politiepost. — Paulus Potterstraat no. 136, hoek Hobbemastraat. — Zuidwal, ingang Ziekenhuis. — Zuid-Buitensingel no. 253E. — Zuid-West-Binnensingel, Porseleinfabriek «Rozenburg.» — Prinsegracht, hoek Groote Lombardstraat, Gevangenis. — Groote Markt Schuttersraad. — Hooge Westeinde, hoek Vleerstraat, Gymnasium. — Kortenbosch, hoek Slijkeinde, Openbare school.

Loosduinsche brug, Politiepost. — Loosduinsche weg, Sluiswachterswoning. — Gasfabriek, Portierswoning. — Veenkade no. 88, hoek Da Costastraat. — Tollensstraat, hoek Bilderdijkstraat no. 18. — Aschstaal. Politiepost Laan van Meerdervoort.

Westerbaenstraat, Politiepost. — Witte de Withstr. hoek Van Diemenstraat no. 2. — Zoutmanstr., hoek Prins Hendrikplein no. 1. — Laan van Meerdervoort no. 84, Diaconessenhuis. — Weimarstraat hoek Koningsplein. —

Hugo de Grootstraat, hoek Trompstraat no. 328. — Hoogewal, Politiepost. — Bazarstraat, hoek Zeestraat no. 72.

Alexanderplein, Centraal Commissariaat van Politie. — Bonistraat, tuinmuur van gebouw Riouwstraat no. 43. — Atjehstr., hoek Bankastraat no. 107. — Ballstr. no. 88, hoek Laan Copes van Cattenburch. — Javastraat, Nassauplein, hoek Nassaulaan no. 23. — Frederikstraat. ingang Frederikskazerne. — Kanaalstraat, hoek Koninginnegracht no. 15. — Koningskade (naast Dierentuin). — Mauritskade, ingang Oranjekazerne. — Parkstraat no. 91. — Kazernestraat, bureau der Gasfabriek. — Jagerstraatje, hoek Vos in 't Tuintje no. 2.

Politiepost Schouwburg, — Gemeente-Museum, hoek Tournooiveld. — Kneuterdijk, hoek Hartogstraatje. — Fluweelen Burgwal, hoek Korte Poten no. 62.

Bezuidenhout, Politiepost. — Bezuidenhout, tegenover Koningin-Emmapark *Villa Sandvliet*. — Politiepost Laan van nieuw Oost-Einde. — Zwarteweg, Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, — Zwarteweg no. 74, hoek Hekkelaan. — Z. O. Buitensingel no. 165.

Nieuwe Haven, Politiebureau. — Gedempte Spui no. 54, hoek Kleine Bagijnestraat. — Spuistraat, hoek Passage. — Buitenhof, Militaire Hoofdwacht.

Te Scheveningen.

Keizerstraat, Commissariaat van Politie. — Havenkade, hoek Gevers Deynootstraat.

Politiepost, Zeebad. — Nieuwe Badhuisweg, ingang Belgische park. — Wittebrug t/o van Lennepweg. — Hotel Promenade. — Van Stolkpark. — Kanaalweg. — Vijzelstraat, hulpbur. Gasfabriek. — Hangbrug. — Pompstation.

(De gespatieerde namen wijzen plaatsen aan, waar tevens slangenwagens aanwezig zijn)

GEMEENTEWERF.

Groenewegje 26.

Directeur der Gemeentewerken: J. A. Lindo.

Adjunct-Directeur: Jhr. C. D. A. G. Everts.

Gemeente-Architect: P. Tirion.

Bouwkundige: A. Schadee.

Administrateur: J. H. Meywert.

OPENBARE REINIGING.

Kantoor Varkenmarkt 4.
Directeur: J. Hoogwerf.

HAVENMEESTER.

H. van der Velden.
Kantoor Rembrandtstraat 71.

MARKTMEESTER.

C. V. Doorschodt.

Kantoor Prinsengracht 3.

WAAGMEESTER.

J. H. Mansveld.

KEURMEESTERS VAN SLACHTVEE EN VLEESCH.

H. van Aken (1ste keurmeester), C. Robertson, F. A. M. Rijntjes, H. W. L. Das, E. J. Beekman, P. Geelhoed, J. Th. Berkhout, J. van den Berg, A. Piebenga.

KEURMEESTERS VAN VISCH.

A. Overduin, tevens afslager, M. M. Teeuwisse, P. van der Harst Mz.

GEMEENTE-APOTHEEK.

Prinsestraat hoek Molenstraat.

WAARBORG DER GOUDEN EN ZILVEREN WERKEN.

Kantoor op de Groote Markt boven het Boterhuis.
Geopend: *Dinsdag*, *Donderdag* en *Vrijdag* van 9—2 uur.

DIRECTE BELASTINGEN, ENZ.

Inspecteur P. H. Vreede.
Controleur Dir. Bel., Invoerr. en Acc.: G. R. J. de Quaij.
Kantoor: Prinsegracht 31.
Controleur Dir. Bel. en Kadaster; T. F. Ter Beek.
Kantoor: Buitenhof 37.
Ontvanger Dir. Bel. 1ste Afdeeling: C. M. Visser.
Kantoor: Gr. Halstraat 3.
Ontvanger Dir. Bel. 2e Afdeeling: W. F. J. Passtoors.
Kantoor: Prinsegracht 31.
(Beide kantoren geopend de eerste vier werkdagen der week van 9—2 uur, behalve den laatsten werkdag van de maand.

Ontvanger Dir. Bel. te Scheveningen: H. G. R. Ellens.
Ontvanger Invoerr. en Accijnzen: A. Keck.
Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.
Ontvanger van Zegel en Registratie, Gerechtelijke en Administr. Akten: W. C. de Man.
Kantoor: Kazernestraat 68.
Ontvanger van Registratie Burgerlijke Akten: A. W. van Boven.
Kantoor: Scheveningsche Veer 7.
Ontvanger van het Buitengewoon Zegel: D. Raven.
Kantoor: Binnenhof.
Ontvanger der Successierechten N°. 1: O. M. J. Moorrees.
Onvanger der Successierechten N°. 2: J. de Graag.
Kantoor: Buitenhof 38.
Directeur der Registratie en Domeinen in Zuid-Holland: J. A. Molhuijsen. Buitenhof 38.
Bewaarder der Hypotheken, van het Kadaster enz. J. H. Winkelman. Kantoor: Buitenhof 37.
RIJKSBETAALKANTOOR:
Prinsengracht 8.
Betaalmeester: O. G. Lotsij

POSTWEZEN.

Het **Hoofdkantoor**, Kerkplein, is *alle* dagen geopend van 7.50 's morgens tot 9.50 uur 's avonds. Zondags en op alle erkende Christelijke feestdagen van 8.50—1.50 uur.

Voor postwissels en kwitantiën alleen op *werkdagen*, van 8.50—2.50 uur.

Voor de *Pakketpost* alleen op *werkdagen* van 8.50 uur 's morgens tot 8.50 uur 's avonds.

Het Kantoor der **Rijks-Postspaarbank**, Buitenhof no. 35, is geopend: op werkdagen van 8 50 uur 's morg. tot 8.50 uur 's av.; op Zon- en Feestdagen van 9.50 uur 's morg. tot 11.50 uur 's middags, tevens voor het debiet van postzegels, briefkaarten, enz.

De **Bijkantoren** in de van Galenstraat 42, Balistraat 26, Fluweelen Burgwal 16 en Boekhorststraat 157 zijn *alleen* op *werkdagen* geopend van 8.50—2.50 uur en van 5.50—7.50 uur 's avonds.

Bijkantoor Noordeinde 87*a alleen op werkdagen* van 8.50—3.50 uur; voor postwissels van 8.50—2.50 uur.
Geregeld bij de postwet van 15 April 1891.

BINNENLAND.

Binnenlandsche brieven, briefkaarten en postbladen.

Brieven tot 15 Gram 5 ct.; boven 15 tot 200 gr. 10 ct.: boven 200 tot 500 gr. 15 ct. en voorts voor elk meerder gewicht van 500 gram of gedeelte daarvan 5 ct. daarboven.

Voor een brief binnen den kring van het post- of hulpkantoor, waar die ter post is bezorgd tot 15 gram 3 ct., boven 15—200 gram 5 cent.

Briefkaarten 3 ct.; met betaald antwoord 6 ct.

Postbladen (formulieren voor schriftelijke mededeelingen, ter sluiting van gegomde randen voorzien) 5½ ct.

Beschreven briefkaarten, postbladen en briefomslagen, welke om de een of andere reden niet verzonden worden, kunnen tegen betaling van resp. ½, ½ en ¼ ct. tegen nieuwe ingewisseld worden.

Monsters of stalen van koopwaren.

Voor elke 75 gr. of gedeelte daarvan 2½ ct. Maximum gewicht 350 gr. Maximum afmeting 30 centimeter in lengte, hoogte en breedte. Zij mogen geen andere mededeeling bevatten dan den naam en het adres des afzenders, handelsmerken, nommers en prijzen. Verpakking in omslagen die aan de uiteinden open zijn, ongesloten busjes of zakjes, of zakjes van doorschijnende stof.

Dagbladen en gedrukte stukken.

Dag- en weekbladen voor een gewicht niet meer dan 40 gr. (met of zonder bijvoegsels ½ ct. per nummer of exemplaar, boven 40 gr. tot 150 gr. 1 ct. en voorts van elk meerder gewicht van 50 gr. of gedeelte daarvan ½ cent.

Hetzelfde port in verhouding tot het gewicht is van toepassing op de bijvoegsels bij afzonderlijke verzending.

Boek-, steen-, of plaatdrukwerk, autographische, photographische, hectographische afdrukken: elke 25 gr. of gedeelte daarvan 1 ct., boven 25—50 gr. 2 ct., boven 50—75 gr. 3 ct., boven 75—100 gr. 4 ct., boven 100—150 gr. 5 ct.

boven 150—250 gr. 7½ ct., boven 250—500 gr. 10 ct., boven 500—750 gr. 12½ ct., boven 750—1000 gr. 15 ct. en verder voor elke 1000 gr. of gedeelte daarvan 2½ ct. meer.

Postpakketten.

Tot 1 kilogr. 15 ct., boven 1 tot 3 kilogr. 20 ct., boven 3 tot 5 kilogr. 25 ct. Met aangegeven geldswaarde (tot hoogstens *f* 500.—) *boven* het gewone tarief 10 ct. voor elke *f* 100.— of gedeelte daarvan.

Schadevergoeding voor *niet* aangegeven pakketten hoogstens *f* 2,50 per kilo. Kaarten voor verzending van postpakketten ½ ct. de 2 st. Inhoudsmaat der pakketten hoogstens 25 kub. decim., langs de vlakken niet grooter dan 80 cM.

Verreken-pakketten (pakketten tegen rembours, niet hooger dan *f* 150.—) kunnen onder dezelfde bepalingen worden verzonden, tegen betaling der kosten van inkasseering, waarbij het tarief geldt voor de overmaking van gelden per postwissel.

Postpakketten naar **Nederl.-Indië** kunnen verzonden worden naar de aanlegplaatsen der mailbooten: *Batavia, Padang, Soerabaja, Samarang*, tegen de prijzen: tot 1 kilo *f* 0,85; 1—3 kilo's *f* 1,35; 3—5 kilo's *f* 1,85.

Voor andere dan bovengenoemde aanlegplaatsen komen de verdere kosten voor rekening van den geadresseerde.

Noodig zijn twee douaneverklaringen. De pakketten moeten met lak verzegeld en de adressen moeten op de *pakketten geschreven* worden.

Pakketten voor plaatsen waar stations of halten van den N. I. spoorweg gevestigd zijn, kunnen tot hunne bestemming gefrankeerd worden. Het port bedraagt dan tot 1 kg. *f* 1,15, boven 1 tot 3 kg. *f* 1,65 boven 3 tot 5 kg. *f* 2,25.

Stations of halten aan den N. I. spoorweg zijn: Bodjonggedeh, Branbanan, Bringin, Broembong, Buitenzorg, Delangoe, Depok, Djokja, Goendih, Gogodalem, Kalassan, Kali-Osso, Karang-Sono, Kedong-Djati, Klatten, Lawang, Meester-Cornelis, Padas, Passer, Mingo, Poerwodadi, Pondok-Tjina, Salem, Solo, Srowot, Tangoeng, Telawa, Tempoeran, Tjepper, Tjitajam, Toentaug (Salatiga), Weltevreden, Willem I.

Aangeteekende brieven enz.

Gewone aanteekening van brieven, gedrukte stukken, mon-

sters van koopwaren en briefkaarten 10 cent *boven* het gewone port. Vergoeding event. *f* 25.—. Aanteekening *met aangegeven waarde: behalve* het gewone port $2^1/_2$ ct. voor elke *f* 100.— doch *minstens* $12^1/_2$ ct. Aanteekeningen boven *f* 6000.— niet toegelaten.

Gewone aangeteekende brieven, en brieven met aangegeven waarde tot hoogstens *f* 600.— kunnen ook door de hulppostkantoren verzonden worden, of door een ander dan de geadresseerde ontvangen worden tegen behoorlijke invulling en onderteekening van het *formulier van lastgeving*, dat op de kennisgeving is afgedrukt. Wordt een aangeteekende brief in *geschonden* toestand ontvangen, dan behoort aangifte daarvan *onmiddellijk* te geschieden ; teneinde proces-verbaal te kunnen opmaken.

Postwissels.

Het recht bedraagt 5 ct. voor elke *f* 12.50 of gedeelte daarvan, met dien verstande echter dat voor bedragen tot en met *f* 5.— geen hooger recht kan worden geheven dan $2^1/_2$ ct. Verzending en uitbetaling door alle post- en hulpkantoren ; kunnen ook op een bepaald persoon geëndosseerd worden. Zijn geldig gedurende de maand van afgifte en de geheele daarop volgende maand. Na dien tijd wordt tot uitbetaling machtiging van het hoofdbestuur vereischt. In het ongereede geraakt, worden duplicaten afgegeven. Formulieren voor postwissels à $^1/_2$ ct. verkrijgbaar.

Zie voor Telegraphische postwissels onder *Rijkstelegraaf*.

Postbewijzen, verkrijgbaar aan alle post-, bij- en hulpkantoren tot bedragen van *f* 1,—. *f* 1,50, *f* 2,—, *f* 2.50 enz. tot *f* 10.—. Recht $2^1/_2$ ct. formulier $^1/_2$ ct. Worden in brief of omslag in de bus geworpen nadat het *bewijs* van storting er van gescheiden is. Zijn zes maanden geldig, en worden bij verloren gaan door nieuwe vervangen tegen overlegging van het bewijs van storting.

Expresse bestelling 15 ct. *boven* het gewone port voor bestelling tot den gewonen kring van een postkantoor. Buiten den kring voor elken afstand van 2,5 K.M. een recht van 25 ct.

Invordering van gelden op kwitantiën. Maximum van het in te vorderen bedrag wordt nader bij K. Besl. vastgesteld. Kosten voor elke quitantie afzonderlijk 5 ct. Boven *f* 10.

moeten de kwitantiën van plakzegel à 5 ct. voorzien zijn. Inlevering der kwitantiën op een „borderel” dat kosteloos verkrijgb. is.

Postspaarbank.

Inlagen en terugbetalingen aan alle postkantoren, bijkantoren en daartoe aangewezen hulpkantoren. Inlage minstens 25 ct. Voor kleinere bedragen kosteloos formulieren verkrijgbaar voor 20 frankeerzegels à 5 ct., voor schoolspaarbanken van 100 à 1 cent. Inlage in een spaarbankboekje (kosteloos verkrijgbaar). Bij de eerste inlage eene verklaring te teekenen. Terugbetalingen alleen aan den inzender of zijn gemachtigde. Rente 2.64 pCt., ieder jaar bij te schrijven. Vrijdom van port voor briefwisseling tusschen de inleggers en den directeur der Postspaarbank.

BUITENLANDSCH POSTVERKEER.

Brieven, Briefkaarten enz.

a. Voor Europa [1]) de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Canada en New-Foundland, Aziatisch Turkije. Egypte en Perzië (bij verzending over de Zwarte Zee) bedraagt het port:

voor gefrankeerde brieven $12^1/_2$ cent tot en met 15 gram,
» briefkaarten 5 cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters enz. $2^1/_2$ cent per 50 gram of minder: monsters minstens 5 cent; papieren en bescheiden minstens $12^1/_2$ cent.

b. Voor de meeste overige landen:

voor gefrankeerde brieven 25 cent.
» briefkaarten $7^1/_2$ cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters, enz. 5 cent per 50 gram of minder; monsters minstens $7^1/_2$ ct., papieren en bescheiden minstens 15 cent.

---

[1]) Het port der brieven naar *België* bedraagt 10 ct; dat van drukwerken, dagbladen en tijdschriften die minstens éénmaal per week verschijnen: tot 25 gram 1 ct., 25—100 gram $2^1/_2$ cent, 100—200 gram 5 cent, verder elke 100 gram of gedeelte daarvan $2^1/_2$ cent: en dat van andere drukwerken: tot 15 gram 1 ct., van 15—50 gram $2^1/_2$ cent, verder $2^1/_2$ cent meer voor elke 50 gram of gedeelte daarvan.

Voor plaatsen in *België* en *Duitschland* binnen het grensrayon bedraagt het port 5 cent.

c. Voor Oost- en West-Indië:

	Over Marseille, Genua, en Brindisi:	**Per scheepsgelegenheid „Nederland" of „Rotterdamsche Lloyd":**
voor gefrankeerde brieven	15 cent	10 cent
» briefkaarten	7½ cent	5 »
» papieren, gedr. stukk., per 50 gr.	3 ct (maar minstens 15 ct.)	2 » (maar minstens 10 ct.)
» monsters per 50 gram	2 cent (maar minstens 5 cent.)	2 cent (maar minstens 5 ct.)

NB. *Zie verder den hierachter volgenden staat (pag.* XLVI *v.v.)*

Maximum gewicht voor monsters 250 gram. Afmeting hoogstens 20×10×5 cM.

Maximum gewicht voor gedrukte stukken 2000 gr.; voor de Nederl. bezittingen in Oost- en West-Indië per Zeepost 5 kilogram hoogstens.

Invordering van gelden op kwitantiën kan geschieden naar Duitschland, België, Frankrijk, Algiers en Tunis.

Brieven met aangegeven geldswaarde (hoogstens fr. 10,000) kunnen verzonden worden naar de Argentijnsche Republiek, België, Bulgarije, Kameroen, Costa Rica, Denemarken (met *IJsland*, de *Faroër*) en koloniën, Duitschland (met Helgoland) Egypte, Frankrijk en koloniën, Italië, Luxemburg. Noorwegen, Oostenrijk-Hongarije, Portugal (met *Madera*, de *Azorische eilanden* en koloniën), Rusland en *Finland*, San Salvador, Servië, (Spanje met de *Balearische-* en *Canarische eilanden*,) Tonkin, Tunis, Turkije, Zweden, Zwitserland.

Het te betalen recht voor verzekering der waarde bedraagt voor elke 100 gulden of gedeelte daarvan, herleid naar den maatstaf van 2.0832 franken = 1 gulden: naar België 2½ cent, Duitschland 5 cent, alle andere landen van Europa, behalve Turkije 12½ ct., Turkije (Oostenrijksche kantoren) 15 cent, Portugeesche koloniën 20 cent, Shanghai 17½ cent, alle overige landen 15 cent.

Geheele vergoeding voor brieven met aangegeven geldswaarde; vergoeding van 50 frs. voor *gewone* aangeteekende brieven (behalve voor de Vereenigde Staten en voor nog enkele andere overzeesche landen.)

Internationale Postwissels

kunnen verzonden worden naar:

Nederlandsch Oost-Indië en *West-Indië* tot een bedrag van *f* 250.— tegen 20 ct. per *f* 10.— of gedeelte daarvan:

Argentijnsche Republiek, België, Luxemburg, Bulgarije, Chili, Frankrijk en Algiers, alsmede de Fransche kantoren in Turkije, Italië, Rumenië, San Salvador, Tunis en Zwitserland — hoogste bedrag 500 frs., recht 12½ cent per *f* 12.50 of gedeelte daarvan;

Denemarken, Zweden en Noorwegen, — hoogste bedrag 360 kronen, recht als boven;

Duitschland en Helgoland, Kameroen en Togo-gebied, en het Duitsche kantoor te Constantinopel, — hoogste bedrag 400 Mark, recht als boven;

Oostenrijk-Hongarije, — tot 400 Mark, recht als boven;

Portugal, Madeira en Azorische eilanden, — tot 91.000 reis, recht als boven;

Egypte, 20 Egypt. ponden: Alexandrië tot 500 frs. — r. als b.;

Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Hawaï — hoogste bedrag 100 doll., recht 15 ct. voor elke *f* 10 of gedeelte daarvan;

Groot-Brittannië en Ierland, Britsche koloniën enz.— tot 10 pond sterling, recht 15 cent per *f* 10 of gedeelte daarvan.

Port van brieven, gedrukte stukken, monsters enz. bij gewone verzending en frankeering, brieven per 15 gr. en gedrukte stukken, monsters enz. 50 gr. — in centen uitgedrukt:

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven Recht boven het gew. port.
Amerika (Vereenigde Staten) .	12^5	5	2^5	2^5	10
België (zie afz. tarief voor druk w.)	10	5			10
Brazilië	25	7^5	5	5	10
Canada	12^5	5	7^5	2^5	10
China (over Brind., Mars., New-York)	25	7^5	5	5	10
China (over Rusland)	12^5	5	2^5	2^5	10
Congo.	25	7^5	5	5	10
Japan	25	7^5	5	5	10

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven. Recht boven het gew. port.
Curaçao	25	7^5	5	5	10
Denemarken . . . . . . , .	12^5	5	2^5	2^5	10
Duitschland.	12^5	5	2^5	2^5	10
Egypte	12^5	5	2^5	2^5	10
Engeland	12^5	5	2^5	2^5	10
Frankrijk	12^5	5	2^5	2^5	10
Griekenland	12^5	5	2^5	2^5	10
Guyana (Fransch of Engelsch) .	25	7^5	5	5	10
Helgoland	12^5	5	2^5	2^5	10
Indië (Ned. Oost- en West-). .	15	7^5	3	3	10
† Indië (per Zeepost)	10	5	2	2	10
Italië	12^5	5	2^5	2^5	10
Kaap de Goede Hoop	15	—	5	5	15
Luxemburg.	12^5	5	2^5	2^5	10
Malta. . . . , ...	12^5	5	2^5	2^5	10
Mexico	25	7^5	5	5	10
Montenegro	12^5	5	2^5	2^5	10
Mozambique	25	7^5	5	5	10
New-Foundland	12^5	5	2^5	2^5	10
Nieuw-Caledonië	25	7^5	5	5	10
Nieuw-Zeeland	35	—	7^5	7^5	15
Noorwegen	12^5	5	2^5	2^5	10
Oostenrijk-Hongarije	12^5	5	2^5	2^5	10
Oost-Indië (Britsch).	25	7^5	5	5	10
Oranje-Vrijstaat (over Engeland)	35	—	12^5	12^5	15
» » (» Portugal)	40	—	7^5	7^5	15
» » (» Vlissingen)	25	—	5	5	10
Transvaalsche Republiek (over Engeland via de Kaap). . .	35	—	12^5	12^5	15
Transvaalsche Rep. (via Natal).	25	—	12^5	12^5	15

†) Brieven aan militairen beneden den rang van officier kunnen met 5 cent worden gefrankeerd, mits ze niet zwaarder zijn dan 15 gram en geen „ingesloten brieven" bevatten.

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven Recht boven het gew. port.
Transv. Rep. (over Portugal) .	40	—	7^5	7^5	15
» » (» Vlissingen).	25	—	5	5	10
Penang	25	7^5	5	5	10
Peru	25	7^5	5	5	10
Persië	12^5	5	2^5	2^5	10
Port-Natal	25	—	—	—	10
Portugal	12^5	5	2^5	2^5	10
Rumenië	12^5	5	2^5	2^5	10
Rusland	12^5	5	2^5	2^5	10
Spanje	12^5	5	2^5	2^5	10
Singapore, Malakka, Wellesley .	25	7^5	5	5	10
Tunis, Tripoli	12^5	—	2^5	2^5	10
Turkije Europeesch en Aziatisch.	12^5	5	2^5	2^5	10
Venezuela	25	7^5	5	5	10
IJsland	12^5	5	2^5	2^5	10
Zweden	12^5	5	2^5	2^5	10
Zwitserland.	12^5	5	2^5	2^5	10

PAKKETDIENST MET HET BUITENLAND.

Maximum zwaarte 3 of 5 kilogr. inhoud hoogstens 20 kub. decim., langs de resp. vlakken niet grooter dan 60 centim.

De pakketten mogen *niet* bevatten: levende dieren, ontplofbare of zelfontbrandende voorwerpen, brieven. Zorgvuldige inpakking en verzegeling met lak of lood voorgeschreven. *Op* elk pakket moet het adres en bovendien *bij* ieder een adreskaart en zooveel douaneverklaringen als voor ieder land vereischt. Formulieren voor adreskaarten en douaneverklaringen à $1/2$ ct. per 2 stuks. Vergoeding voor verloren gaan hoogstens *f* 7,50 of *f* 12,50.

Postpakketten kunnen verzonden worden naar *alle* plaatsen in België, Duitschland, Frankrijk (ook Algiers, Corsica en Tunis), Italië, Noorwegen, Oostenr.-Hongarije en Zwitserland, naar enkele plaatsen in Turkije, en voor andere hierna genoemde landen naar plaatsen waar de pakketdienst is ingesteld.

Bewijs van ter post bezorging 5 cent; bericht van ontvang 10 cts., voor *aangifte van waarde* boven het port één *recht van verrekening* bij vooruitbetaling als voor brieven met aangegeven geldswaarde; voor *verrekenpakketten* een recht van 2 pct. van het verrekenbedrag.

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
België	*f* 0,50
Bulgarije	» 1,37^5
Chili	» 2,25
China, of vast	» 2,25
	» 2,50
	» 2,62^5
	» 3,12^5
of volgens gewicht	» 1,87^5
	» 2,87^5
	» 3.87^5
Cochinchina	» 2,50
Congo	» 1,50
	» 2,—
Denemarken	» 0,75
Duitschland	» 0.50
Groot-Brittannië en Ierland	» 0,60
	» 1,—
	» 1,35
Alexandrië	» 1,62^5
Overig Egypte	» 1,61^5
Frankrijk	» 0,75
Corsica (havens	» 0,87^5
Corsica (andere plaatsen	» 1,—
Algiers (havens	» 0,87^5
Algiers (stations	» 1,—
Tunis { havens	» 1,—
Tunis { stations	» 1,12^5
Tunis { kantoren La Coletta en Sousse	» 1.50
	» 1,25

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
Tonkin	*f* 2,75
Guadeloupe	» 2,—
Martinique	» 2,—
Fr. Guyana	» 2,—
Réunion	» 2,—
Pondichery	» 2,—
Griekenland	» 1,37[5] » 1,50
Helgoland (eiland)	» 0,70
Indië (Britsch Oost-)	» 3,10 » 4,35
Italië met Sicilië en Sardinië	» 1,12[5]
Luxemburg	» 0,62[5]
Montenegro	» 1,12[5]
Noorwegen	» 0,87[5] » 1,12[5] » 1,25
Portugal	» 1,37[5]
Oostenrijk-Hongarije	» 0,75
Rumenië	» 1,12[5]
Servië	» 1,12[5]
Spanje	» 1,12[5]
Constantinopel	» 1.50
Beyrouth, Candia, Dardanellen. Gallipolie, Jaffa Mitilene, Rhodus, Salonica, Smirna, Valona en eenige andere plaatsen in Turkije	» 1,50 » 1,75 » 1,62[5]
Zweden	» 1,25
Zwitserland	» 1,— » 0,75
Nederlandsch Indië — zie pag. 57.	

Het verschil in vrachtprijs voor verzending naar hetzelfde land wordt, behalve door verschil in gewicht, veroorzaakt door den verzendingsweg.

RIJKSTELEGRAAF.

Directeur-Generaal J. P. Havelaar.

Administrateur M. G. de Bloeme.

Hoofdinspecteur A. H. van Thiel, belast met het rekenplichtig beheer.

Hoofdingenieur J. M. Collette, belast met het technisch beheer.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Duidelijk schrift, aanhalingen, verwijzingen, doorhalingen moeten gewaarmerkt zijn. Kunnen worden gesteld in iedere verstaanbare taal, *overeengekomen* taal of *geheimschrift*, bij voorkeur echter Nederlandsch, Duitsch, Fransch of Engelsch.

Geheimschrift kan slechts uit Arabische letters of cijfers bestaan.

Voór verschillende aanwijzingen kan men gebruik maken van de volgende verkortingen:

D.	Dringend telegram = { 2 maal gewoon teleg. binnenland. { 3 » » » buitenland.
ST.	Betaald Diensttelegram.
RP.	Betaald antwoord. Geldt voor den prijs van 10 woorden. Bij meer woorden zet men RP. (aantal woorden.)
RPD.	Dringend antwoord betaald.
TC.	Collationeering betaald. (Ter meerdere zekerheid voor de juiste overseining. Kost $\frac{1}{4}$ gedeelte van een gewoon telegram.)
CR.	Kennisgeving van ontvang betaald. Kost den prijs voor 10 woorden.
FS.	Naseinen. Iedere naseining wordt den geadresseerde in rekening gebracht als gewoon telegram.
RO.	Open bestellen.
PP.	Post betaald.
XP.	Bode betaald.
PR.	Post aangeteekend. (10 cents voor aanteekening.)
XD.	Bode borg gesteld.
DP.	Bestelgoed betaald. (Bij enkele spoorwegkantoren, en dan 25 cents bij vooruitbetaling.)
EP.	Estafette betaald.
ED.	Estafette borg gesteld.

TB. Telephoon bestelling. Kost 5 cent.
MP. Eigenhandig.

Elk dezer verkortingen geldt voor één woord. Aanbevolen wordt de telegrammen duidelijk te schrijven en de adressen vooral voor groote plaatsen zoo volledig mogelijk op te geven.

Bij aanbieding van telegr. verleenen de postkantoren hunne tusschenkomst kosteloos. Gebruik van verkort of overeengekomen adres kost per jaar *f* 20.— bij vooruitbetaling. De onderteekening kan verkort of weggelaten worden.

Woordentelling.

Met het taalgebruik strijdige samenvoeging van woorden is verboden, behalve eenige uitzonderingen.

Voor *binnen* Europa kan een woord of cijfergroep uit hoogstens 15 of 5 teekens bestaan om als één woord te worden gesteld; voor *buiten* Europa resp. 10 of 3 teekens, terwijl het overschot steeds voor één woord telt.

Namen van plaatsen, pleinen, straten enz., eigennamen van schepen kunnen aanéén geschreven worden en gelden dan, mits niet meer dan 15 of 10 letters bevattende, voor één woord. De namen van landen of de plaats van bestemming in het adres worden echter *altijd*, onafhankelijk van het aantal letters, als één woord geteld.

In het Engelsch kunnen de woorden: *gate*, *hill*, *park*, *place*, *square*, *street*, en in het Fransch, *rue*, *place*, *quai* enz. *niet* in samenvoeging met andere woorden als één woord gebruikt worden.

Decimaalteekens of breukstrepen worden elk als één teeken geteld, terwijl onderstrepingen voor één geheel woord gelden.

ch, ä, ö, ü, gelden ieder voor één teeken. Dus is Egelantiersgr. = één woord, Egelantiersgracht (16 teekens) = 2 woorden, $24^1/_2$ = 1 woord; $250^1/_2$ = 2 woorden.

Voor telegrammen met meer dan één adres rekent men binnenlands 15 cts. voor elk afschrift; buitenlands 25 cts. voor elke 100 woorden en ook voor het overschot. Voor *bodekosten* door den afzender te betalen, wordt gerekend 70 cts. voor een afstand tot 11 kilometers (2 uur gaans). *f* 1.40 voor 11—22 kilometers.

Zijn de bodekosten voor den geadresseerde, dan worden de

werkelijke kosten in rekening gebracht. Bezorging per post over land is kosteloos.

Bij telegrammen naar het buitenland kan men den weg opgeven langs welken men het telegram verzonden wil hebben. De aanwijzing wordt kosteloos medegeseind. Wordt geen weg opgegeven, dan verzendt het kantoor langs den minst kostbaren.

Stadstelegrammen (d. z. telegr. tusschen een Rijkskantoor en een in dezelfde gemeente bestaand hulpkantoor) kosten 15 cts., voor 10 woorden, elk woord meer 1 cent.

Nieuwjaarskaarten tegen vast tarief van 10 cent.

Tarieven.

Binnenlands 10 of minder woorden *f* 0,25 en verder 3 cts. voor elke 2 woorden: overschot ook 3 cts. (Voor het overbrengen van een telegram van een kustseinpost naar een schip in zee en omgekeerd *f* 1,—. In het laatste geval komen de kosten geheel ten laste van den geadresseerde.)

Bij berekening der seinkosten in het intern. verkeer wordt de te heffen tariefprijs afgerond tot het naast volgende door 5 deelbare bedrag; terwijl sommige Rijken een *tarief per woord* heffen, andere een *vast* tarief *plus* een zeker bedrag per woord; sommige Rijken *dringende* telegr. toelaten. andere *niet.*

In de volgende opgaaf zijn de meest voorkomende tarieven opgegeven met aanduiding naar welke Rijken dringende telegr. kunnen verzonden worden. Voor een dringend telegr. berekent men 3 *maal* het tarief en rondt het bedrag dan af tot het naast hoogere door 5 deelbare bedrag. Waar die gelegenheid bestaat. wordt dit door (D) aangegeven:

Algiers per woord *f* 0,13 (D).
België vast tarief *f* 0,25 + *f* 0,02^5 per woord (D).
Bosnië per woord *f* 0,14^5 (D).
Bulgarije per woord *f* 0,16^5.
Canarische eilanden per woord *f* 0,45.
Corfu per woord *f* 0,30^5 (D).
Corsika per woord *f* 0.08 (D).
Denemarken per woord *f* 0,10^5.
Duitschland (Baden, Beieren, Helgoland enz.) p. w. *f* 0,06^5 (D).
Frankrijk per woord *f* 0,08 (D).
Gibraltar per woord *f* 0,16^5 (D).

Griekenland (vasteland en eiland Paros) p. w. *f* 0,28^{5} (D).
Overige eilanden per woord *f* 0,30^{5} (D).
Groot-Brittannië, Ierland (met alle bijbehoorende eilanden) vast tarief *f* 0,50 per 5 w. + *f* 0,10 per woord.
Herzegowina als Bosnië.
Hongarije per woord *f* 0,12^{5} (D).
Italië per woord *f* 0,14^{5} (D).
Luxemburg per woord *f* 0,06^{5} (D).
Malta per woord *f* 0,24^{5} (D).
Marocco per woord *f* 0,23.
Mecklenburg als Duitschland.
Montenegro per woord *f* 0,14^{5} (D).
Noorwegen per woord *f* 0,16^{5}.
Oostenrijk per woord *f* 0,12^{5} (D).
Portugal per woord *f* 0,16^{5} (D).
Pruisen als Duitschland.
Roumanië (Moldavië, Walachije) per woord *f* 0,14^{5} (D).
Rusland (Europeesch) en kantoren in den Kaukasus per woord *f* 0,22^{5} (D).
Saksen als Duitschland.
Servië per woord *f* 0,14^{5}.
Spanje per woord *f* 0,14^{5} (D).
Tunis als Algiers.
Turkije (Europeesch en Aziatisch) per woord *f* 0,28^{5} (D).
Wurtemberg als Duitschland.
Zweden per woord *f* 0,12^{5} (D).
Zwitserland per woord *f* 0,10^{5}.

Afrika.

Zanzibar per woord *f* 4,72 (D).
Mozambique per woord *f* 5,37 (D).
Delagoa (Lorenzo Marques) per woord *f* 5,37 (D).
Durban per woord *f* 5,34.
Natal per woord *f* 5,34.
Transvaal per woord *f* 5,44.

Amerika.

	per 2 woorden.
Albany	*f* 1,80.

	per 2 woorden.
Baltimore	f 1,80
Boston	» 1,60
Brooklyn	» 1,60
Buffalo	» 1,80
Charleston	» 1,90
Chicago	» 1,90
Cincinnati	» 1,90
Cleveland	» 1,90
Denver	» 2,20
Detroit	» 1,90
Philadelphia	» 1,80
Galt	» 1,60
Galveston	» 2,20
Halifax	» 1,60
Hartfort	» 1,60
Indianapolis	» 1,90
Jersey-City	» 1,80
Louisville	» 1,90
Memphis	» 1,90
Milwaukee	» 1,90
Minneapolis	» 1,90
Mobile	» 1,90
Montgomery	» 1,90
Montreal	» 1,60
Nashville	» 1,90
Newhaven	» 1,60
New-Orleans	» 1,90
New-York	» 1,60
Norfolk	» 1,90
Ottowa	» 1,60
Pittsburg	» 1,80
Providence	» 1,60
Quebec	» 1,60
Richmond	» 1,90
Rochester	» 1,80
Savannah	» 1,90
St. Johns	» 1,60
St. Louis	» 1,90
St. Paul	» 1,90

	per 2 woorden.
Toronto	*f* 1,80
Vicksburg	» 1,90
Washington	» 1.80
	per woord.
Havanna	*f* 1,85
Santiago	» 3,15
Vera-Cruz	» 1,75
Colon (Aspinwal) . . .	» 3.30
Panama.	» 3.30
Buenos-Ayres	» 4.37
Pernambuco	» 3,77
Santos	» 4,77
Bahia	» 4.27
Rio Janeiro	» 4.27
Valparaiso	» 5,52
Lima.	» 5.28
Britsch Guynea	» 8,98

China.

Amoy, Foochow, Honkong, Shangai per woord *f* 4,13 of via P. Amur per woord *f* 4,25 (D).

Egypte.

Alexandrië per woord *f* 0.92.

Caïro en de kantoren ten noorden daarvan per woord *f* 0,93.

Kantoren ten zuiden van Caïro *f* 1.05 of *f* 1,10 per woord.

Indië-(Britsch).

	per woord.
Malakka	*f* 3,35
Ceylon	» 2.31
Penang	» 2.98
Singapore	» 3.48

Ned.-Indië.

Via Dulcigno. Grandisca of Pristina per woord *f* 3,61 voor Java, voor de overige eilanden *f* 3,93.

Langs andere wegen per woord *f* 3,73 en *f* 4,05.

Japan.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord *f* 6,55.

Langs andere wegen per woord *f* 6,68.

Australië.

Via Grandisca, Dulcigno, of Pristina.

	per woord.
NZ. Wallis	*f* 2.48
Tasmania	» 2,78
N. Zeeland	» 6,10
Queensland	» 5,63
Victoria	» 2,43
West-Australië	» 2,38
Zuid-Australië	» 2,38

Aziatisch Rusland ten westen van Werknéoudinsk per woord *f* 0.90 (D).

» » ten oosten van Werknéoudinsk. per woord *f* 1,47 (D).

Bokhara per woord *f* 1,05.

Telegraphische Postwissels

kunnen in *Nederland* tot hoogstens *f* 500 worden verzonden naar plaatsen waar nevens een postkantoor ook een Rijkstelegraafkantoor bestaat. Behalve het recht van 5 cts voor elke *f* 12.50, komen hierbij de kosten van het telegram, dat desgevorderd als dringend kan behandeld worden en waarvoor ook *kennisgeving van ontvang* kan worden gevorderd (CR.) en bode-bezorging geschieden kan.

Ook kunnen telegr. postwissels verzonden worden naar *alle* kantoren in België, Denemarken (uitgezonderd IJsland en de Faroër), Duitschland, Frankrijk, Italië, Noorwegen en Zwitserland, alsmede naar *sommige* kantoren in Luxemburg en Oostenrijk-Hongarije, naar Lissabon en Oporto (Portugal) en naar Alexandrië, Caïro, Ismaïla, Port Saïd en Suez (Egypte).

De *internationale* postwissels tot hoogstens 500 francs of daarmede overeenstemmend bedrag.

TARIEF VAN HET ZEGEL.

Formaatzegel:

	Princ.	met 50 opc.
Groot Registerpapier	*f* 1.—	*f* 1.50
Registerpapier	» 0.75	» 1.12½
Gewoon papier	» 0.50	» 0.75
Half vel gewoon papier	» 0.25	» 0.37½

	Princ.	met 50 opc.
Requesten, declaratiën enz	*f* 0,15	*f* 0,22⁵
Klein papier	» 0.15	» 0,22⁵
Kwitantiën boven *f* 10.—.	» 0.05	zonder opc.

Onderhandsche akte van:

Verhuring van onroer. goed.	Beleening of inpandgeving enz.			KOST	
	1 Maand.	1—3 M.	Meer dan 3 Maand.	Princ.	Met 50 opcenten
f 50	——	——	——	vrij.	
» 100	*f* 5000	*f* 2500	*f* 1250	*f* 0,25	*f* 0,37⁵
» 200	» 10000	» 5000	» 2500	» 0,50	» 0,75
» 300	» 15000	» 7500	» 3750	» 0,75	» 1,12⁵
» 400	» 20000	» 10000	» 5000	» 1,—	» 1,50
» 500				» 1,25	» 1,87⁵

Handelspapier.

Wissels binnen het Rijk betaalbaar, zijn onderworpen aan een zegelrecht van $^1/_2$ $^0/_{00}$ vrij van opcenten, als volgt:

Wissels tot			*f* 100 . . .	*f* 0,05.
»	van	*f* 100	tot » 200 . . .	» 0.10.
»	»	» 200	» » 300 . . .	» 0,15.
»	»	» 300	» » 400 . . .	» 0,20.
»	»	» 400	» » 500 . . .	» 0,25.
»	»	» 500	» »1000 . . .	» 0.50.
»	»	»1000	» »1500 . . .	» 0,75.
»	»	»1500	» »2000 . . .	» 1,—.

Voor elke *f* 500 of minder boven *f* 2000, tot *f* 10000, 25 cts. meer.
» » » 1000 » » »10000. 50 cts meer.

Wissels buiten het Rijk betaalbaar, en het zoogenaamd kortpapier (handelspapier op hoogstens 3 dagen zicht of 8 dagen dato) binnenslands betaalbaar, zijn slechts onderworpen aan een vast zegelrecht van 5 cent.

MUNTTAFEL.

LANDEN.	BENAMING.	ONDERDEELEN.	Ongeveer waarde in Nederl. munten.
Amerika.	Dollar.	100 cent.	f 2,44[5]
Baden.	Florijn.	60 Kreuzer.	» 1,—
Beieren.	Florijn.	60 Kreuzer.	» 1,—
België.	Franc.	100 centimes.	» 0,47[5]
Brazilië.	Milreis.	1000 reis.	» 1,37
Denemarken.	Kroon.	100 Oere.	» 0,66
Duitsche Rijk.	Mark.	100 Pfenninge.	» 0,60
Engeland.	PondSterling.	4 crown = 20 shill. = 240 pence.	»11,85
Frankrijk.	Franc.	20sous = 100 centim.	» 0,47[5]
Griekenland.	Drachme.	100 lepta.	» 0,42[5]
Italië.	Lire.	103 centesimi.	» 0,47[5]
Noorwegen.	Species.	120 skilling.	» 2,80
Oostenrijk.	Flor. of Guld.	100 Kreuzer.	» 1,16
Portugal.	Mil Reis.	1000 reis (conto de reis is 100.000 reis.)	» 2,68
Pruisen.	Thaler.	30 Silbergrosschen.	» 1,80
	Mark.	100 Pfennige.	» 1,60
Rumenië.	Lei.	100 cents.	» 0,47[5]
Rusland.	Zil. Roeb. Pap.	100 kopeken.	» 1,60
	Half Imperial.	5 zilveren roebel met 3 pCt. Agio.	» 9,40
Spanje.	Peseta.	100 centesimas.	» 0,47[5]
Turkije.	Piaster.	120 aspers.	» 0,10[5]
Polen.	Poolsche Gld.	30 Groschen.	» 0,24
Zweden.	Kroon.	100 Oere.	» 0,70
Zwitserland.	Franc.	100 centimes.	» 0,47[5]

TARIEF der kosten van verpleging in het **Gemeenteziekenhuis** te 's-Gravenhage.

Geneesheer-Directeur: Dr. G. H. Roessingh.

Voor personen, die langer dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben, voor hunne minderjarige kinderen en voor hunne inwonende dienstboden:

1e kl.	f 7.50 p. dag,	f 52.50 p. week,	f 225.— over 30 dagen.
2e »	- 5.— »	- 35.— »	- 150.— » » »
3e »	- 2.— »	- 14.— »	- 60.— » » »
4e »	- 0.75 »	- 5.25 »	- 22.50 » » »

Voor personen, die korter dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben of elders wonen:

1e kl.	f 10.— p. dag,	f 70.— p. week,	f 300.— over 30 dagen.
2e »	- 7.50 »	- 52.50 »	- 225.— » » »
3e »	- 3.50 »	- 24.50 »	- 105.— » » »
4e »	- 1.50 »	- 10.50 »	- 45.— » » »

Bodediensten naar omliggende gemeenten.

Monster. Bij T. Hoek, Koffiehuis de Vink, Loosduinsche weg, *Maandag* half vier, *Vrijdag* half drie;
bij Van der Boor, Schoolstraat 4, bode Van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

's Gravenzande. Bij Varenkamp, Groenmarkt 33. Bode Solleveldt. Dagelijks behalve Donderdag.

Loosduinen. Id. Bode van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

Leiden. Bij Catenius, Dennenweg 54*a*. Bode Chaudron, Dinsdag, Donderdag en Zaterdag, om 5 uur.

Naaldwijk. Bestelhuis achter de Groote Kerk no. 11, bode Van den Ende, dagelijks behalve Donderdag

Scheveningen. Bestelhuis: Halstraat 6.

Voorburg. » Corsmit. Gr.Markt, bode Koot, dagelijks.

Wassenaar. » Varkenmarkt 7, bode Zandvliet, Maandag, Woensdag en Vrijdag.

Zoetermeer en Zegwaard. Bestelhuis Groenendalstraat 14, bode Ruitenburg, Dinsdag en Vrijdag.

Rijswijk en Geestbrug. Bestelhuis Torenstraat 12 en Vlamingstraat 13, dagelijks.

PAKSCHUITEN.

Amsterdam. M. Boelhouwer en J. Kruijswijk, Amsterdamsche Veerkade 7. Dagelijks nam. 4 uur (beh. Zondag.)

M. H. van Leeuwen, Bierkade 5. Maandag, Woensdag, Vrijdag nam. 4 uur.

J. W. Flippo, Groenewegje 39. Woensdag nam. 4 uur.

Alphen. G. van Muijen, Spui. Woensdag 11 uur.

Bodegraven. Uitdenboogaard, Veerkade. Woensdag 10 uur.

Delft en **Schiedam**. W. Spruitenburg Amst. Veerkade 59. Dagelijks voorm. 9 uur (beh. Zondag).

A. H. Maatje, Amst. Veerkade 58. Maandag, Woensdag, Vrijdag, nam. 5 uur.

Gouda. T. Stigter, Spui bij de Veerkade. Dinsdag en Vrijdag voorm. 11 uur.

Haarlem, **Alkmaar**, **Deventer** en **Kampen**. A. C. Planye, Bierkade 17. Naar Haarlem en Alkmaar, Dinsdagmorgen 6 uur; naar Haarlem, Deventer en Kampen, Vrijdagmorgen 5 uur.

Leiden. P. J. en L. Verkoren, Dunne Bierkade 2. Dagelijks nam. half 2 (beh. Zondag.)

J. C. de Munck Jr. Spui 233. Dagelijks nam. half 3 (behalve Zondag.)

Leidschendam. W. van der Kam. Maandag 1 uur van het Zieke.

Loosduinen, **Monster**, **'s-Gravenzande**, **Hondsholredijk** en **Poeldijk**. Koffiehuis De Vink, Loosduinsche weg. Maandag en Vrijdag, nam. 2 uur.

Maaslandsluis. H. v. d. Marel. Spui, Maandagmiddag.

Rotterdam. D. Hoogeraad, Amst. Veerkade 28. Dagelijks nam. 3 uur (beh. Zondag.)
G. van der Kwast en A. van Weeghel, Dunne Bierkade. Dagelijks nam. 5 uur (beh. Zondag.)

Schiedam. J. Frijlink, Lage Nieuwstraat 11. Maandag en Donderdag nam. 1 uur van de Bierkade.
W. Spruitenburg, Amst. Veerkade 59. Vrijdagmorgen 5 uur.

Utrecht. G. Tetenburg, Amst. Veerkade 20. Dinsdag, Donderdag, Zaterdag nam. 3 uur.

Vlaardingen. De Willigen, Verschoor en Van Zevener (bij weekbeurt). Maandag 12 uur van het Zieke.

Voorburg. Maandag en Vrijdag 1 uur van het Zieke.

STOOMBOOTEN op:

(Expeditie D. VAN TOL, Bierstraat 33, hoek Bierkade).

Arnhem, **Wageningen**, **Rhenen**, **Culemborg**, **Schoonhoven**, enz. Maandagmiddag 12 uur en Donderdagavond 8 uur.

Breda en **Oudenbosch**, Vrijdag voorm. 9 uur.

Doesburg, **Zutphen**, **Deventer**, **Zwolle**, enz. Maandagmiddag 12 uur.

Dordrecht, **Nijmegen**, **Tiel**, **Zalt-Bommel**, Donderdagavond 8 uur.

'sHertogenbosch, **Gorinchem**, **Dordrecht**, **Schiedam** en **Delft**, Dinsdag en Donderdagavond 8 uur.

Maastricht, **Weert**, **Helmond** en **Veghel**, Woensdagavond 8 uur.

Zwolle, **Bergen-op-Zoom**, **Middelburg**, per beurtschepen om de 14 dagen.

Dordrecht, P. G. Sillevis. Dunne Bierkade 12. Woensdagmorgen 7 uur en Vrijdagmiddag 3 uur.

BEZIENSWAARDIGHEDEN.

Lange Voorhout.

Koninklijke Bibliotheek.

Voor iedereen dagelijks geopend, gedurende de maanden December en Januari van 10—3 uur, de overige maanden tot 4 ure, met uitzondering van Zon- en Feestdagen.

Aanvrage om 'boeken en handschriften ter lezing te bekomen, behooren te worden gedaan aan een der in de leeszaal aanwezige ambtenaren.

Kabinet van Penningen en Gegraveerde Steenen

is voor het publiek geopend Maandag, Woensdag en Vrijdag, des winters van 10—3 uur en des zomers van 10—4 uur.

Toegang kosteloos.

Particulier Kabinet van Schilderijen

van wijlen den Heer Baron Steengracht.

Lange Vijverberg 3.

Dagelijksch geopend; in de zomermaanden Mei—Novb. van 10—4 uur; Wintermaanden van 2—4 uur.

Kon. Kabinet van Schilderijen.

(Mauritshuis)

Korte Vijverberg 29.

Dagelijksch geopend; van 1 April tot 1 November van 10 tot 4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 4 uur. Van 1 November tot 1 April van 10 tot 3 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 3 uur. Toegang kosteloos.

Gemeente-Museum.

Korte Vijverberg.

Geopend gedurende de maanden Oct.—Maart van 10—3 uur, Gedurende de overige maanden van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 1 tot sluitingsuur. Toegang kosteloos.

Museum van Straf- en Folterwerktuigen.

(Gevangenpoort).

Op Werkdagen geopend van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van half 1—4 uur. Toegang kosteloos.

Museum Meermanno Westreenianum.

Prinsessegracht 30.

(Boeken, Handschriften, Platen, Kaarten, Penningen, Munten, enz.)

Geopend den eersten en derden Donderdag van elke maand van 10—3 uur.

Toegangskaarten vooraf verkrijgbaar Lange Voorhout 34 of aan het Museum zelf.

Museum van Kunstnijverheid.

Prinsessegracht 3.

Geopend Woensdag van 12—4 uren à 25 cts. Zon- en Feestdagen van 12—4 uren, kosteloos.

Kon. instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde van Ned. Indië.

Heerengracht 21.

De bibliotheken zijn alleen geopend op werkdagen van 12—4 uur.

Kon. Zoöl. Bot. Genootschap.

Voorwaarden ter verkrijging van Toegang.

1o. **Lidmaatschap met toegang voor de leden van het Gezin,** omschreven in art. 16 van het Reglement.

(*Onder leden van het Gezin zijn* niet *begrepen jongelingen boven* 18 *jaren.*)

(Voor *Logées* moeten afzonderlijke kaarten schriftelijk aan het Bureau van het Genootschap worden aangevraagd.)

	Jaarlijksche Contributie.	Entréegeld.
Aandeelhouders	f 21,55	f 3,—
Niet-Aandeelhouders	» 25,55	» 5,—
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 15,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers	» 9,50	
Personen buiten de Gemeente woonachtig	» 15,55	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	» 12,55	

De contributie gaat in met de maand dat men lid wordt.

Bij vertrek wordt op schriftelijke aanvraag evenredige restitutie verleend.

2o. Geabonneerden, recht hebbende op uitsluitend persoonlijke toegang, zonder medegeleide van Dames of Kinderen.

	Jaarlijksche Contributie.	
Aandeelhouders	*f* 11,55	Vrijgesteld van betaling van Entréegeld.
Niet-Aandeelhouders	» 15,55	
Dames	» 10,55	
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 10,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers . .	» 6,50	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	» 8.—	

Nà den 1sten Augustus „Geabonneerde" wordende, betaalt men de helft van de jaarlijksche contributie.

Bij vertrek wordt op schriftelijke aanvraag evenredige restitutie verleend.

Groote Koninklijke Bazar van D. Boer en Zonen.
Zeestraat 82.

MONUMENTEN.

Standbeeld van Willem den Zwijger . .	Plein.
Ruiterstandbeeld van Willem den Zwijger	Noordeinde.
Standbeeld van Koning Willem II . .	Buitenhof.
» » Spinoza	Paveljoensgracht.
Gedenkteeken voor Karel Bernhard, Hertog van Saksen-Weimar Eisenach . . .	L. Voorhout.
Gedenkteeken herstel Nederlandsch onafhankelijkheid	Plein 1813.

Fonteinen.

op het Binnenhof ter herinnering aan Graaf Willem II, Stichter van 's-Gravenhage in 1250, en op het Bankaplein.

Een drinkbron ter nagedachtenis van wijlen Mr. C. Vosmaer in de Scheveningsche boschjes bij de tweede Kinderspeelplaats, tegenover Zorgvliet.

Op het Binnenhof voorts de Trèveszaal, de Groote of Ridderzaal, *vulgairement* de Loterijzaal, de Vergaderzalen der Eerste en der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Het Huis ten Bosch in het Haagsche Bosch.

INHOUD VOORWERK.

STATUTEN

DER

Vereeniging: „DIE HAGHE."

Goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 15 December 1890, No. 36.

ART. 1. De vereeniging „die Haghe" heeft tot doel de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen.

Dit laatste zal zij trachten te bereiken door het uitgeven van geschriften, en, zoo noodig, door het houden van lezingen en voordrachten.

De vereeniging is gevestigd te 's-Gravenhage.

ART. 2. Zij wordt, behoudens het bepaalde in Art. 12, opgericht voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag, waarop de Koninklijke goedkeuring op de statuten zal zijn verkregen.

ART. 3. De vereeniging bestaat uit werkende leden, waartoe ook de zes oprichters behooren, buitengewone leden, correspondeerende leden, eereleden, donateurs en donatrices, terwijl ook een beschermheer kan gekozen worden.

Zij worden, met uitzondering van de buitengewone leden, de donateurs en donatrices, benoemd door het bestuur.

Buitengewone leden nemen rechtstreeks geen deel aan de werkzaamheden der vereeniging, maar steunen de vereeniging door het betalen der contributie.

Correspondeerende leden zijn personen, die, buiten 's-Gravenhage woonachtig, zich voor de vereeniging verdienstelijk maken, of kunnen maken; zij betalen even als de eereleden, geen contributie en hebben een adviseerende stem.

Tot eereleden kunnen alleen zij benoemd worden, die zich, of in hun werkkring, of door hun wetenschappelijken arbeid, in verband met het doel der vereeniging, buitengewoon onderscheiden of onderscheiden hebben.

Donateurs en donatrices zijn zij, die jaarlijks eene som van meer dan vijf gulden, of het vijfvoud daarvan in eens, aan de vereeniging schenken.

De werkende en buitengewone leden betalen eene contributie van vijf gulden 's jaars, te betalen in het begin van het jaar.

Art. 4. Het bestuur bestaat uit zes leden, uit de werkende leden te kiezen, bij meerderheid van stemmen.

Het kiest uit zijn midden een voorzitter, een penningmeester en een secretaris.

Voor de eerste maal bestaat het bestuur uit de zes oprichters.

ART. 5. De leden van het bestuur worden gekozen voor den tijd van zes jaren.

Om de drie jaren treedt de helft der bestuursleden af, volgens rooster.

Elk lid is terstond herkiesbaar.

De eerste aftreding van bestuursleden heeft plaats in 1894.

ART. 6. Het bestuur vergadert zoo dikwijls als zulks noodig zal zijn.

Behalve de noodzakelijke uitgaven, en die welke tot dekking der kosten voor het uitgeven der geschriften der vereeniging dienen, is het bestuur bevoegd, handschriften of documenten aan te koopen, die voor het doel der vereeniging nuttig kunnen zijn.

ART. 7. De geschriften der werkende leden, voor zoover zij daartoe geschikt zijn, — dit ter beoordeeling van het bestuur. — zullen voorloopig geplaatst worden in het Haagsch Jaarboekje, wanneer dit tot orgaan van de vereeniging is aangenomen.

ART. 8. Behalve het archief der vereeniging, en zaken die daartoe minder geschikt zijn, zullen voorwerpen door aankoop of geschenk verkregen, in bruikleen afgestaan worden aan het Gemeente-museum van 's-Gravenhage.

ART. 9. De in Art. 3 opgenoemde personen krijgen ieder een exemplaar van de door de vereeniging uitgegeven werken van het tijdstip af van hun lidmaatschap.

De vóór dien tijd uitgegeven werken zijn voor hen verkrijgbaar, voor zoover de voorraad strekt, tegen een door het bestuur te bepalen prijs.

ART. 10. Jaarlijks zullen minstens vier vergaderingen van de werkende leden gehouden worden, waartoe ook de eere- en correspondeerende leden worden uitgenoodigd. Op de leesvergaderingen hebben de in Art. 3 genoemde personen toegang.

Op de eerste of tweede vergadering, van het jaar, zal door den secretaris verslag uitgebracht worden over den toestand en de werkzaamheden der vereeniging, en tevens de penningmeester rekening en verantwoording doen van zijn beheer.

Op deze vergadering zullen de beschermheer, de andere leden, en de donateurs en de donatrices worden uitgenoodigd.

ART. 11. Voorstellen tot wijziging van deze statuten kunnen alleen door werkende leden worden gedaan. Zij moeten minstens eene maand vóór de vergadering bij het bestuur ingediend zijn en behoeven voor hunne aanneming een meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen, en treden niet eerder in werking dan nadat daarop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

ART. 12. Alleen de werkende leden kunnen voorstellen doen tot verlenging van den duur dezer vereeniging of tot ontbinding daarvan; zij kunnen alleen behandeld worden op eene daartoe belegde vergadering.

Tot de aanneming dezer voorstellen wordt eene meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen vereischt.

Ingeval tot ontbinding wordt besloten, worden de eigendommen der vereeniging aan het Gemeente-museum te 's-Gravenhage geschonken, met inachtneming der bepalingen van art. 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

Aldus vastgesteld op de vergadering van 30 September 1890.

HET BESTUUR.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT

DER

Vereeniging „DIE HAGHE."

(Vastgesteld in de Bestuurs-Vergadering van 13 April 1891, en gearresteerd in de eerste Vergadering der Werkende leden, op 18 April d. a. v.)

ART. 1. Geheel overeenkomstig de Statuten tracht het bestuur de algemeene vergaderingen dienstig te doen zijn aan het doel der vereeniging.

ART. 2. Tijd en plaats van alle vergaderingen of bijeenkomsten, zoowel voor het bestuur als voor de leden, moeten minstens vijf dagen te voren door den Secretaris, aan de daarbij betrokken leden worden medegedeeld.

ART. 3. De voorzitter belegt en leidt de algemeene en bijzondere vergaderingen.

ART. 4. Op schriftelijk verzoek van minstens vier werkende leden is hij verplicht eene algemeene vergadering te beleggen.

ART. 5. De vergaderingen worden *stipt* op den bepaalden tijd geopend.

ART. 6. Bij afwezigheid of ontstentenis van den voorzitter neemt de penningmeester de leiding der vergadering op zich, en, zoo deze daarin verhinderd is, de oudste in jaren der aanwezig zijnde bestuursleden.

ART. 7. Bij afwezigheid of ontstentenis van den secretaris, neemt de jongste in jaren, der aanwezig zijnde bestuursleden, het secretariaat waar.

ART. 8. De secretaris zorgt er voor, dat op de vergadering de notulen der vorige vergadering, en de overige noodige stukken, aanwezig zijn.

Art. 9. Op de bestuurs-vergaderingen kunnen geene besluiten genomen worden als er minder dan vier leden tegenwoordig zijn, en op de algemeene vergaderingen evenmin, als er minder dan zeven werkende leden tegenwoordig zijn.

Art. 10. De werkende leden hebben het recht tot introductie van niet-stadgenooten op de algemeene vergaderingen.

Art. 11. Het bestuur kan deze bepaling opheffen en uitbreiden en, tot de leesvergaderingen, ook stadgenooten met dames uitnoodigen.

Art. 12. Ook de werkende leden hebben het recht op de leesvergaderingen, ieder twee dames mede te brengen.

Art. 13. Het stemmen over personen geschiedt met gesloten briefjes; over zaken kan mondeling gestemd worden, tenzij een der leden het tegendeel verzoekt.

Art. 14. Bij staking van stemmen over personen beslist het lot, en over zaken de voorzitter of zijn plaatsvervanger.

Art. 15. Werkende of correspondeerende leden eenmaal benoemd, en voor het lidmaatschap terstond, of later bedankt hebbende, kunnen later niet meer voor dat lidmaatschap in aanmerking komen.

Art. 16. Slechts éénmaal 's jaars worden werkende, correspondeerende- of eereleden benoemd; dit geschiedt op de bestuursvergadering, voorafgaande de 1e algemeene vergadering van het jaar.

Art. 17. Het boekjaar loopt van 1 Januari tot 31 December.

Art. 18. Tot het nazien der rekening worden in de laatste te houden algemeene vergadering door het bestuur vier leden, geen lid van het bestuur zijnde, uitgenoodigd, uit de werkende en buitengewone leden te kiezen.

Art. 19. Dit huishoudelijk reglement, gegrondvest op de Statuten der vereeniging «*die Haghe*», treedt in werking, onmiddellijk na de mededeeling ervan op de 1e algemeene vergadering, op 18 April 1891.

HET BESTUUR.

VERSLAG *van den toestand en de werkzaamheden der Vereeniging „Die Haghe" van October 1894 tot October 1895.*

Bij het uitbrengen van het jaarverslag over den toestand en de werkzaamheden onzer Vereeniging mag het Bestuur met tevredenheid op het afgeloopen werkjaar terugzien.

Allereerst kan het Bestuur eene mededeeling doen, die door de leden ongetwijfeld met groote ingenomenheid zal worden ontvangen, deze namelijk, dat het H. M. de Koningin-Regentes behaagde op 29 December 1894 als blijk van belangstelling aan de Vereeniging de Vorstelijke gift van *f* 200.— te doen toekomen. Waar onze Vereeniging van zoo Hooggeplaatste zijde dezen materieelen en moreelen steun ontving, kan zij met des te meer vertrouwen op den ingeslagen weg voortgaan.

Het Bestuur haastte zich om namens „Die Haghe" aan de Hooge Geefster den eerbiedigen dank der Vereeniging te betuigen.

Het aantal onzer leden is niet onaanzienlijk geklommen, daar „Die Haghe" thans telt: 2 donatrices, 2 donateurs, 3 eere-, 86 werkende-, 86 buitengewone-, 11 correspondeerende leden.

Onze werkzaamheden werden niet alleen geregeld voortgezet, maar zelfs niet onbelangrijk uitgebreid, daar toch de zoolang gewenschte uitgave van de werken van „die Haghe" in 't afgeloopen jaar werd aangevangen.

De twee eerste afleveringen werden den leden toegezonden; de lezing van den Voorzitter over het Burgemeesters-ambt van 's-Gravenhage, en de studie van ons werkend lid, professor Jansen over het klokkenspel van den Haagschen St. Jacobs-toren; de uitgave zal, naar wij hopen, in het volgend jaar geregeld worden voortgezet.

In aansluiting met de plannen der Ned. Maatschappij van Letterkunde te Leiden, tot herdenking van den 300sten geboortedag van Constantijn Huyghens, door het oprichten van een standbeeld voor dien beroemden Nederlander, besloot het Bestuur in zijne vergadering van 5 Augustus l.l. om in het volgend jaar hier ter stede eene Huyghens-tentoonstelling te houden, omvattende al wat omtrent het beroemde geslacht der Huyghensen kan geleverd worden, verbonden aan een Huyghens-avond en een prijsvraag over de Huygens-bibliographie.

Dit plan vond algemeene instemming: bijna alle leden van

die Haghe en andere stadgenooten, die werden uitgenoodigd om een commissie van uitvoering te vormen, gaven aan de roepstem van het Bestuur gehoor; die commissie, onder Eere-Voorzitterschap van Z. E. den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken verdeelde zich in verschillende onderafdeelingen, welke thans ijverig bezig zijn, om ieder op zijn gebied te verzamelen zooveel mogelijk is; ten einde de Huyghens-tentoonstelling een waardige hulde moge worden voor de groote mannen, die hun naam ook buiten de grenzen van ons Vaderland beroemd gemaakt hebben. Overigens verwijzen we naar het verslag en verdere stukken betreffende de constitueerende vergadering dier commissie, gehouden op 2 September 1895, en aan alle leden rond gezonden, bijgevoegd onder letter *B* 1. 2, 3.

Ook werd een adres gericht aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, omtrent den voorgenomen aanbouw van een vleugel aan de achterzijde van het gebouw van het Departement van Koloniën, waaromtrent de stukken zijn bijgevoegd onder bijlage *A* 1, 2.

Eindelijk acht het Bestuur thans ook de tijd gekomen. om den leden mededeeling te doen van de pogingen aangewend tot restauratie en vrijmaking der Ridderzaal op het Binnenhof.

Welk Nederlander die liefde heeft voor de geschiedenis van zijn Vaderland, welk Hagenaar vooral die zijn geboorteplaats bemint, ziet niet met weemoed, naar het trotsche gebouw, eertijds beroemd als een model van bouwkunde, getuige van plechtige feesten en groote gebeurtenissen, thans beroofd van zijn sierlijke bekapping, verlaagd eerst tot een Loterijzaal thans tot een bergplaats van oude couranten en andere waardelooze papieren.

Het bestuur meende dat aan dien toestand van verval een einde moest komen en dat „die Haghe" geroepen is, om hierin het initiatief te nemen. Het riep in November 1894 eenige leden der vereeniging bijeen tot eene commissie van advies, welke terstond haar werkzaamheden met grooten ijver opvatte en aanvankelijk reeds met voldoening op den uitslag harer werkzaamheden mag terugzien. Oprecht hoopt het Bestuur dat het in het volgend verslag zal kunnen mededeelen, dat deze zaak, die ongetwijfeld geen der leden van „die Haghe" onverschillig is, een stap verder gekomen is. De stukken hierop betrekkelijk zijn bijgevoegd onder letter C. 1, 2, 3, 4.

De gewone werkzaamheden werden geregeld voortgezet. Het Jaarboekje mocht zich in algemeene waardeering verheugen en

teregt, want de inhoud was belangrijk op menig gebied der geschiedeuis onzer stad.

Vergaderingen van werkende leden werden gehouden op 18 October, 14 November 1894 en 17 April 1895. Behalve de gewone werkzaamheden hield de Voorzitter in de eerste vergadering een lezing over de tooneelbeweging in den Haag, in de tweede over het Burgemeestersambt. In de laatste, gaf de heer Hageraats belangrijke mededeelingen over Vondels Geboorteklock van Willem van Nassau.

Op 13 Februari werd algemeene vergadering gehouden, die door den Voorzitter met een rede werd geopend, bijgevoegd onder letter D.

Daarenboven hielden de werkende leden de Heeren de Bas en van Liefland ieder een lezing voor de Leden en hunne dames. De eerste, die juist den dag gekozen had waarop voor 100 jaren Prins Willem V den vaderlandschen grond verliet om in ballingschap te sterven, deelde ons in bijzonderheden dit historisch feit mede en stond daarbij niet het minst stil bij de persoon van de gemalin des stadhouders Prinses Wilhelmina.

De tweede gaf in eene uitgewerkte verhandeling vele bijzonderheden over de menschelijke woning in verband met *oud* en *nieuw* 's-Gravenhage. Tot nadere toelichting gaf spreker tevens eene belangrijke kunstbeschouwing.

De Leden en hunne dames werden eindelijk uitgenoodigd om na 't eind van het Speelseizoen den Schouwburg te bezoeken, alwaar ons werkend lid de Heer de Grijs hen met de meeste bereidvaardigheid rondleidde en alle bijzonderheden aanwees en verklaarde.

Met dit verslag is het eerste lustrum onzer vereeniging gesloten. Met voldoening mag op hetgeen in dien tijdkring tot stand kwam, worden teruggezien. Gaarne had het Bestuur dien dag gevierd door den leden een waterfeest op den Hofvijver aan te bieden, zooals er in de 16e eeuw zoovele plaats hadden, dit plan leed echter schipbreuk, daar de noodzakelijke vergunning van het gemeentebestuur niet werd verkregen. Hopen wij dat wij bij de viering van het 2e lustrum gelukkiger zullen zijn.

De Secretaris.

BIJLAGE A[1].

Aan
de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Bestuur der Vereeniging „die Haghe", gevestigd te 's-Gravenhage, waarvan de Statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 15 December 1890, no. 36;

dat het met leedwezen heeft gezien, dat het voornemen bestaat om aan het Ministerie van Koloniën een vleugel aan te bouwen, reikende tot aan de Grenadierspoort en zulks in overeenstemming met de vormen van het bestaande Ministerie-Gebouw;

dat het genoegen erkend is, dat dit gebouw behoort tot de minst gelukkige welke ooit door eenig openbaar gezag gesticht zijn geworden, en dat het steeds een oorzaak van ergenis en schaamtegevoel is, dat dit gebouw een der fraaiste plekken der Residentie ontsiert, en, geplaatst, tegenover het wereldberoemde Mauritshuis, alwaar de vreemdeling onze kunstschatten komt bewonderen, een voortdurenden blaam werpt op den goeden naam der hedendaagsche Nederlandsche kunst;

dat het mitsdien te hopen en te verwachten is, dat dit onoogelijk gebouw eenmaal zal worden verbouwd en verbeterd, en dat het daarom van groot belang is, dat men hierop nu reeds bedacht zij, en niet door uitbreiding van dat gebouw in denzelfden vorm, een eventueele latere verbetering onmogelijk, of althans veel kostbaarder en bezwarender make;

dat het daarom, naar het oordeel van het ondergeteekend Bestuur, zaak is, den nieuwen vleugel, indien die onvermijdelijk door de belangen van den dienst gevorderd wordt, te bouwen, hetzij aan de zijde van het gebouw van den Hoogen Raad, waar hij minder in het gezicht zal komen, hetzij in een beteren stijl, welke door een gepast gebruik van baksteen en zandsteen in harmonie zij met de op die plek terecht bewonderde gebouwen van het Mauritshuis en van de Grenadierspoort, welk laatste gebouw schoon van geringe afmetingen, algemeen de aandacht trekt door zijn sierlijke vormen en zijn schilderachtig aanzien;

't welk doende

Het Bestuur der Vereeniging „die Haghe",

(w. get.) A. J. SERVAAS VAN ROOYEN,
Voorzitter.

J. B. DE VAN DER SCHUEREN,
Secretaris.

'S-GRAVENHAGE,
15 Dec. 1894.

BIJLAGE A[2].

„Uitbreiding van het Departement van Koloniën en daarmede in verband staande uitgaven, f 38.000.",

waarop een *amendement* is voorgesteld door de heeren Bahlmann, de Beaufort (Wijk bij Duurstede), Cremer, Guyot en T. Mackay, strekkende om het artikel te doen luiden:

„Stichting van een gebouw in verbinding met, en ten behoeve van het Departement van Koloniën en daarmede in verband staande uitgaven, *Memorie.*"

De heer *Cremer*, het woord verkregen hebbende tot toelichting van het amendement, zegt: Mijnheer de Voorzitter! Bij dezen post wordt f 38.000 aangevraagd voor uitbreiding van het gebouw van het Departement van Koloniën. De uitbreiding zou gevonden worden door verlenging van den vleugel tegenover het Mauritshuis met ongeveer 13 meters. Op welke wijze is der Kamer eerst bekend geworden door de Memorie van Beantwoording, waarbij daaromtrent ook eene planteekening wordt overgelegd. De stijl van den nieuwen vleugel moet volgens die Memorie dezelfde zijn als die van den bestaanden gevel, in overeenstemming met het voorspringend oostelijk gedeelte; men wil streven naar eenheid van gevel.

De voorstellers stellen op den voorgrond, dat zij geen bezwaar hebben tegen uitbreiding van genoemd gebouw, waar op goede gronden wordt aangetoond, dat er plaats te kort komt voor het personeel. Maar wel komen de voorstellers op tegen de wijze waarop het Departement van Waterstaat in overleg met dat van Koloniën uitvoering aan dit plan wil geven.

Het gebouw van Koloniën behoort, helaas, tot de leelijkste gebouwen in den Haag, die aan schoone gebouwen al niet rijk is. Dat leelijke gebouw stelt men zich voor uit te breiden tot aan de rooilijn van de Mauritspoort. Het zal zich dus in den hoek, waarvan Mauritspoort en Mauritshuis zijden uitmaken en waar later zich op den achtergrond het nieuwe gebouw van Binnenlandsche Zaken zal verheffen, met zijn leelijken pleisterwand indringen.

Dat zou onsierlijk zijn, en te recht komen daartegen de vereeniging „die Haghe" en het bestuur der 's Gravenhaagsche Maatschappij ter bevordering van Bouwkunst op in adressen die bij de Kamer zijn ingekomen.

Ook ons komt het voor dat goede smaak er zich tegen verzetten moet om een gebouw als Koloniën in dezelfden geest voort te zetten, en ik kan mij voorstellen dat een architect wien het is opgelegd zulk een plan uit te voeren, daartegen in zijn binnenste verzet moet aanteekenen.

De Vereeniging „die Haghe" meent, dat wanneer uitbreiding bepaald noodig is, wat wij aannemen, het de voorkeur zou verdienen daar een gebouw te doen verrijzen, van beperkte afmetingen natuurlijk, maar opgetrokken uit materialen in harmonie met de omgeving, dus van baksteen en zandsteen.

De voorstellers verstouten zich niet om van de Kamer eene beslissing te vragen in welken stijl dat gebouw zou moeten opgetrokken worden. Zij willen gaarne aan de kundige bouwmeesters, die den Minister van Waterstaat ter zijde staan, overlaten om te bepalen welke stijl voor dat gebouw gekozen moet worden. Niet op den weg der Kamer ligt het, dunkt mij, om over onderdeelen van stijl eene beslissing te nemen, maar wat wij wel zeggen is dit: geen nieuw pleistergebouw in die omgeving, een pleistergebouw heden grijs, morgen misschien blauw, en dat „rose" geweest is.
Ik kan mij voorstellen dat de tegenwerping gemaakt wordt, dat wanneer men aan het Departement een vleugel bijbouwt in een anderen stijl dan van het bestaande, men gebrek aan eenheid in het geheele gebouw zal krijgen.
Daarop wensch ik vooreerst te antwoorden dat, zooals de teekening, die ter griffie is gedeponeerd, aanwijst, ook nu door den voorgestelden aanbouw geen eenheid zal worden verkregen, want het voorspringend deel aan de Oostzijde van den te verlengen gevel, dat tot model zal strekken voor den aanbouw aan de andere zijde, zal zich niet bevinden aan het uiterste gedeelte van het verlengde gebouw, maar zal nog worden gevolgd door een ander inspringend gedeelte, zoodat, terwijl de gevel aan het Plein aan beide uiteinden een voorsprong heeft, de gevel tegenover het Mauritshuis dien niet aan het einde, maar een meter of zes links daarvan zal krijgen. Ook zal een gedeelte van dien nieuwen uitbouw eene geheele verdieping lager zijn dan de rest van het gebouw, ten einde het licht niet te ontnemen aan de belendende gebouwen. Waarschijnlijk worden daarmede bedoeld de krotjes, die wij elken dag op onze wandeling naar het Binnenhof aan onze linkerzijde kunnen zien; mochten deze met hun licht het bestaan verliezen, niemand zeker die daarom zou treuren, de toestand zou er niet door verminderen. Sticht men dus de voorgestelde verlenging van den gevel, dan zal het voor den voorbijganger toch duidelijk zijn, dat men te doen heeft met een aanplaksel, dat men getracht heeft even leelijk te maken als het oorspronkelijke, maar waarvan zal blijken dat men dit doel voorbijgestreefd is. Ik althans kan mij niet anders voorstellen, dan dat de bijvoeging nog leelijker zal zijn dan het oorspronkelijke.
Wij wenschen, zooals ons amendement aangeeft, dus stichting van een nieuw gebouw; een gebouw dat verbonden zal zijn en van binnen aanraking zal hebben met het Ministerie van Koloniën, maar dat alleen van buiten niet aantoont dat het behoort tot dat Ministerie; dat naast het Ministerie van Koloniën zal staan even als twee gebouwen in dezelfde straat, waarvan het eene leelijk en het andere mooier is, maar die toch van binnen met elkander communicatie kunnen hebben, zooals dat ook bij andere Ministeriën, bij voorbeeld bij het Ministerie van Oorlog, het geval is. De voorstellers meenen dat eenheid van binnen niet behoeft mede te brengen eenheid van buiten. De nieuwe bijbouw zal 13 meter lang zijn, ongeveer de helft dus van de gevellengte tegenover het Mauritshuis van het bestaande gebouw en dus voldoende om een op zich zelf staand eenvoudig gebouw op te richten met 4 of 5 ramen naast elkaar en een kleinen

ingang, indien die noodig mocht blijken voor den concierge of voor de verschillende afdeelingen. Maar het kan heel goed op zich zelf staan en behoeft, al is het eenvoudig, dan *niet in disharmonie te komen*, want dat is het doel van de voorstellers, met de goede gebouwen, die daar nu in de buurt staan of die men daar met recht mag verwachten.

Wat de plaats betreft, welke gekozen is, ook daarin gaan de voorstellers met den Minister mede. Zij achten die geschikt in de overweging, dat het gebouw niet in den weg zal komen te staan aan het nieuwe rechtsgebouw, want het komt niet op het gebied van het Binnenhof, maar blijft daarbuiten en zal bovendien het leelijke kijkje wegnemen, dat men nu heeft op het gebouw van den Hoogen Raad en op den achtergevel van Koloniën.

Er is derhalve bij de voorstellers geen principieel verzet tegen dezen aanbouw, maar zij wenschen eenvoudig een beleefd doch dringend verzoek aan den Minister te doen, om te komen met een nieuw voorstel, dat met zorg is overwogen, met een plan dat niet zal vloeken tegen de bouworde van de verschillende gebouwen in de buurt, die eenige kunstwaarde hebben. Wanneer ons amendement wordt aangenomen, zal de Minister kunnen komen, evenals geschied is ten aanzien van de verbouwing van het Departement van Marine, met een wetsontwerp tot verhooging van dit hoofdstuk, en dit behoeft evemin aanleiding te geven tot groote vertraging, als het geval is geweest met die verbouwing.

Ik hoop dat de Minister ons amendement zal overnemen en, mocht dit niet het geval zijn, dan bevelen wij het aan in de welwillende overweging van de Kamer.

De *Voorzitter:* Daar het amendement door vijf leden is voorgesteld, maakt het van rechtswege een onderwerp van beraadslaging uit.

De heer *de Savornin Lohman:* Toen ik hedenmorgen dit amendement ontving, heb ik mij afgevraagd of dit eigenlijk wel een serieus amendement was. Ik vat het niet als zoodanig op, maar alleen als eene gelegenheid voor eenige leden der kamer om de bijzondere aandacht van den Minister op dit onderwerp te vestigen. Ik stel mij voor, dat, wanneer de Minister van Waterstaat over dit amendement gesproken zal hebben, het wel zal worden ingetrokken; ik hoop althans dat de Kamer niet gedwongen zal worden om er over te stemmen; want dat zou aanleiding geven tot de invoering van een geheel nieuwen tak van dienst voor ons en wel tot eene invoering op zeer verborgen wijze. Leest men het amendement, zooals het daar staat: „Stichting van een gebouw in verbinding met, en ten behoeve van het Departement van Koloniën en daarmede in verband staande uitgaven. . . Memorie.", dan klinkt dat zeer onschuldig, maar in den staart zit het venijn; in de toelichting n.l. Daar lezen wij: „De bedoeling van het amendement is te doen uitkomen, dat het niet wenschelijk is den gevel tegenover het Mauritshnis te verlengen in overeenstemming met het vooruitspringend gedeelte aan de Oostzijde."

Het geldt dus eene stijlquaestie: de Kamer zal in het vervolg moeten gaan oordeelen ook over den stijl van de aangevraagde gebouwen, dus over vragen van architectuur.

Wij zullen in het vervolg op de programma's der politieke partijen

dienen te vragen, hoe de candidaten denken over de bouwstijlen; of zij de voorkeur geven aan den Gothischen, den Oud-Hollandschen, of wel aan eenigen anderen stijl.

Het spreekt vanzelf dat ik volstrekt niet betwist het recht der deskundige Kamerleden om hunne opinie ook over den stijl in deze Kamer uit te spreken. Maar ik kom er tegen op dat men mij, die volstrekt geen deskundige ben, zal dwingen te oordeelen over een quaestie van stijl, van smaak dus; aan iets geheel subjectief.

Ja, zal men wellicht zeggen, maar hier is dit juist het fraaie van het amendement, dat men zich niet over den stijl behoeft uit te laten. Mijnheer de Voorzitter, in dat opzicht lijkt het precies op zekere motie over het kiesrecht jaren geleden hier met algemeene stemmen aangenomen, waarbij verklaard werd dat het kiesrecht moest worden veranderd; in welken geest of op welke wijze liet men wijselijk in het midden.

Zoo is ook thans datgene wat wordt voorgesteld iets geheel negatiefs; het mag alles zijn, alleen niet wat voorgesteld wordt door de Regeering.

Maar stel nu dat deze *memorie*post wordt aangenomen. dan zal de Minister ten slotte toch. wanneer hij wil gaan bouwen, om geld moeten komen bij de Kamer. Hij zal dan opnieuw een voorstel doen; wij zullen den ontworpen gevel moeten bekijken. en zullen hier dan weer eene discussie krijgen over den stijl van het gebouw. Is het een Gothische gevel die wordt voorgesteld, dan zal misschien de Kamer zeggen: neen, niet Gothisch. Volgt een nieuw voorstel met een Oud-Hollandschen gevel. Neen, zal de Kamer alweer zeggen: ook geen Oud-Hollandschen stijl. En zoo zullen wij ten eeuwigen dage kunnen blijven doorstemmen over hetgeen wij niet willen hebben. maar ons uitlaten over hetgeen wij dan wel wenschen, dat zullen wij niet, omdat wij dat niet kunnen.

Zullen wij het beginsel dat aan dit amendement ten grondslag ligt in het vervolg ook toepassen bij alle andere gevels van Rijksgebouwen? Of wordt deze handelwijze nu alleen gevolgd omdat dit gebouw toevallig in den Haag staat en wij het dus onder onze oogen hebben? Maar dat kan toch geen motief voor de Staten-Generaal zijn om zich met dezen nieuwen tak van dienst te gaan belasten.

Wij herinneren ons allen hoe eenige jaren geleden in de stad Utrecht het oprichten van een nieuw Universiteitsgebouw naar de bouwplannen van de gevers werd belet, doordat het Ministerie van Binnenlandsche Zaken er toevallig mede gemoeid was; daarvan werd gebruik gemaakt, om telkens hinderpalen in den weg te leggen, ten einde de gevers te dwingen zich in de keuze van een stijl te richten naar de inzichten van dat Departement. Eerst na veel gehaspel is het Universiteitsgebouw er toch gekomen. Moeten wij ons nu op dezelfde wijze bemoeien met eene zaak, die in den regel niet licht op onzen weg. alleen omdat wij geheel toevallig dezen eenen gevel onder de oogen krijgen?

Men zal zeggen: deze zaak is toch nog al onschuldig en in het wezen van de zaak hebben de vijf voorstellers toch gelijk. want niemand kan het toch in ernst opnemen voor den stijl van het Departement van Koloniën.

Dat doe ik ook niet. Maar ik herinner mij dat eenige jaren geleden in

Assen een zeker gebouw moest worden gemaakt. Eerst werd begonnen met de eene helft van het oude gebouw te veranderen en te vernieuwen in een stijl geheel afwijkende van de andere helft. Ieder gewoon Assenaar zeide terstond: nu moet de andere helft ook volgen, want men kan toch niet eenzelfde gebouw hebben met twee stijlen, die geheel tegen elkander strijden.

Eén man in den lande begreep dit echter niet; dat was de toenmalige Minister van Kunsten en Wetenschappen. Die begreep er niets van vóór dat de nieuwe helft van het gebouw er stond. Toen zeide ook deze: het is toch zóó als iedereen het terstond heeft ingezien, de andere helft moet noodzakelijk ook vervangen worden door een nieüw gebouw! En of wij nu al zooveel mogelijk amok maakten, het hielp niet; de andere helft moest er komen, wilde men geen al te dwaas figuur maken.

Hetzelfde zullen wij hier zien gebeuren. Er zal een klein, onschuldig geveltje komen, misschien in Griekschen of wel in anderen stijl. Is dat geveltje er eenmaal, dan zal men hooren: ja, maar naast zulk een gevel kan het Ministerie van Koloniën niet blijven; en is dit vernieuwd, dan kan ook de Hooge Raad niet onveranderd blijven; al die afschuwelijke gebouwen moeten weg.

Dat wordt thans echter nog niet aan de Kamer gezegd; wij beginnen nu slechts met dat kleine geveltje! Maar, mijns inziens, is het juist nu de tijd om te zeggen: *principiis obsta!* Laten wij daarmede niet beginnen, doch die zaak wat den stijl aangaat overlaten aan de heeren die met de uitvoering zijn belast.

Bij de behandeling van de begrooting van Binnenlandsche Zaken heeft de toenmalige president van de Commissie van Rapporteurs, de heer Mees, op zoodanige wijze tot den Minister vàn Binnenlandsche Zaken gesproken, dat deze meende te moeten verzekeren, dat hij niet onder zekeren magischen invloed verkeerde. Ik kan mij begrijpen, dat een ambtenaar van Binnenlandsche Zaken over de rede van dien geachten afgevaardigde uit Rotterdam ontsticht is geweest, maar mij dunkt het moet voor hem eene heerlijke wraakneming, eene bijzondere satisfactie zijn, wanneer hij, bij aanneming van dit amendement, bemerkt, dat niet alleen de Minister van Binnenlandsche Zaken, maar de gansche Kamer onder dien magischen invloed geraakt is; dat zij allen zachtjes aan, zonder het te bemerken, in de kaart spelen van hetgeen die ambtenaar in eene brochure ons heeft medegedeeld.

Wij hebben hier een amendement, dat volkomen kleurloos is, daar het onderteekend is door de verschillende partijen dezer Kamer. Het wordt voorgesteld door één *radicaal*, die schijnt te representeeren de radicalen uit alle groepen, den heer Cremer; door twee verstokte *liberaal-conservatieven*, de heeren de Beaufort en Guyot; door één *anti-revolutionnair* en een *Roomsch-Katholiek*, de heeren T. Mackay en Bahlmann. Het is jammer, dat ook de heer Mees het amendement niet mede heeft onderteekend; dan zou, bij aanneming, de satisfactie van dien door mij genoemden ambtenaar nog grooter zijn geweest.

Wanneer men eene toespeling maken wil op het bekende lied *die Loreley*, waarbij men dan op de plaats van die schoone dame den ambtenaar van

kunsten en wetenschappen zou moeten stellen, dan kan men op de Kamer die dit amendement aannam de slotwoorden toepassen van dat lied:

Und dass hat mit ihrem Singen,
Die Loreley gethan!

Ik voor mij echter hoop weerstand te blijven bieden aan den sirenenzang van den *auctor intellectualis* van dit amendement.

De heer *Conrad, voorzitter van de Commissie van Rapporteurs*, het woord verkregen hebbende om namens deze haar gevoelen over het amendement mede te deelen, zegt: Mijnheer de Voorzitter! De Commissie van Rapporteurs heeft overwogen, dat, naar aanleiding van de door de Kamer genomen beslissing ten aanzien van de stichting van het gebouw voor de arrondissements-rechtbank, een ander voorstel betreffende dien bouw binnen een niet verwijderd tijdstip kan verwacht worden, en zij meent, dat het dus niet raadzaam is thans te besluiten tot het oprichten van gebouwen, die wellicht geen verband houden met het plan tot stichting van voornoemd rechtsgebouw. De vraag is of dit met het hier bedoelde gebouw het geval is, waarop de Minister wellicht eenige inlichtingen zal willen geven.

Door de toelichting van het amendement heeft het de strekking, dat op den stijl, waarin gebouwd zal worden, reeds eenigermate wordt gepraejudicieerd.

De Commissie meent dat dit niet wenschelijk is; zij geeft — en hierin is ook opgesloten haar advies over het amendement — aan de Regeering in overweging om, in overeenstemming met hetgeen gezegd is door den voorzitter van de Commissie van Rapporteurs, den post voorloopig in te trekken en te gelegener tijd nadere voorstellen te doen.

De heer *Bergsma, Minister van Koloniën:* Mijnheer de Voorzitter! Ofschoon ik niet gehoord heb, dat de heer Cremer, de geachte afgevaardigde uit Amsterdam, de noodzakelijkheid heeft bestreden van de voorgestelde uitbreiding van het gebouw voor het Ministerie van Koloniën, meen ik toch daar misschien bij andere leden van de Kamer daaromtrent twijfel zou kunnen bestaan, met een enkel woord te moeten toelichten, waarom dit voorstel op de begrooting van Waterstaat, Handel en Nijverheid is gebracht.

Het Departement van Koloniën verheugt zich, door de uitgebreidheid van zijnen werkkring, in een groot aantal ambtenaren. Dit groot getal ambtenaren staat echter juist in omgekeerde reden tot het getal vertrekken. Het gebouw, dat thans algemeen wordt uitgemaakt voor afschuwelijk leelijk, is echter in het gebruik zeer doelmatig, wanneer het maar wat meer ruimte had.

Om een flauw denkbeeld te geven van hetgeen in ruimte aan het gebouw ontbreekt, wensch ik mede te deelen, dat er in het geheel zijn 33 kleine kamers, geschikt en bestemd voor 1 persoon, doch te klein voor 2 personen, 14 kamers van middelmatige grootte en 6 groote kamers. Te zamen derhalve 53 kamers, waarin verdeeld moeten worden 107 ambtenaren.

Nu vraag ik hoe het mogelijk is op den duur te eischen, behoorlijk werk en vlugge behandeling van zaken van de ambtenaren, die daarbij allerlei Staatsbladen en boekwerken hebben te raadplegen, wanneer zij,

zooals nu soms het geval is — ik heb den platten grond van het gebouw nu voor mij liggen — met 5 tot 9 personen in een vertrek zitten.

Ik was dan ook zoo overtuigd van de noodzakelijkheid van de uitbreiding van het gebouw, dat, toen ik aan het hoofd van het Departement optrad, ik geen oogenblik geaarzeld heb het voorstel van mijn geachten ambtsvoorganger over te nemen en met den meesten nadruk bij mijn ambtgenoot van Waterstaat heb aangedrongen, dat eindelijk gevolg zou worden gegeven aan dezen noodzakelijken eisch.

Gelukkig heeft mijn ambtgenoot zich laten vinden om daarvoor een post op de begrooting te brengen.

En wat hoor ik nu op eens: „Het gebouw van uw Departement is zóó leelijk, dat gij geene uitbreiding krijgt." Omdat het gebouw zoo leelijk is, moet ik mij dus behelpen met een te klein aantal kamers, waar ik het op den duur niet mede doen kan. Dit gaat toch niet aan, Mijnheer de Voorzitter!

Ieder Minister kan niet zulk een mooi gebouw voor zijn Departement hebben als dat van Justitie is. Ik breng hier in herinnering, dat, terwijl het Departement van Justitie door sommigen gezegd wordt *prachtig* te zijn, maar dat het jammer is dat het zooveel geld heeft gekost, een Minister van Justitie — vele leden zullen zich zijner nog herinneren — de heer Modderman, op den 9den December 1880 in deze Kamer heeft gezegd: „In zooverre kan die kostbare bouw indirect voor ons allen een groot nut hebben als *afschrikwekkend voorbeeld.*"

Nu zegt men: het gebouw van Koloniën is zóó afschuwelijk, dat in denzelfden stijl daaraan niet mag worden bijgebouwd. Maar zou nu dat „leelijke" gebouw mooier worden, wanneer er een coquet gothisch verlengingsgebouwtje werd aangezet?

Wanneer men eenmaal in een zekeren, zij het ook leelijken stijl gebouwd heeft, moet men wel in denzelfden leelijken stijl voortgaan.

Ik ben dan ook door het amendement volstrekt niet geholpen, want wanneer ik de gevraagde uitbreiding niet krijg, kan ik van de ambtenaren aan mijn Departement op den duur geen vlug en accuraat werk eischen en de zaken niet zóó laten marcheeren, als ik als hoofd van het Departement verplicht ben te doen.

Ik moet dus der Kamer de aanneming van het amendement ontraden.

De heer *van Alphen*: Ik ben genegen, Mijnheer de Voorzitter, tegen het voorgestelde amendement te stemmen en dit wel uit een oogpunt van zuinigheid.

Hoewel wij op dit oogenblik niet kunnen weten in welken stijl het gebouw zal zijn, dat ons wordt voorgesteld, omdat wij nog geen opstand hebben, zoo zijn toch twee zaken zeker. Het plan is, volgens de vlakteteekening, in dien geest ontworpen dat voor het geld 14 vertrekken kunnen worden gemaakt. Dat er een opstand en een gevel moeten zijn spreekt vanzelf, doch wij hebben de toezegging dat een en ander uit de f 38.000 zal kunnen worden betaald. Ik houd mij overtuigd dat, indien wij het amendement aannemen, een volgend jaar of bij suppletoire aanvraag een ander plan zal opduiken, waarvan de raming genoemde som

verre overtreft. Ik ben dus uit het motief zuinigheid zoo vrij met bescheidenheid de aanneming van het amendement met de memoriepost niet aan te bevelen, maar op het Regeeringscijfer toe te slaan.

De heer *van der Sleyden: Minister van Waterstaat Handel en Nijverheid:* Uit de toelichting van den heer Cremer is gebleken dat bij de heeren voorstellers van het amendement geen bezwaar bestaat tegen den bouw. ook niet ten aanzien van de plaats waar die bouw zal worden gevestigd. Het bleek duidelijk uit die toelichting dat het eenige bezwaar het uiterlijk van den bouw betreft, den stijl dus waarin de gevel zal worden opgetrokken.

Omtrent den vorm van het amendement werd reeds een en ander gezegd door den geachten afgevaardigde uit Goes: het is niet direct uit het amendement te lezen wat eigenlijk wordt gewenscht.

Intusschen hebben wij ook een advies van den Voorzitter der Commissie van Rapporteurs voor het IXde hoofdstuk, den heer Conrad, en als ik het wel begrijp gaan de bezwaren dier Commissie eenigszins verder. Zij wenschte dat geen besluit worde genomen alvorens zij beslist omtrent de restauratie van het gedeelte van het Binnenhof dat ter eene zijde wordt begrensd door het Departement van Koloniën, het gebouw van den Hoogen Raad en het Departement van Justitie en ter andere zijde door de Loterijzaal met het aangrenzend gerechtshof.

Ten aanzien van dezen wensch merk ik op dat niemand er in ernst aan denkt het Departement van Koloniën te amoveeren of geheel te verbouwen. Wanneer de behoefte van den dienst derhalve eene uitbreiding van dit gebouw vordert, kan deze niet worden tegengegaan.

Maar ook bij het gerechtshof is een aanbouw in het vooruitzicht — wij weten dat niet alle lokalen voldoen — en te eeniger tijd zal een voorstel van den Minister van Justitie inkomen om aan dat gebouw eene gewenschte uitbreiding te geven.

Ik meen dat een regelmatige gang van zaken medebrengt om nu de uitbreiding van het Departement van Koloniën, die op geen andere wijze kan plaats hebben dan is voorgesteld, tot uitvoering te brengen. Daarna zal moeten worden opgemaakt een plan van de verbouwing van dat gedeelte van het Binnenhof hetwelk bij eene uitbreiding aan het gerechtshof betrokken is.

Wellicht zal daarbij dan in aanmerking komen, om aan de groote Hofzaal het uiterlijk te geven, dat uit een architectonisch oogpunt het meest aanbevelenswaardig is. Aldus handelende wordt telkens slechts beslist omtrent datgene wat voor dadelijke uitvoering bestemd is, zonder den samenhang van het geheel uit het oog te verliezen en onthoudt men zich tevens van ontijdige plannen, die toch niemand binden zouden op het oogenblik dat ze tot uitvoering moeten komen.

Kan dus de plaats voor den aanbouw van Koloniën bestemd, geene wijziging ondergaan, dan is uitstel uit dit oogpunt ook niet gemotiveerd.

Wat nu den gevel betreft, ik zal de laatste zijn om het uiterlijk, den stijl van het Departement van Koloniën, in bescherming te nemen, maar ik moet bekennen dat, toen er sprake was van den aanbouw bij dit Departement, het niet bij mij opgekomen is om aan dien aanbouw een

ander uiterlijk te geven dan het bestaande gebouw reeds heeft. De gebouwen in deze omgeving munten niet uit door gelijkheid van stijl. De meest mogelijke verscheidenheid van stijl is daar te zien, maar het wil mij zeer vreemd toeschijnen, alsof het aanzien beter zoude worden, indien men voor één zelfde gebouw twee stijlen gebruikte. Dit is toch hetgeen men wil. Men verlangt, dat het nieuw aan te bouwen gedeelte het aanzien krijge, alsof het een afzonderlijk gebouw ware. De geachte verdediger van het amendement heeft gewag gemaakt van een afzonderlijken ingang, welke in den vleugel zou worden aangebracht. Doch er is geene behoefte aan, Mijnheer de Voorzitter, om dien nieuwen vleugel een ingang te geven. Dit zou een onnut ding zijn, in strijd met de behoefte. Moet men nu, om het architectonisch uiterlijk te verfraaien, een gefingeerden ingang maken? Hoe het zij, de belangstelling is gaande gemaakt voor het uiterlijk van deze verbouwing. Wanneer het mij blijken mocht, dat er eene betere oplossing aan te geven is dan de thans voorgestelde, zal ik mij daartegen niet verzetten. Er kan alleen sprake van zijn, wanneer men niet wil dat de stijl der verbouwing gelijk zij aan dien van het Departement, dat hij zich aansluite aan dien der Grenadierspoort.

Nu is het de vraag, of het mogelijk en voor den welstand bevorderlijk is, een dergelijken, betrekkelijk kleinen, doch zeer hoogen gevel, die zich ver boven de Grenadierspoort zal verheffen, zoodanig aan laatstgenoemde poort te doen aansluiten, dat men den indruk krijgt, alsof beide een geheel vormen.

Ik ben bereid dat vraagstuk aan deskundigen ter overweging te geven en af te wachten of daaromtrent eene behoorlijke oplossing te verkrijgen is. Intusschen verklaar ik niet te begrijpen dat in afwachting daarvan de gelden tot dien bouw aan de Regeering zouden moeten onthouden worden. Bereid ben ik de oplossing aan de zaak te geven die door deskundigen het meest aanbevolen wordt, wanneer mij blijkt dat die oplossing te verkrijgen is binnen de perken van het bedrag voor dezen bouw op de begrooting gebracht.

Ik kan mij dus met het amendement niet vereenigen.

De heer *Cremer:* Ofschoon de voorstellers van het amendement zich geheel vrij wanen van eenigen magischen invloed, waarvan zij het bestaan niet erkennen, dienen zij rekening te houden met het feit, dat een man als de geachte afgevaardigde uit Goes, de Heer de Savornin Lohman, daaraan gelooft, het bestaan daarvan erkent. Zij behouden evenwel de overtuiging, dat het alleen de invloed geweest is van hun gevoel voor welstand, die er hun toe gebracht heeft dit amendement in te dienen. Het is dan ook niet ingediend als een schijn-amendement, maar als een ernstig gemeend amendement. Wij hebben wel overwogen om het eerst in te dienen na eene discussie over dit onderwerp, wanneer de loop der beraadslaging daartoe aanleiding mocht geven; echter weet men te goed dat de Kamer niet wenscht verrast te worden door een amendement; daarom hebben wij gemeend het vóór de discussie te moeten laten drukken en ronddeelen.

Nu beseffen wij zeer goed dat het voor de Kamer moeilijk is om te beslissen omtrent den stijl van een bouwwerk, en daarom hebben wij op den voorgrond gesteld, dat wij dit ook niet wenschten, maar dat wij

wilden doen uitspreken dat het niet goed zou zijn om een pleistergebouw te schuiven in een hoek, waar, zooals de Minister van Waterstaat ook zeide, het zou uitloopen op de Mauritspoort.

Waar de Minister van Waterstaat zich heeft losgemaakt van de beschrijving van dat gebouw in de Memorie van Antwoord en gezegd heeft dat hij, den wensch van velen gehoord hebbende, deze zaak aan een ernstig onderzoek met zijne deskundigen wil onderwerpen, om te komen tot eene oplossing niet in den zin van de verlenging van den bestaanden gevel, maar om zoo mogelijk den nieuwen bijbouw in overeenstemming te brengen met de betere gebouwen waaraan die zal palen, willen de voorstellers van dat amendement den Minister niet van dat goede voornemen afbrengen. Zij nemen akte van de verklaring van den Minister en trekken het amendement in.

De *Voorzitter:* Daar het amendement ingetrokken is maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten en *onder art.* 117 zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

BIJLAGE B[1].

HUYGENS-TENTOONSTELLING.

M.

Bestuurderen der Vereeniging „Die Haghe" hebben de eer U. in uwe qualiteit als lid dier Vereeniging, uittenoodigen om naast hen plaats te nemen in eene regelingscommissie, welke zich zal onledig houden met het inrichten eener Huygens-tentoonstelling, hier ter stede in September 1896 te houden, ter gelegenheid van den 300sten geboortedag van Constantijn Huygens, en welke zal omvatten het geheele geslacht Huygens, in den meest uitgebreiden zin.

Bestuurderen houden zich overtuigd van uwe belangstellende medewerking, en zullen gaarne uiterlijk vóór 15 Augustus a. s. uw antwoord ontvangen aan het adres van den Voorzitter, Witte de Withstraat 50.

Zoodra mogelijk zal daarna eene constitueerende vergadering worden gehouden, waarin nadere bijzonderheden zullen worden medegedeeld en besproken.

Met alle hoogachting,

Bestuurderen voornoemd:

A. J. Servaas van Rooijen, *Voorzitter*, Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren, *Secretaris*. Dr. R. Krul, *Penningmeester*. L. J. J. Hageraats. P. Zwart, en Mr. A. E. H. Goekoop.

's-Gravenhage, 5 Augustus 1895.

BIJLAGE B[2].

AGENDA DER VERGADERING.

Vereeniging „DIE HAGHE."

Constitueerende Vergadering der Regelings-Commissie voor de Huygens-Tentoonstelling.

Na een inleidend woord van den Voorzitter der Vereeniging „die Haghe," en na het overgeven van den Voorzittershamer aan den Heer Eere-Voorzitter der Regelings-Commissie, Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken. zal worden benoemd:

a. een Bestuur der Regelings-Commissie, bestaande uit den Heer Eere-Voorzitter, een algemeen Voorzitter, tevens Voorzitter der afdeelingen, een Onder-Voorzitter, een 1en en 2en Secretaris, en een Penningmeester.

b. een Centrale Afdeelings-Commissie; en *c.*—*g.* Afdeelings-Commissiën. Deze Commissies kiezen, na het sluiten der Vergadering van de Regelings-Commissie, zichzelve een Bestuur, bestaande uit een Onder-Voorzitter en een Secretaris.

Voor de samenstelling der Commissies *b.*—*g.* zal de Eere-Voorzitter der Regelings-Commissie een voordracht aan de Vergadering doen.

Verhouding der Commissies tot de Vereeniging „DIE HAGHE."

Eenig artikel. De verschillende Afdeelings-Commissies onderwerpen hare voorstellen en besluiten aan de Regelings-Commissie die daaromtrent voeling houdt met het Bestuur der Vereeniging: *„die Haghe."*

NAAMLIJST.

Eere-Voorzitter. Zijne Excellentie, de Minister van Binnenlandsche Zaken.

Eere-Leden der Commissie. Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers. Mr. J. P. Vaillant.

Leden. Mr. C. Bake, Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland, Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, R. H. Driessen, Dr. C. Hofstede de Groot, L. H. de Grijs, C. Gijsberti Hodenpijl, Mr. C. J. A. Heijdenrijck, D. F. van Heijst, W. P. H. Jansen, Mr. P. H. P. van Marle, M. Mouton, F. J. G. ten Raa. W. Baron Snouckaert van Schauburg, W. P. van Stockum Jr., H. de Voogd van der Straten, L. Wichers, en M. G. Wildeman.

Bestuur der Vereeniging „Die Haghe." A. J. Servaas van Rooijen, Voorzitter, Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren, Secretaris. Dr. R. Kruf, Penningmeester. L. J. J. Hageraats, P. Zwart en Mr. A. E. H. Goekoop.

Als raadgevende leden werden uitgenoodigd: De Voorzitter der Maatschappij van Letterkunde, Leiden, De Directeur van de Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Dr. J. G. R. Acquoij, Hoogleeraar, Leiden, F. Adama van Scheltema, Amsterdam, J. C. de Marez Oijens, 's-Gravenhage, M. Henriquez Pimentel, 's-Gravenhage, Jhr. Mr. J. W. K. Quarles van Ufford, 's-Gravenhage en Dr. J. A. Worp, Groningen.

Nog werden uitgenoodigd tot *Eere-leden der Regelings-Commissie:* J. Israëls, Mr. C. P. D. Pape. en Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, *die bedankten*, en *tot leden*: F. de Bas, Dr. A. Bredius, Joh. Gram, J. H. Lintz, H. W. Mesdag, J. H. A. Mialaret, A. C. Baron Snouckaert van Schauburg, *die bedankten*, en W. J. Huygens, J. C. van der Meulen. Jhr. D. Rutgers van Rozenburg. D. F. Scheurleer, Jhr. C. W. A. van Sypesteyn. *van wie tot heden geen bericht inkwam.*

VOORDRACHT voor de samenstelling der Afdeelings-Commissies.

Centrale afdeeling Huish. en finantiëel beheer; *Catalogus*. De Bestuursleden van „*Die Haghe.*" R. H. Driessen, Mr. C. J. A. Heijdenrijck, Mr. P. H. P. van Marle.

Afdeeling *Genealogie en Heraldiek*. Mr. A. E. H. Goekoop, W. Baron Snouckaert van Schauburg, H. de Voogd van der Straaten, M. G. Wildeman.

Afdeeling *Beeldende Kunst*. (Ook Medailleerk. muziek, voorwerpen.) Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié. Dr. C. Hofstede de Groot, Mr. P. H. P. van Marle, Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland.

Afdeeling *het Boek*. (Handschriften. brieven, gedrukten.) Mr. C. Bake, D. F. van Heyst, W. P. van Stockum Jr., P. Zwart.

Afdeeling *Wis- en Natuurk.* (Slingeruurwerk. Levensverzekering.) R. H. Driessen, L. H. de Grijs, Dr. R. Krul, F. J. G. ten Raa.

Afdeeling *de Huygensen in betrekking tot Oranje*. C. Gijsberti Hodenpijl, L. J. J. Hageraats. Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. L. Wichers.

Huygensavond. Mr. C. Bake. Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland. L. H. de Grijs, D. F. van Heijst, W. P. H. Jansen. L. Wichers. P. Zwart.

Prijsvraag bibliographie. L. J. J. Hageraats, M. Mouton. W. P. van Stockum Jr., H. de Voogd van der Straaten.

Deze afdeelings-Commissies kunnen. in overleg met de Centrale afdeeling, aangevuld worden uit de leden van „die Haghe"[1]; voor zooverre de raadgevende leden de functie hebben aanvaard, zal hun verzocht worden in de afdeelingen zitting te nemen.

's-Gravenhage, 2 September 1895.

BIJLAGE B³.

Vereeniging: „DIE HAGHE."

Huygens-Tentoonstelling.

M.

Het Bestuur der Vereeniging: „die Haghe" heeft de eer u mede te deelen. dat het. in zijn bestuursvergadering van 5 Augustus l. l., besloten heeft tot het houden. hier ter stede. van eene Huygens-Tentoonstelling, ongeveer September 1896, met daaraan verbonden Huygensavond. en het uitschrijven van een *Prijsvraag* voor een volledige bibliographie der Huygensliteratuur, in den meest uitgebreiden zin.

---

[1]) Zooals dan ook geschiedt is, wat uit het volgende jaarverslag zal blijken.

Het Bestuur meende daartoe eene bijzondere Commissie te mogen samenstellen, uit den boezem onzer vereeniging, onder den naam van Regelings-Commissie, en mocht zich niet alleen verheugen in het toetreden van de meesten der genoodigden, maar ook in het welwillend aanvaarden, door Zijne Excellentie, den Minister van Binnenlandsche Zaken, van het Eere-Voorzitterschap dier Commissie.

Het Bestuur, zich overtuigd houdende van Uwe belangstelling in deze zaak, doet dit schrijven vergezeld gaan van een vrij uitvoerig verslag van de constitueerende vergadering der Regelings-Commissie, gehouden op 2 September l.l., waaraan toegevoegd is een naamlijst der leden, zoowel deel uitmakende van de Regelings-Commissie, als van hare verschillende afdeelingen.

In verband met deze mededeeling noodigt het Bestuur u uit, in afwachting van een naderen uitnoodigingsbrief van de Regelings-Commissie, aan die Commissie allen steun te willen verleenen, zoowel door *medewerking*, als *inzending* (voorloopige toezegging), en het Bestuur twijfelt er niet aan, of het zal u later bereid vinden, indien een mogelijk beroep moet worden gedaan op uwe offervaardigheid, om te willen bijdragen in een op te richten *waarborgfonds*, dat de zaak kracht moet geven.

Reeds nu zal het Bestuur, dat voortgaan zal met u op de hoogte te houden van den loop der zaak, zich verheugen aan het adres van één der bestuurders, blijken uwer *algeheele* instemming te ontvangen, en vleit het zich, dat u ook anderen in uw kring daartoe zult willen opwekken, waartoe afdrukken van deze mededeeling u ten dienste staan.

'S-GRAVENHAGE, 17 September 1895.

Het Bestuur der Vereeniging „die Haghe".

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, *Voorzitter*, Witte de Withstraat 50.
Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER SCHUEREN, *Secretaris*, Javastraat 44.
Dr. R. KRUL, *Penningmeester*, Nieuwe Havenstraat 32a.
L. J. J. HAGERAATS, *Seminarie Hageveld* te Voorhout.
P. ZWART, Westeinde 132.
Mr. A. E. H. GOEKOOP, Laan van Meerdervoort 85.

VERSLAG *van de constitueerende vergadering der Regelings-Commissie voor de ongeveer September* 1896 *te 's-Gravenhage te houden Huygens-Tentoonstelling, op* 2 *September* 1895 *gehouden en uitgeschreven door de Vereeniging „die Haghe."*

De voorzitter der Vereeniging „die Haghe", de Heer A. J. Servaas van Rooijen, opent de vergadering, heet den opgekomenen welkom, en dankt hen namens de Vereeniging voor de betoonde belangstelling.

Inzonderheid dankt hij den Minister van Binnenlandsche Zaken, in de vergadering tegenwoordig, voor diens welwillendheid om het eerevoorzitterschap der regelingscommissie wel te willen aanvaarden, waardoor Zijne Excellentie het bewijs had gegeven van bijzondere belangstelling,

zoo in de Vereeniging *die Haghe*, als in de Tentoonstelling, welke zij ging ondernemen, en waarbij beoogd wordt een welverdiende hulde te brengen, aan Constantijn en Christiaan Huygens in 't bijzonder, en aan de Huygensen, in drie geslachten, in het algemeen.

Ook was de Vereeniging Zijne Excellentie wel erkentelijk voor de lofrede, door den Minister onlangs op Christiaan Huygens gehouden bij de opening der tentoonstelling van geneeskrachtige kruiden.

In zijn inleiding herinnerde de Voorzitter verder aan hetgeen hij (juist dien dag) vóór 15 jaar geschreven had: „Morgen is mijn dichter jarig", en waarmede hij toen een artikel voor het *Haagsche Dagblad* had aangevangen, dat beoogde het oprichten van een standbeeld voor Constantijn Huygens. Daarvoor had hij zelfs reeds de opschriften op het voetstuk gereed gemaakt. De zaak echter, met hoeveel geestdrift door hem bepleit, was sluimerende gebleven.

Daar hij meende, dat de tentoonstelling schitterend zou slagen, zou er, eer September 1896 tot het verledene behoorde, nog lofs genoeg, en misschien ook kritiek, maar kritiek houdt dikwerf lof in, van de vier hoofdfiguren van het Huygens-geslacht gezegd of geschreven worden; daarom meende hij zich er nu van te mogen onthouden, en alleen de feiten te moeten releveeren.

De kiem werd gelegd door den heer W. P. van Stockum Jr., die reeds in het voorjaar hem over deze zaak sprak.

Onvoorziene omstandigheden, voornamelijk de ernstige ziekte van den secretaris der Vereeniging, deden de zaak hangende blijven, tot een zomervergadering van het Bestuur ongeveer samenviel met het zich openbaren van verschillende stemmen, in den lande, tot het oprichten van een standbeeld voor Constantijn Huygens.

Het meest ernstige woord werd gesproken door den heer dr. Jan ten Brink, in de Maatschappij van Letterkunde, en het Bestuur van *Die Haghe*, meende dan ook een schrijven te mogen richten aan het Bestuur dier Maatschappij, beoogende samenwerking in zake het standbeeld, en waarbij tevens kennis werd gegeven van het voornemen der Vereeniging om een Huygens-Tentoonstelling in te richten.

Toen nu het bestuur van de Vereeniging min of meer — mogelijke steun door inzending werd toegezegd voor de Tentoonstelling — een negatief antwoord ontving, meende het, wat deze Tentoonstelling betreft, zijn eigen weg te mogen gaan [1], zonder samenwerking met de inmid-

---

[1] Leiden, den 19den Juli 1895.

Aan het Bestuur van de Vereeniging „die Haghe" te 's-Gravenhage.

WelEdele Heeren,

Namens het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde heb ik de eer te berichten, dat wij met groote belangstelling hebben kennis genomen van Uw schrijven dd. 5 Juli ll., waarin ons Uw besluit wordt medegedeeld, eene Huygens-Tentoonstelling te organiseeren, omvattende geheel het geslacht, met Constantijn, vader, en Christiaan, zoon als middenpunt, en beide beroemde mannen, naast die tentoonstelling ook op andere wijze te herdenken.

Mocht onze Maatschappij in het bezit zijn van eenig voorwerp, dat tot opluis-

dels benoemde, doch blijkbaar tot heden niet geconstitueerde *standbeeld*-commissie uit te sluiten.

Alle maatregelen werden nu genomen. Leden der regelings-commissie, eere-leden en raadgevende-leden dier Commissie werden uitgenoodigd, en aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken werd het verzoek gedaan het Eere-Voorzitterschap wel te willen aanvaarden.

Het bestuur der Vereeniging heeft zich ongeveer het volgende ten doel gesteld.

De in September 1896 te houden Huygens-Tentoonstelling moet omvatten het geheele Huygens-geslacht van den ouden Christiaan af, met Constantijn en Christiaan, vader en zoon, tot middelpunt, tot den tweeden Constantijn toe.

De grenzen kunnen worden uitgezet of ingekrompen, al naarmate de inzendingen meerder of minder verband houden met de plaatsruimte.

Er kunnen zijn onderafdeelingen, als daar zijn voor genealogie en heraldiek; voor beeldende kunsten, waaronder medailleerkunst en muziek. en ook de voorwerpen; voor wis- en natuurkunde. inbegrepen de levensverzekering en het slingeruurwerk; een afdeeling het boek, waarbij handschriften en brieven, en werken van en over de Huygensen; en een afdeeling: de Huygensen in betrekking tot het Huis van Oranje.

Deze laatste afdeeling zou moeten omvatten alles wat op de verhouding der drie Huygensen, Christiaan, Constantijn en zijn zoon Constantijn, als Secretarissen tot de Prinsen van het Huis van Oranje, betrekking had. en een beeld geven van hunne staatsbemoeiingen.

De Vereeniging *die Haghe* geeft verder in overweging te houden een Huygens-avond, en uit te schrijven een prijsvraag voor een bibliographie der Huygensen-litteratuur, en waarin ook zouden moeten worden opgenomen alle tijdschriften- en courantartikelen, verscholen in onhandige of dikke deelen.

Wat den Huygens-avond betreft, zou kunnen worden overwogen of die niet zou kunnen bestaan uit de muziekuitvoering van een of meer composities van C. Huygens, het reciet van eenige zijner verzen, de opvoering van een of meer *geschikte* tooneelen van zijn Trijntje Cornelis, en 't geven van een paar tableaux vivants naar teekeningen van Huygens' teekenstift, als daar zijn b. v. Huygens en zijn moei op Hofwijk gezeten,

---

tering dier tentoonstelling zoude kunnen dienen, zoo zijn wij gaarne bereid aan de Maandelijksche Vergadering het voorstel te doen, U dat voorwerp voor dat doel tijdelijk af te staan.

Van eene nadere bespreking spijt het ons zeer te moeten afzien, aangezien het Bestuur, ingevolge opdracht der Algemeene Vergadering van den 13den Juni l.l., in zijne Vergadering van den 3den d. reeds eene Commissie heeft benoemd, belast met de voorbereidende werkzaamheden tot het oprichten van een gedenkteeken aan Constantijn Huygens.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn,
WelEdele Heeren,

Namens het Bestuur voornoemd,
de Secretaris,
EMILE SEIPGENS.

de moeielijke tocht van den Haag naar Scheveningen door het duinzand, vóór dat de Zeestraat waartoe Huygens het initiatief nam was aangelegd, e. a.

Die Huygensavond kon vallen op Constantijn Huygens' 300n geboortedag of op den dag der opening van de tentoonstelling.

Ook zal er gedacht kunnen worden aan eeremedailles voor de grootste verzameling, voor de belangrijkste inzending, en voor het meest beduidende nommer in elke afdeeling.

Om dit alles op het getouw te zetten. voor te bereiden en uit te voeren meende het Bestuur hulp te moeten zoeken bij de leden der Vereeniging en elders. waartoe de regelingscommissie in het leven werd geroepen, die en bloc *regelingscommissie* zal heeten. en uit wier boezem zullen benoemd worden afdeelingscommissien. alsmede een centrale afdeeling. waaraan de huishoudelijke en financieele regeling zal zijn opgedragen, alsook de zorg voor den catalogus.

Overigens onderwerpen al deze commissien haar voorstellen en besluiten aan de regelingscommissie, die daaromtrent voeling houdt met het bestuur van *Die Haghe.*

Na deze toelichting gegeven te hebben aangaande het doel der bijeenkomst. en het releveeren van wenken en wenschen. bood de heer Servaas van Rooyen den voorzittershamer den Minister van Binnenlandsche Zaken, den heer Van Houten, aan. die ongeveer de volgende woorden sprak:

„Als eerevoorzitter der Regelings-Commissie betuig ik mijnen dank aan den voorzitter der vereeniging „die Haghe" en aan U mijne heeren voor de eer mij aangedaan als Minister van Binnenlandsche Zaken.

Niet ten onrechte werd er verlangd. dat het hoofd van het Departement van Binnenlandsche Zaken, als dusdanig mede zou werken aan de vereering van de familie Huygens.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft niet alleen de staatkundige leiding van het Binnenlandsch bestuur, maar ook de afdeeling Kunst en Wetenschap onder 'zich, en daarom ben ik verheugd mede te mogen werken aan de hulde die gebracht wordt aan eene familie, die in Staatkunde, in Kunst en Wetenschap zooveel voor den roem van het Vaderland gedaan heeft.

Mijne belangstelling voor deze zaak is zeer groot, en ofschoon mijne qualiteit medebrengt. meer op het oogenblik en de toekomst te letten. dan op het ver verleden, ben ik toch zeer gevoelig voor de eer mij hier bewezen, en neem ik gaarne de éphémère leiding van deze vergadering op mij om het bestuur der Commissie te installeeren.

We zullen eerst overgaan tot de stemming voor leden van het bestuur der Regelings-Commissie, en vervolgens zal ik u voorstellen bij acclamatie de leden te kiezen der verschillende afdeelingen, volgens den rooster die u aangeboden is."

Na de stemming, waarbij benoemd werden tot algemeen voorzitter, tevens voorzitter der afdeelingen de heer A. J. Servaas van Rooijen; tot ondervoorzitter de heer L. Wichers; tot 1en en 2en secretaris de heeren mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren en W. Baron Snouckart van Schauburg. en tot penningmeester de heer Dr. R. Krul, bedankte de Minister den heeren voor hun arbeid, en verklaarde zeer voldaan te zijn dat hij.

hoe weinig dan ook, had mogen medewerken tot een zaak welke zijn warme sympathie heeft.

Daarna sprak de heer D. F. van Heijst: „Heeft onze geachte Voorzitter Uwe Excellentie reeds dank gebracht; ik ben zoo vrij dit te doen uit naam van alle leden, van regelingscommissie en afdeelingen.

Uwe Excellentie heeft onze Vereeniging een zeer groote eer bewezen, waarvoor we u innig dankbaar zijn; eene eer welke wij in 't bijzonder op prijs stellen, daar Uwe Excellentie wel heeft willen medewerken, om een man te verheerlijken, dien we zoo gaarne vieren als groot Hagenaar.

Wie langs den schoonen Scheveningschen weg wandelt, voelt steeds hoeveel hij aan Huygens verplicht is.

Deze eerste straatweg van ons vaderland wordt niet alleen door ons landgenooten, maar ook door de vreemdelingen om het zeerst geprezen.

Hij brengt ons steeds den naam van Huygens in dankbare herinnering, en daarom trof het ons in het hart, dat Uwe Excellentie zoo bereidvaardig is geweest mede te werken ter eere van Huygens en zijne familie, welke in zoovele opzichten een sieraad geweest is van ons land."

De Minister bedankt daarna den heer van Heijst, en al de heeren wier tolk hij was voor het hoogst vereerend woord tot hem gesproken, en ofschoon Zijne Excellentie dien lof moet afwijzen voor zijn persoon, nam hij dien gaarne aan voor zijne betrekking.

Hierna werd de vergadering door den Minister-eerevoorzitter gesloten

Daarna kozen de verschillende afdeelingen zich hunne besturen.

Door den voorzitter van „die Haghe", werd in zijne inleiding nog gewezen op verschillende brieven van instemming en toezegging tot steun, als van den Algemeen Rijksarchivaris en van de Heeren Gijsberti Hodenpijl, Wildeman, Quarles van Ufford, mr. Pape e. a.

Op de bestuurstafel waren ter inzage neergelegd verschillende in den laatsten tijd geschreven artikelen over de Huygensen, waaronder van den Voorzitter, van de heeren Quarles van Ufford, Henriques Pimentel, een referaat van de rede van den Voorzitter der Maatschappij van letterkunde, enz.

NAAMLIJST.

Eere-Voorzitter. Zijne Excellentie, de Minister van Binnenlandsche Zaken.

Eere-Leden der Commissie: Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers. Mr. J. P. Vaillant.

A. J. Servaas van Rooijen, algemeen Voorzitter, tevens Voorzitter der afdeelingen. L. Wichers, Onder-Voorzitter. Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren, 1e Secretaris. W. Baron Snouckaert van Schauburg, 2e Secretaris. Dr. R. Krul, Penningmeester.

Bestuur der Vereeniging „die Haghe": A. J. Servaas van Rooijen, Voorzitter. Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren, Secretaris. Dr. R. Krul, Penningmeester. L. J. J. Hageraats, P. Zwart, Mr. A. E. H. Goekoop.

Leden. Mr. C. Bake, Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland, Dr. H. J. De Dompièrre de Chaufepié, R. H. Driessen, Dr. C. Hofstede de Groot, L. H. de Grijs, C. Gijsberti Hodenpijl, Mr. C. J. A. Heijdenrijck, D. F. van Heijst, W. J. Huygens, W. P. H. Jansen, Mr. P. H. P. van Marle, M. Mouton, F. J. G. ten Raa, W. Baron Snouckaert van Schauburg,

W. P. van Stockum jr., H. de Voogd van der Straaten, Jhr. C. H. C. A. van Sypesteyn, L. Wichers, M. G. Wildeman.

Raadgevende leden. F. Adama van Scheltema, Amsterdam, Dr. W. G. C. Bijvanck, Directeur van de Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage, M. Henriquez Pimentel, 's Gravenhage, Dr. J. A. Worp, Groningen.

Samenstelling der Afdeelings-Commissies.

Centrale afdeeling. Huish. en financiëel beheer; *Catalogus.* De bestuursleden van „*Die Haghe.*". R. H. Driessen, Secretaris, Mr. C. J. A. Heijdenrijck, Ondervoorz. Mr. P. H. P. van Marle.

Afdeeling *Genealogie en Heraldiek.* Mr. A. E. H. Goekoop, W. J. Huygens, W. Baron Snouckaert van Schauburg, H. de Voogd van der Straaten, Secr., M. G. Wildeman, Ondervoorzitter.

Afdeeling *Beeldende Kunst.* (*Ook medailleerk... muziek, voorwerpen*). Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié. Dr. C. Hofstede de Groot. Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland, Ondervoorzitter. Mr. P. H. P. van Marle, Secretaris. Jhr. C. H. C. A. van Sypestein.

Afdeeling *het Boek.* (*Handschriften, brieven, gedrukten*). D. F. van Heyst. Ondervoorzitter. W. P. van Stockum jr., Secretaris. Mr. C. Bake, P. Zwart.

Afdeeling *Wis- en Natuurk.* (Slingeruurwerk, Levensverzekering.) R. H. Driessen, Secretaris. L. H. de Grijs, Ondervoorzitter. Dr. R. Krul, F. J. G. ten Raa.

Afdeeling *de Huygensen in betrekking tot Oranje.* C. Gijsberti Hodenpijl, L. J. J. Hageraats, Secretaris. Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. L. Wichers, Ondervoorzitter.

Huygensavond. Mr. C. Bake, Secretaris. Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland, L. H. de Grijs, D. F. van Heijst, W. P. H. Jansen. L. Wichers, Ondervoorzitter. P. Zwart.

Prijsvraag bibliographie. L. J. J. Hageraats, M. Mouton, Secretaris, W. P. van Stockum jr., Ondervoorzitter. H. de Voogd van der Straaten.

BIJLAGE C[1].

UITNOODIGINGSBRIEF.

Het Bestuur der Vereeniging „Die Haghe" is van oordeel, dat zoowel in het belang van geschiedenis, wetenschap en kunst, als in het belang onzer nationale waardigheid, pogingen moeten worden aangewend tot restauratie en vrijmaking der *Ridderzaal op het Binnenhof* en dat onze Vereeniging als het ware is aangewezen, om in deze het initiatief te nemen.

Daartoe zal echter niet, dan na rijp beraad mogen worden overgegaan, en daar het hier dus geldt eene zaak van bijzonder gewicht, stelt het Bestuur er prijs op, om vooraf de voorlichting van anderen te mogen ontvangen.

Met dat doel heeft het Bestuur de eer, zich tot U te wenden — overtuigd, dat zijne meening door U wordt gedeeld — en U beleefdelijk uit te noodigen, om met de Heeren:

Cremer, Heeres, der Kinderen, Margadant, Van Stralen, Wittert, de

Bas, Van Bylandt, Godon, Graaf, Heydenryck, Snouckkaert v. Schauburg. die een gelijk verzoek ontvangen, eene commissie te willen vormen. welke de bevoegdheid zal hebben, zich meerdere leden, deskundigen of anderen, doch liefst leden onzer Vereeniging, te assumeeren. [1])

Zonder die commissie door een bepaald mandaat te willen binden, acht het Bestuur het wenschelijk dat — behalve andere punten. waaromtrent die Commissie, hare hooggewaardeerde voorlichting zal willen verleenen. — hoofdzakelijk drie vragen, zullen behooren te worden onderzocht en beantwoord, namelijk:

1°. is de tijd thans reeds gekomen, om in deze handelend op te treden. en zoo neen. welk kan het geschikte oogenblik, daartoe geacht worden?

2°. op welke wijze moet in deze gehandeld worden; speciaal moet bij andere vereenigingen propaganda gemaakt worden?

3°. zal tot bestrijding der kosten alleen op het Rijk moeten worden gerekend, of zal het dienstig zijn. een fonds samen te stellen uit bijdragen van particulieren en Vereenigingen?

Het Bestuur vleit zich van U een gunstig antwoord op deze uitnoodiging te ontvangen, dat ten huize van den Secretaris (JAVASTRAAT 44) wordt ingewacht. terwijl met het oog op den inhoud van dit schrijven. het wel overbodig zal zijn, hierbij te voegen, dat het Bestuur het niet wenschelijk acht, dat aan dien inhoud (*reeds nu*) openbaarheid worde gegeven.

Het Bestuur der Vereeniging „Die Haghe."

BIJLAGE C[2].

Mijne heeren.

Het is mij hoogst aangenaam u hier te ontmoeten; ik heet u welkom te dezer plaatse; het bestuur der Vereeniging *die Haghe* acht zich gelukkig dat een zoo groot aantal mannen van naam, stand en rang, en van erkende capaciteiten, allen leden dezer Vereeniging, wel aan zijn oproep heeft gehoor willen geven om een zaak ter harte te nemen, welke ernstige overweging vereischt, en die, mocht zij slagen, zoo zeer zal medewerken tot bevordering van het doel der Vereeniging: het doen herleven van de oude geschiedenis van 's-Gravenhage.

We ontveinzen ons niet, dat we een zware taak op uwe schouderen hebben gelegd, maar we zijn overtuigd, dat naarmate die taak zwaarder drukt, gij uw geest-, werk- en wilskracht in hoogere mate zult willen aanwenden om mogelijke bezwaren te overwinnen, en haar met eenig, zoo niet volkomen, succes te bekronen.

In elk geval aanvaardt gij, mijne heeren, die taak onder goede voorteekenen. Of is het niet een gelukkig samentreffen, dat met het inrichten uwer Commissie samenvalt eene gunstige beschikking van Zijne Excellentie, den Minister van Waterstaat. Handel en Nijverheid, waardoor een zeker aantal exemplaren van het bekende, ik mag haast wel zeggen, beroemde Rapport over de Landsgebouwen van ons werkend lid, den Rijksbouwmeester Peters, onder gunstige voorwaarden, ten behoeve onzer leden, werd afgestaan; en dat, terzelfder tijd, aan het Gemeente-museum ten ge-

---

[1]) **Later is dit geschied, wat zal blijken uit het volgende jaarverslag.**

schenke werd gegeven een model in karton, op een honderdste der ware grootte, van de Groote of Ridderzaal, voornamelijk schoon in de haar ontroofde oude bekapping, waarom het hier voornamelijk gaat.

Immers het is het doel van ons gemeenschappelijk streven die zaal blootteleggen, te ontmantelen, en terugtebrengen in haar vroegeren vorm. Daarvan is dan ook in onze uitnoodiging sprake.

Reeds in het begin van dit jaar (1894) durfde ik er in algemeenen zin op wijzen, toen ik in mijne installatierede der nieuwe leden van „die Haghe" het volgende sprak:

„En' dan wensch ik er in de eerste plaats op te wijzen, dat voor de vereeniging „die Haghe" een grootsch en verheven werk is weggelegd, dat, indien die vereeniging zelfs niet meer deed dan dat, door alle eeuwen heen haar naam in de geschiedboeken zou overbrengen.

Het gedrukte verslag in het H. J. voor 1894 heeft u in herinnering gebracht den schoonen avond van 12 April van het vorige jaar, toen we bijeen waren in de kunstzaal van Pulchri Studio, en konden genieten van de belangrijke en leerrijke lezing door ons medelid, den heer Peters, gehouden, toegelicht en opgeluisterd door een even belangwekkende als artistieke historische kunstbeschouwing over het *Kasteel „die Haghe"*.

Nauw sloot zich aan die lezing aan het op Zondag d. a. v. bezoek, gebracht door de meesten onzer, onder leiding van den spreker, aan de historische gebouwen, die eenmaal luisterrijk mochten heeten, maar nu nog slechts met een meewarig oog konden worden bezien.

Ik had op dien dag gemeend, bij mijne dankzegging aan den heer Peters, een warm woord te kunnen richten tot de vele bezoekers en hen op te wekken om medestrijders en medestanders, met woord en daad, te worden in eene zaak, die onze Vereeniging na aan het harte moet liggen, en zeker de medewerking van mannen van alle partijen en richtingen verdient, n.l. het weder in haar vroegeren staat terugbrengen van de eeuwenoude ridder- of hofzaal, de kiem en kern van ons 's-Gravenhage.

Ik vond de gelegenheid tot het uitspreken mijner gedachten in die ure niet. Het terrein liet dit niet toe. Ik behield echter mijn vaste voornemen om te eeniger tijd daarop terug te komen en u mijne medeleden voor te houden, dat het onze plicht is, onze eerste, en ik zou haast zeggen onze eenigste taak, om dat monument van het glorierijk verleden terug te doen brengen in zijn vroegeren toestand.

Met drie regels heeft de heer Peters, aan het slot zijner rede, nu gedrukt in het Haagsch Jaarboekje gezegd, wat ik zou willen, dat door de Vereeniging zal worden ter hand genomen.

Sober zeer zeker klinkt het: „„Moge het de Vereeniging *„die Haghe"* „„gegeven zijn om binnen een niet al te lang tijdsverloop, die zaal weder „„in eere te doen herstellen" ", maar waar de heer Peters die woorden uitspreekt, waarin hij heel zijn ziel legt, dan zijn het bazuinen gelijk, wier sonore tonen doordringen tot elk en een iedereen, en wier geklank, figuurlijk gesproken, evenals ten tijde van Jozua de muren van Jericho door de trillingen omver werden geworpen, de ontmanteling zal tot stand brengen der groote en grootsche zaal.

Mag ik door applaus het bewijs uwer sympathie ontvangen, laten die

klanken, dat gejuich niet zijn ijdele klanken die wegsterven, en vergeten zaken, maar laten zij zijn een **daad**, een begin van uitvoering."

* * *

Welnu, mijneheeren, *daad* zal dat gejuich kunnen worden.

Ik hecht aan de dichterlijke woorden van onzen medebestuurder P. Zwart, waar hij zegt:

Wat muren, breed en hoog, het grijs verlêen omwallen,
Zij storten straks tot puin;
Zij storten voor uw woord, als Jericho voor 't schallen
Van Israels bazuin.

En om u er al terstond op te wijzen, dat de mogelijkheid bestaat van ons willen en streven, lees ik u even voor, wat onze specialiteit-deskundige, de heer Peters, er van schrijft in het 1e deel van zijn Rapport aan den Minister:

„Op de vraag, wat er gedaan zou moeten worden om de Zaal in haar oorspronkelijken toestand te herstellen en eene haar waardige bestemming te geven, kan geen ander antwoord volgen dan dit. Daartoe is noodig:

Vooreerst: ontmanteling. De sedert het midden der veertiende eeuw achtereenvolgens daartegen geplaatste, eerst lage, de zijramen vrijlatende, doch later verhoogde, die ramen toen doelloos makende zijgebouwtjes, moeten worden verwijderd. Dit kan zonder bezwaar geschieden, want aan de noordzijde dienen deze gebouwen gelijkstraats slechts tot bergplaats en op de bovenverdieping tot huisvesting van daarin tijdelijk ondergebrachte ondergeschikte bureelen. Aan de zuidzijde worden zij, behalve voor lokaliteit ten dienste van den Procureur Generaal bij het Gerechtshof, — welke lokaliteit, blijkens de onder Uwer Excellentie's ambtsvoorganger bereids gemaakte plannen tot restauratie en verbouw van het Hof, bij dien verbouw zeer doelmatig ten noordoosten der Oude of Rolzaal kan worden gevonden; — uitsluitend gebruikt als bode- en conciergewoning.

Ten tweede: het aanbrengen eener bekapping zooals zij vroeger had.

Ten derde: restauratie harer zijgevels met hunne ramen, bogen, kanteelen, pinakels, dakvensters, goten, enz.

Ten vierde: het bouwen eener schouw, en herstel van haar oude tegelbevloering, thans met eene cementlaag overdekt, benevens wat schilderwerk.

Ten laatste: herstel van hare beide kelders, wier gewelven ten behoeve der steunpunten voor de ijzeren kolommen zijn doorbroken, die hunne ramen missen en wier bevloering van lieverlede 30 cM. is verhoogd.

De kosten, vroeger, zooals gezegd, begroot op ruim *f* 178.000, zullen een bedrag van *f* 192.000 niet overschrijden en zouden gevoegelijk over drie dienstjaren verdeeld kunnen worden."

* * *

Het Bestuur heeft gemeend uw mandaat zoo ver mogelijk te moeten uitstrekken, zoowel door u geheel vrij te laten in het assumeeren van andere, in of buiten onze Vereeniging staande personen, als door u geheel zelfstandig te laten optreden en handelen, buiten onze Vereeniging om.

Niet het Bestuur der Vereeniging moet in de voorbereiding dezer zaak de stuwende of leidende kracht zijn; uwe Commissie moet onbevangen hare meening kunnen uitspreken.

Toch mag ik nog dit wel zeggen. Zeer zeker is het mijne persoonlijke overtuiging, maar ik geloof, dat ik daarin niet alleen sta: *wat men wil, dat kan men.*

Ik zie dan ook in mijne verbeelding reeds de Oude Ridderzaal op het Binnenhof teruggebracht tot al haar glorie en luister van weleer, en op marmeren tafelen gegriffeld, in gouden letteren blinkende, die zullen spreken tot het nageslacht dat, met uw moreelen steun, de Vereeniging „die Haghe" die grootsche zaak heeft tot stand gebracht.

Ik mag ook zeker nog met erkentelijkheid gewagen, dat het lid uwer Commissie de Heer Wittert van Hoogland zich welwillend heeft bereid verklaard om de regentenzaal van het aan zijn zorgen toevertrouwde gesticht, voor uwe vergaderingen beschikbaar te stellen.

Het Bestuur der Vereeniging „die Haghe" brengt u daarvoor, meneer, W. zijn hartelijken dank.

En nu mijneheeren gelooven we ons als bestuurders van de Vereeniging „die Haghe" te mogen terugtrekken.

We wenschen u het beste, meest voldoende succes, en vleien ons, dat we u, binnen een niet al te kort tijdsverloop nogmaals zullen kunnen ontmoeten:

Een vruchtbaar arbeidsveld, slechts wachtende op ontginning,
Ligt voor u uitgestrekt,
Een gloriebaan, waerop het leven zijn verwinning,
Bij iedere schrêe voltrekt.

BIJLAGE C[3].

Aan
Hare Majesteit de Koningin-Weduwe,
Regentes van het Koningrijk.

MEVROUW,

Onder de historische gebouwen waarop Nederland roem mag dragen, komt èn wat oudheid, èn wat geschiedkundige beteekenis èn wat architektonische waarde betreft, buiten twijfel de eerste rang toe aan de Groote Zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage. Gesticht door een der beroemdsten van Holland's Graven, door Floris V, den zoon van den Roomsch-Koning, was deze Zaal, in den tijd van haar stichting als een meesterstuk van bouwkunst vermaard, sedert het laatst der dertiende eeuw het middelpunt van het grafelijk kasteel, eeuwenlang en nog heden, ondanks alle veranderingen en wisselingen, de zetel van 's Lands Hooge Regeering. Daar riepen de Graven uit de Huizen van Holland, Henegouwen en Beieren hunne edelen en mannen van wapenen samen, hetzij ten krijg, hetzij ten vederspel; daar spraken zij recht en vierden zij feest; daar schaarde Filips van Bourgondië de Ridders van het Gulden Vlies, saamgelezen uit de edelste geslachten des lands, om zijn zetel; daar wapperden, in de glorierijke dagen der Republiek, de vaandels en banieren, op 's lands vijanden veroverd. Die zaal was getuige van de pracht en weelde der Riddertijden, van de rijpende beschaving, van de zangen der meistreels

en de tornooien der Heeren. Binnen hare wanden had, in den zomer van 1581, die gedenkwaardige vergadering plaats van de afgevaardigden der Geünieerde Provinciën, waarin de Koning van Spanje vervallen werd verklaard van zijne heerschappij over deze landen. Zij zag de wording onzer Republiek, haar bloei, haar kracht, haar bloedige offers, haar verval.

Het is wel niet noodig, verder in bijzonderheden te treden om de geheel eenige beteekenis in het licht te stellen van dit eerwaardige gebouw, dagteekenende uit de eerste tijden onzer historie, en dat nog heden met zijn forschen gevel aller aandacht tot zich trekt. Doch, helaas! dit monument, waar in Nederland geen tweede is te stellen, dit vorstelijk gedenkteeken onzer geschiedenis, verkeert in een toestand, die welhaast eene schande voor Nederland mag worden genoemd. Jaren en jaren lang op schromelijke wijze verwaarloosd en aan verval prijs gelaten, werd de aloude Zaal, nu ruim dertig jaar geleden, door eene bij uitnemendheid ongelukkige en onoordeelkundige zoogenaamde restauratie inwendig geschonden en verminkt. Nu staat zij daar, eene ongeschikte bergplaats voor de archieven van het Departement van Binnenlandsche Zaken, in haar gewelven een rommelkamer en turfhok, ontoegankelijk — en gelukkig ontoegankelijk — voor landgenoot en vreemdeling; eene levende aanklacht en beschuldiging tegen het volk, dat een der eerwaardigste en kostbaarste monumenten zijner historie aan zoo schandelijke ontwijding prijs laat geven.

Gelukkig is in den laatsten tijd in toenemende mate het besef levendig geworden, dat deze voor het nationaal gevoel pijnlijke en vernederende toestand niet langer mag voortduren. Op uitnoodiging van de Vereeniging „Die Haghe," hebben de ondergeteekenden zich tot eene Commissie vereenigd om middelen te beramen ten einde de aloude Zale in eere te herstellen en zooveel mogelijk terug te brengen in den toestand, waarin ze zich na haar voltooiing bevond.

Om tot dit doel te geraken, komt het den ondergeteekenden voor, dat de Groote zaal moet worden opgenomen onder de historische monumenten, waarvoor de zorg aan het Departement van Binnenlandsche Zaken is opgedragen. En inderdaad, wanneer iets verbazing mag wekken, dan is het wel dit, dat de Groote Zaal tot dusver niet is gerangschikt onder de historische gedenkteekenen of de gebouwen die oudheidkundige of kunstwaarde hebben. Terwijl toch, door het geheele land, tal van soms minder belangrijke en niet aan den Staat behoorende gebouwen, en zelfs hier in 's-Gravenhage de aloude Voorpoort van het Grafelijke Hof, in die kategorie zijn opgenomen, werd tot heden het hoofdgebouw van datzelfde Hof, het historisch gedenkteeken bij uitnemendheid, het gebouw waarmede, ook wat kunstwaarde betreft, schier geen ander in Nederland is te vergelijken, die eere niet waardig gekeurd!

Het is daarom dat de ondergeteekenden zich met den diepsten eerbied tot Uwe Majesteit wenden, met de bede dat het Uwe Majesteit moge behagen, de Groote Zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage te rangschikken onder de historische gedenkteekenen, voor welker onderhoud jaarlijks op de begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken gelden beschikbaar worden gesteld. Zij richten die bede tot Uwe Majesteit met volle vertrouwen, wetende hoezeer de eer en de roem van het Nederlandsche

volk en de grootsche herinneringen zijner historie Uwe Majesteit ter harte gaan, en ten volle overtuigd op Uwer Majesteits instemming en sympathie te mogen rekenen, waar zij den wensch uitspreken dat eindelijk een verzuim worde hersteld, hetwelk, werd het bestendigd, Nederland tot schande en verwijt zou kunnen worden.

's-Gravenhage, den 7 Mei 1895.

't Welk doende,

met den diepsten eerbied

van Uwe Majesteit de zeer gehoorzame en getrouwe dienaren

C. van Bylandt, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, *voorzitter*; F. de Bas, luitenant-kolonel der huzaren op non-activiteit; J. T. Cremer, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; Godon, oud-lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland en oud-wethouder der gemeente 's-Gravenhage; J. J. Graaf, deken en pastoor te Ouderkerk-aan-den Amstel; Mr. C. J. A. Heijdenrijck, lid van den Raad van State; Arnold Ising, letterkundige; T. H. der Kinderen, oud-lid in den Raad van Nederlandsch-Indië; J. Margadant, hoofdcommies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid; C. H. Peters, rijksbouwmeester; A. C. Bn. Snouckaert van Schauburg, gepensioneerd majoor der huzaren, kamerheer in buitengewonen dienst en directeur van het Huis-archief en van de Bibliotheek van Hare Majesteit de Koningin, lid van den Hoogen Raad van Adel; J. van Stralen, hoogheemraad van Delfland; J. P. Vaillant, lid van den Raad der gemeente 's-Gravenhage; Jhr. W. M. G. Wittert van Hoogland, rector van het Roomsch-Katholiek Wees- en Oude Mannen- en Vrouwenhuis te 's-Gravenhage; J. E. Heeres, adjunct-archivaris bij 's Rijks Algemeen Archief, *secretaris*.

BIJLAGE C[4].

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Aan Hare Majesteit de Koningin-Weduwe Regentes werd eenigen tijd geleden door eene Commissie, welke zich te 's-Gravenhage heeft geconstitueerd, een adres aangeboden, waarvan een afschrift hierbij wordt overgelegd, inhoudende het eerbiedig verzoek, de Groote Zaal op het Binnenhof alhier wèl te willen doen opnemen onder „de historische gedenkteekenen, voor welker onderhoud jaarlijks op de begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken gelden beschikbaar worden gesteld."

Met de meeste ingenomenheid nam deze Commissie er dan ook kennis van, dat bij artikel 164 van hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1896 is uitgetrokken eene som van één duizend gulden, „voor het ontwerpen van een plan van eventueele restauratie der Grafelijke Zalen in de XIIIde eeuw gesticht door Willem II en Floris V." In eene onlangs gehouden bijeenkomst besloot zij daarom, zich tot Uwe Hooge Vergadering te wenden en haar te wijzen op de overwegingen, in genoemd adres aan Hare Majesteit opgenomen, welke naar haar oordeel evenzoovele argumenten zijn voor de hooge wenschelijkheid, dat de bedoelde begrootingspost door Uwe Vergadering worde goedgekeurd.

Namens de Commissie voornoemd:

's-Gravenhage, October 1895. C. v. BYLANDT, *Voorzitter*,
J. E. HEERES, *Secretaris*.

BIJLAGE D.

Mijne Heeren!

In het openen dezer 1e Algemeene Vergadering van onze Vereeniging, in den nieuwen jaarkring. vindt ik gereede aanleiding om enkele woorden tot u te zeggen, tevens tot begroeting der nieuw *benoemde* werkende en *toegetreden* buitengewone leden.

Het is reeds de vijfde maal, dat ik mij als voorzitter geroepen acht, om u bij den aanvang van ons vereenigingsjaar het welkom toe te roepen.

Steeds was mij dit een waar genoegen, en naarmate het vijftal jaren voortschreed, om in dit jaar het 1e Lustrum te bereiken, klom bij mij de geestdrift, welke ik had toen de omstandigheden er toe mede hadden gewerkt om onze Vereeniging in het leven te roepen, en mocht ik de voldoening smaken van een vooruitgang in groei en bloei, welke zeker aan het wonderdadige grenst.

Nog herinner ik mij, niet zonder een glimlach op de lippen, de constitueerende vergadering, gehouden in het Gemeente-Museum op Dinsdag 30 September 1890.

We kwamen aldaar bijeen met ons zessen.

Onze geachte medebestuurder, de Heer Hageraats, die in deze de stuwende kracht is geweest, en ik, waren er in geslaagd om enkele mannen bijeen te brengen, die min of meer aan elkander vreemd zich als peters stelden over het wicht, dat weldra het levenslicht zou zien, en dat alras bleek zooveel levensvatbaarheid te hebben, dat het zich al heel spoedig mocht hullen in de plooien van het jonkvrouwelijk gewaad.

IJverig en voortvarend als die zes mannen toen waren, en eensdenkend waar het gold, liefde voor de geschiedenis van 's-Gravenhage te gevoelen, en bij anderen te wekken, werden in die zelfde vergadering de statuten vastgesteld, als grondwet onzer vereeniging, en werd het werkplan ontwikkeld, dat zoowel voor dat oogenblik, als in de toekomst, de ziel en de kracht van onze vereeniging zou uitmaken.

Die statuten werden den 15en December d. a. v. Koninklijk goedgekeurd; op den grondslag er van werd een huishoudelijk reglement vastgesteld, en de jeugdige vereeniging, welke op die wijze vorm en gestalte had verkregen hield op den 18en April 1890 hare eerste algemeene vergadering.

Ik hield in die vergadering mijn eerste openingsrede; sedert ging ik daarmede voort, en thans acht ik mij gelukkig het getal van vijf vol te kunnen maken.

Mochten de woorden, die ik toen gesproken heb, uit den aard der zaak, meer verwachtingen en wenschen hebben omvat voor de toekomst, dan dat ik schitterende feiten uit dat luttel tijdsbestek van eenige maanden kon noemen, toch vielen enkele lichtpunten op onze Vereeniging, die het vertrouwen, dat we allen in de goede zaak hadden, volkomen wettigden.

Immers ik had de eer er op te kunnen wijzen, dat het onze Koningin-Regentes behaagd had aan het bestuur te doen weten, dat Hare Majesteit, te gelegener tijd, een blijk Harer belangstelling in de jeugdige vereeniging hoopte te geven, en deze vorstelijke belofte is in het afgeloopen jaar op schitterende wijze ingewisseld.

Ook Mevrouwe de Groot Hertogin van Saksen, geboren Prinses Sophie der Nederlanden behaagde het onze vereeniging als Donatrice te steunen en deze Vorstin gaf later, zoowel door het toestaan van een excursietocht op Hare buitenverblijven Zorgvliet en Buitenrust, als door de gouden medaille, welke ter herinnering aan het gouden huwelijksfeest werd geslagen te vereeren, blijk van Hare hooge belangstelling.

Het zestal werkende leden, oprichters-bestuurders, was aangegroeid tot 20; dat der buitengewone leden bedroeg 15, eereleden 6, correspondeerende leden 3, terwijl de Heeren Mrs. J. C. Vaillant en C. P. D. Pape als donateurs konden genoemd worden.

Die eerste begroeting van den Voorzitter gaf dus meer een exposé, zooals aan het eerste bedrijf, van elk tooneelspel, dat uit 5 bedrijven bestaat, indien het goed dramatisch is saamgesteld, eigen moet zijn, dan een geschiedenis.

Mocht ik in de 2e openingsvergadering het onderwerp onzer beschouwingen, besprekingen en studie: 's-Gravenhage in den loop der tijden, zijn kiem en oorsprong, ontwikkeling en aanwas, vormveranderingen en bloeitijdperken, met een enkel woord schetsen, en in de derde en vierde vergadering, u respectievelijk wijzen wat ieder uwer, om ons doel te bereiken, doen kan en moet, en wat er nog te doen is, thans wensch ik even een blik te slaan in het verleden, om zoowel relief te geven aan onze verrichte werkzaamheden, als om u te herinneren, wat vóór ons, ouderen, wier nagedachtenis wij eeren, gedaan hebben.

Als van zelf zullen we daarin een aansporing vinden en daaruit een opwekking putten, om steeds voort te gaan, op den m. i. goed ingeslagen weg; immers,

„In 't verleden, ligt het heden;
In het nu wat worden zal."

Bij dien terugblik zij het mij dan vergund in de eerste plaats enkele namen te noemen.

De enkele opsomming herinnert u hunne werken, en wij, die weten wat zij gegeven hebben, ieder naar den aard hunner gaven en talenten, moeten met eerbied vervuld zijn voor het gewrochte, en met erkentelijke hulde hun namen hooren uitspreken.

Eerst Jacob van der Does, *rechtsgeleerde*, die zich dien titel meer toegeeigend schijnt te hebben uithoofde zijner neigingen en practische werkzaamheden, dan dat hij door een academischen graad daarop recht had.

Deze dichterlijke geschiedschrijver opent de rij der geschiedschrijvers van den Haag.

Valt het niet te ontkennen, dat de poëtische vlucht, waarin hij de feiten, op de wieken zijner breede phantasie, heenvoerde naar den Zangberg, maar al te dikwerf afbreuk heeft gedaan aan de historie, toch mogen we erkennen, dat veel plaatselijke toestanden in hem den juisten

geschiedschrijver hebben gevonden, en dat hij, in 1668, het eerst het zaad in den akker heeft gestrooid, waarvan wij nu nog de vruchten plukken.

Zeer zeker, hij had meer kunnen en meer moeten geven, maar de vorm, dien hij zich gekozen had, de gebonden stijl, bond hem op dubbele wijze; de geschiedschrijver ging onder in den poëet.

Had hij geleefd en gedicht heel in 't begin der 17e eeuw, dan voorzeker zouden wij hem minder hard vallen, wijl de stedelijke archieven zich toen in een zeer verwarden toestand hebben moeten bevonden, tenzij ze ten tijde van v. d. Does secreet werden gehouden, of dat zij na de ordening, welke zij tusschen 1604 en 1606 ondergingen, weder in wanorde waren gebracht.

Het blijkt immers uit de Tresoriersrekening van den Haag van 1609, dat aan Jan Jansz. Cocq, burgemeester, Jacob Cornelisz. van Wouw en Henrick van Waert, ieder een present werd gedaan van een zilveren schaal ter waarde van 60 gulden wegens „tdeursien, visiteren, ende pertinentelijk tafel te maken van alle de stucken, papieren, munimenten, secrete privelegien, octroien ende anders 's-Gravenhage aengaende ende concernerende, en lange jaren in een oude casse, in de camer van burgemeesters staende, gelegen hebbende."

Toen het ordenen en het inventariseeren had plaats gevonden, werd het archief, in den jare 1606 in een nieuwe daarvoor gemaakte kast geborgen.

Zondert men de oude kronyken uit, waarin van Den Haag maar even gerept wordt, en staat men niet stil, bij de werken, welke aan dergelijke historische werken verwant zijn, dan teerden de Hagenaars die zin hadden voor de geschiedenis van hun stad ongeveer een menschenleeftijd op van der Does.

Eerst voor hun kinderen kwam eene nieuwe beschrijving; ditmaal in proza.

Een Haagsch notaris Gijsbert de Cretser ging in 1711 een beetje verder, dan vóór hem, van der Does had gedaan.

Hij deed het licht zien eene „Beschrijvinge van 's-Gravenhage, behelsende deszelfs eerste opkomste, stichtinge, en vermakelijke situatie. het Graven-hof aldaar gebouwt, met alle verdere publieke en particuliere gebouwen daarin zijnde en deszelfs voorname Grachten, Pleynen, Straaten, Wandelingen en Buytenwegen," opgesierd met figuren, aangevuld met de oude costumen" en verrijkt met het gedicht van Constantyn Huygens, de Zeestraat.

Dat was eene schrede op den goeden weg, en eene officieele goedkeuring en aanmoediging van den Haagschen Magistraat bleef niet uit. Want voor de dedicatie van het werk werd den samensteller eene som van f 100.— op 22 April 1712 ten geschenke gegeven.

Een tweede druk verscheen nog in 1722, toen Jacob de Riemer zich reeds jaren onledig hield met de reusachtige beschrijving van 's Gravenhage, waarvan al spoedig, met het jaartal 1730 het eerste deel, bestaande uit 2 stukken, lijvige folianten vormende, verscheen.

Dat werk, waarvan in 1739 het 2e deel werd uitgegeven, is boven onzen lof verheven. Het is waar, de schrijver van *'s Gravenhage onder de regeering der Graven uit de huizen van Holland, Henegouwen en Beijeren,* voorkomende in de bekende *Mededeelingen* had geen ongelijk toen hij

schreef, „sedert de Riemer zijne beschrijving van 's Gravenhage in het „licht gaf, zijn vele oorkonden uit het stof te voorschijn gekomen, die „hem geheel onbekend waren", en dikwerf blijkt het maar al te zeer, dat het stedelijk archief, voor zoover het niet gold de charters door hem niet geraadpleegd is, maar ontegenzeggelijk komt hem de eer toe, dat hij op critisch wetenschappelijke wijze de geschiedenis van 's Gravenhage, aangevuld met de bewijsstukken, grondig heeft beschreven, waarop alle geschiedbeschrijvers na hem konden voortbouwen.

Hij verdiende dan ook ten volle de vereering van den Haagschen magistraat, die hem werd gedaan in den vorm van een geschenk van 300 gouden ducaten op 17 April 1730.

Het werk is u allen bekend; het was een zeer kostbaar werk, want de uitgever leverde in 1740 een exemplaar op groot papier, in schildpadden banden (imitatie in leer) verguld op snede en op 't plat voor f 62.—

Jammer genoeg, ging de Magistraat, niet verder, ofwel er kwam bij die vroede mannen kentering in de liefde voor hunne stad, en hare geschiedenis, naarmate de staatkundige gevoelens, die op een revolutie zouden uitloopen, zich meester maakten van hart en hoofd.

Er kwam namelijk bij die van de Wet, — dat zijn Schout, Burgemeesteren en schepenen, — in hun vergadering van 27 September 1754, het bericht in, dat de geschiedschrijver van den Haag, Jacob de Riemer, belangrijke papieren betrekkelijk den Haag onder zich had, waarvoor hij f 9000.— vroeg. Aan den Schepen Eversdijk werd verzocht de Riemer te gaan raadplegen, „om te informeeren, of men van deselve eens visie „mocht hebben," maar daarbij bleef het; voorloopig kwam men er niet op terug.

Na mans dood echter, — Jacob de Riemer werd begraven op 1 Mei 1762, oud 84 jaar, — en wel op 20 Juni 1764, werden over den koop onderhandelingen aangknoopt met zijn zoon, aan wie duizend ducatons werden aangeboden, maar daar hij de papieren voor niet minder dan voor f 6000.— wilde afstaan, leden die onderhandelingen schipbreuk, zeer ten nadeele van de geschiedbeoefening onzer stad.

Het is waar, zij zijn, — indien ik mij ten minste niet vergis, — niet buiten den Haag gegaan, en berusten thans in 16 deelen op het Rijks-Archief, maar toch evenwel durf ik het niet-bezit er van voor den Haag een groot verlies noemen. Wat heeft men aan kostbare sieraden wanneer ze uw buurman in eigendom behooren, al moge die buurman u dan ook het zien en tasten er van in zijn eigen huis toelaten?

Op de Riemer volgen tot ongeveer de helft dezer eeuw tal van kleinere werkers over den Haag, of verzamelwerken, waarin den Haag werd behandeld, zooals van Jan Wagenaar (1742), Timareten (1777), van Ollefen en Bakker (1793), van Westreenen (1804), Bruining (1816), van Renesse, een leesboekje voor de jeugd (1820), Andriessen of Hagen (1832), Ferrier (1841), e. a.

Toen trachtte de Heer D. Buddingh aan het woord te komen, maar het bleef bij een prospectus van 15 October 1847, want het daarin aangekondigde werk kwam niet in het licht.

De overweging, dat geen stad zoo rijk aan geschiedenis is als 's-Gra-

venhage, en „dat evenwel van zooveel merkwaardigs en belangrijks nog geenerlei geschikte beschrijving of een zooveel doenlijk volledig geschiedkundig handboek bestaat," als van Rotterdam, Leeuwarden, en Amsterdam door van Rijn, Eckhoff en van der Vijver, gaf aanleiding aan den toenmaligen uitgever H. C. Susan C.H.zn., om in den trant, voornamelijk Van Eekhoff's beschrijving, eene dergelijke van den Haag te geven, welke zou bevatten „den oorsprong, aanwas en uitbreiding, hare openbare en belangrijke bijzondere gebouwen, gestichten, inrichtingen, en oudheid- en letterkundige herinneringen, daaraan verbonden."

Tevens werd in het prospectus vermeld, dat het stadsbestuur de opdracht had aanvaard, en dat den schrijver toegang tot het stedelijk archief was verleend.

Eenigszins gelukkiger was de Heer A. W. Kroon.

Een beschrijving van 's-Gravenhage, „uit echte bronnen geput," en breed, misschien wel te breed opgezet, begon in 1852 in afleveringen te verschijnen, maar bracht het helaas, niet verder dan tot 384 compres gedrukte bladzijden, waarmede het 1e deel nog niet compleet was.

Zeer zeker is het te betreuren, dat Kroon zijn eenmaal, met vrij groote nauwkeurigheid begonnen werk, niet heeft voortgezet.

Hij had te beschikken over een oneindig veel grooter materiaal dan de Riemer, en hoewel hij blijk geeft, hier en daar wat overgeslagen, of minder goed gelezen te hebben, verdient hij na de Riemer de eerepalm als geschiedschrijver van den Haag, al moest zijn Werk dan ook onvoltooid blijven.

Een eigenaardige vorm koos na Kroon, in 1853 Antonio Lopez de Fonseca, die zijn eigen weg bewandelde, door straats- en huisgewijze aan te kloppen, en bijzonderheden op te diepen uit den mond der eigenaars of bewoners zelf, of wel *kleinigheden* te putten uit de koop- en rentebrieven, betreffende de huizen en woonsteden, die bleken een geschiedenis te hebben, of waarvan zijn speurgeest hem waarschuwde, dat zij er een konden hebben.

Zonder die methode zelfs maar in de verste verte aftekeuren, bracht hij wel het meest den stelregel in praktijk, door den Hoogleeraar Kist, zoo eigenaardig in zijne *Bijdrage tot de geschiedenis der Hoogeschool te Leiden*, 1850, blz. 3, omschreven: „Ik weet wel, de maatstaf van hetgeen als „historisch belangrijk geacht wordt, ligt zoo vaak, minder in het te „meten voorwerp zelf, dan wel in het vooringenomen oog van den meter; „en groot en klein, belangrijk en onbelangrijk zijn, vooral op het „veld der geschiedenis, slechts betrekkelijke, hoogst onbepaalde begrip„pen, waarover dan ook het oordeel steeds zeer verschillend pleegt uit „te vallen. Maar ik weet ook, dat het met de geschiedenis is als met de „zedekunde. Ook de zoogenaamde *kleinigheden* hebben op haar gebied „hare waarde."

Vóór dat ik deze namen-revue voortzet wil ik even uwe aandacht vragen voor een feit, dat min of meer het tegenovergestelde is, van wat de Hoogleeraar Kist aanvoert.

Al meermalen werd mij de vraag gedaan, hoe komt het toch, dat het stedelijk archief zoo stiefmoederlijk behandeld wordt door onze vroede

mannen, en dat enkele beoefenaars van de Haagsche historie, dat archief voorbijgaan, en enkel en alleen heul en troost zoeken bij het Rijksarchief.

Ik heb steeds dit geantwoord, — en de waarheidlievende mond van wijlen den oud-burgemeester van 's-Gravenhage den heer mr. Gevers Deynoot, die mij dit eenmaal zeide, waarborgt mij, dat ik waarheid spreek, — dat het oud archief der gemeente onder vooroordeel lag, en nog ligt.

Met den waardigen man in bespreking zijnde over het oud-archief, waarin ik toen grasduinde, en met hem eene organisatie overwegende, deed hij mij de vraag, waaruit grooten twijfel sprak, „is het wel belangrijk?"

Eene toelichting van deze vraag bracht hij onder de volgende woorden:

„Dr. Bakhuijzen van den Brink heeft mij eenmaal gezegd, dat het slechts administratieve waarde had."

Ik deed de tegenvraag of die geachte Rijksarchivaris in het oud-archief der gemeente *gewerkt* had.

De heer Gevers Deynoot lachte, en antwoordde „we zijn samen eens op de archiefkamers geweest."

Ik glimlachte slechts even, maar de toenmalige burgemeester zegde mij eene betere verzorging toe, waarin eene ongesteldheid, en zijn spoedig daarop gevolgd aftreden, hem hebben verhinderd.

De uitspraak van den heer Bakhuijzen van den Brink, welke voorzeker ter goeder trouw werd gedaan, — hij beoefende 's lands historie, maar niet die van één stad, welke zelfs niet *stemhebbend* is geweest. — leefde voort, want zij kon door den Burgemeester, die het met mij eens was, niet meer tegen worden gesproken, en zij leeft nog voort. Gode zij dank, dat er eene vereeniging is ontstaan, die het tegendeel er van jaar in jaar uit door hare annalen zal bewijzen.

Een paar namen geven mij geene aanleiding iets bij te voegen. Het zijn die van F. Allan (1859) en A. A. J. Saurel (1860).

De eerste schreef in 't hollandsch, de ander even als Fonseca, in 't fransch, over den Haag.

Thans, mijne heeren, *Chapeaux bas!*

Ik laat de oude garde voor u aanrukken, de garde *qui meurt, mais ne se rend pas.*

Het zijn de mannen van de *Vereeniging ter beoefening der geschiedenis der stad 's-Gravenhage*, die klein in getal, maar groot in kracht, geestelijke ontwikkeling, en navorschers talent, van 1851 tot 1878, onafgebroken bezig zijn geweest om aan te vullen wat bij de Riemer ontbrak, om over duistere geschiedpunten hun licht te laten schijnen, om „in 't nachtlijk heiligdom des doods, 't naakt en koud gebeente weder den levensmantel om [te slaan]."

Een eerbiedwaardige reeks, 416 bijeenkomsten, hebben zij gehouden, waarvan de notulen een uitgebreid archief vormen; twee lijvige deelen hebben zij gevuld met hunne *mededeelingen*, die van 1863 tot 1876 het licht zagen, en ieder hunner heeft in afzonderlijke geschriften, zooals een van den Bergh, een Veegens, de beide van Sypesteyns, een Schinkel het bewijs geleverd, dat zij de geschiedenis van 's-Gravenhage hoog hielden en dat niets hun te veel was om heel den muffen duffen papierschat van haar bestaan te doorvorschen.

Naast hen moeten genoemd worden een Mandemaker. een v.d. Spuid, een Tromp, de stillen in den lande; een Ising, die in zijn meesterwerk „het Binnenhof" dat statige gebouw kroonde, en daardoor zich zelven, ook de oude Heer van Stockum, die een practisch boekje heeft gegeven. gaarne school willende gaan bij al zijn wetenschappelijke voorgangers; en een Gram, die den humor in zijn *'s Gravenhage in onzen tijd* wist te brengen, en vonken van zijn vernuft deed spatten, zooals ongeveer een halve eeuw geleden, Jonckbloet in zijn bekende Physiologie van den Haag.

Het komt mij niet onbelangrijk voor even na te gaan, hoe de Hagenaars van voor 25 jaar de pogingen welke door de *Vereeniging*, zoo even genoemd, werden aangewend, om liefde voor de geschiedenis van 's Gravenhage te wekken, hebben begroet.

Het *naschrift* in den bundel van 1863 houdt min of meer een klacht in. Daarin wordt toch gezegd:

„Mogt de Vereeniging al niet den bijval van velen ondervinden, zij mogt zich toch in de goedkeuring van sommigen, op wier oordeel zij prijs stelt, verheugen, terwijl zij de verwachting koestert, dat haar pogen langzamerhand meer algemeen zal bekend worden en de belangstelling van een grooter getal lezers opwekken. Het geldt toch ook met opzigt tot haar. dat elke onderneming bij den aanvang moeïelijk is."

Gelukkig kon er bijgevoegd worden: „De vereeniging mogt van het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage eene medewerking ondervinden, welke van hare zijde den meesten dank verdient."

Ik houd niet van zuchten te slaken; het optimisme, dat een deel van mijn karakter uitmaakt, houdt pessimisme verre van mij. Zelfvertrouwen, waar het geldt eene goede zaak, sterkt en staalt mij, bij alles wat ik onderneem of doe; een vaste wil vult aan wat mij mocht ontbreken, en dus wanhoop ik nooit of benijd niemand, maar toch durf ik aan onzen goeden Genius, den Ooievaar, de bede opdragen: och mocht ook de Vereeniging *die Haghe* spoedig hetzelfde van het Gemeentebestuur getuigen!

Voor dat ik nu tot het tweede deel mijner rede overga; nogmaals een eeresaluut aan de oude garde, die in waarheid zich niet heeft overgegeven. want ontbonden is de vereeniging „met langen naam" tot op heden niet.

* * *

Het valt niet tegen te spreken, dat, er gedurende de vijf jaren. welke onze Vereeniging „die Haghe" heeft bestaan in onzen kring tal van vraagpunten zijn te berde gebracht, welke onopgelost moesten blijven; dat vele duistere punten, in de geschiedenis van 's-Gravenhage. niet konden worden opgehelderd, en dat wel eens opnieuw of als iets nieuws werd gezegd, wat reeds geschreven was, of van algemeene bekendheid mocht heeten; het volmaakte bestaat nog niet, en al trachtten we naar volmaaktheid, we zijn daarom niet volmaakt.

Daartegenover spreken en getuigen onze handelingen van wetenschappelijken zin, van onvermoeid onderzoek, van wikken en wegen, schiften en scheiden, door ieder uwer zooveel mogelijk betracht om tot een goed en groot geheel te komen.

Ik zal u niet vermoeien om bladzijde voor bladzijde met u onze jaar-

verslagen te doorloopen, maar toch mag ik niet verzuimen op enkele punten eenig licht te werpen.

En dan noem ik b. v. in de eerste plaats den strijd, welke door onze vereeniging aangebonden tegen het gebruik van het leelijke woord: 's-Hage; niet alleen leelijk, maar onzinnig, niets zeggend, en verwarring wekkend.

Hebben we daarin niet eene gedeeltelijke overwinning behaald! Hebben enkele bladen, — en in deze kan de pers zoo'n machtige factor zijn, — niet een uitstekend voorbeeld gegeven, door het woord uit hare kolommen te weeren, en daardoor het publiek zoo zachtjes aan het gebruik van 's-Gravenhage of den Haag te gewennen?

Mogen wij niet bogen op de medewerking van het Hoofdbestuur der Posterijen, dat met ons wilde medewerken om tegen den „Gravenmoord" te ijveren, door ons te vergunnen in de wachtkamer van het Postkantoor alhier de waarschuwing te doen ophangen?

O, ik weet het wel, enkelen lachen er om; anderen, stompzinnig als zij zijn, zetten den kop tegen de krib, en houden hardnekkig vast aan 's Hage. We laten ons echter niet ontmoedigen; ik voor mij zeker niet, omdat ik weet, dat al dat verzet, en die moedwillige tegenstribbeling, toch eenmaal moet en zal uitloopen op deemoedige onderwerping. Eenmaal zullen die enkelen alleen staan, en dan hebben we het pleit gewonnen.

Ook in een andere zaak hebben we zegevierend de overwinning behaald. Het ging om den naam Laan van Nieuw-Oosteinde of Laan van Nieuw-Oost-Indië, en met zichtbaar welgevallen wist onze geachte Wethouder van openbare werken, de heer M. W. Baron du Tour van Bellinckave, — hem daarvoor onzen dank, — zijne mederaadsleden, met het Haagsch Jaarboekje in de hand, te overtuigen, dat de laan op Oost-Indië goed recht had, maar dat zijn Oosteinde tegen den wind inging.

Laat ik u ook even herinneren aan een onzer adressen, dat instemming vond bij al de zustervereenigingen hier ter stede, en dat warmen steun vond bij ons geacht werkend lid, den Heer Cremer, die als lid der Tweede kamer, ook den naam onzer vereeniging in 's lands raadzaal bracht, en door zijne krachtige verdediging den Minister van Waterstaat wist te bewegen om revisie van het bouwplan aanhechtsel—koloniën, te beloven.

Hebben we ook niet kunnen medewerken om het belangrijk rapport over de Landsgebouwen van ons werkend lid, den Heer C. H. Peters, in het bezit onzer leden te stellen, daartoe in staat gesteld, door eene gunstige voorwaarde van den Minister van Waterstaat, en mochten we niet tal van excursie's maken, waarbij we zelfs doordrongen tot de geheimnissen der monumenten, welke anders voor een gewoon menschenoog verborgen blijven?

Mogen we niet fier zijn op de door ons uitgegeven Historische kaart van 's Gravenhage, door den heer J. Kuyper met zorg en kennis bewerkt, en toegelicht door een 16tal bladzijden druks, die de graphische voorstelling nader verklaart, en tot ons doet spreken, en kunnen we niet wijzen op tal van historische kunstbeschouwingen en leesavonden,

waardoor ook de huisgenooten onzer leden. mede konden genieten van het schoons, dat hun werd geboden?

Versmaadden wij deze wijze van arbeiden niet! Wel is waar stond de opkomst der leden niet altijd in evenredigheid met den naam van den Spreker, of de belangrijkheid van het onderwerp, door hem behandeld, maar we moeten niet vergeten, dat het getal der lezingen in den Haag legio is, en dat zij sedert langen tijd in miskrediet zijn.

Voorzeker, mijne heeren, onze gezamenlijke arbeid was vruchtbaar, getuige ook het jaarboekje, waarin zoo veel belangrijke opstellen omtrent de geschiedenis van 's Gravenhage, de gebeurtenissen, welke er hebben plaats gehad, de personen, die er geboren werden, of geleefd hebben, werden opgenomen, meerendeels geheel nieuwe gezichtspunten leverende, aanvullende wat elders ontbrak, of studies gevende, over wat nog geheel onbekend was.

Dat jaarboekje heeft nog een voorganger gehad.

Er verscheen namelijk, voor het jaar 1823, als 1en jaargang, met vergunning van Hun Ed. Achtb. de Heeren Burgemeesteren, en het stedelijk wapen op den titel, bij M. C. Belinfante, een *Opregte 's Gravenhaagsche Stads-Almanak*.

Volgens het „voorberigt" acht de uitgever dezen Almanak „eene nood-„zakelijke behoefte voor den Hagenaar, waarin hij zijne belangen en „pligten grootendeels kan leeren kennen."

Hij zegt verder: „bijaldien het vertier den arbeid en de kosten vergoeden, „zullen in volgende jaren een of meerdere plaatjes, verbeeldende voorname „stads- of andere gebouwen, of wel de portretten van vermaarde Hage-„naars gevoegd worden".

Slechts in zooverre werd aan die toezegging gevolg gegeven, dat in eenige jaargangen enkele historische bijzonderheden van gebouwen, instellingen enz. werden opgenomen. De plaatjes bleven echter geheel achterwege.

De jaargangen voor 1826 en 1827 verschenen niet. Op den titel van den jaargang voor 1828 werd het qualitatief *opregte* weggelaten, en wordt als uitgever genoemd J. Belinfante, broeder van den vorigen uitgever, die inmiddels overleden was, dat misschien wel een der redenen zal zijn geweest, begrepen onder „de oorzaken van bijzonder belang", waardoor de uitgave „gedurende de twee jongst afgeloopen jaren gestaakt is geworden".

Sedert verscheen de almanak geregeld, met nu en dan eene wijziging, zooals b. v. sedert 1834 een gelith. titel werd gebruikt, waarop een ander Haagsch wapen, gegraveerd door H. Scholten; sedert 1838 met de bijvoeging Residentie-Almanak, en, van 1845-46 af, voor goed Residentie- en Stads-almanak genoemd, waarbij de gelith. titel verviel, en als uitgevers genoemd worden Gebrs. Belinfante, terwijl de Opregte 's Gravenhaagsche Stads-Almanak van het jaar 1874 af verliep in de thans nog bekende Rijks- en Residentiealmanak, wel te onderscheiden van de niet minder gunstig aangeschreven Staats-Almanak.

Het is niet onbelangrijk om eens na te gaan in hoeverre de Opregte 's Gravenhaagsche Stads-Almanak aanrakingspunten heeft met ons Haagsch Jaarboekje.

Gaan we daarom den historischen inhoud even na.

Behalve de stedelijke kronijk, te beginnen met 1831, welke in de jaargangen 1833—1838, wordt gevonden, en waaruit tal van data voor lustra zijn te ontleenen, leveren de jaargangen 1833—1840 flinke biographieën van de Heeren H. van Wijn, Rijksarchivaris, Pieter de Riemer, beroemd geneeskundige, later Hoogleeraar, gedoopt 22 October 1769 in de Groote Kerk, en overleden te 's Gravenhage, middernacht van 28 op 29 April 1831. Hij was lector in 1804 en professor in de genees- heel- en verloskunde te 's Gravenhage in 1812.

Zijn portret door J. Hari, van 1827, bevindt zich op het Gemeente-Museum, en dr. R. Krul heeft over hem geschreven in het N. Tijdsch. v. Geneeskunde 1887.

Verder levensberichten van J. H. Mollerus; van Graaf G. K. van Hogendorp; van Mr. N. Carbasius; van Mr. C. J. C. Reuvens, den schrijver van de Romeinsche bouwvallen op de Hofstede Arentsburg gevonden [1]); van J. Sluiter; van Mr. A. W. N. Tets van Goudriaan; van Jhr. P. J. de Bije; van Mr. C. Asser; van A. A. Buyskes en van F. H. Ampt.

Behalve deze biographieën, die groote waarde voor de geschiedenis van 'sGravenhage bezitten, waar die mannen geleefd en gewerkt hebben in de 1e helft dezer eeuw, wordt in den jaargang 1834 een zeer aardige en belangrijke „Wijkbeschrijving" gegeven, terwijl in een paar volgende jaarboekjes *Statistieke bijzonderheden* over 's Gravenhage worden medegedeeld.

Verder vindt men in die serie gedichten op 's-Gravenhage en het Bosch, en in een 4-tal prozastukjes wordt het natuurschoon van den *Haghe-hout*, in de verschillende jaargetijden met geestdrift beschreven.

Herinnerd wordt aan den houtzaagmolen, Willem de Eerste van de firma Van Gogh, en op welke wijze die molen dien naam verkreeg.

Sedert 1838 verkreeg het jaarboekje een bepaalde rubriek *Mengelwerk*, en werden ook in een noot door den Uitgever *Bijdragen* verzocht.

Niettemin vloeiden de historische bijdragen voor den Almanak niet ruim. We vinden nog de Groote of St. Jacobskerk, Ned. eerste Koningin Frederika Louisa, Wilhelmina, Vorsten en Vorstinnen te Delft begraven, de redevoering van den Heer Tollens in de Teeken-Akademie, de Visscherij te Scheveningen, en andere bijdragen in proza en poëzie.

In 1840 bleef het *Mengelwerk* afwezig, en sedert was het begrip van *Haagsch Historische Almanak* voor goed opgeheven. Jammer genoeg want deze serie, in de bibliotheek der Gemeente voorhanden, heeft wel eenig historisch belang voor de geschiedenis der residentie uit deze eeuw.

Om zooveel mogelijk volledig te zijn, en toch in het kader te blijven mogen wij ook noemen de verschillende kleine almanakjes die in 't laatst der 18e eeuw, voornamelijk hier ter stede, het licht zagen, en bekend zijn onder de titels: *De Haagsche Princelyke en Koninglyke Almanak, de Nieuwe Princelyke Haagsche Almanak, de Haagsche Historische Almanak*, enz.

Voornamelijk werden daarin echter feiten uit 's Lands historie geme-

---

[1]) Zie de Nrs 466—177 der Gemeente-bibliotheek. Gedr. Cat. Ie deel.

moreerd, waaronder de lotgevallen der Oranjes uit den patriottentijd eene breede plaats innemen.

Zuiver Haagsche Almanakken, in den zin, zooals de „Almanak" van Belinfante had kunnen worden, en ons Haagsch Jaarboekje, — ik durf zeggen met eere, — thans is, zijn het echter niet.

Niettemin wil ik over die boekjes nog een en ander mededeelen, om aan mijne woorden ook eenig historische waarde te geven.

De Bibliotheek der Gemeente bezit een vrij aardige verzameling.

In de eerste plaats noem ik de *Nieuwe Princelyke Haagse Almanak*, welke reeds in 1771 bestond [1], uitgegeven werd bij Pieter Servaas, en waarvan mij ook de jaargang 1785, door de Erven Servaas uitgegeven, bekend is.

Het adjectief *nieuwe* kon doen denken aan een vroeger bestaan hebbende *oude* Princelyke Haagse Almanak, maar toevalligerwijze, verscheen de Princelyke Haagse Almanak, zonder het praedikaat *nieuwe* nàdat de uitgave der *nieuwe* was gestaakt.

Haagsch was dat Almanakje slechts in zooverre, dat de uitgever in den Haag woonde, en dat het woord Haagsch is bijgevoegd.

Overigens gaf het zoowat van alles, en mogen de boekjes vooral daarom curieus heeten, wijl zij door een deel van hun inhoud, en door den aard der bijgevoegde prentjes, welgevallig trachtten te zijn bij de Dames.

Zoo geeft één jaargang, o.m., regelen voor de kunst in het aanbrengen der in dien tijd gebruikelijke moesjes: op de kin, *la gracieuse*; op het voorhoofd, *la majestueuse*; bij den mond, *la baiseuse*; iets verder er van daan, *la galante*; onder de onderlip, *la coquette*; bij het oog op de linkerwang, *la passionnée*, terwijl die van 1785 modeprentjes geeft met de onderschriften *Cérémonie*, *Ordinaire*, *Congé*, *Amusement*, *Conversation* en *Printemps*.

Van de Haagsche Prinselyke en Koninglyke Almanach is de oudst mij bekende jaargang die van 1788.

Waarschijnlijk heeft hij dus zijn ontstaan te danken aan het eerste herstel van zaken in 1787, toen de Patriotten er voor enkele jaren weer onder waren gekomen.

Al de mij bekende jaargangen, (de laatste in de Gemeente-bibliotheek voorhanden is voor het jaar 1795) zijn uitgegeven bij J. S. Jacobs d'Agè.

Zij ademen een Orangistischen geest, en beschrijven tal van gebeurtenissen uit den Patriottentijd, waarbij zeer leelijke afbeeldingen gevoegd zijn.

Het blijkt mij, dat bij denzelfden Uitgever, onder den titel: Nederlandsche Princelyke Almanach, in 1787, een dergelijk jaarboekje verscheen, dat zelfs een 2e druk beleefde, en waaruit een geweldige haat spreekt tegen de Patriotten en hunne exercitie-gezelschappen.

Ook gaf hij voor het jaar 1803 uit een Haagsch Historische Almanach waaromtrent niets wetenswaardigs valt te vermelden.

Wonder genoeg, dat die boekjes het vrij liepen om verboden te worden. Daarmede toch was men in den Haag vlug genoeg.

---

[1] Zie Eigen Haard 1881, bl 27, *noot*.

Zoo vind ik b.v. vermeld, dat op order van den Magistraat, op 15 December 1777 de gildeknecht van het Boekverkoopersgilde, bij de respectieve gildebroeders werd rondgezonden om den verkoop te verbieden en de voorhanden exemplaren op te halen van de nuttige Staats-Almanak voor het jaar 1778, vervattende een beknopt denkbeeld der voornaamste Staaten van Europa, bij T. en J. A. Crayenschot te Amsterdam, bij welke firma ook een fransche editie verscheen.

Die Almanak blijkt al sedert het jaar 1767 te zijn uitgegeven. Ook bezit de gemeente den jaargang 1781, en de fransche editie van het verboden jaar.

In 1782 werden opnieuw een paar Almanakken door de Ed. Achtb. Heeren Burgemeesteren van 's Gravenhage verboden, namelijk de Henri Quatre Almanach en de Nieuwe Almanach van Louw en Krelis, beide voor het jaar 1783. De laatste werd gedrukt bij de Wed. Van Egmond te Amsterdam.

Ditzelfde lot trof in 1789 de Almanac de rarekiek voor het jaar 1790.

Ik hoop later in de gelegenheid te zijn hieromtrent meer te zeggen, ook over de groote serie verboden boeken in den Haag, waaromtrent ik belangrijke gegevens bezit.

Nu heb ik slechts kunnen aanstippen, waar ik blijven moest in het kader van een openingswoord.

In verband daarmede ten slotte nog een kleine plechtigheid tot het vervullen van eene aangename plicht.

Ik kwijt mij daarvan gaarne, wanneer ik de nieuw benoemde en nieuw toegetreden leden van „die Haghe" een hartelijk welkom toeroep.

Er zijn er wederom velen in onzen kring opgenomen, jong van hart, en jong van hoofd, en jong ook, waar het geldt jeugdige werkkracht te ontwikkelen en van goeden wil blijk te geven.

Jonge leden noem ik hen, al zijn er onder hen enkelen die den *officieelen* leeftijd hebben bereikt, en van wie sommigen dien reeds sedert lang hebben overschreden.

Waar het echter gaat om de geschiedenis van ons geliefd 's-Gravenhage te bestudeeren en te doorvorschen heeft men een eeuwige jeugd.

Immers in de rij der Nederlandsche steden bekleedt het Vorstelijk 's-Gravenhage een uitstekende, zoo niet de eerste plaats.

De stad munt niet slechts uit door tal van vroeger en later gestichte praalgebouwen en paleizen, door schoone omgeving en ligging, maar zij is ook rijk aan eene reeks van de merkwaardigste geschiedkundige herinneringen in 's lands historie.

Met recht moet zij worden aangemerkt als de gewijde, de klassieke grond, waarop grootendeels de geschiedenis en lotgevallen des lands geboren zijn en zich het eerst ontwikkeld hebben.

Genoegzaam sedert haar oorsprong verspreidde zich van de stad 's Gravenhage, dat om zoo te zeggen, het hart van Nederland is, de gewichtigste invloed over het geheele rijk; want zoowel reeds in den Gravelijken, als later in den Stadhouderlijken tijd, gingen van 's Gravenhage uit de belangrijkste staatsbesluiten en bestuursveranderingen, die als zoovele polsslagen in 's lands geschiedenis moeten geteld worden.

In 's Gravenhage was het, waar de vrijmaking van de Spaansche overheersching eenmaal haar volle beslag ontving; — waar, in revolutionaire, stadhouderlijke en stadhouderlooze tijden, de merkwaardigste stads- en staatsgebeurtenissen plaats grepen, — waar dan eens de geduchte staatsstormen haar inwoners schokten, (meer althans dan in andere steden des lands), dan weder de verblijdendste gebeurtenissen plaats grepen, waarin niet alleen de geheele bevolking der stad, maar ook het geheele Nederlandsche volk de levendigste belangstelling toonde. Om niets meer te noemen herinner ik u slechts aan de belangrijke lezing van ons geacht werkend lid, den heer de Bas, in onzen kring gehouden, waarin o. a. het feit gememoreerd werd, hoe 's Gravenhage in den jongsten tijd der Fransche overheersching, geheel Nederland voorging in de herneming, de vestiging, en uitbreiding van een vernieuwd en onafhankelijk volksbestaan, en de geestdrift werd geschetst, waarmede opnieuw in 's Gravenhage het eerst de Vorst, naar Nederlandsche keuze, uit het oude stamhuis, dat vroeger 's lands onafhankelijkheid had gegrondvest, werd ingehaald.

Men behoeft 's Gravenhage slechts in enkele jaren niet gezien te hebben, om te ontwaren, hoezeer de stad steeds in luister en aanzien stijgt, en door het bestendigen van de vestiging van het hooge Landsbestuur in 's Gravenhage, is het, wat het eertijds was, en bijna onafgebroken bleef, het middelpunt van 's lands geschiedenis.

Maar niet alleen in staatkundig, ook in letterkundig opzicht, en waar het gold de kunst hoog te houden, levert 's Gravenhage veel, zeer veel goeds op; een reeks van de grootste staatsmannen en letterkundigen, beoefenaars van kunsten en wetenschappen, woonde steeds in haar midden, waaronder de schitterendste vernuften, die onder Nederland's letterhelden mede de luisterrijkste plaats bekleedden, en wier onsterfelijke namen der stad steeds ten sieraad zullen strekken, terwijl zij den roem van Nederland verhoogden.

Zooveel merkwaardigs levert 's Gravenhage op, dat men van een rijkdom van geschied-, letter- en oudheidkundige herinneringen gewagen mag.

Voeg daarbij de menigte van prachtige en deftige gebouwen, den bloei en de schoonheid waarin de stad onzer inwoning dagelijks toeneemt, en erkend mag worden, dat dit alles haar verheft tot eene der edelste parelen van Nederlands gloriekroon.

Van het oude deftige, en forsche hofgebouw af, dat reeds eeuwen torst, tot op de stichting van zoovele gebouwen, kerken en wat dies meer zij, uit den laatsten tijd, leggen die alle getuigenis af van het steeds toenemende aanzien, en den vroegeren en lateren vooruitgang der stad: zij zijn tevens zoovele gedenkteekenen van vroegere en latere beschaving, in zooverre zij het karakter des tijds uitdrukken.

Zij verdienen daarom, met alle herinneringen, welke zich daaraan verbinden, de opmerkzaamheid en nadere kennis, van elken Nederlander, maar vooral van ons Hagenaars, hetzij we dit zijn door geboorte of inwoning.

Al dat belangrijke, al dat merkwaardige, moet nog voor een groot deel in schrift worden gebracht, opdat te eeniger tijd de kroon op al ons werken en streven zij een *tweeden* „de Riemer".

Met het uitstrekken van dezen voorzitterhamer, die in figuurlijken zin het zwaard uit den riddertijd verbeeldt, en waarmede ik den halsberg uwer wapenrusting beroer, als gold het hier u den ridderslag te geven, roep ik u toe: „word een goed lid van „*die Haghe*". Schaar u naast „de zoo velen die reeds zijn ingelijfd onder het vaandel dezer ver-„eeniging; en blijf dat vaandel steeds getrouw, den naam van de ver-„eeniging hoog houdende; denk er aan, dat de naam onzer geëerbiedigde „Koningin-Regentes voortaan zal prijken en pralen aan het hoofd onzer „Vereeniging: *Noblesse oblige!*"

Ik durf het geen heiligschennis noemen, wanneer ik u, met het oog op den bekomen ridderslag van *die Haghe*, herinner aan het oude kerklied, dat eenmaal zeker, maar misschien ook vaker bij dergelijke gelegenheden, werd gezongen.

Het was o. a. toen jonker Willem van Arkel, vóór den strijd om Gorkum, door Egmont, zijn zwager, tot ridder werd geslagen, namelijk het eerbiedwaardige lied *Veni creator spiritus*, en daarvan de woorden:

„Verlicht onze zinnen
stort liefde in onze harten,
geef onze lichamen standvastigheid en kracht!
verstrooi onze vijanden
en geef ons vrede.

Sterk ook door eendracht moet, onze Vereeniging groeien en bloeien.

Het is mij veel eer de namen te mogen noemen der twintig nieuwe werkkrachten aan onze Vereeniging verbonden.

Vergun mij bij die namenreeks enkele opmerkingen en wenschen te voegen.

En dan begroet ik gaarne in de eerste plaats den Heer Mr. STAR NUMAN.

De interessante studie reeds door dien Heer in 1869, in zijne dissertatie gewijd aan Cornelis van Bynkershoek, waarborgt ons, dat waar het veld der Haagsche Mercuriusschrijvers zal moeten worden betreden, [1]) we een *deskundige in hem hebben gevonden.*

Dissertaties, hoe gewichtig ook, blijven veelal onbekend, maar daarom mogen we ons des te meer verheugen, dat een kenner en proever der merkwaardige periodieken uit vorige eeuwen in onzen kring plaats heeft willen nemen.

Buiten de vele politieke gevoelens, welke deze Mercuriussen brengen, verschaffen zij ons tal van gegevens omtrent zeden en gebruiken uit dien tijd, waarom zij zich ook min of meer aansluiten aan de mémoires en reisbeschrijvingen dier dagen.

De critische geest is steeds vaardig geweest, en hoewel we zeer zeker mogen aannemen, dat de critiek overdrijft valt het niet te ontkennen, dat dikwerf de spijker op den kop wordt getroffen.

Daarom juichen we het ook zeer toe, dat de Heer VAN MARLE, — ik durf dit geheim wel te verklappen, — zich onverpoosd bezig houdt, met

---

1) Zie o.a. bl. 15 van het voorwerk H. J. 1895.

die *mer à boire* te doorwerken, en kunnen we misschien, vóór dat het volgende vereenigingsjaar daar is, de vruchten van zijn werk in ontvangst nemen; waar het ook rechtsgeleerde of historische studies zal hij ook zeker wel „die Haghe" met zijne talenten dienen.

In één adem noem ik de Heeren FROWEIN, VAN LIEFLAND, MUTTERS en VAN NIEKERKEN. Zij bewandelen misschien niet één en denzelfden weg, maar beoogen toch een doel, en al loopen op dat doel verschillende paden uit, bij ieder hunner bestaat het streven, om 's Gravenhage met schoone bouwwerken te verrijken. Laten wij aannemen, dat met hun streven de tijd is aangebroken van het goede en het degelijke, zoodat van nu af nooit meer in onzen kring sprake kan zijn van „aardigheden in de Haagsche bouwkunst", maar wel dat hun architectonische gewrochten als modellen voor de toekomst kunnen dienen.

Het oude te doen herleven is niet altijd noodig, het goede oude te trachten te behouden zij hun hoofddeugd.

Waar we met meewarigheid denken aan de rampen, welke Scheveningen hebben getroffen, mogen we wel met geestdrift den naam uitspreken van den Heer CONRAD.

Nauw was het bericht in den Haag gekomen, of deze beroemde waterbouwkundige, vond men bij de eerste morgenwake aan het strand om aanteekeningen te maken, en waarnemingen te doen. Het moge twijfelachtig zijn dat 's Gravenhage staat of valt met een goede zeewering of niet, in elk geval zal zijn wetenschap ons kunnen voorlichten, waar het geldt de kuststreek te leeren kennen, en 't verlies te bepalen, wat het Noordzeestrand, dat aan onze beschouwingen behoort, aangewezen als het is door den naam der vereeniging „die Haghe", heeft geleden in 't verloop van tijden.

Doch vergeten we niet, — en het wordt maar al te dikwerf vergeten, — dat Scheveningen niet is eene op zich zelf staande Gemeente, waarvan we enkel en alleen het genot behooren te hebben, zijn oorsprong vindende in zijn korte nabijheid, — maar dat het is de 8e wijk van 's Gravenhage, en dat wij, bewoners der zeven andere wijken, ook de lasten moeten dragen, om die 8e wijk te beschermen, te steunen en te doen bloeien en groeien.

Mannen als een Conrad zullen voorzeker daartoe medewerken, ons de geschiedenis der eeuwen als een spiegel voorhoudende.

Het verleden toch geeft veel te leeren en daarom is het ons ook hoogst aangenaam, dat hoogbejaarden nog belangstellen in onze werkzaamheden.

De geachte heer LA CHAPELLE gaf daarvan door geschenken herhaalde malen blijk, en wilde ons tevens aardige bijzonderheden, die in zijn herinnering gegrift waren, en nergens geschreven zijn, leeren kennen. [1]) waardoor kleinigheden uit de geschiedenis van 's Gravenhage worden bewaard; kleinigheden, welke dikwerf de aanvangspunten waren van iets grootsch.

---

1) **Veel ouden brengen daer een kennis in haer graf,**
Daer voor een nasaet wel een dusend dancken gaf.
(Huygens, Cluys Werck.)

Of mogen we onzen Verhulst niet als een groot man eeren, en wat is hij in de Kolfbaan van Kees Vermeulen, — (nu de Bazar van Boer) — klein begonnen, waar ook de Heer La Chapelle, op het eerste concert, door hem gedirigeerd, lustig de strijkstok hanteerde.

Nu ik eenmaal op de Toussantkade ben aangeland, mag ik ook wel een stap of wat verder gaan.

De naam van den heer GRAM heb ik zoo straks reeds genoemd.

Ik verheug mij in zijn toetreden, wijl zijn ongeëvenaarde wijze van kouten geur en kleur geeft aan alles wat hij met zijn pen in beeld brengt. Waar hij stukjes Haagsche geschiedenis, voornamelijk uit onze dagen met vluggen, vaardigen veder neerschijft, verkrijgen zij een eigenaardig cachet, en het elk wat wils moet ook in *die Haghe* de leer blijven. Bovendien heeft die Heer met zijn *Trekvaart;* — bijschriften, zoo noemt hij zijne schetsen bij de etsen van KOSTER, ik zou ze willen noemen studies,— de sporen verdient, en zal de vorm die hij kiest juist mede werken om wat dor is, wat iets skeletachtigs heeft, vleesch en bloed, en zenuwen en spieren te geven, en daardoor ook hen te winnen die zich soms laten afschrikken door de woorden muf en duf.

Met die woorden moeten we echter allen, als werkende leden van *die Haghe* vrede hebben en er ons niet door laten afschrikken.

Zij allerminst niet, de Heeren MENDELS en COPES VAN HASSELT die zich met hart en ziel wijden aan het onderzoek der archieven, en ieder naar den aard hunner neigingen, uren achtereen de houding aannemen van het type der oudheidkundigen om schuil te gaan achter stapels registers en perkamenten. Deze om 's lands geschiedenis uit de bronnen te speuren, gene om de krijgsgëschiedenis een stap verder te brengen.

Hunne nasporingen zullen, we twijfelen er niet aan, ons doel ten goede komen.

Waar het woord krijgsgeschiedenis is genoemd moet als van zelf de naam WEITZEL volgen. Reeds mocht het Haagsch Jaarboekje bogen op een artikel van zijn hand; dat het een begin zij van een serie, zoodat de naam van den bekwamen Generaal als met stralenden glans telken jare in onze annalen worde aangetroffen

Ook de heer HANAU heeft door zijn flink artikel ovor de Geschutgieterij en de geschutgietersfamilie *Maritz* alle aanspraak op onze hulde.

Vreedzamer, namelijk wat het onderwerp betreft, want geschillen moeten ver blijven van onze vereeniging, zullen optreden de Heeren BLOM COSTER, PIT en ROIJER, VAN SOMEREN BRAND, LINTZ en KLINKENBERG.

Reeds werkte de eerste mede, of ten minste wekte hij daartoe op, om een nog hangend vraagstuk tot oplossing te brengen, door aan een onzer werkende leden de gelegenheid te geven om uit oude papieren, de waarheid te zoeken omtrent het oude jachtslot der graven van Holland. We hinken daaromtrent nog altijd op twee gedachten, maar de vaardige geest van den bewerker dier papieren staat ons borg, dat het vraagstuk eerlang geen vraagstuk meer zal zijn.

Het ontegenzeggelijk nut van eene afdeeling Kunsten en Wetenschappen aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken valt niet te wederspreken.

Daarom meenden we ook de twee ijverige en kundige arbeiders in dien wijngaard, naast ons eerelid de Stuers te mogen doen trachten, wèrkèrs in onzen wijngaard te worden. De oogst zal dan ook zeker niet uitblijven.

Niet uit eigen belang, al ligt het bezoek aan *Zorgvliet en Buitenrust* ons nog steeds in aangename herinnering, verheugt het ons, dat ook de administrateur der eigendommen van Prins Albert der Nederlanden zich aan *die Haghe* heeft willen verbinden. Eigenaar van eene fraaie collectie kunstwerken en antiquiteiten zal zijne voorlichting zeer zeker van groot nut kunnen zijn; wie weet of niet te eeniger tijd „*die Haghe*" zijn eigen museum zal hebben; we hebben nu reeds eene aangroeiende boekerij. een portefeuille met teekeningen en prenten. welke zich uitzet, en een of twee voorwerpen. — onlangs veroverden we nog een steen uit Rijswijk. — welke nu nog berging vinden in het Gemeente-museum; wie weet of dat museum niet eenmaal onder *die Haghe's* vleugelen een vlucht zal nemen aan die der arenden gelijk.

Dan ook zullen we de hulp mogen waardeeren van een van *Someren Brand* die weet te organiseeren, getuige zijn *Schutterij-museum* te Amsterdam, en van den stadsschilder *Klinkenberg*, die de architectonische lijnen van onze gebouwen en gevelrijen weet te overgieten met het stralend zonlicht, aan zijn penseel eigen, en ons bewonderend doet opzien, naar die bevallige omtrekken, toppen, torentjes, trapgevels en wat niet al, die onze oude bouwmeesters wisten te tooveren uit kalk en steen, soms zich verliezende in den wazigen dampkring en dan weder zich dompelende in het diepste blauw, waardoor zich hun silhouet schilderachtig afteekent.

Met voordracht heb ik ons nieuw werkend lid de Heer ALEX. VER HEULL te Arnhem het laatst genoemd.

De naam Ver Heull heeft hier ter stede een goeden klank. Wie de *Scheveningsche boschjes* lief heeft en lof brengt, vermeldt ook den roem van den oud-wethouder der gemeente, die dien naam droeg, en terecht door de *VerHuellbank* in eere wordt gehouden.

Maar het is daarom niet, dat we verheugd zijn dat de Heer Alexander Verheull zijn naam aan onze Vereeniging verbond; ook niet omdat zijne geestige penteekeningen zijn naam over zal brengen tot in het verste nageslacht; zelfs niet omdat hij *Houbraken* en zijn graveerkunst een waardig monument heeft gesticht; maar voornamelijk, omdat de talentvolle man hart toont te hebben voor den Haag; vrijgevig is, om wat den Haag betreft, af te staan aan de collecties daar aanwezig, maar ook en vooral omdat hij aanspraak mag maken op erkentelijkheid van zijn landgenooten, en „die Haghe", ook een klein gedeelte van den *Wagen van den Staat* vormende, daarin niet mocht achterblijven.

En nu, mijne heeren, herhaal ik 't oude versje, dat ik zoo straks aanhaalde:

„In 't verleden ligt het heden; in het nu wat worden zal".

De serie onzer JAARBOEKJES, houdt eene voorspelling in; zij spreekt ook voor de toekomst!

Aan u, mijne heeren om die voorspelling schitterend waar te maken.

De terugblik door mij geslagen heeft u het bewijs gegeven, dat waar samenwerking de leus is, iets goeds, iets grootsch, iets verhevens kan worden verkregen.

Wilt steeds onze vereeniging, en haar orgaan krachtdadigen steun verleenen, opdat nog eenmaal door onze nakomelingen het eeuwfeest van onze Vereeniging kan worden herdacht, en luisterrijk gevierd!

DAT ZIJ ZOO!

AANWINST DER BIBLIOTHEEK.

Wij zullen dezen keer maar geen klaagtonen aanheffen over de bekrompen ruimte, waarin onze bibliotheek nog altoos ligt saamgedrongen; reeds vroeger hebben wij over dit punt genoeg gezegd, en alleen de nu volgende aanwinst legt daarop reeds eenen welsprekenden nadruk. Wij behoeven daar niets bij te voegen en zullen het liever als een geluk beschouwen, dat niet alle ingekomen boekwerken een lijvigen omvang hebben: want daardoor bleef tot heden de bekrompen ruimte nog ruim genoeg om den steeds aangroeienden toevloed zoo niet te ordenen, dan toch te bergen. Intusschen schijnt ook van dezen kant het bezwaar toe te nemen. In den loop van dit jaar vooral zijn er werken ingekomen, wier conpulentie zich volstrekt met geen minimumplaatsje tevreden liet stellen en bij wier verschijning de bibliothecaris zich angstig afvroeg: Waar zal ik die laten? Als het zoo doorgaat, en dat hopen wij toch . . . . . maar wat gaan wij doen? Wij zouden niet klagen, en zijn toch weer druk daarmee bezig. Zoo gaat het; als men dikwijls en veel over iets denkt en gedwongen wordt te denken, dan komt dat telkens weer boven, eer men 't weet of wil:

'tIs des harten overvloed,
Die den reed'naar spreken doet.

Doch nu alle bezwaar voor goed ter zijde gezet. Als de nood op zijn hoogst is, zal de hulp wel uit haar nog verborgen schuilhoek te voorschijn springen. Wij gaan dus over tot de hoogst verblijdende opsomming van de vele en zeer gewaardeerde geschenken, waarmede onze bibliotheek in den loop van dit jaar wederom verrijkt is geworden. Zij zijn de volgende:

1. *Het Rijksarchief te 's-Gravenhage.* Een uitvoerig verslag over het jaar 1893, ons ten geschenke gegeven door den Algemeenen Rijksarchivaris, Jh. Th. H. van Riemsdijk, eerelid der Vereeniging.

2. *Beschrijving van 's-Gravenhage.* Door Gijsbert de Cretser. Tot Amsterdam bij Jan ter Hoorn 1711. Geschenk van den Hoog Welgeboren Heer Baron A. de te Posson, Correspondeerend lid der Vereeniging.

3. *Stichtelijke zinnebeelden gepast op deugden en ondeugden, in LVII Tafereelen*, vertoond door A. Houbraken, en verrijkt met de Bijgedichten van Juffrouw Gezine Brit. Tweede druk. Te Amsterdam bij de Erven van F. Houttuijn. MDCCLXVII.

4. *Gezangen en Gebeden benevens orde der plechtigheden bij de Inwijding der nieuwe Synagoge van de Nederlandsche Gemeente te 's-Gravenhage*, op den $\frac{\text{22sten Eloel 5604.}}{\text{6en September 1844.}}$ Amsterdam, gedrukt bij D. Proops Jz. Geschenk van den Heer W. J. Bolderman, werkend lid der Vereeniging.

5. Een overdruk uit de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.* Deel XIX, bl. 287—313. Ontleend aan een Ms., beschrijvende de Levens van de „maechden in den Hoeck" te Haarlem, van de hand van Trijntgen Jans Oly, gest. 1651. Geschenk van den Uitgever den Heer J. J. Graaf, werkend lid der Vereeniging.

6. *Levensbericht van Jacobus Johannes Backer Dirks*, door H. Dyserinck. Overgedrukt uit de levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1893—1894. Leiden. E. J. Brill, 1894. Geschenk van den schrijver.

7. Eene aflevering van het *Humoristisch Album* (14 Juli 1894). Bevat onder den titel: *Humor in een reportersbericht* een humoristisch verslag van het bezoek der Vereeniging „Die Haghe" aan het Departement van Justitie alhier, den 17 Juni 1894. Geschenk van den Heer De Voogd van der Straaten, werkend lid der Vereeniging.

8. *Joachimi Fortii Ringelbergii de Ratione Studii Liber in linguam Belgicam versus a Guilielmo Muisman. Hagae-comitis CIƆIƆXIII — d. i. Het Boek van Joachimes Fortius Ringelbergius over de Manier van het studeeren, in het Nederduitsch. Over-gezet door Willem Muisman. In 's-Gravenhage 1713.* Handschrift. Latijn en Hollandsch.

9. No. 52 van de *Haagsche Courant. Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap.* Saterdag den 24 December 1796.

Beide laatste nummers alsook het volgende, zijn ons vereerd door den Heer H. J. Schouten, predikant te Ommen.

10. *Bruilofts-Zang* ter Occasie van het Trouw-verbond, gesloten in 's Hage op den XIX van Sprokkelmaand MDCCLVI. Tusschen Willem de Groot en Esther Ephemia Borst.

Men merke op hoe ook hier, reeds in 1756, de schrijfwijze: *'s Hage* gebruikt wordt. Ook in de bovengenoemde *Haagsche Courant* van 1796 vinden wij hetzelfde.

11. Arrest Donné, Prononcé et executé contre Johan d'Oldenbarneveld etc. A la Haye Chez Loys Elzevir Marchant Libraire à la salle. An. 1619. Geschonken door den Heer Mr. P. H. P. van Marle.

12. *Aanspraken* aan het Haagsche Wapencorps ten spreuke voerende: *Voor 't Vaderland.* Gedaan ter gelegenheid dat aan hetzelve het Vaandel en de Trommen plechtig werden overhandigd, bij de publieke Wapenoefening en Vuuring in den Koekamp op Donderdag den 21sten September 1786.

13. *Louis de Boisot*, door Mr. J. B. J. N. ridder de van der Schueren. Leiden, G. W. van Leeuwen 1894. Geschenk van den schrijver, bestuurslid der Vereeniging.

14. *Eenige kwartierborden der Wassenaers*, zooals zij indertijd aanwezig waren in de kerken van Giessen, Warmond, Leiden en Leiderdorp, door M. G. Wildeman. Overgedrukt uit het Maandblad van het Genealogisch- Heraldiek Genootschap „De Nederlandsche Leeuw", 1894. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

15. *Drie Singulieren*, door Dr. R. Krul. Overgedrukt uit „*De Tijdspiegel" 1894*. Ons vereerd door den schrijver, bestuurslid der Vereeniging.

16. *Belangstellend woord omtrent de bestemming der Groote of zoogenaamde Loterijzaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage.* Door D. J. den Beer Poortugael. Geschonken door den Heer Mr. A. E. H Goekoop, bestuurslid der Vereeniging.

17. Een bundel van 12 etsen van A. J. Koster met text van Joh. Gram. (De trekvaart tusschen Den Haag en Delft vóór de vaartverbreeding). Een geschenk van den uitgever, den Heer M. Mouton, werkend lid der Vereeniging.

18. Verslag van de Commissie van Bestuur van het Museum van Oudheden in Drenthe aan de Gedeputeerde Staten, over 1893.

19. *Nog eens het wapen van Drenthe*, (*met een teekening*). Door Mr. Seerp Gratama. Overgedrukt uit den *Nieuwen Drentschen Volksalmanak voor 1895*. Geschenk van den schrijver, corresp. lid der Vereeniging.

20. *Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling te Scheveningen in 1892.* Verslag, uitgebracht door den gedelegeerden Commissaris, den Secretaris van de Jury en den Tweeden Secretaris van de het uitvoerend Comité. Met bijgevoegden Cataloog en Plaatteekening der gebouwen. Geschenk van den Heer Mr. P. H. P. van Marle.

21. *Audi et Alteram Partem Hoor en wederhoor*, door H. J.

Allard S. J. — Overgedrukt uit de studiën op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied. XXVIe jaarg Deel XLI. Geschenk van den schrijver, Corresp. lid der Vereeniging.

22. *Audita et Altera Parte*, door P. Zwart. Afgedrukt uit de Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem. Van den schrijver.

23. Tentoonstelling van Schilder- en Kunstwerken van levende Meesters te 's-Gravenhage in 1835.

24. Hetzelfde in 1849.

Beide laatste nummers zijn ons geschonken door den Heer Dr. C. Hofstede de Groot, werkend lid der Vereeniging.

25. Twee nummers van de *Dordrechtsche Courant* (10 en 13 Januari 1895) waarin eenige bijzonderheden worden medegedeeld over de familie De Witt. Geschonken door den Heer H. de Voogd v. d. Straaten, werkend lid der Vereeniging.

26. *Bericht van de Constitutie van alle de Illustre Vergaderingen en Collegiën in 's-Gravenhage. Met benamingen van alle de Leden die daarinne sessie hebben enz.* In 's-Gravenhage. Bij Levijn van Dijck. Anno 1715. Geschenk van den Heer J. G. Frederiks, correspondeerend lid der Vereeniging.

27. *Bijdrage tot de Geschiedenis der Presbyteraansche Kerk te 's-Gravenhage*, door M. G. Wildeman. Overgedrukt uit *De Navorscher*, jaargang 1895, No. 3 en 4. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

28. *Historische Schetsen*, door J. R. Thorbecke. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1860.

29. De jaargangen 1849, 1853, 1857, 1858, 1859, 1860, 1868, 1872, 1873, 1875 en 1876 van de *Almanach de Gotha.* Beide laatste nummers zijn ons ten gescheuke gegeven door den Heer D. C. J. van Doorninck te Harderwijk.

30. *Een Notulenboek van de ontbonden Vereeniging „Vriendenkring" te 's-Gravenhage.* Gesehenk van de gewezen leden der genoemde Vereeniging.

31. *Verslag van het Stedelijk Museum te Alkmaar over het jaar 1894.*

32. Verslag van de werkzaamheden der Vereeniging „Flévhité", gedurende het jaar 1894. Geschenk van het Bestuur dier Vereeniging.

33. *Herinneringen uit Scandinavie*, door Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford. Geschenk van den Schrijver.

34. *'s-Gravenhage met de Omstreken en Scheveningen 1895.* Platte grond, bevattende alle nieuwe bouwplannen en ontworpen

werken. Ontworpen en in teekening gebracht door J. Wind Jr., Uitgave van de Firma W. J. van Hoogstraten, 's-Gravenhage. Geschenk van de firma.

35. *Programma der Tentoonstelling van Geneeskundige en nuttige Planten in het hoofdgebouw en den tuin van het Kon. Zoöl. Bot. Genootschap te 's-Gravenhage van 8 Juli tot 16 Juli 1895.* Geschonken door den Heer J. J. Hofman.

36. *Verslag van de Commissie van Beheer over de verzameling van Geschied- en Oudheidkundige voorwerpen te 's-Gravenhage over het jaar 1894.* Geschenk van genoemde Commissie.

37. *Louis de Boisot,* door H, Allard. Recensie op een werk van denzelfden naam, onlangs uitgegeven door ons bestuurslid den Heer Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. Overgedrukt uit de *Studie op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied. XXVIIe jaarg. Deel* XLIV. Geschenk van den schrijver, Correspondeerend lid der Vereeniging.

38. *'s-Gravenhage en Omstreken*, door F. J. Hubscher. Tweede druk. 's-Gravenhage, bij de Swart en Zn. 1895. Geschenk van den schrijver.

39. *Atlas Nouveau à l'usage de Monseigneur le Duc de Bourgogne*, contenant les cartes geographiques de toutes les Parties du Monde. Ou l'on voit le Plan de l'un et de l'autre continent, des Mers et Golfes, qui les environnent, les Isles et presqu' Isles qui se trouvent sur leur côtes, et la situation des Empires, Royaumes et Estats qui sont dans l'un et l'antre hemisphere. Reveues, corrigées et enrichies des découvertes des nouveaux Geographes de l'Academie Royale des sciences, suivant les Relations des dernieres voyageurs. Par le Sieur Sanson d'Abbeville, Geographe ordinaire du Roy. A Amsterdam, Chez Pierre Mortier.

Enkele kaarten zijn ingevoegd, zooals Afrika gegraveerd door H. van Loon, naar de aanwijzingen van den geograaf N. de Fer; enkele belegeringskaarten; voor Nederland de 17 provinciën, met de wapens, en enkele speciaalkaarten in 't geheel 37 kaarten. waaronder van Otten en Visscher. Geschenk van den Heer la Chapelle.

40. Deel X, XII—XV en XVII—XX van het geschiedkundig werk: *Hedendaagsche Historie of tegenwoordige staat van alle Volkeren.* Met platen en kaarten. Te Amsterdam, bij Izaak Tirion. 1738—1753. Geschonken door den Heer A. Baron de Posson, correspondeerend lid te Brussel.

41. Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek over het jaar 1894.

42. *Van Koetsveld's nagelaten werk.* Eene recensie door door A. J. Oostdam. Geschenk van den schrijver. Hierbij gevoegd: Een drietal dichtjes van F. W. Weber. Vertaald door Junior.

Hierbij komen nog verschillende nummers van tijdschriften, nieuwsbladen enz. waarin artikelen voorkomen, die op onze Vereeniging betrekking hebben, of op eenige wijze belangrijk voor haar zijn.

Met oprechte dankbetuiging sluiten wij dit verslag en blijven de bibliotheek bij voortduur in aller gunst en welwillendheid aanbevelen.

De Biblothecaris.

NAAMLIJST

DER

LEDEN VAN DE VEREENIGING „DIE HAGHE."

DONATRICES en DONATEURS.

Hare Majesteit de KONINGIN-REGENTES.
H. K. H. MEVROUW DE GROOTHERTOGIN VAN SAXEN, geb. PRINSES SOPHIE DER NEDERLANDEN.
Mr. C. P. D. PAPE, lid van den gemeenteraad.
Mr. J. P. VAILLANT, lid van den gemeenteraad.

EERELEDEN.

J. ISRAËLS, Kunstschilder.
Jhr. Mr. Th. H. F. VAN RIEMSDIJK, algemeen rijks-archivaris.
Jhr. Mr. V. E. L. DE STUERS, referendaris bij het Departement van Binnenlandsche zaken.

BESTUUR.

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, Voorzitter.
Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER SCHUEREN, Secretaris.
Dr. R. KRUL, Penningmeester.
L. J. J. HAGERAATS.
P. ZWART.
Mr. A. E. H. GOEKOOP.

WERKENDE LEDEN.

F. DE BAS, Gepens. Kolonel der Huzaren.
Jhr. Mr. C. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Gemeente-Ontvanger.
Dr. T. H. BLOM COSTER. Geneesheer.
W. J. BOLDERMAN, Secretaris van het Armbestuur.
Mr. J. E. VAN SOMEREN BRANDT, Advocaat. Dir. Gemeente Museum te Amsterdam.
Mr.L. DE BRUIJN.
Mr. A. H. H. VAN DER BURGH.
P. J. VAN DER BURGH, Oud-burgemeester.
Mr. C. J. E. Graaf VAN BIJLANDT, Lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.
FRED. CALAND, Adjunct-Commies bij het Rijks-Archief.
B. E. LA CHAPELLE.
J. F. W. CONRAD, Lid der 2e Kamer. Staten Generaal.

C. E. A. COPES VAN HASSELT, 1e Luitenant. Regt. Gren. en Jagers.
J. H. CORONEL.
J. T. CREMER, Lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal.
Mr. W. DOLK.
Dr. H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFEPIÉ, Dir. v/h. Kon. Penn. Kab.
R. H. DRIESSEN, Gep. Officier der Infanterie.
J. DE FREMERIJ, te 's-Gravenzande.
J. F. L. FROWEIN, Architect.
Jhr. P. O. H. GEVAERTS VAN SIMONSHAVEN, Hofmaarschalk van wijlen H. M. de Koningin. Wethouder.
Jhr. Mr. W. Th. GEVERS DEYNOOT, Secretaris der Kamer van Koophandel.
A. P. GODON, Oud-Wethouder.
Mr. A. E. H. GOEKOOP.
J. J. GRAAF, Deken en pastoor te Ouderkerk a/d Amstel.
JOH. M. J. GRAM, Stenograaf bij de Staten-Generaal.
Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, Onder-directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen.
L. H. DE GRIJS, Bibliothecaris Administrateur v. d. Schouwburg.
L. J. J. HAGERAATS, Prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
L. HARDENBERG.
Mr. J. E. HEERES, Adj.-Archivaris bij het Rijks-Archief.
D. F. VAN HEIJST, Letterkundige.
C. F. GIJSBERTI HODENPIJL, Bestuurslid van het Gen. Heraldisch Genootschap »de Nederl. Leeuw."
Jhr. J. P. E. HOEUFFT VAN VELSEN, Intendant der Koninklijke Paleizen.
J. HOOGWERF, Directeur der Openbare Reiniging.
W. J. HUIJGENS, Comm. in effecten.
W. P. H. JANSEN, Prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
P. DE JOSSELIN DE JONG, Kunstschilder.
Mr. Th. H. DER KINDEREN, Oud lid van den Raad van Nederlandsch-Indië.
J. C. K. KLINKENBERG, Kunstschilder.
D. E. C. KNUTTEL, Rijksbouwmeester.
Dr. R. KRUL, Med.-Doctor.
W. B. VAN LIEFLAND, Architect.
J. H. LINTZ, Administrateur der eigendommen van Z. K. H. Prins Albert van Pruisen.
P. LOUWERSE, Letterkundige.
J. MARGADANT, Hoofdcommies a. h. Depart. van Waterstaat, enz.
Mr. P. H. P. VAN MARLE, Advocaat en Procureur.

Dr. J. MENDELS, Leeraar te Sappemeer.
H. W. MESDAG, Kunstschilder.
Ph. VERHAGEN METMAN, Burgemeester van Rijswijk.
Mr. P. A. N. S. VAN MEURS, Adjunct-Archivaris bij het Rijks-Archief.
J. H. A. MIALARET, Directeur v/h Museum van Kunstnijverheid.
Th. MORREN, Ambtenaar bij het Rijks-Archief.
M. MOUTON, Boekdrukker en Uitgever.
J C. VAN DER MUELEN, voorzitter van het Gen. Herald. Genootschap „de Nederl. Leeuw."
J. MUTTERS JR., Architect.
J. J. VAN NIEUKERKEN, Architect.
A. A. VORSTERMAN VAN OYEN, Directeur van het genealogisch-heraldisch archief, te Oisterwijk.
C. H. PETERS, Rijksbouwmeester.
A. PIT, Comm. Afd. Kunsten en Wetenschappen, Binnenl. Zaken.
F. J. G. TEN RAA, Kapitein b/d Staf der Infanterie.
D. M. E. DE RIDDER, 1e Luitenant Reg. Grenadiers en Jagers.
P. DU RIEU Fz., Bouwkundig Ingenieur.
J. A. ROYER, Commies Afd. Kunsten en Wetensch., Binnenlandsche Zaken.
A. J. SERVAAS VAN ROOYEN, Gemeente-Archivaris en Directeur van het Gemeente-Museum.
Jhr. D. RUTGERS VAN ROZENBURG, Secretaris van den Hoogen Raad van Adel.
D. F. SCHEURLEER, Bankier.
F. SCHIPHORST, Jur. Stud. te Schiedam.
W. C. SCHÖNSTEDT, 1e Luitenant Reg. Grenadiers en Jagers.
Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER SCHUEREN, Raadsheer in het Gerechtshof.
Jhr. Mr. J. H. HORA SICCAMA, referendaris bij het Departement van Buitenlandsche zaken.
R. A. W. SLUITER, Lid der Prov. Staten van Zuid-Holland.
A. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, Directeur van het Huis Archief en van de Bibliotheek van H. M. de Koningin.
W. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG,
Mr. O. W. STAR NUMAN, Griffier 1e kamer Staten Generaal.
H. T. VAN STEEDEN.
H. DE VOOGD VAN DER STRAATEN, Hzn., Boekhandelaar.
Jhr. C. W. A. VAN SYPESTEIJN, Oud Rentmeester van het Kroon-Domein.
R. TISSOT, Oud-Burgemeester te Arnhem.

Mr. W. N. C. Baron VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN, Burgemeester van Voorburg.
Mr. H. A. VAN DE VELDE, Burgemeester van Loosduinen,
Mr. ALEX VERHUELL, te Arnhem.
A. W. P. WEITZEL, Oud-Minister van Oorlog.
L. WICHERS, Schoolopziener in het arrondissement Delft.
M. G. WILDEMAN, Redacteur van het Gen. Her. Maandblad »de Nederlandsche Leeuw".
J. L. WOUTERS, Prof. a. h. Seminarie Hageveld te Voorhout.
W. E. A. WÜPPERMANN, Luit.-Kol. b. d. Gen. Staf.
Ph. ZILCKEN, Kunstschilder.
P. ZWART, Rector in het R. K. Ziekenhuis van den H. Joannes de Deo.

BUITENGEWONE LEDEN.

B. P. AALBERSE, Kapelaan der Kerk v. h. H. Hart. Hobbemastraat.
H. E. DE BAAN, Architect te Scheveningen.
Mr. C. BAKE, Referendaris bij den Raad van State.
Mr. P. M. BEELAERTS VAN EMMICHOVEN.
R. F. C. Baron BENTINCK TOT BUCKHORST, Gep. Majoor der Huzaren.
R. F. C. Baron BENTINCK VAN SCHOONHETEN. Commies der Posterijen.
G. G. W. VAN DEN BERGH, Regent R. K. Ziekenhuis.
Jhr. A. J. H. L. BINCKHORST TOT DEN BINCKHORST.
S. BLEEKER, Kapelaan te Rijswijk.
R. P. VAN DEN BOSCH, Commies bij het Departement van Koloniën.
Dr. A. BREDIUS, Directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen,
P. A. DE BRUIJN, Pastoor te Loosduinen.
Jhr. J. E. VON BÜLOW, Commies der Posterijen.
J. F. M. BUSCH, Kapelaan St. Jacobskerk. Parkstraat.
Mr. C. H. STAR BUSMANN, Raadsheer in het Gerechtshof.
Mr. L. M. ROLLIN COUQUERQUE, Adj. Commies Min. van Oorlog. Adv. en Procureur.
J. VAN ERVEN DORENS, Pastoor der Kerk v/h. H. Hart van Jezus.
W. C. VAN DUSSELDORP.
Mr. TH. G. VAN ECK. Advocaat en Procureur.
G. J. H. VAN EELDERS, gep. kapt. der infanterie.
Jhr. Mr. C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT.
J. W. VAN FRANCK, 1e Luit. bij de dd. Schutterij.
G. A. FRANSES.
J. P. GALLENKAMP, Pastoor te Poeldijk.
J. J. DE GRAAF, Prof., te Hageveld.
C. A. HAMMER, pastoor te Hillegersberg.

Mejuffrouw S. C. HEPPENER.
Mr. C. J. A. HEIJDENRIJCK, Lid van den Raad van State.
Mgr. J. Th. A. HEIJLIGERS, Kanunnik, Deken, Pastoor. Geheim-Kamerheer van Z. H. den Paus.
J. C. GIJSBERTI HODENPIJL VAN HODENPIJL, kapitein der genie, te Naarden.
W. H. M. HUART, Hoofd-commies bij het Departement van Marine.
Mevr. de Wed. HUIJGENS, geb. DE MAUREGNAULT.
JOH. HUYGENS. Gep. Kapitein der Infanterie.
H. W. ISERIEF.
W. C. JELTES, oud district-commissaris W. I.
Mr. C. A. VAN DER KEMP, Lid van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland.
A. O. VAN KERKWIJK, Ambtenaar bij het Kon. Penning-Kabinet.
F. M. C. KERSBERGEN, Kapelaan van de Cathedr. Kerk te Haarlem.
Mevr. de Wed. DE KONING KNIJFF, geb. VAN BROEKHUIZEN.
C. KRULDER, te Oud-Clingendaal onder Wassenaar.
E. A. M. VAN DER KUN, lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.
J. W. M. VAN DER KUN, Jur. student te Leiden.
H. A. Th. H. DE KRUIJFF, Pastoor te Rijswijk.
E. C. F. DE LANNOY, Consul van Rumenië.
P. VAN LEEUWEN, koopman.
CH. L. LEVOIR, werkzaam aan de Bibliotheek van H. M. de Koningin.
N. LOURIDTZ, Kapelaan der Kerk van het H. Hart van Jezus.
C. MAAT, Pastoor der St. Willibrordus-kerk.
J. W. MENSO, ambtenaar ter Secret. te Voorburg.
J. A. J. M. MEIJLINK, lid R. K. Parochiaal armbestuur.
W. J. C. MOENS, te Lymington.
Mr. J. P. R. N. DE NERÉE VAN BABBERICH, Lid v. d. Raad van State.
L. U. RENGERS VAN NAERSSEN.
Mr. C. F. J. VAN NIEKERKEN.
Mejuffrouw E. A. A. NINCK BLOK.
J. J. OUDEWATER, Kapelaan der St. Jacobuskerk.
M. HENRIQUEZ PIMENTEL, adviseur bij het Depart. v. Binnenl. Zaken.
A. J. H. VAN RIJN, lid van de Kamer van koophandel en fabrieken.
TH. P. C. SARTER, Pastoor te Haarlemmermeer.
A. W. SCHOLTE, Pastoor der St. Jozephskerk.
A. J. B. W. SCHREUL Rector te Tubbergen.
D. H. SENATOR, Notaris.
N. J. SMEULDERS, Deken en Pastoor te Warmond.
C. SMULDERS, Lithograaf.
Jhr. W. C. SNOECK, Kapitein der artillerie.

E G. A. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG.
TH. STANG, Directeur der Waterleiding.
W. P. VAN STOCKUM JR.
J. VAN STRALEN, Hoogheemraad van Delfland.
H. W. J. E. Baron TAETS VAN AMERONGEN, Kamerheer van H. M. de Koningin.
Dr. A. O. N. TELLEGEN, Geneesheer-Directeur van het krankzinnigengesticht.
J. N. THEYS, Kapelaan der St Jacobskerk.
Dr. G. P. VAN TIENHOVEN, Lijfarts van H. M. de Koningin, lid van den Gemeenteraad.
H. J. TYDEMAN, Oud-Resident van Tegal.
L. C. G. VERHULST, Commies Prov. Gouvernement.
Dr. H. J. VINKHUIJZEN, Med.-Doctor.
C. W. A. WILDEMAN, Gep. Majoor der Infanterie.
F. A. WILLENBORG, Rector v.h. Gesticht Groenesteyn.
Jhr. W. M. G. WITTERT VAN HOOGLAND, Rector van het R. K. Weeshuis.
Jhr. A. L. F. TH. VAN DER WIJCK, Kapt. Reg. Grenad. en Jagers.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

Pater H. J. ALLARD, S. J. te Maastricht.
A. F. VAN BEURDEN, Archivaris te Roermond.
Mr. A. C. BONDAM, Rijks-archivaris in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.
Frater J. J. VAN DEN ELZEN, Kanunnik Regulier der Abdij van Berne, te Heeswijk.
A. J. FLAMENT, Rijks-archivaris in Limburg, te Maastricht.
P. J. FREDERIKS, te Amersfoort.
J. G. FREDERIKS, te Amsterdam.
C. J. GONNET, Rijks-archivaris in Noord-Holland, te Haarlem.
Mr. S. GRATAMA, alsvoren in Drenthe, te Assen.
B. METS, Minderbroeder conventueel te Hal, bij Brussel.
A. baron DE POSSON, oud stalmeester van wijlen Z. M. den Koning, te Brussel.

BODE DER VEREENIGING:

H. LEEPEL, Bazarlaan No. 9l.

Aan hen, die de Vereeniging «*Die Haghe*» bij testamentaire beschikking zouden wenschen te bedenken, wordt daartoe de volgende formule aanbevolen:

Ik verklaar te legateeren aan de Vereeniging «Die Haghe» te 's-Gravenhage, ter beschikking van Heeren Bestuurders, de som van ....

....

Des verkiezende voege men hierbij:

Is vrij van alle rechten en kosten, ook van het recht van successie.

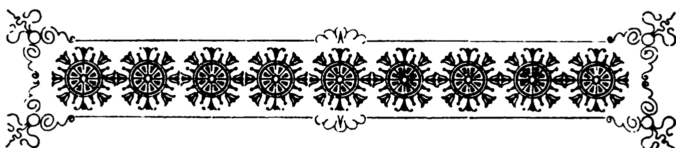
(Om hierlangs af te snijden.)

Ondergeteekende, wonende te ....
wenscht toe te treden als .... der Vereeniging «*Die Haghe.*»

's-Gravenhage, ... 1895.

....

Te zenden aan één der bestuursleden; zie bladzijde 57 van dit boekje.

OP D'AFBEELDINGH VAN 's GRAVEN-HAEGH. [1])

gedaen door

Mr. **CORNELIS ELANTS.**

Hier siet ghy in het kleyn 't juweel van Nederlandt,
Den *Haeg*, de woonplaets, en 't verblijf van d'oude GRAVEN,
Die voor vier hondert jaer het Hof van 's Gravesandt
Hier brachten, en haer Volck hier recht en Wetten gaven.
Van dien tydt af begon die plaets in macht, en eer
Te groeyen en haer hooft met luyster op te steecken;
Van dien tydt af begon de werelt meer en meer
Van haer cieraedt, en van haer heerlijckheydt te spreecken.
Soo wierdt een Lusthof van Europa, soo begon
Een yeder in die plaets te planten en te bouwen,
Die, mits sy 't in vermaeck van alle plaetsen won,
De menschen niet alleen kond' locken maer oock houwen.
Nu isser 't Hoogh gebiedt van tweemael nege Stêen,
Die met de Ridderschap voor Hollandts welstandt waecken,

---

[1]) Komt voor in van der Does. 's Graven-Hage, Met de voornaemste plaetsen En Vermaecklijkheden 1668.

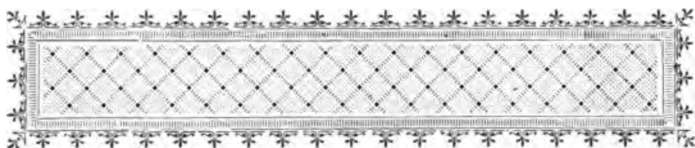
Die vol bekommering sorg dragen voor 't gemeen,
En door een goedt gebiedt goe ondersaten maecken.
Ghy die tot noch toe dan noyt in den *Haeg* en waert,
Vermidts u lust ontbrack of tijdt om daer te komen,
Ghy hoeft niet ver te gaen, doorsiet maer *Elants* Kaert,
Die 't hier heeft afgebeelt, met Huysen en met Boomen:
Reyst nae *Parijs*, en siet een werelt in een Stadt,
Of *Londen*, dat men schier geen *Londen* meer kan noemen,
Of *Amsterdam*, en all', het geen 't in sich bevadt,
Of *Roomen*, datmen voor een wonder pleeg te roemen.
Sy mogen 't winnen in haer grootheyt, en haer macht,
Maer in vermaeck soo mag den *Haeg* de Croon wel dragen;
Natuer heeft alles in die plaets by een gebracht,
Eerst was het 's GRAVEN, nu is 't yeder eens *behaegen*.

JAC: VAN DER DOES.

EEN EIGENAARDIG EX-LIBRI.

(Uit de Haagsche Gemeente-bibliotheek.)

Liebes Boegelijn, ich wollen si saagen:
Wen jemand komt en woll sie weg dragen,
Das si saagen: las mig liggen sum vriden un roe;
Ich huert sum J. Jeekel soe.

STEEKSPEL IN DEN HOFVIJVER.

(Met afbeelding).

In het Jaarboekje voor 1889 had ik gelegenheid er op te wijzen, dat „de schilderachtige Hofvijver, die de bewondering wekt van stadgenoot en vreemdeling, en wiens effen waterspiegel slechts nu en dan gerimpeld wordt door den blanken zwaan en de kwakende eend", voor ongeveer drie eeuwen zeer dikwijls een tooneel te zien gaf van een vredigen strijd; „van een zich meten in behendigheid, kracht en geoefendheid door verschillende partijen".

Ik behoef daarop dus niet terug te komen, maar mag de mededeeling niet achterhouden, dat de schilderij, berustende in het Haagsch Gemeente-Museum, en waarvan toen gesproken werd, niet de eenige is, waarop eene voorstelling van zoo'n watertournooi gegeven wordt.

Sedert de uitgave toch van dat Jaarboekje, werd de collectie in het Museum verrijkt met een dergelijke schilderij, gemerkt met de letters A. F. als monogram, doch oneindig rijker gestoffeerd [1]), en als zoodanig een uitstekend

[1]) Zie de afbeelding.

denkbeeld gevende van de belangstelling, welke edelen en suppoosten voor dergelijke spelen hadden.

De beide schilderijen moeten dagteekenen uit het begin der 17e eeuw, maar ook reeds een halve eeuw ongeveer te voren, werden dergelijke waterfeesten op den Hofvijver gegeven. Zij waren in den Haag inheemsch.

Bij den intocht namelijk van Leicester op 6 Januari 1586, waarvan de zeldzame afbeelding op het Gemeente-Museum wordt geëxposeerd [1], werd, niettegenstaande deze plechtigheid in den winter voorviel, niet alleen de grootste luister en praal tentoongespreid, maar werd ook te zijner eer het meergenoemde steekspel op den. Hofvijver gegeven, zooals de 12e plaat der gravure te zien geeft.

Bovendien berust in de Dresdener kunstverzameling een miniatuur van Hans Bol, voorstellende de gebouwen van het Binnenhof, aan de vijverzijde, en daarop ziet men ook het watertournooi in alle pracht voorgesteld [2]).

Deze Vlaamsche schilder, die later in ons land werkte, na uit Antwerpen, in 1584 verdreven te zijn, woonde ook vóór zijn overlijden, dat den 20 November 1593 te Amsterdam plaats vond, te Delft, en het was zeer zeker een dergelijk glorieus feest, dat hem met zijn schetsboek naar den Haag lokte, om het door zijn kunstenaarshand te vereeuwigen.

Is het dus wonder, dat ik meende, dat het geheel op den weg lag der vereeniging *Die Haghe* om voor een enkelen dag, met de historische gebouwen op den achtergrond, zoo'n watersteekspel te doen herleven,

---

1) Zie Cat. der voorwerpen No. 365.

2) Eene photographie van zijn kunstwerk berust in den atlas op het Gemeente Museum.

Watertournooi

p den Hofvijver.

en de afbeeldingen er van, die tot ons zijn gekomen te belichamen? [1])

Een voorstel daartoe vond in den boezem der vereeniging bijval, en **24 Juni** 1895 werd bepaald als de dag, waarop aan stadgenoot en vreemdeling een stuk oude Haagsche geschiedenis voor oogen zou worden getooverd.

Na uitvoerige correspondenties, tal van besprekingen en overwegingen, waarbij bleek, dat het Bestuur van „die Haghe" op aller steun kon rekenen, zoodat nog slechts de toestemming van de autoriteiten ontbrak. werden door den Voorzitter en den Secretaris, daartoe gemachtigd, twee requesten, respectievelijk aan H.H. Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage, en den Heer Burgemeester als hoofd der Politie, op **12 Februari** ingediend. Daarin werd ongeveer het volgende gevraagd.

REQUEST DER VEREENIGING „DIE HAGHE"
aan Burgemeester en Wethouders.

1°. de vrije beschikking op 24 Juni 1895 van zons op- tot ondergang van den Hofvijver, met dien verstande, dat het der Vereeniging toegestaan worde. zoo noodig. enkele dagen te voren, daarin te doen aanbrengen de noodige gondels en roeibootjes. en dat het vervoer uit den vijver een der volgende dagen mag plaats hebben. en dat het der Vereeniging tevens worde toegestaan. een houten vlot van ongeveer 2 M. breedte te doen vastleggen aan de kade, zijde Langen Vijverberg, van het wed af, tegenover het Gemeente Museum, tot aan het tuintje van de Place Royal; dit houtvlot eenige dagen te voren te water te laten, en in de week volgend op 24 Juni te verwijderen.

2°. om, op den dag van het waterfeest, niet door de op den Vijver verblijf houdende watervogels gehinderd te worden, wordt verzocht van Gemeentewege die vogels op 24 Juni van zons op- tot ondergang op te kooien, in den inham tusschen het Mauritshuis en het Departement van Binnenlandsche Zaken, waartoe een latwerk op de rooilijn van de gebouwen van het Binnenhof (waterzijde), ten koste der Vereeniging

[1]) Ook wordt op bladz. 13 van het 2e deel van La Haye par un Habitant (de Fonseca) dit waterfeest gememoreerd.

kan worden gemaakt, en zoodanige andere voorzieningen als noodig mocht blijken.

3°. de toestemming om vrijelijk te mogen beschikken op 24 Juni van zons op- tot ondergang over het terrein van den Langen Vijverberg, met inbegrip van het wed aan den Korten Vijverberg, grenzend aan de trambaan. beginnende, zooals op bijgevoegde terreinkaart is aan gewezen, begrensd met roode arceering, van het einde van het hek aan den waterkant van den Korten Vijverberg, bij het wed, opgaande naar den 2en boom, daar ter plaatse, en zoo vervolgens, in een gebógen lijn, langs de trambaan — doch minstens 75 cM. daarvan verwijderd — tot aan de Societeit Place Royal, om op dat terrein buiten het grasveld te mogen plaatsen: 1°, een loge voor de Koninginnen, zoo Hare Majesteiten het feest door Hdz. tegenwoordigheid vereeren; 2°. een houten balustrade langs den binnenkant van den kaaimuur tot betere veiligheid der toeschouwers; 3°. een tribune voor zooveel noodig, en op een deel van het terrein enkele ververschingslokalen, en dit terrein voor die gelegenheid af te schutten met eene afschutting hoog 3 M.. rondom het gevraagde terrein te plaatsen, en aftebreken binnen den kortst mogelijken tijd vóór en na den feestdag.

REQUEST DER VEREENIGING „DIE HAGHE"
aan den Burgemeester.

Vergunning gevraagd voor het houden van een waterfeest, bestaande in gondelvaart, watertournooi en roeiwedstrijd op den Hofvijver, zullende duren van ongeveer 10 uur 's morgens tot 5 uur 's namiddags op 24 Juni 1895.

Deze beide adressen werden van wege de bevoegde autoriteiten onderzocht; besprekingen hadden plaats met stedelijke ambtenaren, daartoe aangewezen, ten einde nadere inlichtingen in te winnen, waarop in dato **8 April** van H.H. Burgemeester en Wethouders, en in dato **11 April** van den Heer Burgemeester, de volgende antwoorden inkwamen.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *'s-Gravenhage.*

Gelezen het adres, dd. 12 Februari jl. van het Bestuur der Vereeniging „Die Haghe", houdende verzoek om, ten behoeve van het geven van een waterfeest op den Hofvijver op 24 Juni e.k., de vrije beschikking te erlangen over den Hofvijver en een gedeelte van den Langen Vijverberg, voorts de noodige gondels en bootjes, alsmede een vast houten vlot in den vijver te mogen brengen, en eindelijk op den Langen Vijverberg een houten schutting en eenige getimmerten voor tribune en ververschingslokalen te mogen plaatsen;

Brengen ter kennis van den adressant, dat zij niet kunnen medewerken tot de inwilliging van zijn verzoek, zoolas het daar ligt.

's-Gravenhage, 5/8 April 1895.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
(w. g.) ROEST.
De Secretaris,
(w. g.) E. EVERS.

De Burgemeester van 's-Gravenhage, beschikkende op het onder dagteekening van 12 Februari jl. ingediend verzoek vàn het Bestuur der Vereeniging „Die Haghe" om op 24 Juni a.s. in den Hofvijver een waterfeest, bestaande in gondeltocht, watertournooi en roeiwedstrijd, te mogen doen houden;

Gelet op de beschikking van Burgemeester en Wethouders, dd. 5/8 April 1895, Ag. nº. 2382, 3e afd.;

Geeft aan den adressant te kennen, dat zijn verzoek is afgewezen.

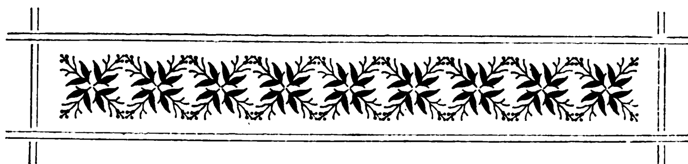
's-Gravenhage, den 11 April 1895.

De Burgemeester voornoemd,
(w. g.) ROEST.

Zeer zeker verwekten die afwijzende beschikkingen teleurstelling, en het kwam mij voor, dat in dit jaarboekje, bij de vermelding der feiten, en met dank aan allen, die aanvankelijk hunne zeer te waardeeren medewerking toezegden, als eene kleine vergoeding de afbeelding van het steekspel, zooals het in den goeden ouden tijd op den Hofvijver werd gegeven, alleszins op haar plaats was.

R.

Den Haag, 24 Juni 1895.

DE HAAGSCHE FINANTIËN IN 1794, EN EEN EEUW LATER;

door **J. KUYPER.**

Een blik te slaan op het verleden is doorgaans belangwekkend, vooral wanneer daaraan gepaard kan gaan een vergelijking met het heden. Als wij toch de kronijken naslaan en er een oogenblik bij nadenken, wordt het ons recht duidelijk hoeveel veranderde in weinige eeuwen; gaan wij er ons iets langer in verdiepen, dan komt het bijna onbegrijpelijk voor, dat het kranig voorgeslacht zoo weinig behoefte kende, dat met geringe middelen zooveel werd tot stand gebracht, dat de beperkte wetenschappelijke kennis tot zulke krachtige ondernemingen kon aansporen, dat — laten wij het erkennen — onze onontwikkelde voorvaderen eigenlijk meer *wrochtten,* dan wij knappe lieden thans durven *beramen*. Het initiatief van den helder denkenden mensch trad toen onbelemmerder op den voorgrond, er werd toen ook gewikt en gewogen, maar tevens flink gehandeld. Wij mogen de daden van die „brave

luiden" wel in gedachtenis houden, ze niet uit het oog verliezen, al kunnen die van ons tegenwoordig standpunt beschouwd niet steeds als voorbeeld ter navolging strekken.

Onlangs bracht de ijverige voorzitter van „Die Haghe" ons op de hoogte omtrent de geschiedenis der magistratuur dezer „wèl aangename residentie" en herinnerde hoe zij — hoewel geen stad — toch voor 335 jaren evenals eene stad door Philips II begiftigd werd met twee Burgemeesters terwijl wij tegenwoordig aan één genoeg hebben; nog mooier, in verloop van tijden klom dat aantal later tot 3 en 4 Burgemeesters, zoodat wij niet behoeven te vragen of er in die dagen ook onderling geïntrigeerd en gekrieuwd werd. Op deze wijze verbruikte 's-Gravenhage in drie en een derde eeuw ongeveer 700 van die edelachtbare menschensoort, en het merkwaardigst van het geval is dat er twee en een halve eeuw lang geen salaris aan het baantje verbonden was; wij zullen echter hieronder zien dat men zich daarvoor trachtte schadeloos te stellen [1]).

Zonder nu al te diep te wroeten in het stof der eeuwen, willen wij toch een kijkje in vroegere toestanden nemen. Eene soort van enquête, juist honderd jaren geleden ingesteld omtrent de geldmiddelen dezer stad en „derzelver gebruik" zal velen interessant genoeg voorkomen om de aandacht te wijden aan eenige bladzijden van dit jaarboekje, al komen er noodwendig

---

[1]) Woensdag 25 Febr. 1795. (Resol. v. d. provisioneelen Raad v. 's-Gravenhage 2/2—2/4 1795. „In acht genomen zijnde, het rapport van het Committé van Finantie dat geweezene Burgemeesteren zich hunne Tractementen, — eerst te St. Catharijnendag aanstaande te verschijnen, — ter somma van *f* 600.— *in voorraad* betaald hadden, is geresolveert voorn. Tractementen weder van gem. Burgemeesteren af te vorderen."

(REDACTIE).

cijfers bij te pas en al zijn wij wellicht niet het meest bevoegd om dit gebied te bewandelen.

Ter zake: in de onrustige dagen aan het eind der vorige eeuw werd er een provisioneele Raad van 's Gravenhage aangesteld en deze splitste zich op den 2en Februari 1795 op voorstel van den Secretaris van Maanen in een Committé van veiligheid en waakzaamheid, en een Committé van finantie; wij zullen ons alleen ophouden bij het laatste, dat reeds op den 4en dier maand besloot op te nemen: den actueelen staat der kas, — wat er te betalen is, — welke ontvangst er voorhanden is, — voorts een generale balans te formeeren van de schulden, — eindelijk een concept te geven volgens 't welk de inrichting van het finantiewezen diende geregeld te worden; burger Molière werd met de burgers Huijgens, Noordbeek, Bossé en Heinsius belast met de uitvoering en reeds den 22en Maart waren zij met den lastigen arbeid gereed. Uit hetgeen volgt zal men bespeuren dat de zeer moeilijke taak niet te zwaar voor hen was en zij er zich met eere doorsloegen; ten bewijze zullen wij hun eenigszins breedsprakig rapport in zeer korte trekken meêdeelen.

In den aanvang wordt reeds dadelijk verklaard dat de taak vooral daarom niet gering was, wijl de dagelijksche occupatiën van ontvang en uitgaaf en de dagelijksche raadsvergaderingen zooveel tijd vorderden. *Toen* dagelijksche raadsvergaderingen, en *nu?* wat worden wij thans stiefmoederlijk bejegend!

Het vertrouwen dat ieder lid van dit Committé verondersteld werd te hebben gesteld in de vorige Regeering, deed de zoete hoop koesteren „dat de administratie, zoo geene volmaakte ten minste in eene

gereguleerde en goede orde zou worden bevonden". Al aanstonds bleek dat het bewind over stadsinkomsten en uitgaven was verdeeld in twee departementen: het *ordinaire* onder den Thesaurier ressorteerend, die jaarlijks rekening deed aan den Hove van Holland, en het *extra-ordinaire*, over hetwelk de Burgemeesters uitsluitend het bewind hadden, die op St. Catharinadag (25 Nov.) aan Schepenen eene particuliere rekening overlegden.

Het Committé oordeelde dat een overzicht over een tijdperk van tien jaren noodig, doch ook voldoende was, om uit het gemiddelde met eenigen grond te concludeeren welke de stand van zaken was.

Dit tijdperk omvatte de tien „zeer verstaanbare, klare rekeningen der jaren 1785—1794", waarvan alleen de laatste wel gereed, maar natuurlijk nog niet gesloten was.

Het bleek uit die tien rekeningen, dat behalve de in die jaren opgenomen en genegotieerde penningen — dan eens veel, dan eens weinig bedragende, — de *ordinaire* ontvangst in die tien jaren heeft bedragen *f* 1.037.347 [1]), en de *ordinaire* uitgaaf, behalve de in die jaren afgeloste kapitalen *f* 1.271.850, en dat dus meer werd uitgegeven dan ontvangen *f* 234.503, gevende een jaarlijksch déficit van *f* 23450 [2]). Men vergelijke den achterstaanden staat I.

Tot zoover marcheert de zaak vrij goed, al blijkt het dat toen reeds déficits aan de orde van den dag waren, maar het blaadje keert plotseling om als de extra-ordinaire ontvangsten en uitgaven aan de beurt

[1]) Wij verwaarloozen de stuivers en penningen.
[2]) Het Committé vergiste zich, door slechts *f* 13450 deficit op te geven.

komen. Het Committé slaakt reeds dadelijk de verzuchting: „ach, ware de administratie dier middelen „op dezelfde eenvoudige manier geschoeid geweest, „wat zou dit moeite en zorg hebben bespaard!" Immers bleek het dat de met de comptabiliteit belaste Commies van Burgemeesters-kamer niets af wist van de effekten, losrenten en obligatiën, waarvan evenwel de renten wel werden verantwoord, terwijl zelfs geen kapitaalrekening hoegenaamd werd gehouden, zoodat het Committé zelf een lijst dier bezittingen moest formeeren, doch niet durfde verzekeren dat die juist en volledig was. Het geheele kapitaal aan 's Gravenhage toebehoorende bleek te bedragen *f* 668.800. maar daarvan was *f* 58.500 verpand en *f* 186.500 leverde geen rente op, als zijnde voor een zeer belangrijk deel recepissen ten laste van de Thesaurie „doch loopende zonder intrest."

Evenmin was er een „kapitaalboek" van de bezittingen van het Leprozenhuis, welks bestuur rekening moest afleggen aan Burgemeesters; van die bezittingen werd mede een lijst opgemaakt tot een totaal van *f* 53.362, behalve nog een „nader te onderzoeken pak met oude rentebrieven op huizen, enz." Wij komen derhalve gereedelijk tot het besluit dat deze administratiën ietwat te wenschen overlieten.

Hetzelfde oordeel treft het recht wegens alle publieke boelhuizen; daar werd bevonden dat de stad nog aanmerkelijke sommen te pretendeeren had, zoodat wordt aangedrongen op verbetering van de directie dezer inkomsten, door met name minder krediet aan de koopers te geven.

De bank van leening bleek daarentegen zeer accuraat beheerd te worden, doch hier kwam weder een andere

misstand aan den dag. Deze „nuttige en noodige" instelling had in tien jaren slechts *f* 129.425 als subsidie genoten, maar aan de kas van Burgemeesters wel *f* 332.282 uitgekeerd, waarvan eene schadelijke vermindering van het zoo noodzakelijke kapitaal het gevolg was. Als middel van redres werd voorgesteld om het „provenu van de rantsoen-, pond- en schouwgelden, welke jaarlijks — ieder voor een twaalfde part — werden verdeeld onder Schout, Burgemeesters, Schepenen, en Secretarissen van 's-Gravenhage" tot stijving van de inkomsten der bank aan te wenden; het betrof een niet onaardig bedrag van *f* 8.695 's jaars.

Nu kwamen de opbrengsten der vaste goederen aan de beurt; alweder de opmerking dat werkelijke veranderingen „in 's stads voordeel" waren te maken. Het moet erkend worden dat de lijst der eigendommen niet lang en tamelijk onbeduidend is: enkele schoolgebouwen en andere gebouwen voor den publieken dienst, voorts een zeker aantal meestal kleine huizen, eenige kaaien, wegen, vaarten en een tiental morgens land, die voor *f* 430.— pacht te boek stonden. Nog minder goed was het oordeel over de administratie der genegotieerde gelden op maandrecepissen en obligatiën, waarvan niet eens een behoorlijk register en „blaffert" werd gehouden, ofschoon het bij voorloopig onderzoek bleek zulke schulden tot circa drie tonnen gouds waren geklommen.

Behoeft het wel in den breede betoogd te worden dat hoe meer het Committé tot de détails afdaalde, des te duidelijker aan 't licht kwam, dat het beheer der extra-ordinaire middelen en lasten allerongelukkigst was geregeld en dien overeenkomstig werd gevoerd, waaruit noodwendige onwillekeurige of opzettelijke

misbruiken voortsproten. Het ligt niet op onzen weg alles in bijzonderheden na te pluizen, doch het zij ons vergund op enkele feiten te wijzen.

Twee erflatingen bestemd om in consignatie te worden gedeponeerd, worden eenvoudig als ontvangst beschouwd zonder op eene mogelijke opeisching te rekenen. — De Haagsche koerantier moest jaarlijksch *f* 5000 recognitie betalen, en daarvan vond men *f* 490 verantwoord terwijl al het overige in burgemeesterskamer bleef hangen. — Van de batige saldo's van verschillende rekeningen vindt men „geen tittel of jota" in de groote administratieve verantwoording. — Tot onderhoud van de zoogenaamde buiten-armen [1]) strekte behalve de belasting op de wijnen en brandewijn ook eene bijzondere opbrengst, het bedrag dat ieder die in Den Haag het burgerrecht wilde verkrijgen moest betalen: *f* 15 als men in die stad geboren was, *f* 20 wanneer men in Zuid-Holland het levenslicht zag en *f* 25 als men elders geboren werd; welnu van dit armenrecht werd slechts een gedeelte behoorlijk verantwoord, want ieder der 3 Burgemeesters en de Secretaris trokken van elke post een rijksdaalder af, te zamen derhalve *f* 10.—. Eene resolutie van 1770 bepaalde dat van elk ambt, officie of bediening boven de *f* 500 jaarlijks eene recognitie van een-vijftigste penning ten behoeve van diezelfde armen zou worden gevorderd, maar zij ontvingen er nimmer iets van. Eindelijk werd van de „servitie-gelden der militie" vijf percent geheven ter verbetering der stadsinkomsten, doch er was geen spoor van verantwoording van dat geld te vinden, ofschoon dit in 't laatste jaar *f* 8755 bedroeg. Het Committé kwam tot de slotsom

[1]) D. w. z. geen huiszitten-armen.

dat de extra-ordinaire ontvangsten in tien jaren bedroegen *f* 1.673.093 en de extra-ordinaire uitgaven *f* 1.888.023, derhalve opleverend een totaal te kort van *f* 214.930 of een jaarlijksch déficit van *f* 21493. Men vergelijke den achterstaanden staat II.

Uit al het voorafgaande volgt dat het niemand verwonderen zal de staat van de stadskas niet in beter toestand was en het Committé legt ten bewijze daarvan over een staat van de schulden, welke ten laste dier kas loopende zijn en met de door de thesaurie en door Burgemeesters genegotieerde kapitalen een som van *f* 1.028.949 beliepen.

Die kapitalen bedroegen te zamen *f* 971.578, derhalve het leeuwenaandeel, maar de overige schulden waren van meer huishoudelijken aard of betroffen het beheer der stads belangen; enkele posten mogen wij hier wel even aanstippen om te doen zien dat er vrij wat te wenschen overbleef uit het oogpunt van een geregeld bestuur. Dat een paar wijnkoopers ruim *f* 1500, en de kok en confiturier ruim *f* 300 hadden te pretendeeren, trof ons minder, dan dat de stad *f* 2510 aan ordinaris verpondingen over verschillende diensten schuldig bleef en de Burgemeesters persoonlijk nog *f* 1000 hadden te verantwoorden aan de diakoniearmen „wegens het $^{1}/_{5}$ dat dezen van het octrooi op „de tarwe toekwam". Voorts komen onder de crediteuren allerlei leveranciers voor, waaronder bouwmeesters, drukkers, turfkoopers, brouwers, kaarsenmakers (NB. *f* 967 aan kaarsen), maar buitendien een aantal beambten en officianten, van de puin- en turfrijders af tot en met den Quaestor van de Haagsche Klassis.

Waarlijk was het geen geringe arbeid om zulk eene

administratie na te pluizen, met oordeel uit elkander te zetten en — zooals de opdracht luidde — een concept van betere regeling te geven. Over dit laatste punt werd echter nogal luchtig heêngegleden, want het uitvoerig en oordeelkundig verslag eindigt met slechts enkele wenken te geven zonder in bijzonderheden te treden.

Wij zijn het trouwens volkomen eens met het Committé dat deugd en bekwaamheid, gepaard met gepasten ijver en moed, de hoeksteenen moeten zijn waarop het gebouw der stedelijke finantiën zal worden opgetrokken; dat het dus het best zal wezen, wanneer drie of vier kundige lieden, niet geheel onbekend met praktijk, finantiewezen en fabricatie, van wier eerlijkheid, vaderlands- en stadsliefde men verzekerd is, en aan wien het niet onverschillig moet zijn, of het schip van Staat zinkt dan wel in goede haven gestuurd wordt, *omdat zij daarbij te verliezen hebben*, zich aan het roer van die directie stellen en op bepaalde tijden vergaderen om ieder, klein zoowel als groot, te hooren, met ieder te spreken en te overleggen of te beramen, hoe of vele onnutte, kleine administratiën zullen kunnen opgeruimd worden en onder verantwoording eener enkele, algemeene thesaurie gebracht.

Hier eindigt het onzes inziens merkwaardig verslag, en nu kunnen wij met meer kennis van zaken een blik slaan op de inkomsten en uitgaven, gerekend over de laatste tien jaren (1785—94) „daar men nimmer „naar één jaar kan oordeelen over inkomsten en uit„gaven van een Collegie, maar een tijdperk van 10 „jaren eenigen grond van zekerheid aanbiedt)"; men heeft het totaal dus slechts met tien te deelen.

STAAT I.

A. *Ordinaris Inkomsten.*

1. Accijnsen op Wijnen en Brandewijnen	f 447.028	Afwisselend van f 41.191 in 1794. » 46.785 » 1787.
2. Accijnsen op binnen en buitenl. Bieren.	» 80.079	» » 4.696 » 1794. » 11.427 » 1785.
3. Accijnsen op van buiten inkomend Brood en Meel. .	—	In 10 jaren nihil.
4. De 12de penning v. d. Visch, de 20ste van Fruit; Markt-, Waag- en Kraangelden .	» 115.915	Afwisselend van f 9.827 in 1793. » 13.219 » 1785.
5. Collecte v. h. Klapwakersgeld	» 47.776	» » 4.566 » 1788. » 6.144 » 1794.
6. » v. Tol- en Straatgelden	» 43.239	» » 2.208 » 1788. » 5.370 » 1790.
7. » v. h. Vuilnisgeld . .	» 75.228	» » 7.197 » 1788. » 9.063 » 1794.
8. Jaarl. vaste subsidie uit de Bank van Leening . . .	» 8.000	Per jaar f 800.
9. Jaarl. subsidie v. d. Societeit[1]).	» 100.000	» » » 10.000.

1) De Societeit was zulk eene bijzondere instelling dat zij een afzonderlijke beschrijving verdient; vermoedelijk werd zij geboren uit de omstandigheid dat 's-Gravenhage wel geen stad was, maar een bevolking bevatte die aanspraak kon maken op een bijzonder goed geregeld financieel beheer.

Zij was een Collegie reeds vóór het einde der 16e eeuw ingesteld, doch eerst in 1620—22 definitief georganiseerd: 2 leden over den Hoogen Raad, 2 leden van het Hof, 2 leden van de Grafelijkheids Rekenkamer, en 1 Burgemeester, 1 Schepen en 2 heeren uit de Vroedschap van den Haage. De belastingen op de middelen van verteering verpachtte zij en vorderde die in voor zoover den Haage en Haag-Ambacht betrof, ook de buitengewone belastingen in tijden van oorlog. Evenzoo regelde zij de verponding en maakte die kohieren op; in één woord, zij deed in den Haage al wat in de steden van het gewest de Wethouders deden. De bezigheden der Societeit zijn zoo menigvuldig dat het niet wel mogelijk is ze geregeld te omschrijven, lezen wij in Tirion's „Tegenwoordige Staat."

Daar de borgtocht van een der drie Ontvangers f 20.000 bedroeg, spreekt het van zelf dat de inkomsten zeer groot waren; dit blijkt ook ten duidelijkst als wij zien dat behalve de gewone uitgaven dikwerf buitengewone subsidiën, zelfs aan buitenlandsche behoeftigen, werden geschonken, terwijl de Societeit bovendien zorgde voor eene brandweer, voor straatverlichting en in 1646 de Nieuwe kerk bouwde uit eene belasting op de wijnen; ook schonk zij de predikanten jaarlijksche toelagen en be-

A. *Ordinaris Inkomsten, (vervolg.)*

10. De veren naar Delft en Leiden.	*f* 3.996	Afwisselend van *f* 40 in 1794. » 540 » 1793.
11. Jaarl. Huis- en Kamerhuren.	» 7.250	Per jaar *f* 725.
12. Huren Vleeschhal, Pensbanken en Kelders . . .	» 86.818	Afwisselend van *f* 2.947 in 1786. » 10.357 » 1794.
13. Recht van executie en boeten.	—	In 10 jaren nihil.
14. Landhuren	» 2.816	Afwisselend van *f* 270 in 1790. » 294 » 1794.
15. Renten op Huizen en Landen.	» 502	» Nihil in 5 jaren. *f* 117 in 1789.
16. » » Korenmolens . .	» 3.682	Per jaar *f* 368.
17. Recognitiën op Huizen, enz.	» 762	Afwisselend van Nihil in 2 jaren. *f* 162 in 1793.
18. Opbrengst Ambachtsheerlijkheid Rijswijk	» 12.447	» » 780 » 1786. » 2.260 » 1789.
19. Admissiën Wijnkoopersgilde.	» 1.094	» Nihil in 3 jaren. » 250 in 1787.
20. Recognitiën Brouwerij de 3 Kruizen	» 640	Het totaal moest *f* 200 p. jaar dus *f* 2.000 bedragen.
Totaal Ord. Ontvangst. .	*f* 1.037.347	dus per jaar *f* 103.735.

---

kostigde in tijden van beroering weleens waardgelders ter verdediging van de stede.
Uit dit alles blijkt dat dit Collegie over vrij wat middelen kon beschikken. maar ongetwijfeld die gelden op uitnemende wijze beheerde, al waren de belooningen niet ruim en al hadden de leden onderling nog weleens hoogloopend verschil van gevoelen.
Het wapen der Societeit werd den 12 Juni 1664 vastgesteld. De beschrijving luidt: *parti.* 1. de Hollandsche Leeuw en 2. de Haagsche Ooievaar, met het omschrift: „*Sigillum Societatis Hagensis.*"

B. *Ordinaris Uitgaaf.*

1. Jaarl. interesten van op Recepissen genegotieerde bedragen	*f* 172.606	Afwisselend van	*f* 13.992 in 1786. » 20.142 » 1793.
2. Recognitiën en Erfpachten .	» 158	»	Nihil. » 1789. » 93 » 1787.
3. Traktementen, Gagiën aan Magistraat en Bedienden .	» 185.451	»	» 17.786 » 1794. » 18.830 » 1787.
4. Haagsche Schutterij . . .	» 45.354	»	» 2.217 » 1794. » 9.862 » 1785.
5. Turf en Kaarsen	» 51.503	»	» 2.068 » 1794. » 5.896 » 1789.
6. Leverancie v. IJzer, Koper, Blik	» 20.144	»	» 684 » 1794. » 2.896 » 1792.
7. Leverancie Metselwerk, Straatsteenen	» 191.528	»	» 15.196 » 1788. » 22.029 » 1790.
8. Leverancie Timmerwerk, Verwers, enz.	» 73.609	»	» 2.384 » 1794. » 13.559 » 1790.
9. Aan Arbeiders	» 42.061	»	» 2.658 » 1794. » 8.811 » 1790.
10. Vacatiën en buitengewone betalingen	» 415.856	»	» 11.155 » 1794. » 61.560 » 1793.
11. Aan Klapwakersgelden, enz.	» 55.613	»	» 4.833 » 1787. » 6.321 » 1790.
12. » Verponding v. Rijswijk.	» 78	Per jaar *f* 7 à *f* 8.	
13. » den Thesaurier, wedde, enz.	» 17.889	» » *f* 1.788.	
Totaal Ord. Uitgaaf	*f* 1.271.850	dus per jaar *f* 127.185.	

Uit deze overzichten blijkt vrij duidelijk dat de onrustige tijdsomstandigheden grooten invloed uitoefenden op de daling en rijzing zoowel van de ordinaris middelen als van de uitgaven, en ook dat 1794, vooral wat deze laatste betreft, nog niet afgesloten was, zoodat het Committé wèl deed het overzicht uit te strekken over 10 jaren.

Thans zullen wij de Particuliere Rekeningen van Burgemeesters (de extra-ordinaris Inkomsten en Lasten) ook eens met een blik vereeren.

STAAT II. A. *Extra-ordinaris Inkomsten.*

1. Interesten op Obligatiën en Losrenten .	f 55.110	
2. Renten op de Korenmolens	» 968	
3. Recognitie op de ambten v. d. Secretarissen	» 8.000	
4. Recht van de publieke Boelhuizen . . .	» 104.984	In 1792 f 6.874 » 1785 » 12.342
5. Verkoopingen in de Bank van Leening .	» 332.282	» 1786 » 26.713 » 1791 » 46.950
6. Huren van Huizen en Landen	» 19.316	» 1785 » 1.695 » 1794 » 2.191
7. Pachten van de Beerputten	» 1.675	
8. Tolhek Delftsche weg	» 26 579	» 1794 » 2 186 » 1785 » 3.273
9. Kaaigeld en Gabellen van den boom . .	» 1.198	
10. Voor Turf en Kaarsen aan de Militie verstrekt	» 72.907	» 1786 » 5.170 » 1790 » 8.299
11. Servitiegelden v. d. Militie terugontvangen	» 732.216	» 1793 » 34.328 » 1794 » 175.101
12. Vrijdom van Verponding	» 19.863	» 1794 » 1.245 » 1785 » 2.860
13. Wegens ingewisselde gouden en zilveren penningen	» 100	
14. Crimineele rekening van den Bailjuw . .	» 27.915	Nihil in 6 jaren, In 1794 f 8.951
15. Verleenen van Auctiën	» 267	
16. Extra-ordinaris Ontvang	» 14.763	» 1786 » 351 » 1794 » 7.189
17. Voor het stellen van Slagboomen . . .	» 216	
18. Batig slot Leprozenhuis	» 2.137	
19. Akten voor Tappers en voor Zout en Zeep.	» 5.685	
20. Maalloon en Recognitie Haagsche Courant (bruto f 57.248 doch slechts verantwoord)	» 19.554	» 1792 » 814 » 1791 » 3.272
21. Van de Thesaurie v. d. huiszittende armen	» 227.357	» 1785 » 20.500 » 1794 » 27.615
Totale Ontvang . . .	f 1.673.092	dus p. jaar » 167.309
Pro memorie. Aflossing van geleende penningen en obligatiën	» 148.669	niet te considereeren als inkomsten.
Pro memorie. Penningen genegotieerd op Maand-recepissen en Obligatiën	» 84.717	

B. *Extra-ordinaris Uitgaven.*

1. Servitiegelden aan de Militie betaald	*f* 699.470	In	1793		Nihil
		»	1794	*f*	175.102
2. Turf, kaarsen en onkosten	» 98.581	»	1794	»	7.972
		»	1789	»	10.943
3. Aan de Bank van Leening geavanceerd	» 129.425	»	1790	»	5.000
		»	1789	»	24.025
4. Subsidie Regenten van het Pest- en Dolhuis.	» 12.030				
5. Traktementen, Pensioenen, Giften aan Ontvanger, Bailjuw, Magistraat, Scholen, enz.	» 176.736	»	1787	»	17.371
		»	1789	»	18.017
6. Aan de Thesaurie en aan anderen geleende gelden	» 399.357	»	1788	»	22.839
		»	1787	»	57.948
7. Onderhoud Delftsche weg	» 21.367	»	1783	»	1.545
		»	1794	»	3.480
8. Verponding van Huizen	» 12.537				
9. 100ste penning van Huizen en Landen	» 2.456				
10. Erfpachten	» 180				
11. Wijnen present gedaan aan de Gewestelijke Magistraatspersonen	» 10.797				
12. Presentiegeld van Weesmeesters	» 12.192				
13. Taxeeren van Huizen	» 960				
14. Leverancier van Waskaarsen	» 3.324	Nihil in 3 jaren.			
		In	1791	*f*	563
15. Onderhoud van het Jacht	» 6.570				
16. Carossengeld voor de Regentessen v. h. armhuis	» 3.000				
17. Convocatiegelden van den Magistraat	» 26.040	»	1794	»	1.627
		»	1787	»	5.044
18. Vacatiën en presentiegelden	» 8.960	»	1790	»	694
		»	1787	»	1.020
19. » voor zes Schepenen	» 8.752	»	1789	»	600
		»	1788	»	1.200
20. Diverse kleine uitgaven	» 210				
21. Magistraat wegens rantsoenpenningen op de accijnsen van Wijnen, Bieren, Fruit, enz	» 28.979	»	1794	»	2.475
		»	1788	»	3.080
22. Voor Almanakken en Kaarten	» 738				
23. Burgemeesteren aan ingewisselde G. en Z. penningen	» 1.438				
24. Muntmeester te Utrecht	» 1.087				

B. *Extra-ordinaris Uitgaven, (vervolg).*

25. Collecteloon en Verponding op Scheveningen	*f* 2.145			
26. Defecten in geld	» 250			
27. Kosten van de Schutterij	» 15.913	In 1787	*f*	303
		» 1785	»	7.108
28. » » crimineel geconfineerden . .	» 31.011	» 1787	»	2.050
		» 1785	»	4.487
29. Slotrekening Leprozenhuis	» 1.287			
30. Allerhande uitgaaf.	» 172.231	» 1794	»	11.757
		» 1788	»	43.511
Totale uitgaaf . . .	*f* 1.888.023	dus p. jaar *f* 188.802.		

Zelfs wanneer wij dezen Staat II, zoowel A als B, aandachtig beschouwen, wordt het ons toch niet duidelijk wáár eigenlijk de grens tusschen de *Ordinaris* en *Extra-ordinaris* middelen en lasten lag, en schijnt het wel dat die laatste soort langzamerhand aan terrein gewonnen heeft, terwijl de allerlaatste post geen gunstig denkbeeld verschaft van de gevoerde administratie, die gelijk wij vroeger reeds vernamen ook voor het Committé een tamelijk gesloten boek bleef, zoodat met volle recht in de eerste plaats werd aangedrongen op eene grondige réorganisatie, die des te wenschelijker bleek omdat er nog een curieus lijstje aan 't licht kwam, zijnde eene memorie van de emolumenten jaarlijks uit de differente rekeningen aan Bailjuw, Burgemeesters en Schepenen goed gedaan wordende, terwijl toch onderdeel 5 der Extra-ordinaris Uitgaven reeds melding maakt van *f* 176.736 als vergoedingen van allerlei aard aan dien magistraat en enkele andere mindere geëmploieerden uitgegeven, en onderdeelen 17—19 nog *f* 43.752 aanwezen als convocatie-, vacatie- en presentiegelden voor meer-

genoemde heeren. Die memorie wijst toch een gemiddeld jaarlijksch bedrag aan als emolumenten ad *f* 44.585; het gedetailleerde stuk kunnen wij wegens gebrek aan plaatsruimte niet in zijn geheel mededeelen, maar op enkele onderdeelen willen wij evenwel wijzen. Bijvoorbeeld genoten Burgemeesters en Secretaris in het tienjarig tijdperk *f* 11.600 wegens het verleenen van burgerrecht, door het Committé eene wederrechtelijke bate genoemd, en wel ten koste der armen; voorts genoten de 3 Burgemeesters al de rantsoen-, pond- en schouwgelden die *f* 86.960 bedroegen in die tien jaren, en evenzoo de rantsoenpenningen van 's lands impositiën op wijn en bier, *f* 28.979 uitmakende.

Onder de meerdere dozijnen rubrieken die alle in de zakken der bestuurders en „derzelver ministers" [1]) verdwenen, vinden wij velerlei percentheffingen, zooals van de servitiegelden voor de militie ('s jaars ± *f* 3500); twee Burgemeesters genoten als opper-armbestuurders *f* 315 uit de rekening van de wijnen voor de huiszitten-armen bestemd; de Magistraat voor het hooren van doléanten *f* 800. Eer dat wij tot het totaal bedrag van *f* 44.585 per jaar komen, zijn er vrij wat groote en kleine sommen op te noemen, maar wij gelooven de overtuiging te hebben gevestigd dat de heeren een eeuw geleden volstrekt niet schroomden overal munt uit te slaan en dat wij tegenwoordig met een enkelen burgervader vrij wat geruster kunnen zijn omtrent de eindbestemming der opgebrachte penningen dan toen er wel een drietal aan 't hoofd stond.

Terecht drong het Committé aan op réorganisatie van het stedelijk finantiewezen en dat die na veel

[1]) Geëmploieerden.

horten en stooten tot stand kwam is ons bekend en wordt vooral duidelijk als wij de begrooting van juist een eeuw later inzien.

Alvorens daartoe over te gaan, willen wij wijzen op de belangrijke wijziging der toestanden; grooter verschil dan men wel zou denken, al weet men dat de bevolking thans ruim viermaal talrijker is en de waarde van het geld toen grooter was dan nu. Maar er komt vrij wat meer kijken, dat het aanmerkelijk uitbreiden der uitgaven opheldert, zelfs billijkt.

In de vorige eeuw bekommerde o. a. het Gemeentebestuur zich bijna niet over het onderwijs, alleen de Latijnsche school ontving eene subsidie; wie dacht er aan eenige zorg te dragen voor het water dat de luidjes dronken, en waarschijnlijk was dit ook niet eens noodig; hoe behielp men zich met „een gloeienden spijker", terwijl thans het gaslicht allerwege fonkelt; de kostelijke, maar vrij kostbare brandweer is een volkomen nieuwtje en de veiligheidsdienst, alias politie, is ook op veel duurder voet ingericht en helaas hoog noodig; het huishoudelijk bestuur kost nu meer dan het geheele toenmalig beheer der gemeente aan ordinaris uitgaven, een weldaad die wij te danken hebben aan het huidige papiersysteem, zoo wijdloopig, zoo omslachtig, dat het verwondering baart, dat al de met pennen gewapende heeren niet dag en nacht behoeven door te werken, de asch- en vuilnis- en besproeiïngsdienst is grootendeels ook van nieuwe vinding; in het laatst der vorige eeuw schijnt (althans 10 jaar lang) geen enkel publiek gebouw te zijn opgericht en tegenwoordig vordert de toeneming der bevolking jaarlijks tonnen gouds aan nieuwe scholen en andere inrichtingen. Men kan begrijpen dat de behoeften en

derhalve de inkomsten en uitgaven buiten verwachting zijn geklommen, want voormelde nieuwigheden nemen reeds alleen meer dan 2 millioen van het tegenwoordig budget in beslag, waarvan het onderwijs (met kunst en wetenschap) 9 ton gouds vorderen, de openbare veiligheid met verlichting en brandweer ruim 5 ton gouds meer eischen, de asch- en vuilnisdienst met de besproeiïng 2½ ton en het armwezen 3 ton meer dan een eeuw geleden kosten.

Eene vergelijking is derhalve niet wel mogelijk, doch al ware het alleen om te doen uitkomen welk eene verandering in één eeuw op dit gebied zag teweegbrengen, deelen wij de cijfers der Gemeente-begrooting voor 1895 mede, en wel te eerder omdat niet ieder deze sommen behoorlijk gegroepeerd onder het oog krijgt.

Derhalve: eene eeuw geleden bedroegen naar het gemiddelde over de tien laatste jaren in elk jaar.

De Ordinaris Ontvangst.	De Extra-ordinaris Ontvangst.	Totale Ontvangst.
f 103.735	*f* 167.309	*f* 271.044.
De Ordinaris Uitgaaf.	**De Extra-ordinaris Uitgaaf.**	**Totale Uitgaaf.**
f 127.185	*f* 188.802	*f* 315.987
Te kort.	**Te kort.**	**Totaal tekort.**
f 23.450	*f* 21.493	*f* 44.943

De begrooting van 1895 der gemeente in rubrieken gegroepeerd nagaande, komen wij tot het volgend resultaat.

Ontvangst.

Batige saldo's, vroegere diensten		*f*	209.809
Directe belastingen	Rijks	„	878.699
	Plaatselijke	„	681.000
Heffingen openbare diensten, vergunningen enz		„	167.600
Leges ter Secretarie		„	13.530
Onderwijs	Gymnasium *f* 15.000; Middelbaar „ 39.400; Lager „ 78.000	„	132.400
Gemeente eigendommen		„	57.155
Ontvangst Duinwaterleiding		„	401.635
Uitkeering Gasfabriek		„	454.203
Vuilnisstaal		„	41.800
Ontvangsten van verschillende aard		„	104.577
Bijdrage v. h. Rijk v. h. Lager onderwijs		„	102.992
Vaste uitkeering v. h. 4/5 Pers. Belasting		„	645.311
Subsidiën voor Krankzinnigen		„	18.050
Buiten-gewone	Geldleening v. Schoolgeb. enz.	„	141.450
	Bijdragen v. h. Rijk v. Scholen.	„	30.850
Bijeen		*f*	4.081.061

Uitgaaf.

Huishoudelijk Bestuur.	Personeel *f* 179.822; Andere kosten „ 31.228	*f*	211.050
Openbare -dienst en -werken		„	391.409
Onderhoud gebouwen en lasten		„	66.296
Exploitatie Duinwaterleiding		„	217.468
Invordering plaatsel. bel. en middelen		„	48.300
Veiligheid, Brandweer, Verlichting		„	571.462
Gezondheidspolitie		„	7.300

Onderwijs, Kunst en Wetenschap.	Gymnasium .	f 51.521	f 914.577
	Middelbaar Onderwijs .	„ 122.301	
	Lager „ .	„ 589.395	
	Bewaarscholen	„ 40.699	
	Kunst en Wetenschap .	„ 110.661	
Armwezen en Ziekenhuis			„ 307.043
Renten enz.			„ 456.687
Aflossing van Geldleeningen			„ 223.800
Pensioenen, Gratificatiën			„ 53.631
Assurantiën, Openb. vermakelijkheden enz.			„ 16.350
Restitutie a. h. Rijk van oninbare posten			„ 69.800
Asch- en vuilnis- en besproeiïngsdienst.			„ 261.547
Voorschotten, subsidiën, recognitiën . .			„ 27.457
Onvoorziene uitgaven			„ 44.584
Buitengewone werken			„ 192.300
	Bijeen . . .		f 4.081.061

Expresselijk lieten wij, om de bedragen niet noodeloos te verhoogen, buiten rekening de zoowel aan de debet- als aan de creditzijde voorkomende sommen van f 400.000 (opneming en teruggave van gelden ter voorziening in tijdelijke kasverlegenheid) en van f 500.000 (tijdelijke belegging van kasgeld in schatkistpromessen), want de gelukkig tamelijk met elkander kloppende eindcijfers zijn waarlijk reeds eerbiedwaardig genoeg.

De uitzetting der uitgaven is krachtig, bijna verontrustend, omdat ze op eene of andere wijze moeten worden opgebracht; doch laat ons billijk wezen en erkennen, dat wij dan ook in menig opzicht waar voor ons geld krijgen, wanneer men bijv. ziet dat op 46 Gemeentescholen voor de opvoeding der jeugd wordt gezorgd, zonder nog in aanmerking te nemen de drie

Hoogere Burgerscholen en het Gymnasium, of als men den ongeveer 100 M. breeden gevel van het Algemeen Ziekenhuis aan de Zuidwal, als nieuwen bijbouw, beschouwt, en zoovele andere zaken die langzamerhand meer en meer op de schouders der Gemeente worden geladen.

Wanneer wij dit alles nagaan, geraken wij volkomen overtuigd dat de zorg welke tegenwoordig wordt aangewend om het der burgerij aangenaam te maken, zich over allerlei rubrieken en vertakkingen uitbreidt, en dat er eigenlijk geen sprake kan wezen van eene vergelijking met het „ancien régime". Als men de *jaarlijksche* uitgaven van een eeuw geleden oordeelkundig groepeert komt men toch tot eene uitkomst die duidelijk in het licht stelt, dat er al zeer weinig gedaan werd om de goede burgerij te gerieven. Men oordeele zelf; de ordinaris en extra-ordinaris uitgaven zijn hier ter vereenvoudiging bijeen getrokken.

Traktementen, Vacatiën, enz.	*f* 80.785	Het leeuwenaandeel voor de Magistraat en hare bedienden; een minimum aandeeltje voor de school (latijnsche).
Openbare werken	» 99.409	De arbeiders verdiende daarvan slechts *f* 4.206.
Schutterij	» 6.126	Handhaafde toen de dagelijksche orde.
Klapwakers	» 5.561	Nachtdienst.
Kosten van crim. geconfineerden	» 3.101	Vermoedelijk dus niet talrijk.
Subsidie aan de Bank van Leening	» 12.943	Onder den naam van voorgeschoten gelden.
Uitkeering aan Pest- en Dolhuis	» 1.203	Grootendeels verstrekt door de Bank van Leening.
Turf en Kaarsen	» 15.340	Gunstig getuigend v. d. werkzaamheid der dienstdoenden.

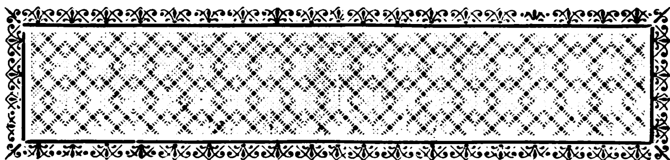
Ziedaar nu alles wat ten algemeene nutte werd uitgegeven; met de rente der schulden, de servitiegelden aan de militie en enkele onbeduidende posten, waaronder eenige nog ten bate der machthebbenden kwamen, bereikte men het generaal totaal der uitgaven. Wie staat niet verbaasd over de verandering in den loop eener eeuw, maar wie schrikt ook niet van de toenemende eischen van het geëerde publiek, dat voorheen blijkbaar minder steunde op de helpende hand der Overheid.

Laat men dus niet al te veel klagen over de stijging der opcenten en hoofdelijke omslagen, die voor een goed deel aan onze eigene schuld te wijten is; het beste zal wel wezen dat wij onze eischen — noem ze desnoods wenschen — beperken, maar goed toezien op het gebruik der opgebrachte penningen.

BIBLIOTHEEK VAN MR. W. BILDERDIJK.

Authorisatie aan Van Daalen Wetters om op Maandag 24 Julij 1797 e. v. dagen te verkoopen Boeken Teekeningen Prenten en Rarieteiten, bijeen (verzameld) door de Heer Mr. Willem Bilderdijk Doctor in de beide Regten, en geduurende zijn verblijf, advocaat alhier. Actum 14 Junij 1797. (App. Wethr.)

Zie ook Bilderdijkiana in de H. Jaarb. v. 1889 en 1890.

HAGE'S WAPEN.

Een scherts.

Het wapen van Den Haag is oorspronkelijk een burcht, waarop een nest met een broeienden ooievaar, die snavel, kop en hals te kijk geeft. De weetgierige vindt een juiste voorstelling aan den weg van de Geestbrug naar Voorburg of vice versa. Dáar op elk der stijlen van Arentsburg zit een vóor-historiesche reuzen-arend op een zerksteenen burcht te broeien. Denkt men dien onmogelijken arend te zijn den ongewonen of gehurkten (een spotter zou zeggen gehuikten) [1]) ooievaar, dan is de verbeelding voldaan. Edoch onze

---

[1]) Gehuikt, gehukt: op de hurken, hielen of hakken zitten; doch huiken beteekent ook bukken, buigen of zich vernederen. Onze ooievaar is de witte, Ardea ciconia van Linnaeus, Ciconia alba van Brisson; la cicogne, der Storch. De zwarte. Ardea nigra L., Ciconia nigra van Bechstein, leeft in Europa, doch schijnt, als hij bij toeval hierheen verdwaalt, tot onzent niet te nestelen.

bijna driehonderd-jarige veste boogt op een schijnburcht, staande en gelegen op den zuidwesterhoek van den Zuidbinnensingel. Hij bewaakt of bestrijkt de uitmonding van het Laakkanaal — op het papier, met zorg geteekend, ja zelfs voltooid en loopende aan de overzijde langs de bij voorbaat gebouwde Kanaalkade. Deze burcht met borstweering en kanteelen is de geestige herschepping van een moutmolen, thans zeepziederij, genaamd *Molen de Ooijevaar*.

Onze oudste zegels laten alleen den burcht zien, hebbende ter zijde een boom; deze ruischt u toe, als stellende een bosch voor. In 1586 staat de ooievaar op schildwacht vóor de burchtpoort, den leeuw wachtende, dien hij het vorige jaar aan zijn groene zijde moest dulden en aan den haal is gegaan. Het jaar daarop wordt langbeen door den beul misbruikt om den boosdoener te *brandmerken*. Later worden twee ooievaars of -varen gezien, vaâr en moêr, vermoedelijk echtelieden. Ten slotte prijkt een enkele -vaar op een goudveldenwapenschild: de triumf is volkomen.

Ook de Societeit nam hem op in haar wapen: „een Leuw en een oijevaer met de omschrijvinge van Sigillum Societatis Hagiensis." Resolutiën X july 1654.

In den loop des tijds is zijn standpunt wisselvallig. Nu eens staat hij droomerig op beide pooten, gelijk te zien is in 1553 en bij Gijsbert de Cretser in zijn *'s-Gravenhage* quarto-uitgaaf van 1711 en octavo-dito van 1729. Ende siet! het geschiedde in den jare 1567, dat de rechterpoot krampachtig werd opgetrokken en drie jaar later de linker; in 1616 is de rechter opgeheven en in 1681 reeds vrij hoog van den grond. Zoo wisselt de stand, waarnaar de tijd bij benadering kan berekend worden.

Een *vernuftig digter* uit de oude school *zong:*

Het regtschapen
Haagse Wapen
Is een Stork,
Dat 's een mikker
Voor den Kikker
En den Work [1]).

Onze maat vergat het puitaaltje dat vrind langbeen sedert jaar en dag triumfantelijk dwars in den bek den volke vertoont; want knap is hij in 't *ooievaren*, het vergeten onzijdige werkwoord, dat verzamelen, ophoopen of door list bemachtigen beteekent. Daarom was het zeer kortzichtig van Napoleon I om het wapen van *notre bonne ville de la Haye* met drie bijen te beschenken op den 9 Juni 1813, want reeds den 17 November heeft de slok-op het drietal in de maag gestopt. Tot belooning van dit onvergetelijke heldefeit heeft de Hooge Raad van Adel in 1816 bepaald, dat het Hagewapen zal zijn: een gouden Schild met Ooievaar

---

[1]) *Kikker*, groene kikvorsch, Rana esculenta L., la grenouille verte, der grüne Wasserfrosch; van boven groen met zwarte vlekken en midden op den rug een lichtgeele streep, kwaakt of kwakt sterk, vooral des nachts: wrikkikkik; leeft in het water; paart in Juni.

Work, bruine landkikvorsch, Rana temporaria L.; geelbruin of roodachtig; maakt een knorrend geluid: koaks, vooral als hij beangst wordt en in den paartijd (April); alleen dàn leeft hij in het water.

In Gelderland wordt gevonden de boomvorsch, Hyla arborea L., rainette, Laubfrosch; lichtgroen; in het vierde jaar begint het schreeuwen, dat men met het rinkelen van de schelletjes eener narreslede vergeleken heeft; paart in het water in April of Mei en rinkinkt dan naar hartelust, wat hij ook doet bij weêrsverandering, vanwaar de benaming *weêrprofeet.*

in natuurlijke kleur, houdende in den Bek een Paling; het Schild gedekt met een gouden Kroon met dertien Paarlen en vastgehouden door twee gouden Leeuwen. Voorts bevolen, dat het den rechtgeaarden Ooievaar betaamt op den Rechter Poot te staan en het Linker Onderbeen opteheffen tot zulk een hoogte, dat de punt van den grooten teen juist valt in de rechte lijn, getrokken uit het midden der dije, in voege dat die denkbeeldige lijn een gelijkbeenigen driehoek vormt.

Men ziet, het is alles goud wat daar blinkt. Maar was het edel van den Hoogen Raad van Adel om den moedigen bijenslikker door twee leeuwen te doen bewaken? Stellig was A. C. W. Staring in 1820 achter het geheim, toen hij in den trant van Cats *De Ooijevaars* dichtte. Mollen, „het zwart gebroedsel', en kikkers, „de rikkikkikkende bend", waren opgesnapt:

De Gracht werd stil; de Grond kreeg rust;
Doch onverzaad bleef de etenslust!
Dies zet nu 't Paar zich in postuur,
En wandelt naar de Bijenschuur,
En jaagt, eilaas, het halve rot
Der Honigmaaksters door den strot.

't Was niet genoeg! daar volgde meer!
Zij vlogen op; zij streken neêr;
Juist waar een Huishoen, onvermoeid,
Zijn goudgeel Kroost had uitgebroeid;
Het vratig Tweetal zag het Jong,
Dat piepend om de Moeder sprong:
Met weinig pikken was 't gedaan!
De sloof bleef zonder kindren staan.

In een aanteekening zegt Staring: „Wat hier den Ooijevaren wordt ten laste gelegd, wordt hun ook door Schrijvers over de Dierenkunde nagegeven" Waarschijnlijk was de *leidende* gedachte der leden van den Hoogen Raad van Adel: „bijenslikkers zijn ze, maar kiekendieven mogen Hage's Ooievaren nimmer worden, daartegen zullen de Leeuwen wel waken". Daarom kunnen tot op dezen dag de piepkuikens hier vrij rondloopen, getuige de oude *Liefdebuurt*, zijnde de Hoog-, Venus- en Spuistraten, plus het Weverplein, d. i. de plek, waar Venus-, Vlaming-, Wagen- en Spuistraten *samenvloeien*.

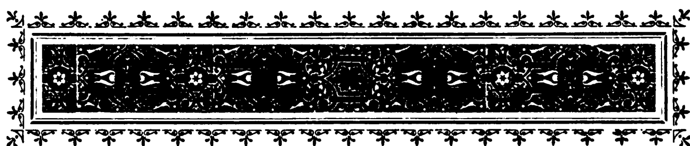
Evenals de stand, verandert ook de naam in den loop der tijden. De gewijde vogel, de beschermer van het huiselijk geluk onzer vaderen, de deftige *adebaer* of kortweg *eiber*, wordt *ouwevaer*, *oyevaer*, *ojevaer*, *ooijevaar*, *ooievaar*. Het woord *stork* is onhollandsch. De Hagenaar noemt hem *aujevaar* of *ôwevaar* (oude vaâr), wegens de vermeende gelijkenis op een stokouden paai.

Tal van aardigheden heeft het goede dier moeten hooren. Ziehier een oud rijmpje:

hoogh opde coten
maegher van poten
leenigh van neck
glat inde beck
ledigh van maegh
sulx issit waepen van sghraven haegh.

Heusche ooievaren vindt men ten allen tijde in den kippetjestuin en op de zeevischmarkt, waar twee vleugellamme exemplaren in deftigen ernst rondstappen: broodmagere gemeentebestedelingen, *levende*, geen *levendige* gemeentewapens.

Den Haag. DR. R. KRUL.

DE VREDE VAN RIJSWIJK.

Eene bladzijde uit onze diplomatieke geschiedenis.

Met afbeelding van het Huis Nieuwburg.

De vredesverdragen van Rijswijk, waardoor in 1697 een einde is gemaakt aan den oorlog tusschen Lodewijk XIV en de verbonden mogendheden, aan wier spits Willem III stond, heeft aan den naam van dat landelijk oord eene algemeene vermaardheid gegeven, waarop niet vele dorpen in ons Vaderland kunnen bogen. De bijeenkomst aldaar van eene zoo groote menigte staatslieden en diplomaten, het overwegend belang van hetgeen daar verhandeld werd, en in 't bijzonder het alom gekoesterd verlangen, dat door die vergadering een duurzame vrede mocht worden tot stand gebracht, moest destijds wel de blikken van geheel Europa gevestigd houden op de anders zoo weinig bekende plek tusschen 's Gravenhage en Delft; en de wensch van zoovelen is dan ook niet teleurgesteld, ofschoon de onderhandelingen waardoor eigenlijk een einde aan den bangen

oorlog gemaakt is, toch feitelijk niet te Rijswijk hebben plaats gehad [1]), en overigens de zoo toegejuichte vrede toch alras gebleken is niet meer te zijn dan een wapenstilstand, een middel om tot verademing te geraken, ten einde den strijd daarna te feller te kunnen hervatten.

De wijze waarop die vrede tot stand gekomen is, en hetgeen daaraan is voorafgegaan, mag bijkans een roman — zoo niet eene comedie — heeten op het gebied der diplomatie.

Toen de prins en prinses van Oranje. na de vlucht van den koning van Engeland uit zijn Rijk, geroepen waren tot den onbezet gebleven troon en de voortvluchtige vorst eene schuilplaats had gevonden aan het hof van Versailles, kon de oorlog tusschen Willem III en Lodewijk XIV niet uitblijven. Reeds terstond nadat de Prins te Londen was aangekomen, had hij den franschen ambassadeur van daar doen vertrekken [2]), en daarmede waren de betrekkingen afgebroken. Spoedig volgde de oorlogsverklaring van Frankrijk. Intusschen, zooals wel bekend is, werd in die dagen de oorlog hoofdzakelijk in den zomer gevoerd en was

1) d'Haussonville. Histoire de la réunion de la Lorraine à la France. t. IV ch. XXXIV. . . . . . „les démarches inofficielles qui précédèrent la réunion des plénipotentiaires. . . . . . furent de beaucoup les plus curieuses et les plus importantes."

2) Blijkens een door Willem III eigenhandig onderteekenden „warrant" — in ons bezit — voor den „Sr de St Leger reformed Capitaine in the Company of our Guards du Corps" luidende:

„We order and require you to waite on Monday next being the 2 of Jan: 1689. / 23 of Dec: 1688. on Monsieur the (sic) Barillon French Ambassadour and to conduct the same with his bagage and family from hence to Dover; where you are to stay untill you shall have seen him embarqued for going beyond the seas. and following his journey for French (sic) enz.

er gedurende de lange wintermaanden in den regel geen sprake van krijgsbedrijven. Maar des te ijveriger ging dan de diplomatie te werk Op dat terrein stonden Lodewijk XIV en Willem III niet minder scherp tegenover elkander dan in het open veld. De laatste gaf daarvan het bewijs door het vormen van de Groote Alliantie, waarin nevens Engeland en de Republiek, Spanje, de Keizer en het Rijk, Brandenburg, en een aantal Staten van minderen rang, reeds in de voorzomer van 1689, gezamenlijk tegenover Frankrijk optraden. Maar dat duchtig bondgenootschap had zijne zwakke zijden; vereenigd tegen het gemeenschappelijk gevaar, dat Europa bedreigde door het streven van Lodewijk XIV naar de wereldheerschappij, behield elk der geallieerden eigen inzichten en eigen belangen, vaak strijdig met die der bondgenooten, zoodat, om die geweldige macht bijeen te houden, voortdurend opkomende kiemen van argwaan en tweedracht moesten worden uitgeroeid

Op die zwakheid nu in het wezen zelf der Alliantie, bouwde het hof van Versailles zijne plannen, reeds dadelijk na het begin van den oorlog. In alle Staten, die niet tot dat bondgenootschap waren toegetreden, te Stockholm en te Lissabon, te Rome en te Kopenhagen, in Zwitserland en in Polen, kortom overal waar middel gevonden kon worden om langs een omweg tot eenige aanraking te komen, spaarde de fransche diplomatie geene moeite, ten einde door hare sluwe inblazingen en onoprechte aanbiedingen verdeeldheid onder de geallieerden te bewerken [1]).

---

[1]) Actes et Mémoires des Négociations de la Paix de Ryswick. D. I. Mémoires historiques concernant les Négociations de la paix de Ryswick blz. XIII.

Ook binnen de Republiek der Vereenigde Nederlanden trachtte Frankrijk met dat doel heimelijke betrekkingen aan te knoopen. en, even als elders, moest dat geschieden, door op listige wijze te doen uitstrooien op welke voordeelige voorwaarden de vrede verkregen zou kunnen worden.

Te dien einde schijnt beproefd te zijn op de gerefugieerde Protestanten te werken die, gelijk men weet, zich destijds in grooten getale hier te lande ophielden, en die, het blijkt niet recht op welken grond, zich met de hoop vleiden dat hun, na het einde van den oorlog, de terugkeer naar Frankrijk zou worden vergund. Een levendig verkeer werd onderhouden tusschen die vluchtelingen en Genève, de bakermat van het Calvinisme. Aldaar kwamen zij onder het bereik van den franschen vertegenwoordiger bij de Zwitsersche Kantons, Amelot, een der bedrijvigste handlangers van de politiek zijns meesters. De Staten-Generaal echter, gedachtig zoo het schijnt, aan den drang, die, vóór het sluiten van den vrede van Nijmegen op den gang der onderhandeling was uitgeoefend door een stortvloed van pamfletten, namen ditmaal tijdige maatregelen om eene herhaling daarvan te voorkomen, en daarom werd reeds bij het verschijnen van het eerste opzienbarend geschrift den Réfugiés de mond gesnoerd [1]). Maar intusschen was het Amelot toch gelukt hier te lande aanknoopingspunten te vinden, zooals aldra bleek uit de geruchtmakende zaak van den dordtschen burgemeester Teresteyn van Halewijn, die zijne onvoorzichtige

[1]) Vie de M. Bayle fol. LXXI en LXXII. Amelot en Bayle waren trouwens ook met elkander bevriend. of althans bekend, zooals blijkt uit den brief van eerstgenoemde in „Choix de la correspondance inédite de Pierre Bayle — publié — par Emile Gigas“ blz. 128—130.

reis naar Zwitserland, om daar op eigen gelegenheid met Amelot in overleg te treden omtrent het verkrijgen van den vrede, met eene veroordeeling tot levenslange gevangenisschap op Loevestein moest boeten.

Maar terwijl 's Lands Regeering alzoo waakte tegen de inmenging van onbevoegden, die belemmerend had kunnen werken tot nadeel van het algemeen belang, was zij zelve toch ook onder den invloed geraakt van de lokstem uit Versailles. De oorsprong der intrige schuilt in het duister, maar zeker is het dat reeds in den zomer van 1693 in de Zuidelijke Nederlanden bedekte samenkomsten plaats hadden tusschen een franschman, een wezenlijken of voorgewenden koopman in wollen goederen, met name d'Aguerre, en den heer Hulft, Resident der Hoogmogenden te Brussel, en daarna met den welbekenden vertrouweling van Willem III, Everhard van Weede van Dijkveld, die zich destijds als gedeputeerde te velde in Brabant ophield [1]). De uitslag dier besprekingen was, dat nog in den laten herfst van datzelfde jaar een personnage van meerderen

---

1) Het archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius, uitgeg. door Jhr. Mr. H. J. van der Heim. Deel III bl. 16 en vgg.

Het is niet onmogelijk dat d'Aguerre in betrekking tot Dijkveld gesteld was door bemiddeling van den beroemden natuurkundige Nicolaas Hartsoeker, die destijds te Parijs verblijf hield; misschien was ook d'Aguerre wel Hartsoeker zelf onder een verbloemden naam. Althans d'Avaux schreef uit Stockholm op het einde van 1693:

„M. Lillienroth aussi escrit que le Sieur Hartsoker avoit fait demancher un passe-port aux Estats-Généraux, sous prétexte d'aller donner ordre à ses affaires particulières, mais qu'il luy avoit esté refusé; que c'estoit là-dessus que le prince d'Orange avoit envoyé Dickfeld à Bruxelles." Zie „Négociations de M. le Comte d'Avaux, pendant les anneés 1693, 1697 et 1698 . . . . . . publiées par J. A. Wynne. Tome I p. 558. Dat Hartsoeker in 1693 Parijs heeft willen verlaten, wordt bevestigd door een brief van Jean Baptiste Dubos aan Bayle, afgedrukt in „Choix de la correspondance inédite te Pierre Bayle" blz. 279.

rang opdaagde, wiens paspoort gesteld was ten name van M. de St. Arnould, doch die in werkelijkheid schijnt te zijn geweest de Abbé Morel, een, naar luid der mémoires van Saint-Simon. veelvuldig in geheime zendingen gebruikt diplomaat, die den roep had daarin meestal te slagen [1]).

Oogenschijnlijk liep ditmaal de onderhandeling vruchteloos af; de franschman maakte een haastigen aftocht. daar de spaansche ministers te Brussel de lucht hadden gekregen van zijn verblijf en hij zijn leven niet veilig achtte — maar in werkelijkheid had Lodewijk XIV een niet te versmaden voordeel behaald, want van nu aan waren er in de Republiek die wisten dat, niettegenstaande de onderscheiding waarmede Jacob II en zijne gemalin aan het fransche hof behandeld werden, de erkenning van Willem III als koning van Engeland toch op den duur niet zou worden geweigerd, dat Frankrijk geneigd zoude zijn, ter wille van de Republiek aftezien van het bezit der Zuidelijke Nederlanden of althans daar eene „barrière" aan den Staat te verzekeren — een denkbeeld dat in den toenmaligen oorlog gerezen was [2]), maar dat eerst in 1715 zou worden verwezenlijkt — en eindelijk „*last not least*". dat op het sluiten van den vrede een voordeeliger handelsverdrag dan ooit te voren volgen zou.

Weliswaar hingen al die toezeggingen vooralsnog eenvoudig in de lucht, maar het scheen genoeg zoo aan die fraaie uitzichten hiertelande bekendheid werd gegeven, om den ijver te doen bekoelen voor een oorlog,

---

[1]) Mémoires du duc de Saint-Simon (éd. Chéruel et Regnier) d. XVI blz. 368.

[2]) En wel na de inmenging van Bergen in Henegouwen door Lodewijk XIV. Zie Ranke, Englische Geschichte, B. VI. bl. 216.

waarvan de voortzetting niet het minst van de geldelijke bijdragen der Republiek afhing.

Ongeveer tegelijkertijd als de handel tusschen Dijkveld en den gewaanden St. Arnould afgebroken werd, ontving de raadpensionaris Heinsius eene geheime missive uit Parijs. waarvan de inhoud den leider onzer diplomatie weinig aangenaam moet hebben verrast [1]). Onder de vorsten, die toentertijd van fransche zijde bewerkt werden, behoorde ook de koning van Polen, Johan Sobieski. Resident van dezen te Amsterdam was een italiaan, Francesco Mollo of Molo genaamd, een bekwaam maar weinig betrouwbaar man, door zijn huwelijk in nauwe betrekking staande tot de regeerende aristocratie der groote koopstad, en gansch niet afkeerig van het denkbeeld eene rol te vervullen op het staatkundig tooneel. Deze Mollo nu had last van zijn koning bekomen zich naar Parijs te begeven om de vrijlating van een in beslag genomen koopvaardijschip te bewerken. en naar 't geen aan Heinsius gemeld werd, had hij alstoen gelegenheid gevonden om den grond te leggen voor eene geheime verstandhouding tusschen de stad Amsterdam en de fransche ministers, die leiden moest tot een afzonderlijken vrede van den Staat met Frankrijk. Volgens berichten, die klaarblijkelijk door Mollo zelf zijn ingegeven, zoude hij in eene

---

[1]) Archief van Heinsius III. 48—50 Zoude het bericht misschien afkomstig zijn geweest van Hartsoeker? De franschman Dubos schreef van hem: „Nous sommes surpris de voir un hollandois escrire en françois si purement et d'un stile si aisé.“ Choix de la correspondance inédite de Pierre Bayle“ blz. 271.

geheime audiëntie bij Lodewijk XIV dezen hebben aangeraden eene heimelijke zending herwaarts op te dragen aan den heer de Callières, dien hij vroeger aan het hof te Warschau had leeren kennen [1]). Maar vrij wat meer aannemelijk komt het verhaal van St. Simon voor, volgens 't welk Mollo te Parijs toevallig zijn ouden bekende zou hebben ontmoet en met hem aan 't politiseeren zou zijn geraakt, en dat Callières, die in min of meer ondergeschikte betrekking stond tot den hertog de Chevreuse, dezen van zijne ontmoeting zou hebben kennis gegeven, waarop de hertog en zijn zwager, de hertog de Beauvillier, in 's Konings Raad mededeeling zouden hebben gedaan van de door Mollo gemaakte openingen [2]). Callières, die trouwens reeds vroeger in Nederland schijnt gebruikt te zijn geweest, zoude derhalve niet zoozeer aan Mollo te danken hebben gehad dat de aandacht op hem gevestigd was, als wel Mollo aan Callières dat deze hem door zijn invloed gehoor had weten te verschaffen in de hoogste regeeringskringen.

Intusschen, wat daarvan zij, het bericht van hetgeen te Parijs op het getouw was gezet, kon in den Haag niet dan bezorgdheid verwekken, eene bezorgdheid die zeker niet verminderd werd door hetgeen daarbij gemeld werd omtrent pogingen van een fransch agent om een heimelijke verstandhouding aan te knoopen met den Stadhouder van Friesland, die, zooals men algemeen wist, op vrij slechten voet stond met den Koning-Stadhouder, en omtrent het voorbereiden van een algemeenen opstand der Jacobieten in Engeland. Toch mocht het een geluk heeten dat men

[1]) Mémoires historiques blz. XIII.
[2]) St. Simon, Mémoires, D. I. blz. 382.

aangaande dat alles in tijds was gewaarschuwd. zoodat maatregelen konden worden genomen om alle die verschillende intriges te verijdelen.

Middelerwijl had het hof van Stockholm reeds sedert geruimen tijd zijne bemiddeling aan de oorlogvoerende partijen aangeboden [1]). Dat voorstel was hangende gebleven; het was niet aangenomen, maar ook niet bepaald afgewezen. Nu kwam het als van zelve weer op het tapijt. Het moeielijke van de zaak was, dat nergens recht vertrouwen gesteld werd in de onpartijdigheid der zweedsche Regeering. De koning van Zweden persoonlijk stond bekend als den Franschen weinig genegen, maar zijn hof en raadslieden stonden gansch niet verheven boven de verdenking van omkoopbaarheid. Buitendien was het ver verwijderde Stockholm, vooral bij de toenmalige langzame en onzekere middelen van gemeenschap, weinig geschikt om als middenpunt voor eene Europeesche onderhandeling te dienen. Ook hadden de geallieerden alles te vreezen van den franschen Ambassadeur aldaar, den graaf d'Avaux, wiens optreden hiertelande in de jaren 1679—'88 nog volstrekt niet vergeten was. De Republiek was destijds in Zweden vertegenwoordigd door Baron Walraven van Heeckeren van Nettelhorst, een gemoedelijk geldersch edelman, die echter geen groot diplomaat schijnt te zijn geweest en zeker niet opgewassen was tegen den loozen d'Avaux; af en toe ontving hij dan ook wel eens een lesje van Heinsius,

[1]) Journaal van Const. Huygens den zoon. Deel I. Aanteekeningen op 17 en 23 April 1692, en Deel II, op 27 Juni 1694.

maar toch was Heeckeren nog niet lang op zijn post geweest, of hij had reeds bespeurd dat men hem daar *„knollen trachtte te verkoopen"* en hij had niet nagelaten zulks *„zijn lieven Heer Raadpensionaris"* te berichten.

De vertegenwoordiger van het zweedsche hof te 's-Gravenhage was Baron Lillieroot, die natuurlijk, zoo de bemiddeling zijner Regeering officieel aanvaard werd, eene belangrijke taak zou hebben te vervullen, streelend zoowel voor zijne ijdelheid als voor zijn eigenbelang; maar de man werd algemeen gewantrouwd, hij had den naam *„gecorrumpeert"* te zijn, men meende te weten dat hij in geheime briefwisseling stond met d'Avaux en vooral werd hij niet minder dan de andere zweedsche ministers vatbaar geacht voor den invloed van *„persuasive argumenten"* bestaande in klinkende munt. [1])

Met die verschillende, van elkander onafhankelijke onderhandelingen, die alle heetten te strekken om een einde aan den oorlog te maken, doch waarvan inderdaad niets dan eene scheuring in de Groote Alliantie te wachten was, verliep het jaar 1693 en was het tijdstip daar voor het betrekken der winterkwartieren.

---

[1]) Archief van Heinsius III. blz. 3. 61. 71. Van franschen kant werd hij echter evenmin vertrouwd. d'Avaux schreef aan Lodewijk XIV: „j'éspère qu'il se conduira d'une manière. qui sera agréable à V. M.; mais je n'en voudrois pas estre entièrement garant. car il a de grar des liaisons avec le pensionnaire Heinsius. qui luy découvre souvent ce qu'il a de plus secret. Il a sceu que les plénipotentiaires de V. M. demeureroient à Delft. ceux des alliez à la Haye et que les conférences se feroient à Riswich. très longtemps avant que le public en ait ouy parler."
Wynne, Négociations du Comte d'Avaux D. II bl. 77.

Het bericht van hetgeen door Mollo te Parijs was uitgevoerd, was den raadpensionaris Heinsius inmiddels bevestigd door den voornaamsten der Amsterdamsche regenten, den burgemeester Boreel. Hoe Boreel tot die mededeeling was overgegaan, kan slechts gegist worden; niet onwaarschijnlijk zal hem door Heinsius kenbaar zijn gemaakt dat de geheele intrige van Mollo was overgebriefd en zal hij hebben doen gevoelen welk gevaarlijk spel men te Amsterdam waagde. Zeker is het intusschen dat de Koning dank liet betuigen voor de ontvangen mededeeling en verklaarde daarmede genoegen te nemen. In het vroege voorjaar van 1694 was Mollo uit Parijs terug, en van de brieven die hij verder vandaar ontving, werd vervolgens geregeld kennis gegeven aan den Raadpensionaris. Vol beteekenis is daaronder een schrijven van den beroemden vestingbouwkundige Vauban [1]), dat, ofschoon aan Mollo geadresseerd, blijkbaar voor de regeering der Hoofdstad bestemd was, en waarbij, half vleiend half dreigend, op het herstel der oude verstandhouding met Frankrijk werd aangedrongen. Het zoude belangrijk zijn te weten welk antwoord daarop door de Amsterdamsche Heeren aan Mollo is in de pen gegeven. Deze was intusschen, in eigen oogen althans, een personnage van gewicht geworden, die niets verzuimde om zich te doen gelden, maar die toch eigenlijk niet recht vertrouwd werd. Hij had uit Parijs voorstellen medegebracht nopens de voorwaarden, waarop de vrede zou kunnen worden getroffen, maar het voorjaar van 1694 verliep zonder dat de zaak verder kwam en een, naar het schijnt, door Mollo op eigen gelegenheid — zeker ten gelieve

1) Archief van Heinsius III, bl. 73.

van Amsterdam — opgeworpen denkbeeld om een wapenstilstand aan te gaan, werd niet eens in overweging genomen. En toen eenmaal de vijandelijke legers weder tegenover elkander in het veld stonden, scheen vooreerst alle uitzicht op vrede weer verdwenen.

Ongetwijfeld zal het intusschen de wensch zijn geweest in overeenstemming met de regenten van Amsterdam te handelen en het bewijs te leveren dat het hem niet om persoonlijke redenen te doen was den oorlog voort te zetten, die Willem III deed besluiten zich in betrekking tot Mollo te stellen en te beproeven wat alsnog door dezen zou kunnen worden bewerkt.

Met eene voorgewende opdracht van den koning van Polen werd derhalve besloten Mollo op nieuw naar Parijs te doen trekken; maar vooraf verscheen hij in Brabant in het leger. Het geheim van hetgeen gebeurd was schijnt inmiddels zoo wel bewaard te zijn, dat zelfs in de onmiddelijke omgeving van Willem III daarvan niets bekend was geworden. Althans uit hetgeen Huygens, 's Konings secretaris, in zijn journaal aanteekent, moet opgemaakt worden, dat deze toen voor het eerst van den man hoorde en eenige inlichting omtrent hem van den heer van Dijkveld ontving [1]. Uit datzelfde journaal blijkt ook dat Mollo van actes en dépêches van Willem III werd voorzien en dat hem vergoeding van reiskosten verleend werd. De „*courtier polonois*." die buitendien de noodige instructiën van Dijkveld ontvangen had, kwam derhalve in geheel andere hoedanigheid te Parijs terug, dan hij zich het jaar te voren daar bevonden had. Maar hoe gewichtig hij zich

[1]) Journaal van Const. Huygens, D. II. Aanteekeningen op 23 en 24 Juny 1694.

ook mocht gevoelen, 't was er verre van dat groote verwachting van hem gekoesterd werd. Willem III schreef er van „*dat geheele werck staet mij niet aen*" [1]) en wantrouwde den indringenden Italiaan, die ook door Heinsius beschouwd werd als „*beset met vaniteyt, met begeerlijkheit en meer penchant om op te volgen de inclinatie van de stad Amsterdam*", dan het algemeen belang [2]).

De *inclinatie* van Amsterdam — die was het waardoor Willem III vaak in ernstige verlegenheid werd gebracht. De lasten van den oorlog begonnen den handelstand zwaar te drukken, en het verlangen naar den vrede deed zich voortdurend luider vernemen. De gegrondheid van dien wensch werd door den Koning volkomen beaamd, maar hoogst onraadzaam achtte hij het daarvan bij elke gelegenheid te doen blijken. Integendeel, Willem III begreep dat, zoo men een gunstigen vrede verkrijgen wilde, men zorgvuldig vermijden moest telkens aan het verlangen daarnaar lucht te geven. Tot op het einde der vredesonderhandeling heeft Willem III dan ook dientengevolge bij de Franschen in verdenking gestaan de voortzetting van den oorlog te bedoelen [3]), ofschoon uit zijne vertrouwelijke briefwisseling, zoo als die thans voor ons open ligt, overvloedig blijkt hoezeer hij juist er op bedacht was een einde aan den krijg te maken. Maar de vrede dien hij wilde, moest eervol en duurzaam wezen en niet zijn dat waarvan de Amsterdamsche regenten niet

1) Willem III aan Heinsius 19 Juli 1694. Archief III blz. 89.
2) Heinsius aan Willem III 15 Juli 1694. Archief III. bl. 97.
3) Nog in Juli en September 1697 schreef d'Avaux uit Stockholm overtuigd te zijn dat Willem III den vrede niet wilde. Zie Wynne, Négociations du Comte d'Avaux D. II bl. 230, 276 en 289.

afkeerig schenen, een eenvoudig zich onttrekken aan de lasten des oorlogs ter wille van eigen voordeel.

Het belang van het algemeen lag den Koning nauw aan 't hart, en niet alleen dat van zijn eigen landgenooten; ook met het lot van de ingezetenen der zoo geteisterde Spaansche Nederlanden toont hij vaak een levendig medelijden. Maar desniettemin wist hij den blik hooger te richten. De strijd mocht niet worden opgegeven alvorens, zoo eenigszins mogelijk, het wezenlijk doel daarvan, de verbreking van het overwicht van Lodewijk XIV in Europa, was bereikt.

De geheime zending van Mollo beoogde niets meer dan de wederaanknooping van besprekingen, als vroeger met den gewaanden St. Arnould gehouden waren, met het doel van weerszijden onderricht te zijn van de voorwaarden, waarop de vrede zoude kunnen worden verkregen, maar de overijverige Mollo was niet geneigd zich daartoe te bepalen. Eenmaal te Parijs zijnde, begon hij alras te beproeven aan zijne opdracht eene wijdere strekking te geven dan in de bedoeling lag. Blijkbaar hoopte hij ook zelf als onderhandelaar op den voorgrond te treden. Die hoop bleef echter onverwezenlijkt — alles wat hij bewerken kon was de voorbereiding eener geheime zending herwaarts van zijn vriend Callières, maar hoe veel moeite hij zich ook gaf om het nut zijner tegenwoordigheid bij de beraamde samenkomst te betoogen — hij schroomde zelfs niet te schrijven dat zulks door Lodewijk XIV verlangd werd [1]) — het mocht hem niet gelukken de

[1]) Mollo aan Dijkveld, 14 October 1694. Archief III bl. 115.

toezegging te verkrijgen daarbij te zullen worden toegelaten. Met de voorbereiding dier samenkomst verliep de geheele zomer en een goed deel van het najaar, terwijl de oorlog inmiddels niet dan flauwelijk werd gevoerd. Eindelijk was men het eens dat aan Callières een paspoort zou worden verleend om naar Maastricht te komen. Lang was onzerzijds weerstand geboden aan het denkbeeld een agent van Frankrijk op het grondgebied der Republiek toetelaten, maar, daar elders geene voldoende veiligheid en geheimhouding verzekerd schenen, moest ten slotte wel op dat punt worden toegegeven. De keuze van Maastricht, als plaats der bijeenkomst, bewijst echter wel dat men den franschman slechts veroorloven wilde de uiterste grens te overschrijden, en dat men hem vooral zoo ver mogelijk van Amsterdam verwijderd wilde doen blijven. Callières verscheen evenwel niet alleen; met hem kwam de heer de Harlay, lid van den Staatsraad, wiens optreden strekken moest om te toonen hoezeer de koning van Frankrijk ernst maakte met de zaak, zooals Mollo uit den eigen mond van Lodewijk XIV vernemen mocht in eene geheime audiëntie, die hem tegen het einde van zijn verblijf werd verleend.

De abt Morel, die anders de aangewezen persoon zoude zijn geweest om de vroegere betrekkingen weder aanteknoopen, bevond zich op dat pas in Zwitserland, waar ook al in 't geheim met een minister des Keizers gehandeld werd [1]), en was dus niet voor de zending naar Maastricht beschikbaar.

Van de zijde van Willem III verscheen daar Dijkveld

[1]) Te Steckborn. Zie A Legrelle, La diplomatie française et la succession d'Espagne. Tome I bl. 386 en vgg.

om met *„de bewuste heeren"* in bespreking te treden. De met zoo veel bezwaar voorbereide samenkomst leverde evenwel niets op. Reeds na de tweede conferentie vertrok Dijkveld naar den Haag om instructiën te halen en eerst tegen de helft van November was hij te Maastricht terug. Toen werden de besprekingen hervat, maar met niet meer vrucht dan te voren. Vooral werd heftig *gehacqueteerd* over de barrière, die de Republiek zich in de Zuidelijke Nederlanden verlangde te verzekeren. Eindelijk maakte Dijkveld een eind aan de samenkomst met een vrij koel afscheid.

De Franschen vertraagden nog eenigen tijd hunne afreis, wachtende of men wellicht nog weder met hen zoude aanbinden, maar Dijkveld liet hun door zijn secretaris het verzoek doen te vertrekken, en zoo togen zij af naar Namen en verder terug naar Parijs, vrij ontstemd over het mislukken van hunne zending en den weinigen omslag waarmede daaraan een einde was gemaakt. Ook over het ondervonden onthaal schijnen zij zich beklaagd te hebben: aan Harlay, die mager van persoon en bleek van gelaatskleur was, zoude een spotvogel de opmerking gemaakt hebben dat men hem wel kon aanzien hoezeer de hongersnood zich in Frankrijk gevoelen deed, waarop de Franschman zoude geantwoord hebben dat het tegendeel wel blijken zou als men slechts Mevrouw de Harlay eens te zien kreeg . . . . een verhaaltje dat waarschijnlijk wel niet anders zal zijn geweest dan een verzinsel van een lachlustigen Parijzenaar [1]).

---

1) Mémoires de St. Simon, d. I bl. 228.

Ofschoon de samenkomst te Maastricht in alle stilte had plaats gehad, is het toch geen wonder dat daarvan al spoedig iets uitlekte. De fransche afgevaardigden toch schijnen tot aan de grens door Mollo te zijn vergezeld, die, daarop te Amsterdam teruggekeerd, wel niet met de meeste bescheidenheid zal hebben geantwoord op de vragen, van alle zijden tot hem gericht [1]); het blijkt ten minste al spoedig dat Willem III en Heinsius gansch niet tevreden waren over zijne houding; de Koning achtte die *„sott of malitieus"* en vreesde vooral dat de ongewenschte tusschenpersoon verkeerde indrukken zoude teweegbrengen op de regenten van Amsterdam. Maar Lodewijk XIV zorgde van zijn kant ook het gebeurde wereldkundig te maken, ofschoon hij, gelijk men begrijpen kan, niet naliet daarvan eene scheeve voorstelling te doen geven. De gelegenheid om onder de bondgenooten wantrouwen tegen Willem III te stoken, was toch te schoon om die ongebruikt te laten voorbijgaan, en hoewel de laatste ook niet verzuimde van zijn kant opening van het gebeurde te laten doen aan de vertegenwoordigers der geallieerden in den Haag, en de Raadpensionaris er een uitvoerig verslag van zond aan de hoven van Weenen en Stockholm, zoo schijnt men toch over 't algemeen meer geloof te hebben gehecht aan de inblazingen van franschen kant dan aan de oprechte verklaringen van onze zijde. Hadden dan ook niet de meeste der bondgenooten min of meer bedekte handelingen met de Franschen op het geweten gehad, en waren zij vooral niet overtuigd geweest dat Willem III volkomen op de hoogte daarvan was, dan zoude

[1]) Mémoires historiques bl. XIV „M. Molo retourna en Hollande accompagné de ces deux Ministres jusqu' à Maastricht. Les Ministres des Alliés le questionnèrent fort pour sçavoir de lui ce qui se passoit."

misschien reeds toen een merkbare verslapping zijn ontstaan in den band, die de Groote Alliantie bijeenhield. Nu had de te Maastricht gehouden samenkomst geen ander gevolg dan dat tegen het einde van 1694 de kans op vrede geringer scheen dan te voren, en daarop verminderde die kans nog door den schielijken dood der koningin van Engeland. Gelijk wel bekend is, deelde Maria den troon met haren gemaal en nu was dezen wel, na haar overlijden, de regeering verzekerd, maar het was niettemin te voorzien dat de toch reeds vrij wankele positie van den Koning nog onvaster worden zou nu de Koningin, die als geboren Engelsche verreweg de meest populaire was van de twee, van zijne zijde was weggenomen. De dood van Maria — in de oogen der Jacobieten een straf des Hemels – moest dus wel de vrees verdubbelen voor eene samenspanning van dien kant en voor de verwezenlijking der plannen, die voortdurend door het fransche hof werden gesmeed tot omverwerping van Willem III en herstel van het huis Stuart.

Bedenkt men daarbij dat, telkens wanneer Willem III zich aan het hoofd van het leger bevond, het bestuur in Engeland door Maria met wezenlijk talent was gevoerd, dan blijkt het duidelijk dat haar verlies voor hem niet alleen dat was van eene trouwe en waardige echtgenoote, maar ook dat hij zich daardoor van een wezenlijken politieken steun zag beroofd. Het was zonder twijfel de bewustheid daarvan, die Willem III alras dreef uittezien naar een middel om de afgebroken verstandhouding met Frankrijk weder aanteknoopen. De eenige weg om daartoe te geraken, dat begreep hij, was andermaal Mollo in den arm te nemen; maar zoo deze niets beter verlangde dan zich opnieuw voor

een heimelijken handel te leenen, men was toch eigenlijk van den man niet gediend.

Men moest echter, zooals Heinsius verklaarde, roeien met de riemen die men had, ofschoon Willem III oneindig liever gezien zoude hebben dat Dijkveld nogmaals zijn ouden bekende d'Aguerre ontmoeten mocht; doch daarop bestond niet het minste uitzicht, want Mollo had er voor gezorgd te Parijs den eerzamen koopman zoo zwart te maken dat er niet meer aan gedacht werd zich van diens tusschenkomst te bedienen. Toen kwam het denkbeeld te berde, nog vóór het openen van den veldtocht, door middel van Mollo, eene geheime samenkomst tusschen Dijkveld of den resident Hulft en een afgevaardigde der fransche Regeering te Brussel te bewerken — maar dat viel niet in den geest der Amsterdamsche Heeren, die niet verlangden opnieuw gehouden te worden buiten hetgeen er omging, en waarschijnlijk evenmin in den smaak van Mollo zelven, die zich niet zoo licht op den achtergrond liet schuiven. En zoo gebeurde, na lang dralen, wat nauwelijks geloofbaar schijnt. Terwijl de legers reeds weder in het veld stonden en de krijgsbedrijven van weerszijden waren heropend, toog een geheimzinnig gezelschap over de zuidelijke grens tot in het hart des lands. Het hoofd van dat gezelschap was niemand anders dan Mollo's goede vriend Callières, zich onder den naam van M. de la Roche verschuilend. Op het laatst van Juni bevond hij zich, voor ieder onbekend, op Mollo's buitenverblijf nabij Abcoude. [1]) Daar verscheen mede de Amsterdamsche

[1]) Legrelle bl. 406. Boreel s'abouchait avec Caillières dans la maison de campagne de Mollo à Overchiek (?) sur le canal d'Amsterdam à Utrecht.

burgemeester Boreel en werden tusschen die beiden de mogelijke vredesvoorwaarden overlegd. Omtrent hetgeen daar officieus besproken werd, zijn, zooals men begrijpen kan, de berichten schaarsch, maar Willem III werd volledig op de hoogte gehouden. Aanvankelijk schijnt de Koning niet ontevreden te zijn geweest over de houding door Boreel aangenomen, maar daarna veranderde die indruk plotseling, en Dijkveld, die eerst order had bekomen in het leger te blijven, ontving last zich ten spoedigste naar Holland te begeven om een einde aan de zaak te maken. De geheele tocht van Callières liep alzoo vruchteloos af. In de eerste dagen van Augustus was het land door hem geruimd.

Op hetzelfde tijdstip onderging de fransche diplomatie nog eene andere gevoelige nederlaag, want den 8sten Augustus 1695 werd de Groote Alliantie plechtig hernieuwd. Het was of, nadat zich reeds zoo dikwerf zekere spanning tusschen de bondgenooten had doen gevoelen, allen nogmaals duidelijk wilden toonen dat zij standvastig trouw bleven aan de zaak, waarvoor zij de wapenen hadden opgevat en dat geen hunner dacht aan een afzonderlijken vrede met den algemeenen vijand. [1]) Gedurende den geheelen nazomer kwamen van alle zijden de betuigingen in van instemming met de Alliantie en traden daaraan nieuwe leden toe. Frankrijk stond volkomen geïsoleerd. En alsof te dien tijde de grillige fortuin plotseling alle hare gunsten voor Willem III veil had, was hem onderwijl ook het lot

[1]) d'Haussonville l.l. bl. 7.

der wapenen voordeelig Eenige jaren vroeger was Namen den Franschen in handen gevallen, niettegenstaande de sterke bevestiging der plaats door Coehoorn; het werk van dezen was daarop door Vauban voltooid.

Sints gold Namen, en vooral zijne citadel, als onneembaar. „*Reddi non vinci potest*" luidde tartend het opschrift boven de poort, in de trotsche overtuiging dat eene vesting. die niet veroverd worden kon, zich ook nooit zou behoeven overtegeven. En toch moest Namen de witte vlag hijschen: eerst viel de stad, toen de citadel weder in onze handen. Groot was de roem dien Willem III zich daarmede verwierf. In verscheidene jaren was geen zoo luisterrijke zegepraal behaald, en niet het minst juichte men in Engeland over de vernedering des vijands. Toen de Koning dan ook, na afloop van den veldtocht, als overwinnaar te Londen terugkeerde, vond hij daar de stemming te zijnen opzichte volkomen veranderd. En ook in de Republiek was door het behaalde voordeel de drang naar vrede merkelijk bekoeld.

Alles duidde derhalve op eene krachtige voortzetting van den oorlog. Maar Lodewijk XIV gaf daarom den moed niet op. Nauwelijks was Callières uit Holland teruggekeerd, of hij werd naar de grens in de nabijheid van het leger gezonden, om van het eerste geschikte oogenblik gebruik te kunnen maken tot hernieuwing zijner aanbiedingen. Door het verlies van Namen werd intusschen een streep door zijne rekening gehaald, want nu hadden de bondgenooten recht hooger eischen te stellen dan te voren.

Ook de Heeren van Amsterdam begrepen het aldus en lieten zulks. door bemiddeling van Mollo, aan Callières weten. Van het opzetten eener intrige tegen

Willem III kon derhalve geen sprake zijn. De Amsterdamsche arristocratie en de Raadpensionaris stonden hand in hand. Intusschen het scheen niet onmogelijk dat Frankrijk, zich elken anderen uitweg versperd ziende, nu in oprechtheid trachten zoude vrede te verkrijgen Heinsius was dan ook niet ongeneigd te vernemen wat Callières gemachtigd was aantebieden en vleide zich min of meer met de hoop dat het nog vóór het openen van den veldtocht zou mogen gelukken tot eenstemmigheid te geraken over de grondslagen waarop men zich zou kunnen verstaan. Maar daartoe achtte hij het raadzaam de regeering des Keizers in het geheim te nemen. Dit denkbeeld nu werd door Callières heftig bestreden en van onzen kant bestond daartegen ook wel bezwaar, want de samenwerking met het hof van Weenen ging vrij ongemakkelijk. Daar heerschten besluiteloosheid en langzaamheid, tengevolge van de verschillende stroomingen die elkander onvermoeid tegenwerkten. En dat in 's Keizers naaste omgeving eene machtige partij sterk gekant was tegen de nauwe verbintenis met het hoofd van het Protestantisme in Europa, en niets liever verlangde dan eene aaneensluiting te bewerken tusschen de drie voornaamste katholieke vorstenhuizen Habsburg, Bourbon en Stuart, is gemakkelijk te begrijpen. Wel had Willem III dan ook recht om te klagen over de „*inclinaties, visées, soubçons, ombrages en jalousies*" van het keizerlijk hof. Zoo het dus kwalijk aanging dat hof te betrekken bij eene bedekte poging om zich schielijk en vertrouwelijk met Frankrijk te verstaan nopens de grondslagen, waarop openlijke onderhandelingen over een algemeen vredesverdrag zouden kunnen worden geopend, het was toch eene

kiesche zaak, buiten dat hof om, met Frankrijk in overleg te treden omtrent belangen, waarbij, gelijk reeds te voorzien was, de Keizer en het Rijk in de eerste plaats gemoeid zouden zijn. Want wat de Republiek betreft, zoo had men, ten gevolge van de verovering van Namen, voldoende zekerheid dat Frankrijk zich gedrongen zien zou ten aanzien der Spaansche Nederlanden toetegeven aan hetgeen door Spanje en ons gewenscht werd, inzonderheid met betrekking tot den wederafstand van Luxemburg, of van eene rij andere plaatsen. als billijk *equivalent* voor die vesting. Maar buitendien bleven er nog genoeg moeielijke vraagstukken te regelen over. die in de eerste plaats den Keizer aangingen. als het herstel van den hertog van Lotharingen in zijne erflanden — een belang waaraan het hof van Weenen zich in 't bijzonder deed gelegen liggen — alsmede de teruggave aan het Rijk van den Elzas en Straatsburg, een onderwerp dat later nog zoo veel moeilijkheden baren zou voor de te Rijswijk vergaderde diplomaten. Eindelijk was er nog een vierde punt van aanbelang, waarover men het eens zou dienen te worden, n.l. de door den hertog van Savoye verlangde teruggave der vesting Pignerol.

Met bezorgdheid vroegen degenen, die de leiding der zaken in handen hadden, zich af hoe Frankrijk er toe gebracht zou kunnen worden, in het algemeen belang, op alle die verschillende punten toetegeven, toen in het begin van 1696 het gerucht begon te loopen van de ontdekking eener gevaarlijke samenzwering die ten doel had den koning van Engeland van het leven te berooven en tegelijkertijd een algemeenen opstand der Jacobieten te bewerken. die dan zou gepaard gaan met een inval van een fransch leger op engelschen bodem.

Het gerucht werd bevestigd, en alras wist geheel Europa dat Lodewijk XIV en Jacob II persoonlijk verantwoordelijk moesten worden gesteld voor het gevaar dat Willem III had bedreigd. Beoogd was den Koning gedurende eene jachtpartij optelichten en bij verzet hem van 't leven te berooven. Daartoe waren tot onder de mannen van zijne lijfwacht verraderlijke verbintenissen aangeknoopt. Of nu de Koningen te Versailles en te St. Germain werkelijk hunne goedkeuring aan het moordplan hadden gehecht, is onzeker — maar stellig is het dat, zoo het plan was uitgevoerd, zij niet zouden hebben verzuimd van den moord partij te trekken.

Te vergeefs bemoeide de fransche diplomatie zich eerst den toeleg te ontkennen, toen den indruk daarvan te verzachten. Want die indruk was in geheel Europa overweldigend. Eén kreet van afschuw deed zich hooren tegen vorsten, die niet schroomden zich van zoo oneerlijke middelen te bedienen, om zich van een gevreesden vijand te ontslaan, en een rilling ging alom door de gemoederen, bij de gedachte hoe weinig er aan ontbroken had of Willem III, de ziel der Groote Alliantie, was het slachtoffer geworden van de kogel eens moordenaars.

Maar de daardoor verwekte schrik zoude blijken een krachtige hefboom te zijn tot bevordering van den vrede. Alom begon men te verlangen naar het einde van een oorlog, die dreigde te ontaarden in een strijd met zoo deloyale middelen gevoerd. Niet het minst hier te lande, waar men zich angstig afvroeg, welk lot de Vereenigde Nederlanden wachten zou, indien het den vijand eens gelukken mocht Willem III uit den weg te ruimen en de Staat, zich evenals in

1672, maar nu van Oranje beroofd, tegenover Lodewijk XIV en een door dezen op den troon van Engeland herstelden Stuart zou geplaatst vinden. Maar ook te Weenen toonde men te beseffen hoe onherstelbaar het verlies zoude geweest zijn van een vorst, door wiens persoonlijke toewijding, zoowel in het kabinet als in het oorlogsveld, de Groote Alliantie bijkans uitsluitend werd bijeengehouden.

Onder den indruk van die gevoelens van waardeering voor zijn persoon, werd Willem III ontvangen toen hij, in den loop van Mei uit Engeland keerde, om wederom de leiding van den veldtocht op zich te nemen. Die veldtocht leverde echter niets merkwaardigs op en liep zelfs vrij vroeg af, ten gevolge van eene onverwachte gebeurtenis, die alle bestaande plannen in duigen deed vallen. Plotseling kwam namelijk het bericht dat de hertog van Savoye afzonderlijk in onderhandeling met Lodewijk XIV getreden was. De scheuring, die de fransche diplomatie zoo lang gepoogd had in de Groote Alliantie teweeg te brengen, was nu werkelijk daar. En toch was dat eigenlijk niet het werk der diplomatie, maar veeleer van de fransche legeraanvoerders, die, door bemiddeling van de Romeinsche Curie, in heimelijke verstandhouding met den hertog hadden weten te treden. Te Versailles was dan ook de zaak behandeld door den minister van Oorlog Barbésieux, met uitsluiting van Croissy, den Staatssecretaris voor de buitenlandsche aangelegenheden, die, naar men wil, zich dat zoo sterk aantrok, dat men er de oorzaak in heeft meenen te vinden, van zijn spoedig daarna gevolgden dood.

Boven werd reeds aangestipt dat een der onderwerpen, die bij een algemeenen vrede zoude moeten geregeld

worden, was de teruggave van Pignerol aan Savoye.

Nu wil men dat Willem III in een gesprek met den gezant van den Hertog, den president de La Torre of de La Tour, dezen te verstaan zou hebben gegeven hoe moeilijk het vallen zou Frankrijk tot afstand van die vesting te bewegen. De Hertog, daaruit opmakend dat hij de vervulling van zijn wensch niet van de zijde der geallieerden te wachten had, zoude toen besloten hebben zich van den anderen kant te helpen. En zoo had hij zich, door een weinig eervollen stap van Pignerol verzekerd [1]). Groot was de opschudding daardoor in Europa teweeggebracht, en vooral toen daarop vernomen werd dat de Hertog zich verplicht had te bewerken dat het aan Spanje toebehoorend gebied van Milaan onzijdig zou worden verklaard.

In den eersten schrik over den afval van Savoye, liet men zich te Madrid en te Weenen inderdaad daartoe vinden, en het natuurlijk gevolg daarvan was dat Lodewijk XIV, de handen in Italië vrij hebbende, des te krachtiger zou kunnen optreden in Brabant en in de Rijnstreek.

Hoe het Willem III daarbij te moede was, is licht te denken. De gedachte dat de Keizer en de koning van Spanje eerlang het trouwelooze voorbeeld van Savoye volgen zouden, vervulde hem met zorg. De oorlog zoude dan geheel ten laste komen van de reeds uitgeputte Zeemogendheden, tenzij het gelukken mocht tot vrede te geraken. Maar daarop scheen voor 't oogenblik weer niet veel kans te bestaan, want, sedert het gelukt was den hertog van Savoye tot afval te bewegen, ademde alles te Parijs weder de voortzetting van den oorlog.

---

[1]) Mémoires historiques bl. XVII.

Hetgeen inmiddels in Nederland was voorgevallen, zal ongetwijfeld niet gestrekt hebben tot vermindering van 's Konings bezorgdheid. Gelijk gezegd is, had Callières last de eerstkomende gelegenheid waar te nemen om weder een aanknoopingspunt hier te lande te zoeken. Reeds in de eerste maanden van 1696 had hij dan ook al aanleiding gevonden, om, door het kanaal van Mollo, in schriftelijk verkeer te treden met den leider zelven onzer diplomatie, den raadpensionaris Heinsius, met het doel andermaal eene heimelijke samenkomst voortebereiden. Om echter — waarschijnlijk door de ondervinding geleerd — alsdan niet als 't ware in de lucht te schermen, kwam het wenschelijk voor zich vooraf met elkander te verstaan omtrent hetgeen ten opzichte van Luxemburg zou worden bepaald, ten einde een grondslag te hebben om de beraadslagingen op voort te bouwen. Willem III achtte het onnoodig zich van te voren reeds op dat punt te verbinden, maar zag toch geen bezwaar in de voorgestelde samenkomst, hopend dat, daar toen juist de samenzwering tegen zijn persoon mislukt was, de Franschen daardoor „*wat facielder*" zouden wezen. Onder den naam van M. Dupont verscheen Callières in de eerste dagen van Mei te Sas-van-Gent, waarheen Boreel zich met een jacht uit Holland begaf, terwijl Dijkveld zich uit Brussel derwaarts spoedde [1]). Deze trof de beide anderen, reeds sedert twee dagen bijeen, aan boord van het jacht op de Schelde, ter hoogte van het fort Lillo. Blijkbaar waren in dien tijd de betrekkingen, ten vorigen jare

---

1) Waarop de mededeeling berust van Gaedeke „Die Politik Oesterreichs in der Spanischen Erbfolgefrage I, 42, dat Dijkveld en Boreel voorzien waren van valsche paspoorten voor de reis naar Sas-van-Gent. is mij niet bekend.

op Mollo's buitenverblijf aangeknoopt, nog nauwer toegehaald en zelfs tot eene zekere intimiteit geworden, zooals Dijkveld kon opmaken uit de omstandigheid dat, toen hij die twee bij elkander aantrof, de deftige Amsterdamsche patricier — die, het zij tot zijne verontschuldiging gezegd, geene goede gezondheid genoot — in zijn „*naghtrok*" was. En wat verder volgde strekte zeker niet om het vermoeden weg te nemen, als was tusschen den Franschman en Boreel reeds het een of ander in 't geheim beraamd; het eerste toch wat te berde gebracht werd door Callières, — die ditmaal „*drooger, corter en meer decisif als voorhenen*" scheen — was een zet, die rechtstreeks tegen den persoon van Willem III gemunt was. Het gold nl. het uitstellen van diens erkenning — het eenige belang dat Engeland eigenlijk bij den vrede had — tot aan het einde der onderhandeling; verder gaf hij te verstaan gemachtigd te zijn met afgevaardigden van Engeland en de Republiek eene afzonderlijke overeenkomst te sluiten, die men zich dan zou kunnen verplichten. binnen zekeren tijd, door de overige betrokken Mogendheden te doen aannemen, een voorslag waarvan het listige moest worden bewimpeld door de opmerking dat zoo men met alle de verbondenen tegelijkertijd in onderhandeling treden wilde, zulks „*une mer à boire*" geven zou.

Het voorstel is karakteristiek, als bevattende de kiem van de geheele wijze van doen, die van nu af van fransche zijde zoude gevolgd worden: terugkomen op reeds gegeven toezeggingen. verdeeling stichten en achterdocht stoken, terugwijken naarmate de tegenpartij toenaderde, dat waren de weinig eerlijke middelen, waarmede onze onderhandelaars zouden te kampen hebben — en dat alles schemert reeds door in de houding

van Callières, op dien meimorgen aan boord van Boreels jacht.

Boreel schijnt zich daarbij vrij lijdelijk te hebben gedragen. Maar niet Dijkveld. Op het voorstel om de erkenning van Willem III te verdagen, hield hij zich nog in. maar des te driftiger was hij in het afwijzen van elke onderhandeling die tot eene afzonderlijke overeenkomst zou moeten leiden, en beslist weigerde hij eenig „*pampier*" te onderteekenen, daar „*de reputatie van den Coningh van Groot-Brittannie ende van onzen Staat sulcx niet en conde lijden.*" Verder kwam men niet — blijkbaar ontevreden nam Dijkveld zijn afscheid; maar toch werd eene tweede bijeenkomst in uitzicht gesteld, en in afwachting dat Boreel en Dijkveld van nadere instructien zouden zijn voorzien, werd aan Callières vergund in Holland te vertoeven. Met het jacht van Boreel werd hij medegenomen tot in de nabijheid van Dordrecht en van toen af hield hij zich in de provincie op, tot nadat de vrede gesloten was. In strikt incognito onthield hij zich eerst te Haarlem, vanwaar hij gemakkelijk in voeling met Amsterdam blijven kon. maar daarna waagde hij zich hoe lang zoo dichter bij den zetel van 's Lands Regeering, nu eens te Bennebroek opdagend, dan te Oegstgeest, eindelijk zelfs te Delft en in de onmiddelijke nabijheid van den Haag, te Voorburg en te Wassenaar [1]). Maar,

[1]) Huygens teekende den 11n July 1696 in zijn Journaal aan. dat hem een paspoort gebracht was om te contrasigneeren voor „eenen Abbé de Bouclier, om met 3 a 4 vrinden te mogen gaen jagen sur les terres des Alliés, en oock om in steden van geallieerden te mogen komen. Eñ dit geleeck wel nae eenighe handeling, was voor 2 maenden." Uit hetgeen verder door hem den 20n July d. a. v. werd aangeteekend, blijkt dat „den Abbé Bouclier en eenen du Cailles (Callières) over den vrede te Wassenaer waeren. Dat Dijckveldt selff niet en ontkende dat daerin geemployeert wierd." De naam van dien Abbé is mij overigens niet voorgekomen.

hoe Callières zich ook schuil hield, zijn verblijf kon toch bezwaarlijk geheel onbekend blijven [1]). en dientengevolge liepen gedurende den geheelen voorzomer van dat jaar 1696 geruchten van vrede van de zijde van Holland [2]; in Amsterdam werd er openlijk van gesproken, en verklaarde men dat alleen ter wille van den Keizer de oorlog niet behoefde te worden voortgezet [3]). In dien stand van zaken kwam het bericht van den afval van Savoye en de onzijdig verklaring van het Milaneesche. Wij vernamen reeds hoe overweldigend de daardoor teweeggebrachte indruk was. Met bekommering vroeg Willem III zich af wat de uitwerking daarvan op de houding van Amsterdam zijn zou. Nog kort te voren hadden de burgemeesters dier stad in een uitvoerig schrijven aan Heinsius de noodzakelijkheid betoogd zoo spoedig doenlijk vrede te sluiten. Alles drong daartoe, volgens hen, de schaarschte aan geld, het verval van den koophandel, de druk der belastingen — en nu, daar te verwachten was dat, na het voordeel door Frankrijk in Italië behaald, door Callières een hooger toon zou worden aangeslagen, moest het wel twijfelachtig voorkomen of de Amsterdamsche Heeren tegenover hem de gewenschte „*cordaetheyt*" zouden toonen. Daarbij voegde zich de vrees dat het voorbeeld van Savoye ook op andere der bondgenooten aanstekelijk zou kunnen werken; men

[1]) Mémoires historiques bl. XVI. Ces menées ne purent pas se faire si en cachette que les Ministres qui étoient à la Haye n'en eussent quelque soupçon . . . . . . Monsieur de Quiros alla exprès à Bruxelles pour découvir le fonds de cette intrigue. il trouva le Passeport regitré et le jour de son arrivée à Gand (Sas-van-Gent).

[2]) Mémoires du Marquis de Sourches D. V bl. 146. 5 Juin 1696 „il couroit alors de grands bruits de paix du côté de la Hollande" enz. Journaal van Huygens D. II aant. op 22 Juny 1696.

[3]) Klopp „Der Fall des Hauses Stuart." D. VII bl. 211.

had lucht van heimelijke aanknoopingen tusschen de hoven van Versailles en van Weenen, over het herstel van Lotharingen, en men was onderricht van de zending van een voornaam personnage van het keizerlijk hof naar Turijn, waar de maarschalk Catinat zich reeds bevond; met het hof van Madrid was men op vrij slechten voet, tengevolge van de behandeling aldaar aan den vertegenwoordiger der Staten-Generaal aangedaan — zoodat er reden in overvloed was om zich af te vragen of de krachtsinspanning van zoovele jaren niet ten slotte te loor zoude gaan door een opgedrongen, weinig eervollen en onvoordeeligen vrede. Reeds vroegtijdig keerde de Koning uit het leger naar het Loo, om vandaar te beter de verschillende onderhandelingen te kunnen leiden, en nog vóór dien tijd was Dijkveld naar Amsterdam gezonden om overleg te plegen met de regeering dier stad. Niet onwaarschijnlijk is men het toen eens geworden over hetgeen in het algemeen belang verder zoude te doen staan. Althans nog geen drie weken later vroeg Callières een heimelijk onderhoud aan Heinsius te Oegstgeest, en verklaarde hem daar dat zijn Koning toestemde in de teruggave van Straatsburg aan het Rijk, wel is waar onder eenige bezwarende voorwaarden, maar van deze werd ook al spoedig afgezien.

Die mededeeling nu werd aangegrepen als een geschikt middel om te *„connen treden in eene negotiatie over een generale vrede.*" Zonder verder verwijl werd dan ook daarvan kennis gegeven aan de hoven van Weenen en van Stockholm, en deed Heinsius daarvan opening aan de gezanten des Keizers en van Spanje in den Haag. Dezen toonden zich wel vrij ontstemd, maar met hunne verzuchtingen waren zij toch niet bij machte den loop van zaken

tegen te houden. Daags daaraanvolgende werd reeds door Dijkveld verslag van het verhandelde gedaan aan de Gedeputeerden van H. H. M. voor de Buitenlandsche Zaken, en werd daarop de goedkeuring der Staten-Generaal verkregen.

Men was nu in zoo verre een stap voorwaarts gekomen, dat een openlijke onderhandeling over den vrede tusschen alle belanghebbenden in uitzicht was gesteld. De aanbieding van Zweden om daarbij als bemiddelaar op te treden, werd nu ook officieel aanvaard. Of echter de in uitzicht gestelde vredesonderhandeling werkelijk zoo spoedig geopend zou worden, was nog verre van zeker. De „*coeligheyt*" van Callières was opvallend en voorspelde weinig goeds. Maar de grootste hinderpaal was wel het lijdelijk verzet van het keizerlijk hof. Van dien kant werd niets dan besluiteloosheid en gebrek aan medewerking ondervonden. Blijkbaar werd te Weenen evenmin vertrouwen in Willem III gesteld, als hier de bedoeling des Keizers vertrouwd werd [1]). En in het koor der keizerlijken, zong de spaansche gezant in den Haag getrouw mede.

Het eerste punt waaromtrent men het eens diende te worden, was de keuze van de plaats waar de onderhandelaars zich vereenigen zouden. Willem III en Heinsius waren er eigenlijk weinig op gesteld dat 's Gravenhage daarvoor in aanmerking zoude komen [2])

---

1) Het is intusschen niet meer dan billijk niet voorbij te zien dat, terwijl de Keizer alle zijne krachten tegen de Turken inspande, hij daarbij gansch geen steun ondervond van de zijde van Engeland en de Republiek, die, ter wille van hunne handelsbelangen in de Levant, den Sultan bepaald ontzagen.

2) Willem III aan Heinsius, 4 Maart 1695. Archief III bl. 137. vg. Klopp l.l. bl. 365.

en de Keizer wilde volstrekt niet dat de onderhandeling op het gebied der Republiek zou worden gevoerd,

Hij vreesde daardoor den schijn op zich te zullen laden den Hollanders te zeer ter wille te zijn, en deed daarom voor en na verschillende duitsche steden voorslaan. Maar Lodewijk XIV van zijn kant wilde niet hooren van eenige plaats buiten de Republiek, tenzij dan dat men ergens in Frankrijk wilde bijeenkomen, waarin natuurlijk geen enkele der bondgenooten wilde toestemmen. Toen werden Nijmegen, Arnhem, Utrecht, Breda, Maastricht genoemd. De Keizer verklaarde zich evenwel niet, weshalve Callières er op aandrong, buiten hem om, eene plaats voor de conferentien te bepalen, dan zouden, meende hij, de koeriers uit Weenen, die als schildpadden kropen, wel plotseling vleugels bekomen.

Intusschen, terwijl men daarover in 't onzekere bleef, werden de besprekingen met Callières voortgezet. in de hoop dat het gelukken zou „*de Keizerschen insensibelijk daerin te engageeren.*" Maar dezen hielden zich ver en middelerwijl kwam men met den Franschman ook niet veel vooruit. [1]) Op de vraag omtrent de teruggave van Straatsburg was hij, gelijk gezegd, wel ingegaan, maar nu maakte hij moeilijkheid Luxemburg, waarvan de teruggave vroeger ook al was toegezegd, af te staan anders dan na slechting der vestingwerken. een voorbehoud waaruit, naar Willem III oordeelde, genoegzaam blijken kon dat het Frankrijk met de geheele zaak niet recht ernst was, daar geen

[1]) Mémoires de Sourches V. 195 (September 1696). il couroit des bruits directement opposés au sujet de la paix — les uns assuroient que le prince d'Orange avoit tout rompu — d'autres qu'on devoit s'assembler à Breda.

verstandig man er ooit aan denken zou eene grensvesting te ontmantelen. Men vermoedde daarom dat het Lodewijk XIV blootelijk te doen was ons optehouden tot tegen het voorjaar, als wanneer de oorlog krachtiger dan te voren hervat zou worden, met behulp van de uit Italië overgebrachte troepen. Merkwaardig zijn dan ook de woorden door Willem III, na zijn terugkeer te Londen, bij de opening van het Parlement, gesproken, dat met Frankrijk niet anders kon worden onderhandeld, dan met den degen in de vuist. [1]) Met onverholen wrevel volgde de Koning den loop der onderhandeling met Callières, [2]) wiens „*chicanes en veranderlijkheid*" hem „*onverdragelijk*" voorkwamen. En daar hij zeer goed inzag dat „*wegens de plaats van het congres de Francen schijnen te reculeren als de Keyserschen nader comen*," is het geen wonder zoo hij ongeduldig verklaarde zich „*in de grootste Labirinth der wereld*" geplaatst te vinden.

De onderhandeling scheen geheel stil te staan. Mag men geloof slaan aan den auteur der „Mémoires historiques," die als inleiding dienen tot de „Actes et Mémoires des Négociations de la Paix de Ryswick," [3]) dan zoude Lodewijk XIV, bij het zien der plattegronden van zoovele door hem genomen steden en sterkten, welker teruggave van hem geeischt werd, niet van zich hebben kunnen verkrijgen dat alles weder

---

[1]) Mémoires Historiques bl. XXIII, Europische Mercurius. 1696 bl. 304. Volgens Klopp l.l. blz. 292, waren de troonreden van Willem III steeds door hem persoonlijk opgesteld.

[2]) De mededeeling in de „Mémoires Historiques" dat Willem III voor zijn vertrek Callières in particuliere audientie ontvangen zoude hebben, kan niet juist zijn.

[3]) Mémoires Historiques bl. XXXII en XXXIII.

aftestaan. Maar zijn Raad wist middel daarop. Den Koning werd te verstaan gegeven, dat hij in zijne hooge waardigheid ver verheven was boven de verplichting zijn woord gestand te doen, hij kon toch immers als Souverein nooit gebonden zijn, ook niet aan zijne eigene beloften, en alzoo kon er voor hem geen bezwaar tegen bestaan den bondgenooten alles toetezeggen wat zij maar begeerden, terwijl dan later wel middel gevonden zou worden om zich aan de uitvoering te onttrekken — eene fraaie redeneering, waarvan de Koning weinig moeite gehad had de juistheid intezien.... Waarschijnlijk is het geheele verhaal niet anders te beschouwen dan als een satyre op de fransche politiek, maar als zoodanig is het kenschetsend van den indruk, teweeggebracht door de onbeschaamheid waarmede de Franschen te werk gingen.

Met Callières kwam het alsnu tot eene crisis. Niet alleen wilde deze niet toegeven ten aanzien van Luxemburg, maar hij begon ook weder terug te krabbelen op het punt der erkenning van Willem III door Lodewijk XIV. Bepaald weigerde hij dienaangaande eene schriftelijke verbintenis aantegaan. Hij hoopte daarbij op den steun van Boreel en de Amsterdammers tegen den Stadhouder en zijn vertrouweling Dijkveld. Maar de toeleg mislukte. Boreel sprak „*resolute tael*" en liet zich niet door den Franschman overhalen. Amsterdam verklaarde niet te kunnen buiten de schriftelijke toezegging der erkenning van Willem III. Eene comedie te Versailles gespeeld, te weten een bezoek der gemalin van Jacob II aan mevrouw de Maintenon, om deze de hoop uittedrukken dat alleen ter wille van haar echtgenoot de oorlog niet zou worden voortgezet, was het middel dat Lodewijk XIV

te baat nam om Callières te machtigen het verlangde schriftstuk te beloven, doch voor de afgifte daarvan zou een „*expedient*" moeten worden gevonden.

Om intusschen den ongunstigen indruk weg te nemen, dien de achterwaartsche beweging van Callières had teweeggebracht, moest zijn goede vriend Mollo trachten te Amsterdam te doen begrijpen dat Lodewijk XIV rekening diende te houden met de gevoelens der Jacobieten. Evenwel werd na dien tijd geene poging meer beproefd om door middel van Amsterdam de belangen van den Staat aftetrekken van die van Willem III.

De geringe moeite, die het gekost had Callières tot toegeven te bewegen, kwam echter ook niet onverdacht voor. Geen oogenblik vergat Willem III dat hij stond tegenover een vijand, die geen list of veinzerij beneden zich achtte om tot het doel te geraken, en daarom vreesde hij dat het toegeven van Frankrijk slechts strekken moest om hem zand in de oogen te strooien. Doch de waarheid is, zooals al spoedig zou worden begrepen, dat de spil waaromheen men — zij het dan ook in tegenovergestelde richting — zoowel te Versailles als te Weenen draaide, het uitzicht was op de spaansche erfopvolging. Koning Karel II van Spanje was afgeleefd en kinderloos, en zoowel Lodewijk XIV als keizer Leopold was er op bedacht, wanneer de rijke erfenis eerlang zou komen open te vallen, die in haar geheel tot zich te trekken. Maar daarom verlangde Lodewijk XIV vóór dien tijd den vrede te verkrijgen, waardoor de Groote Alliantie ontbonden zou worden, en hij zelf de handen vrij zou hebben, terwijl het in het belang des Keizers was juist dan van den steun der bondgenooten tegen Frankrijk verzekerd te zijn, hetgeen alleen geschieden kon zoo de vrede inmiddels niet gesloten werd.

Zoo was de stand van zaken bij den aanvang des jaars 1697. Algemeen was de drang naar vrede, ook in Engeland waar men in den laatsten tijd een geldcrisis had doorgeworsteld, welker gevolgen zich nog deden gevoelen, en die zoo ernstig was dat de Koning zich nog in verlegenheid bevond, hoe de verschuldigde subsidiën te voldoen; insgelijks in Spanje, waar men zich zoo beducht begon te maken voor een krachtigen inval der Franschen in Catalonië, dat de spaansche diplomaten, die tot dusverre gelijken tred met de Keizerlijken hadden gehouden, plotseling front maakten naar de zijde der Zeemogendheden; dat in de Republiek sterk naar het einde van den oorlog verlangd werd, is reeds gebleken en Frankrijk verkeerde in een staat van schier geheele uitputting.

Alles scheen dus een spoedig tot stand komen van den vrede te voorspellen – en toch was dat in werklijkheid niet het geval. Met diepe bezorgdheid vervulde het Willem III dat Callières niet hooren wilde van het voorbereiden van een algemeen plan van den vrede en dat er evenmin kans was vóór het openen van de vredesonderhandeling tot een wapenstilstand te komen. 's Konings eigen woord werd bevestigd dat onderhandeld moest worden met den degen in de vuist. Uit vrees dat daarin een bewijs van zwakheid gezien zou kunnen worden, werd geschroomd ruiterlijk om eene schorsing der wapenen te vragen, en de tusschenkomst van Mollo, met voorzichtigheid daartoe ingeroepen, bracht niets te weeg. En wat het algemeene plan van den vrede betreft, het uitwerken daarvan was allerminst de zaak der fransche diplomatie, voor wie het veel voordeeliger was overal afzonderlijk te handelen en te knoeien. den eenen bond-

genoot belovend wat het den andere ontzegde.[1]) En wat er ook te Weenen mocht worden aangewend, het Keizerlijk hof bleef steeds dralend en onbeslist. Meer dan eens stond de onderhandeling met Callières dan ook op het punt te worden afgebroken.

Door dezen schijnt destijds voor 't eerst het denkbeeld te berde te zijn gebracht om het Koninklijk slot te Rijswijk tot plaats der vredesonderhandeling te bestemmen. Niet onwaarschijnlijk had hij, bij zijne geheimzinnige omzwervingen door de provincie, opgemerkt dat het zich bij uitstek daartoe leenen zou. Maar de Keizer verkoos niet zich uittelaten. De klip waarop de voortgang der onderhandeling toentertijd dreigde schipbreuk te lijden, was de beslissing omtrent Straatsburg. Van franschen kant was wel de teruggave dier stad toegezegd, maar Callières had al spoedig middel gevonden om daarop terug te komen. Nu werd in de plaats der stad een *equivalent* opgedrongen en het listige daarvan was, dat hetgeen aangeboden werd voor het huis Habsburg een voordeel opleverde, dat de Keizer niet had bij de teruggave van eene vrije Rijksstad aan het Rijk. Het gevolg daarvan was dat het er algemeen voor gehouden werd dat de Keizer eigenlijk niets liever verlangde dan bij slot van rekening gedwongen te worden tot aanneming van het voordeelig *equivalent*, en dat de betuiging dat het belang van het Rijk door hem ver boven zijn eigen voordeel werd gesteld, voor niet anders dan eene schoonschijnende rede werd gehouden. Tot het laatste toe zoude daardoor misverstand worden gebaard.

[1]) Klopp l. l. blz. 350. „Die Politik Ludwigs XIV betrachtete es nicht als ihre Aufgabe, die Wahrheit zu sagen, sondern einem Jeden das was für ihre Zwecke geeignet erschien."

T HUYS TE

RYS
WYCK

Door de andere geallieerden was inmiddels de keuze van Rijswijk aanvaard en zulks te gereeder daar de ligging dier plaats in de onmiddellijke nabijheid van 's Gravenhage een groot gerief aanbood

In den Haag toch werd, sedert het begin van den oorlog, op initiatief van Willem III, geregeld wekelijks eene samenkomst van de diplomatieke vertegenwoordigers der bondgenooten gehouden om alle tusschen hen rijzende moeielijkheden en oorzaken van tweespalt wegtenemen. [1]) en het lag voor de hand, uit de leden van dat „Congres" in de eerste plaats onderhandelaars voor den vrede te kiezen. De gezant van Zweden trad van nu aan op den voorgrond. Deze, de reeds genoemde Baron Lillieroot, verkreeg den rang van Ambassadeur en werd met plechtigheid door de verschillende aanwezige diplomaten in zijne hoedanigheid als *Mediateur* begroet. [2]) Van toen aan was hij het middenpunt der onderhandeling. Gelijk te voorzien was, verlangde hij in de eerste plaats schriftelijke mededeeling van de *preliminairen* waarover men het met Callières was eens geworden, ten einde de grondslag uittemaken van het *protocol der mediatie*. [3]) En toen

---

[1]) Ranke. Englische Geschichte. VI. bl. 211.

[2]) Als eerste ambassadeur voor den vredehandel werd door den koning van Zweden. graaf Carl Bonde benoemd. doch deze verscheen eerst tegen het einde van het Congres. zoodat feitelijk door hem geen invloed op den gang van zaken is uitgeoefend.

[3]) De *preliminairen* hielden in dat de Westfaalsche tractaten en het vredesverdrag van Nijmegen tot grondslag voor de onderhandeling zouden strekken; dat Straatsburg zou worden teruggegeven in den staat. waarin het zich bevond ten tijde dat het door Frankrijk genomen werd. en dat Luxemburg zou worden teruggegeven in zijn toenmaligen staat; eveneens Bergen in Henegouwen en Charleroy; voorts de in Catalonië veroverde steden; dat Dinant zou worden teruggegeven aan den bisschop van Luik; dat alle sedert den vrede van Nijmegen

was het oogenblik daar om over te gaan tot het *expedient,* dat beraamd was ten opzichte van de toezegging dat Willem III zou worden erkend. De wijze waarop daarbij te werk werd gegaan is een staaltje van de omslachtigheid en haarkloverij der diplomatie van dien tijd. Callières, die zich te Delft had gevestigd en reeds niet meer schroomde zich openlijk te vertoonen, had zich ook met den zweedschen bemiddelaar in betrekking gesteld. Met Dijkveld vervoegde hij zich nu bij Lillieroot in diens woning op den Fluweelen Burgwal en dicteerde dezen de verschillende artikelen, waarover men het eens geworden was, doch zonder van de erkenning te gewagen. Vervolgens, en vermits Boreel wegens ongesteldheid het huis houden moest, begaven zij zich bij dezen in het Logement van de Amsterdamsche afgevaardigden ter Staten-Generaal op het Plein, waar Lillieroot onmiddellijk volgde en alwaar toen de hollandsche heeren den mediateur, in tegenwoordigheid van Callières, verklaarden dat de laatste hun had toegezegd dat krachtens het sluiten van den vrede en bij de onderteekening daarvan, de koning van Frankrijk den prins van Oranje als koning van Groot-Brittannië erkennen zou, zonder voorbehoud hoegenaamd.

Die belofte werd mondeling door Callières bevestigd, maar schriftelijk gaf hij ze niet, en vóór het gesprokene op het papier werd gebracht, verliet hij, volgens zijne opdracht, het vertrek. Door zulke armzalige vormelijkheden waande Zijne Allerchristelijkste Majes-

gemaakte *réunies* zouden worden teruggegeven en dat Lotharingen zou worden hersteld op den voet als bij dien vrede bepaald. Voegt men daarbij de toezegging der erkenning van Willem III, dan bleef er inderdaad niets meer te beloven over.

teit zijne waardigheid tegenover den gehaten tegenstander hoog te hebben opgehouden.

Aan Callières alleen werd intusschen de vertegenwoordiging van Frankrijk op het vredescongres niet toevertrouwd. Twee andere gevolmachtigden waren inmiddels nog door Lodewijk XIV benoemd, en nadat Willem III hen van passen naar Delft had doen voorzien, ondernamen zij de reis in het begin van Maart. Een hunner was de heer de Harlay, die reeds in 1694 te Maastricht verschenen was, en de andere diens ambtgenoot in den Raad van State, de heer de Crécy. die zich van zijne gemalin deed vergezellen. De welgedane mevrouw de Harlay was echter niet van de partij [1]). Een glansrijk gevolg van secretarissen en edellieden behoorde verder tot het reisgezelschap, dat te Sas-van-Gent door één jacht van de Admiraliteit der Maze werd opgewacht en overgebracht naar Delfshaven. vanwaar de reis met rijtuig werd voortgezet, eerst naar Rotterdam, waar Callières zich ter verwelkoming bevond, en verder naar Delft. Zoo groot was de toevloed van nieuwsgierigen in dit stedeke, om den intocht der fransche ambassade te aanschouwen, dat de koetsen herhaaldelijk verhinderd werden hun weg te vervolgen. Delft bekwam alzoo het eerst te zien wat weldra in den Haag een bijna dagelijksch

[1]) Echter was. naar St. Simon meldt (D. I bl. 432) Harlay vergezeld van zijn zoon, „qui avoit beaucoup d'esprit et encore plus de débauche et de folie et qui fit là toutes les extravagances les plus outrées et les plus continuelles. . . . . . sans que le père parût y donner la plus légère attention.” De bevestiging van dat bericht uit andere bron is mij niet voorgekomen.

was het oogenblik daar om over te gaan tot [illegible] *expedient*, dat beraamd was ten opzichte van de [illegible] zegging dat Willem III zou worden erkend. De w[illegible] waarop daarbij te werk werd gegaan is een st[illegible] van de omslachtigheid en haarkloverij der diplo[illegible] van dien tijd. Callières, die zich te Delft had g[illegible] tigd en reeds niet meer schroomde zich openlij[illegible] vertoonen, had zich ook met den zweedschen b[illegible] delaar in betrekking gesteld. Met Dijkveld verv[illegible] hij zich nu bij Lillieroot in diens woning op [illegible] Fluweelen Burgwal en dicteerde dezen de verschil[illegible] artikelen, waarover men het eens geworden was, [illegible] zonder van de erkenning te gewagen. Vervolgens, [illegible] vermits Boreel wegens ongesteldheid het huis ho[illegible] moest, begaven zij zich bij dezen in het Loge[illegible] van de Amsterdamsche afgevaardigden ter St[illegible] Generaal op het Plein, waar Lillieroot onmidd[illegible] volgde en alwaar toen de hollandsche heeren [illegible] mediateur. in tegenwoordigheid van Callières, [illegible] klaarden dat de laatste hun had toegezegd dat [illegible] tens het sluiten van den vrede en bij de onderteek[illegible] daarvan, de koning van Frankrijk den prins van O[illegible] als koning van Groot-Brittannië erkennen zou, [illegible] voorbehoud hoegenaamd.

Die belofte werd mondeling door Callières [illegible] maar schriftelijk gaf hij ze niet, en vóór het [illegible] kene op het papier werd gebracht, verliet hij, [illegible] zijne opdracht, het vertrek. Door zulke [illegible] vormelijkheden w[illegible] Zijne Allerchristelijk[illegible]

---

gemaakte [illegible]
zou worden [illegible]
men daarbij [illegible]
er inderdaad [illegible]

d komen van
en dat daartoe
ale reden zich
oop der onder-

rp Rijswijk, aan
's Konings Huis
stslot, door den
Frederik Hendrik
om, na zijn dood,
betrokken. Maar
nooit, en althans
bewoond. Wellicht
verblijf, als een der
gold het uitzicht
toren der Delftsche
en ook haar zelve
r is het intusschen
endrik aan de door
Bosch de voorkeur

Hof, „de Princesse Royale"
het Noordeinde, „de Pauw"
alle die huizen logementen.
n uithangbord of gevelsteen
ede hôtel op de lijst vermeld,

dat het huis Nieuwburg ooit
Willem III, gedagteekend „de
r Mr. Groen van Prinsterer
a Maison d'Orange-Nassau, 2e

schouwspel wezen zou, want van alle oorden begon daarheen een dichte drom van diplomaten te stroomen. Van de zijde der Staten-Generaal waren Boreel en Dijkveld als van zelve aangewezen om als gevolmachtigden optetreden: een derde werd hun toegevoegd in den persoon van Jonkheer Willem van Haren, een der Gedeputeerden van Friesland. De gevolmachtigden van Groot-Brittannie waren ook al aangewezen, te weten Lord Pembroke, Lord Villiers, daarna bekend onder den titel van graaf Jersey, en Sir Joseph Williamson, terwijl aan den spaanschen ambassadeur, don Francisco Bernardo de Quiros, een zuid-nederlandsch edelman, de graaf de Tirimont werd ter zijde gesteld. Voor den Keizer — die intusschen nog tot het uiterste oogenblik toe talmde met zijne toestemming tot de keuze van Rijswijk — traden als vertegenwoordigers op zijne twee ambassadeurs bij het Haagsche Congres, de graven von Kaunitz en Strattmann, terwijl daarna nog een derde plenipotentiaris herwaarts gezonden werd, de vrijheer von Seilern, die zijn intrek nam in „'s Keizers Huis in de Lorrestraat." Voorts waren alle duitsche Vorsten en leden des Rijks, tot zelfs de Vrije Rijkssteden en de Duitsche Orde elk door minstens één gezant vertegenwoordigd [1].

[1] De volledige naamlijst van de tot den vredehandel afgevaardigde ambassadeurs en gezanten, met opgave der secretarissen is afgedrukt in de „Actes et Mémoires" d. III bl. 484 en vgg. alsmede, met aanwijzing van hunne woonplaats en eene beschrijving der — soms zeer bonte — livreien waaraan hunne bedienden herkenbaar waren, in den Europ. Mercurius van 1697 D. II bl. 67 en vgg. en 344 en vgg. De namen van verschillende logementen in den Haag — zoo ik meen van elders niet bekend — kan men uit die lijst vernemen, als „het wapen van Overijssel over den Vijver bij den Doelen," „het groot Keizershof" insgelijks over den Vijver (op den Korten Vijverberg?) „het wapen van Venetië" in de Lange Houtstraat, „de Gouden Pot" op den hoek

Werkelijk, indien het spoedig tot stand komen van den vrede afhing van het aantal personen dat daartoe aan 't werk werd gezet, dan was er alle reden zich met een schitterenden en schielijken afloop der onderhandelingen te vleien.

Een weinig westwaarts van het dorp Rijswijk, aan deze zijde van het Huis te Werve, lag 's Konings Huis Nieuwburg, een recht vorstelijk lustslot, door den beroemden Jacob van Campen voor Frederik Hendrik gebouwd. Deze had het bestemd om, na zijn dood, door Amalia van Solms te worden betrokken. Maar de Prinses schijnt het als Douairière nooit, en althans stellig niet geregeld te hebben bewoond. Wellicht vond zij geen behagen in een verblijf, als een der voornaamste schoonheden waarvan gold het uitzicht over terrassen en tuinen op den toren der Delftsche kerk, waar de Prins was bijgezet en ook haar zelve de laatste rustplaats wachtte. Zeker is het intusschen dat de weduwe van Frederik Hendrik aan de door haar gestichte Oranjezaal in het Bosch de voorkeur gaf boven het huis Nieuwburg [1]).

van de Plaats, „de Roode Leeuw" bij het Hof, „de Princesse Royale" (niet nader aangeduid) „de Wildeman" in het Noordeinde, „de Pauw" op het Plein. Misschien waren echter niet alle die huizen logementen, maar ook woningen, die hun naam aan een uithangbord of gevelsteen ontleenden. Het eenige, thans nog bestaande hôtel op de lijst vermeld, is „de gouden Leeuw" in de Hofstraat.

1) Het eenige, mij voorgekomen spoor dat het huis Nieuwburg ooit bewoond is geworden, is de brief van Willem III, gedagteekend „de Rijswijck le 30 Septembre 1665", die door Mr. Groen van Prinsterer is medegedeeld in de „Archives de la Maison d'Orange-Nassau, 2e série, d. V. p. XXXVII.

Dezen naam droeg het slot te Rijswijk ter herinnering aan den hertog van Palts-Neuburg, die in 1634, bij gelegenheid van een bezoek aan het stadhouderlijk hof, den eersten steen daarvan had gelegd en de benaming schijnt den oorspronkelijken naam van „Belvedere" geheel te hebben verdrongen.

Het gebouw bestond uit drie paviljoenen, door galerijen aaneen verbonden en was, zoowel wat ruimte als wat inrichting betrof, uitnemend geschikt voor de bijeenkomst eener talrijke conferentie, waarvan verschillende leden niet met elkander in persoonlijke aanraking begeerden te komen.

Inwendig was het kwistig versierd met schilderwerken van Honthorst; de meubileering schijnt evenwel uit niet meer dan het strikt noodige te hebben bestaan, doch men moet niet vergeten dat in de paleizen der 17de eeuw de vertrekken niet zoo vol gepropt waren, als het geval is met onze hedendaagsche *salons*. Naar dat slot begaven zich in den namiddag van den 2den April 1697 de heeren Lillieroot en van Dijkveld om de gelegenheid nauwkeurig op te nemen, die uitnemend voor het doel geschikt bleek. Het middelste gedeelte toch was als van zelve aangewezen voor den *mediateur*, de ter rechter zijde gelegen vertrekken, naar den kant van den Haag, voor de gevolmachtigden der geallieerden, en die aan den linker kant, naar de zijde van Delft, voor de Franschen. Om verder alle strijdigheden over den voorrang bij het oprijden te voorkomen, werd besloten tegenover het portaal der beide uiterste paviljoenen een doorgang te doen aanbrengen, zoowel in den muur die den voorhof omgaf, als in den buitenmuur, die het goed aan de zijde van den publieken weg afsloot, zoodat ieder der onderhandelaars zich

rechtstreeks naar het voor hem bestemde gedeelte zou kunnen begeven. De hoofdingang en de daarheen voerende middenlaan bleven uitsluitend bestemd voor het gebruik van den *mediateur*. Veel onaangenaams was daarmede voorkomen, doch niet alles. Want, zoo nu ten minste geene botsing met de Franschen te verwachten was, bleven er toch nog altijd genoeg questiën van étiquette over tusschen de vertegenwoordigers der bondgenooten onderling, inzonderheid tusschen de keizerlijken en de spaanschen, de eenen niet minder dan de anderen naijverig op hetgeen zij als de eer van hun Souverein beschouwden. Om daaraan tegemoet te komen werd een middel verzonnen, eenvoudig genoeg in de uitvoering, maar dat in de praktijk al zeer ongemakkelijk moet zijn geweest. Uit de zaal, waar de vertegenwoordigers der geallieerden vergaderen zouden, werd de tafel verwijderd en het noodige aantal stoelen in een kring geschaard, zoodat niemand zich er op zou kunnen beroemen de eerste plaats in te nemen [1]. Wilde dan een der heeren iets op schrift stellen of eene aanteekening maken, zoo was daartoe gelegenheid in een nevenvertrek, maar het was wel te verstaan, dat, indien men zich daar tot schrijven nederzette, zulks zonder aanzien van rang gebeuren zou.

Ook het rijden naar Rijswijk kwam ter sprake, daar het verstandig scheen den stoet waarmede elk der ambassadeurs verschijnen zou, zoo veel mogelijk te beperken. Maar hierover werd men het niet eens.

[1] Desniettemin werd toch den eersten Ambassadeur van den Keizer zekere voorrang toegekend. „Count Caunitz — by the by is observed on all such occasions to be the head of the assembly, and as such, even to put himself forward and to speak and be spoken to.” Grimblot. Letters of William III and Louis XIV etc. I, bl. 52.

Waarschijnlijk vreesden de heeren afbreuk te doen aan de waardigheid van hun optreden, zoo zij niet, telkens wanneer zij zich in het openbaar vertoonden, vergezeld werden niet alleen van koetsen vol secretarissen en attachés, maar ook omstuwd van een wezenlijken zwerm van bedienden, pages, palfreniers, heidukken, hardloopers en wat dies meer zij. Het eenige wat bepaald werd, was dat alleen de karossen waarin de ambassadeurs zelve gezeten waren, op het voorplein van het huis Nieuwburg zouden oprijden, terwijl de overige zouden blijven wachten in de daarheen voerende lanen, en voorts dat aan al dat dienstpersoneel het dragen van wapenen streng zou worden verboden, terwijl diegenen dier bedienden, die zich aan eenige overtreding der openbare rust mochten schuldig maken, aan de rechtspleging van den Schout zouden worden overgegeven, zonder dat ten hunnen behoeve het voorrecht der *exterritorialiteit* hunner meesters zou worden ingeroepen.

Zoo was alles voor de aanstaande vredesonderhandeling in gereedheid gebracht, toen eindelijk, toegevend aan den algemeenen aandrang, de keizerlijke gezanten, den 5den Mei verklaarden bereid te zijn daaraan deel te nemen. Nu stond niets meer aan de opening der conferentiën in den weg, die op Donderdag den 9den Mei werd bepaald.

Men kan zich voorstellen welk eene drukte op den namiddag van dien dag langs den Rijswijkschen weg moet hebben geheerscht en misschien zal meer dan een de verheven standplaats hebben benijd van den ooievaar,

die op een der schoorsteenen van het koninklijk huis nestelde en van daar ruime gelegenheid had het geheel te overzien. Reeds vroegtijdig was de toegang naar het slot door soldaten der zwitsersche garde afgezet en bevonden zich daar de *Introducteur des ambassadeurs* of *Agent* der Staten-Generaal, Rosenboom en de kapitein Hesselt van Dinter, hofmeester van H. H. M., belast, de eerste met de ontvangst van den *mediateur* en van de fransche ambassadeurs, de andere met die van de vertegenwoordigers der Geallieerden. Daarop zag men tegen half vier uren het eerst Baron Lillieroot verschijnen in zijne, met zes paarden bespannen koets, welhaast in dichte menigte gevolgd door de koetsen der verschillende geallieerde ministers, de meeste omgeven van een schitterenden stoet. De Franschen deden zich wachten; het liep tegen vijf uren eer zij van de tegenovergestelde zijde als de overigen kwamen opdagen. Het schouwspel was zeker verblindend, maar toch werd kritiek uitgeoefend: het trok de aandacht dat de fransche gevolmachtigden en hun gevolg in zwaren rouw waren gestoken, ofschoon de hofrouw over de koninginmoeder van Spanje reeds afgeloopen was, en dat daarentegen de bedienden van Lillieroot in 't scharlaken gedost waren, niettegenstaande de koning van Zweden eerst kort te voren was overleden; en de livreien van grasgroen fluweel, waarin het gevolg van den tweeden ambassadeur van Spanje, graaf de Tirimont, zich vertoonde [1], wekten bepaald den spotlust der Hagenaars.

Wie intusschen op dien namiddag verhinderd mocht zijn geweest zich naar den Rijswijkschen weg te begeven, zou nog ruimschoots gelegenheid hebben de schade

[1]) Eigenlijk kreeg men die livreien eerst later te zien.

6

in te halen, want van nu aan tot in het late najaar heerschte eene ongekende bedrijvigheid in de Residentie. Zonder ophouden wisselden de plenipotentiarissen over en weder ceremonieele bezoeken, of verschenen nieuwe gevolmachtigden ter Conferentie, die op plechtige wijze werden ingehaald. Eene niet alledaagsche vertooning was het ook, toen Lillieroot in de vergadering der Staten-Generaal verscheen, om kennis te geven van den dood zijns Konings. Om alle geschillen nopens hun rang te vermijden, onthielden bij die gelegenheid zich de overige diplomaten, maar de „karosse van Staet", waarin de zweedsche ambassadeur naar het Binnenhof werd geleid, was desniettemin vergezeld van een trein van bijna vijftig koetsen, behoorende aan den adel en de aristocratie des lands, waarvan niet minder dan achttien met zes, en twintig met vier paarden waren bespannen [1]).

Op de kennisgeving van den dood des konings van Zweden werd een officieele rouw uitgeschreven, maar daardoor schijnt toch weinig stoornis te zijn aangebracht in den gang der feestelijkheden, waarvan het Congres vergezeld ging. Niet weinige der gevolmachtigden hadden hunne vrouwen bij zich en hielden open huis, waar steeds talrijk gezelschap te vinden was.

Nog jaren daarna zoude in den Haag de herinnering levendig zijn aan de destijds gegeven festijnen. Een quasi-dichter uit dien tijd, die veel in de groote wereld verkeerde, Coenraet Droste, rijmelt er van:

---

1) „Kom daar nú reis om!" zoude men met den heer Dorbeen kunnen zeggen.

„En onderwyl de peys tot Ryswyk wiert gemaekt,
„Is men hier in den Haeg vaek aen den dans geraekt" [1]).

Helaas! even als de prins de Ligne in 1815 te Weenen, had hij ook kunnen zeggen: *„le congrès danse mais ne marche pas."*

Twee dagen voor de opening der conferentiën te Rijswijk was Willem III uit Engeland overgekomen. De Koning had zich gevleid door zijne persoonlijke aanwezigheid invloed te zullen uitoefenen op den gang der zaken en in de eerste plaats, indien slechts eenigszins mogelijk, den gewenschten wapenstilstand te verkrijgen. Maar ongelukkig werd hij, binnen weinige dagen na zijne aankomst, zoo hevig ziek, dat hij zich naar het jachtslot Zuylenstein moest laten overbrengen, om zijn toestand verborgen te houden voor de blikken der in den Haag verzamelde diplomaten. Tegen het einde der maand Mei was hij genoegzaam hersteld om zich naar Breda, en verder naar het leger te begeven.

Alle uitzicht op eene schorsing der wapenen was intusschen verdwenen, want de Geallieerden wilden niet daarvan hooren, en middelerwijl hadden de Franschen met groote overmacht het beleg om Ath geslagen. Aldra bleek het niet mogelijk de plaats te redden. Den 5den Juni capituleerde de vesting. Natuurlijk werden daarop de fransche gevolmachtigden te Rijswijk weder meer dan te voren onhandelbaar en weerbarstig.

---

[1]) Overblijfsels van Geheugchenis. Vers 6948 en '49. Uit hetgeen Droste mededeelt in vs. 5396—5402 blijkt, dat de gelegenheid om een kijkje te nemen van de zittingen der Conferentie aan belangstellenden niet werd onthouden.

Dat het hun, niettegenstaande alle betuigingen van vredelievendheid, alleen te doen was om tijd te winnen, bleek duidelijk genoeg. Maar ook bij anderen scheen geen rechte lust te bestaan om tot afdoening te geraken. „*Het komt mij onbegrijpelijk voor*" schreef Willem III aan Heinsius, „*dat wij op alle d'essentiele pointen met de Fransen eens zijn ende dat wij tot geen vreede en kunnen geraecken, alleen uyt suspitie dat het ons van beide seyde niet ernst is.*" [1])

De Koning verloor het geduld bij wat hij uit Rijswijk vernam. Aldaar werd een kostbare tijd verbeuzeld met allerlei gekijf, waarbij het niet aan schampere woorden ontbrak, [2]) en met kibbelarijen over vragen van étiquette, waarin niemand het minste wilde toegeven, al werd somtijds met een wijs woord aan den ernst der omstandigheden herinnerd. [3]) Algemeen bekend en stellig niet overdreven is de beschrijving. die door Macaulay gegeven wordt van het belachelijk gewicht, dat door de te Rijswijk verzamelde diplomaten aan allerhande nietigheden werd gehecht. Maar iets van belang scheen door hen niet te kunnen worden ondernomen. Twee malen [4]) 's weeks, des Woendags voormiddags en des Zaterdags tegen den avond, kwam men geregeld bijeen [5])

---

[1]) 4 Juli 1697. Archief III bl. 243.

[2]) Suite des Mémoires historiques LII „Monsieur Bosen parla fort hautement.... il échappa aussi quelques paroles un peu brusques à Monsieur de Schmettau dont les Impériaux ne furent pas trop édifiez."

[3]) Suite des Mémoires Historiques XXVII. Monsieur Canon. Plénipotentiaire de Lorraine, se croyant assez fort pour calmer ces différens qui étoient autant d'obstacles à la prompte conclusion de la Négociation fit en présence de tous les ministres un discours (qui) ne fut pas généralement approuvé."

[4]) History of England. D. IV. ch. XXII.

[5]) Des Maandags en des Donderdags vergaderde het Haagsche Congres des Dinsdags en des Vrijdags was het postdag.

en dan draafde de *mediateur* van de eene zijde naar de andere, doch zonder iets te kunnen uitrichten. Te vergeefs had hij beproefd, terstond na de opening van het Congres, toenadering te brengen tusschen de vertegenwoordigers der bondgenooten en die van Frankrijk. Uit vrees dat de eerste stap als een bewijs van zwakheid zoude kunnen worden aangemerkt, ontbield ieder zich zorgvuldig van alle aanraking met de tegenpartij. Alleen niet de afgevaardigden der Republiek, die zich immers reeds zoo lang in betrekking bevonden met Callières. Voortdurend kon men zien hoe hun karossen den weg naar Delft insloegen, of de Franschen met hen kwamen beraadslagen, 't zij op het Mauritshuis, waar Dijkveld en van Haren als Vertegenwoordigers van den Staat gehuisvest waren, of aan de andere zijde van het Plein, in het logement van Amsterdam. waar Boreel meestentijds aan het ziekbed gekluisterd lag. Die afzonderlijke conferentien konden niet anders dan den argwaan der anderen wekken, inzonderheid der Keizerlijken en der Spanjaarden. Wel werd dezen te verstaan gegeven dat aldaar uitsluitend gehandeld werd over het aanstaande handelstractaat, als ook over hetgeen ten aanzien van het huis Stuart zou worden bepaald, maar de vrees dat de Republiek, buiten de Geallieerden om, een vredesverdrag met Frankrijk voorbereidde, was te sterk dan dat men zich zoo lichtelijk zou hebben laten geruststellen. En toch was voor die vrees toen geen grond, want juist van den kant van Boreel, die als burgemeester van Amsterdam op dat punt het gemakkelijkst over te halen scheen, was het eerste aanzoek daartoe van Harlay onvoorwaardelijk van de hand gewezen. [1]) De betuigingen

---

1) Mémoires historiques LXVIII — LXX.

der onzen werden echter niet aangenomen, en toen dreef de jaloezie de Spanjaarden tot het voorstel, dat men zich insgelijks in rechtstreeksche verbinding tot de Franschen stellen zou. Het raadzame daarvan behoefde geen betoog en weldra kon men dan ook de gevolmachtigden der bondgenooten — met uitzondering van de Engelschen — naar Delft zien trekken om de ambassadeurs van Lodewijk XIV te begroeten, want, naar overeengekomen was, brachten de laatst aangekomenen het eerste bezoek. Een wezenlijke oorzaak van oponthoud in de werkzaamheden was alzoo uit den weg geruimd, en men mocht de hoop voeden, dat zulks aan den spoedigen voortgang van zaken zoude ten goede komen – maar intusschen was de Conferentie reeds zestien malen vergaderd geweest....!

De wijze van onderhandelen, die sedert het begin der Conferentie gevolgd werd, was overigens ook niet van dien aard, dat schielijke vorderingen konden worden verwacht. Lillieroot had namelijk in zijne hoedanigheid van *mediateur* de verschillende partijen uitgenoodigd hem schriftelijk opgave te doen van hunne *postulata*. Niet zonder fierheid was door de Franschen daarop geantwoord dat, vermits op hunnen Koning geene veroveringen waren gemaakt, zij niets te eischen hadden. Maar van den kant der bondgenooten had ieder zijne vorderingen ingeleverd, en daarover was — altijd door bemiddeling van Lillieroot, — over en weder beraadslaagd en getwist, met dien uitslag, dat men het na twee maanden nog niet eens was over hetgeen de beide eerste artikelen van het tractaat behelzen zouden. Zoo voortgaande zoude de Conferentie jaren lang kunnen worden gerekt, een vooruitzicht waarvoor zelfs de langdradigste der toenmalige diplomaten moet zijn

teruggeschrikt. Besloten werd daarom de fransche gevolmachtigden uit te noodigen een volledig ontwerp van tractaat in te dienen, 't welk dan in zijn geheel zou kunnen worden behandeld. Na eenig dralen werd aan dat verzoek gevolg gegeven, maar, wat wel niet te verwonderen was, het ontwerp voldeed niet. Reeds eerder hadden de Keizerlijken zich beklaagd, dat de vóór de Conferentie vastgestelde *preliminairen* niet in overeenstemming waren met hetgeen vroeger met d'Avaux te Stockholm was overgekomen, en nu week het door de Franschen ingediend ontwerp nog verder af van hetgeen reeds als vaststaande mocht worden aangemerkt. De bewoordingen toch waarin de *preliminairen* gesteld waren, lieten ruimte voor verschillende uitlegging, in de eerste plaats ten opzichte van hetgeen als grondslag voor den te sluiten vrede gelden zou. De westfaalsche tractaten van 1648 en het vredesverdrag van Nijmegen van 1678 waren als zoodanig aangenomen — maar nu rees de vraag aan welke der van elkander afwijkende bepalingen van die verschillende tractaten moest worden vastgehouden, eene vraag die ieder natuurlijk met het oog op eigen voordeel zocht te beantwoorden.

Dat bij die wijze van onderhandelen de loop der gebeurtenissen buiten 's lands van grooten invloed zijn moest op den gang van zaken, ligt voor de hand. Reeds zagen wij welke uitwerking de capitulatie van Ath gehad had. Daarop kwam het bericht, dat, tot schrik van het hof te Madrid, Barcelona door eene fransche legermacht werd bedreigd. Werd die stad veroverd, dan was het te voorzien dat door de fransche gevolmachtigden te Rijswijk alweder hooger toon zou worden aangeslagen, en het was niet het minst de vrees daarvoor die geleid had tot het verzoek aan de Franschen

om een volledig ontwerp van tractaat over te leggen.

Eene andere gebeurtenis van aanbelang was, eenigen tijd later, de zegepralende tocht van een fransch eskader naar de Spaansche West-Indiën, waar rijke buit behaald werd, die veilig te Brest werd binnengebracht, niettegenstaande het kruisen der engelsche vloot in het Kanaal.

Maar niet overal liep het den Franschen mede. Een bepaalde nederlaag voor hen was de koningskeuze in Polen. Koning Johan Sobieski was in den zomer van 1696 overleden en onmiddellijk hadden zich verscheidene candidaten tot den troon opgedaan. Vooraan stond onder dezen een der prinsen van het fransche koningshuis, de prins de Conti, wiens verkiezing te Versailles werd aangekondigd en die zich daarop onverwijld naar Danzig spoedde. Maar ongelukkig voor hem, bleek bij zijne aankomst het bericht zijner keuze voorbarig te zijn geweest — de meerderheid der poolsche edelen had zich verklaard voor den candidaat des Keizers, den keurvorst van Saksen, die niet draalde den Roomsch-Katholieken godsdienst aan te nemen, om de koningskroon te kunnen aanvaarden. Conti koos de partij stil naar Frankrijk terug te keeren. Geheel onverwacht kwam de tijding van het gebeurde. De fransche gevolmachtigden bevonden zich juist met de hollandsche bij Boreel, toen de saksische gezant daar de verheffing van den Keurvorst liet weten. De spijt der Franschen was niet te verhelen. „*En toch*", zeide glimlachend van Haren, op den overgang van den Keurvorst tot de Roomsche kerk zinspelend „*hebt gij eene ziel gewonnen*". „*Maar een koninkrijk verloren*", meesmuilde een der Franschen.[1])

---

[1]) Klopp l.l. bl. 398. Volgens een bericht van den secretaris der nederlandsche gevolmachtigden, Hamel Bruyninx in de *Lexington Papers*.

Intusschen, terwijl door die belangrijke gebeurtenissen middellijk invloed werd uitgeoefend op den gang van zaken te Rijswijk, had in een afgelegen dorp in Zuid-Brabant eene bijna heimelijke ontmoeting plaats, waarvan de onmiddellijke en krachtige invloed op het Congres al spoedig blijken zou. Na de inneming van Namen was de fransche maarschalk Boufflers krijgsgevangen gehouden, als gijzelaar voor de terugzending der garnizoenen van eenige vlaamsche vestingen, die door de Franschen, in strijd met het bestaand cartel, tot aan gene zijde der Pyreneeën waren weggevoerd. Gelijk van zelve spreekt, was de maarschalk behandeld geworden met alle de aan zijn rang verschuldigde eerbewijzen, en in die dagen was de grond gelegd voor een oprechten vriendschapsband tusschen hem en lord Portland, die aangewezen was tot zijne bewaking. Nu, na twee jaren nam Portland daaruit aanleiding om zich op nieuw in betrekking te stellen tot Boufflers, en hem om een mondgesprek te doen verzoeken. Met toestemming van Lodewijk XIV werd dat verzoek ingewilligd, en den 8sten Juli ontmoetten de beide vrienden elkander in een eenvoudige boerenwoning te Brockem nabij Hal. Die eerste bijeenkomst reeds was niet onvruchtbaar. Het bleek dat er mogelijkheid bestond zich met elkander te verstaan, en vooral dat er geene oorzaak was voor de meening, als zouden de Keizer en Spanje in het geheim door Willem III tegen Frankrijk worden opgehitst. Integendeel, Portland betuigde dat de Koning oprechtelijk den vrede verlangde en aanbood zijne bondgenooten daartoe te bewegen. Tot vijf malen toe kwamen Boufflers en Portland bijeen, zonder eenigen omslag, nu eens in een boomgaard, dan op een boerenerf de hun toevertrouwde belangen besprekend, tot zij het

geheel eens waren omtrent de punten, waarop Willem III persoonlijk voldoening behoefde, om den vrede te kunnen sluiten, en die voornamelijk de positie van het Huis Stuart en zijne aanhang betroffen, alsmede de teruggave van het prinsdom Oranje. Terwijl die besprekingen een gunstig verloop hadden, keerde Willem III naar het Loo terug, om van daar zijn invloed te doen gelden op de onderhandelingen te Rijswijk. Aldaar had het bericht der samenkomsten tusschen Boufflers en Portland niet weinig opzien gebaard. De fransche plenipotentiaripen waren bepaald onaangenaam verrast. „*Hoe merkwaardig*", riep Harlay uit, „*terwijl de diplomaten den oorlog maken, zijn het de generaals, die den vrede bewerken!* [1])

En inderdaad het had er allen schijn van of te Rijswijk in plaats van vrede, een nieuwe uitbarsting van den oorlog werd voorbereid. De Franschen gedroegen zich daar als ware stokebranden, [2]) terwijl de onhandelbaarheid der keizerlijken het ergste moest doen vreezen. Gelijk wij zagen, was door de eersten een ontwerp

---

[1]) Macauley l.l. bl. 800.

[2]) v. Wassenaer-Obdam aan Heinsius. 28 Juli 1697 „on les pourroit plustot nommer des vrays boutefeux que des négotiateurs de paix." Archief II. 156.

Europ. Mercurius bl. 250: „Het veroveren van Barcelona, daar men nu de tijding afkreeg, maakte de Fransche. die tot nog toe heel mild in het beloven waren geweest, vrij wat ingetogener . . . zij voegden, als met eene verwondering daarbij dat zij niet en konden begrijpen wat den Koning bewoog zulke gunstige artykelen toetestaan. daar hem alles voor de wind ging; dat de Geallieerden derhalve wat billijker behoorden te wezen. want dat, indien er geen zachter antwoorden voor den 10n September gegeven werden, dan alle hoop van d'aangevangen Vredestractaten afgesneeden zoude zijn en zij Franschen thuis geroepen werden. Waarop men zegt dat zeker voornaam en ernstig Minister van Holland — Heinsius? — geantwoord zou hebben, dat indien zij van meening waren te vertrekken, men hen van behoorlijke paspoorten zou verzorgen."

van tractaat ingediend, waarmede geen genoegen genomen werd. Maar al zeer spoedig na het indienen daarvan, verluidde het, eerst bij wijze van gerucht, toen met klimmende zekerheid, dat indien het ontwerp niet binnen een bepaalden termijn aanvaard werd, de Franschen zich van al hun aanbiedingen ontslagen zouden achten. [1]) Als einde van dien termijn werd de laatste Augustus genoemd. Met zorg zag men dien dag naderen, zonder dat de keizerlijken zich verklaarden, en de bekommering steeg ten top toen de tijding kwam dat Barcelona gevallen was. Quiros en Tirimont waren der wanhoop ten prooi. Maar Kaunitz en zijne ambtgenooten bleven het stilzwijgen bewaren. Eindelijk den voorlaatsten Augustus overhandigden zij den *mediateur*, bij wijze van *ultimatum*, eene verklaring, strekkende dat zij zich hielden aan de vroegere aanbiedingen van Frankrijk, de teruggave van Straatsburg daaronder begrepen. [2]) Die verklaring werd door de Franschen niet aangenomen. De Oogstmaand was verstreken, en nog stonden Frankrijk en Duitschland even vijandelijk als te voren tegenover elkander.

Anders was het gesteld met de overige bondgenooten; Spanje vooral, vreezend voor een verder voortdringen der Franschen van Barcelona tot Madrid, riep luide om vrede, en ook Engeland en de Republiek waren tot sluiten gereed.

[1]) Actes II bl. LXII. Paul Grimblot. Letters of William III, Louis XIV etc. I bl. 54. Lord Villiers aan den hertog van Shrewsbury. 23 Juli 1697: „I have heard secretly that France desires suddenly to set a time for making the peace upon this prospect, or absolutely breaking off the negotiation. I must own this method is a little unmannerly, but it is the only one that can bring us to any conclusion in this tedious affair.“ Eur. Mercuriüs bl. 155. „De Franschen lieten niet in discoursen uittestrooien dat, indien zij voor het eind van Augustus geen antwoord bekwamen, zij nergens aan gehouden wilden wezen.“

[2]) Actes III blz. 35.

In de vertegenwoordiging dezer laatste op het Congres was inmiddels eenige wijziging gekomen, daar de slechte toestand van Boreel's gezondheid hem genoodzaakt had zich terug te trekken. In zijne plaats was de raadpensionaris Heinsius benoemd [1]. Of het nu aan het beleid van dezen te danken was, dan wel of het alleen een gevolg was der omstandigheden, is bezwaarlijk uittemaken, maar zeker is het dat reeds vóór het einde der maand eenstemmigheid was verkregen, omtrent de vredesvoorwaarden tusschen Frankrijk en de Republiek. En voor de engelsche plenipotentiarissen waren alle moeielijkheden door Portland bij Boufflers vereffend. Het meerendeel der bondgenooten was alzoo bereid te teekenen — maar den Keizer en het Rijk in den steek te laten, daarvoor deinsde men toch terug. Niettegenstaande alle moeite die Lillieroot zich gaf om de Franschen tot toegeven te bewegen — hij bedreigde hen zelfs met den vloek des Hemels en der menschen — ging men den 31sten Augustus onverrichter zake uiteen, zich beangstigd afvragend, zal er vrede zijn of oorlog?

Geruststellend was het den volgenden morgen te vernemen hoe Harlay aan Lillieroot verklaard had, dat,

[1] „Ick hoop" — zoo schreef Willem III aan den Raadpensionaris — „dat UEd. niet zal balanceeren, om sigh te laten employeeren in de negotiatie van vrede 't geen een seer favorable occasie is door het toeval van de sieckte van den Heer Boreel om dat werck door UEd. goede conduite tot een spoedig en goed einde te brengen." Archief III bl. 245. Boreel overleed den 21sten Augustus op zijne hofstede Meerestein bij Beverwijk en werd den 4den September bij toortslicht, plechtig, op kosten van den Staat begraven in de Groote Kerk te 's-Gravenhage. Eur. Merc. 1697 II bl. 227 en 257.

al was de gestelde termijn voorbij. men daarom toch elkander niet aanstonds bij de keel behoefde te grijpen. Integendeel de Franschen boden aan de onderhandeling te hervatten. Maar de grondslag waarop dat geschiedde bracht de vergadering in rep en roer. Wat reeds gefluisterd was, gebeurde — van alles wat aanvankelijk bepaald was, maakten de Franschen zich eenvoudig los. Over het al dan niet teruggeven van Straatsburg en Luxemburg moest weder van meet aan worden onderhandeld. Voorts zou over het lot van Barcelona moeten worden beslist. Wat lag nu eerder voor de hand, dan Barcelona aan Spanje terug te geven, tegen het behoud van Luxemburg? Doch neen, het voorstel der Franschen luidde geheel anders. De Keizer, zoo redeneerde Harlay, had verhinderd dat Catalonie onzijdig zou worden verklaard, aan hem lag dus de schuld dat Barcelona voor Spanje verloren was gegaan, en die schuld moest hij boeten met het verlies van Straatsburg . . . . Lotharingen, Luxemburg, alle veroveringen rechts van den Rijn zouden worden teruggegeven, maar Straatsburg en de Elzas zouden aan Frankrijk verblijven. Verklaarde de Keizer, vóór den 20sten September. daarmede genoegen te nemen, dan zoude Lodewijk XIV van zijn kant verklaren Barcelona weder aan Spanje aftestaan. Met algemeene verontwaardiging werd het voorstel ontvangen. Grooter gemis aan alle goede trouw in staatszaken was niet denkbaar. Eerder dan op zulke voorwaarden integaan, behoorde de oorlog te worden hervat. Zoo sprak zich de Conferentie uit, en zoo oordeelde ook Willem III, die op het Loo met zorg en ergernis den loop der zaken volgde.

Maar nu duikt onverwachts een personnage weder op, die gedurende de gebeurtenissen der laatste maanden

geheel op den achtergrond was geraakt. Het was de onvermijdelijke Mollo, van wiens tusschenkomst zich Harlay bij de Burgemeesters van Amsterdam bediende, om door dezen eene betooging, ten gunste van den vrede, bij den Raadpensionaris te weeg te brengen. Die stap had uitwerking. Tegen den wil van Amsterdam was Willem III niet bij machte den oorlog voort-tezetten — maar hij verlangde het uiterste te beproeven; daarom zond hij Portland naar Brabant, om nogmaals een onderhoud met Boufflers te verzoeken. Doch te vergeefs. Even als het de fransche gevolmachtigden te Rijswijk deden, zoo verklaarde ook de maarschalk te Tubise dat zijn Koning vast besloten was Straatsburg te behouden. Het hem met kracht van wapenen te ontwringen, daaraan viel niet te denken. Ontmoedigd sprak Willem III tot graaf Auersperg: „*Straatsburg is voor ditmaal verloren.*" [1])

Opvallend was zeker dat het hof te Madrid zooveel goedgunstiger behandeling van de zijde van Lodewijk ondervond dan de Keizer; maar ongetwijfeld zal toen reeds door menigeen begrepen zijn dat het te doen was verdeeldheid en wantrouwen te stichten tusschen de beide takken van het huis Habsburg, en door middel van Spanje den vrede te verkrijgen, tegelijker tijd met de verbreking der Groote Alliantie. Maar de bedoeling van Lodewijk XIV ging nog verder: want, bij den eerlang

[1]) Klopp l.l. bl. 443, volgens het bericht van Auersperg. Volgens dr. J. C. Neuhaus „der Friede von Ryswick" blz. 251 — die voornamelijk geput heeft uit de berichten van den gezant van Munster, vrijheer von Plettenberg, — zouden de woorden des Konings geluid hebben: „il faut vous détromper. vous n'aurez pas Strasbourg" — maar dit komt minder waarschijnlijk voor dan de door Klopp aangegeven woorden. Auersperg was Ambassadeur des Keizers bij Willem III als Koning van Groot-Brittannie.

te verwachten dood van koning Karel II was hij vast besloten de hand naar diens geheele nalatenschap uittestrekken, en dan zouden alle plaatsen, Barcelona, Luxemburg en wat niet, van wier edelmoedige teruggave thans zoo hoog werd opgegeven, hem van zelve weder in handen vallen.

De 20ste September was daar. Alles wat tot de Conferentie behoorde vulde de zalen en galerijen van het huis Nieuwburg — zelfs de gezanten van Savoye, die aan de onderhandelingen geen deel hadden genomen, omdat men hen noch als vrienden, noch als vijanden beschouwen kon, waren tegenwoordig. De keizerlijken verklaarden geene volmacht tot onderteekenen te hebben. De anderen waren gereed, zelfs de gezanten van verscheidene Rijksvorsten gaven duidelijk te kennen niets liever te willen dan te sluiten, zoo de Keizer slechts toegaf. Langer uitstel was ondoenlijk. Maar de kijverijen, waardoor het geheele Congres zich gekenmerkt had, waren nog niet ten einde. De vraag rees welk der verdragen het eerst zoude worden onderteekend. Lang werd daarover getwist en het was niet voor middernacht dat eindelijk de vertegenwoordigers der Staten-Generaal voorgingen met de onderteekening van hun tractaat; [1]) daarop volgde tegen twee uren in den nacht de onderteekening der Engelschen, en tegen vier uren die der Spanjaarden. Bij het grauwen van den ochtenstond op 21 September 1697 was eindelijk het werk der Conferentie — en dan nog slechts ten deele — tot stand gekomen.

Naar de overlevering wil, zoude nog lange jaren

[1]) Te gelijker tijd werd een handelsverdrag tusschen Frankrijk en de Republiek gesloten. In dat verdrag werd de regel „vrij schip, vrij goed" aangenomen.

daarna een inktvlek zichtbaar zijn geweest op den vloer van het vertrek waar de onderteekening der tractaten had plaats gehad, [1]) als 't ware getuigend van de verwarring waarmede het in dien Septembernacht op het koninklijk huis te Rijswijk was toegegaan. Werkelijk, er zoude bezwaarlijk beter symbool kunnen worden uitgedacht voor de verrichtingen der Conferentie, dan een uitgestort inktvat!

Het eerste waaraan men zich, na het sluiten van den vrede liet gelegen liggen, was het bewerken van een wapenstilstand tusschen Frankrijk en het Duitsche Rijk. Waarschijnlijk waren de Franschen ditmaal hierin meer handelbaar, daar de keizerlijke wapenen middelerwijl aan den Rijnkant niet ongelukkig geweest waren, en met name de oude veste Ebernburg bij Kreuznach hadden terug genomen.

De afloop van den wapenstilstand werd op 1 November bepaald en inmiddels werden te Rijswijk de onderhandelingen hervat. Van eenig uitzicht om Straatsburg terug te bekomen, kon geen sprake meer zijn, doch de keizerlijken dachten misschien nog eenige andere plaatsen van minder belang te zullen kunnen bedingen. Maar neen; de Franschen verklaarden niet gemachtigd te zijn tot eenige meerdere aanbieding dan al gedaan was, en zoo moest wel van verdere pogingen worden afgezien. Den 30sten October werd de vrede

1) Groot Algemeen Historisch, Geographisch, Genealogisch en Oordeelkundig Woorden-Boek, 1732. D. IV in voce „Rijswijk“: „Men ziet op de grote zaal, alwaar de gevolmachtigden de vrede getekent hebben, nog een grote inktvlak op de vloer, ter gedachtenisse van dat grote werk daar opgestort.“ (sic.)

tusschen den Keizer en het Rijk eenerzijds en Frankrijk anderzijds geteekend. Maar ook hierbij ontstond op het laatste oogenblik nog een geweldige storm. Arglistig wisten de Franschen in het tractaat eene bepaling in te schuiven, die, bekend onder den naam van „de Rijswijksche Clausule", jarenlang daarna tot een bron van tweedracht in het Rijk heeft gestrekt. [1]) Die bepaling was dat de uitoefening van den Roomsch-Katholieken godsdienst gehandhaafd zoude worden in alle, door Frankrijk teruggegeven plaatsen. Hevig was het verzet daartegen der Protestantsche Rijksvorsten, doch op de besliste verklaring der fransche afgevaardigden, dat alleen op inwilliging dier voorwaarde de vrede te verkrijgen was, moest men zich wel, hoe onwillig dan ook, nederleggen bij eene bepaling, die men alle reden had te veronderstellen, dat door de Franschen vooraf in 't geheim met de gevolmachtigden des Keizers was beraamd. [2])

Zoo was dan, vóór dat de eerste November 1697 aanbrak, het werk der Conferentie voltooid en de vrede in Europa hersteld. Maar eigenlijk tot voldoening van geene der partijen. Gelijk een geestig diplomaat [3]) te verstaan gaf, was de vrede voor Frankrijk in zooverre voordeelig, dat die nog veel nadeeliger had kunnen zijn -- en nadeelig voor de bondgenooten, in zooverre

---

1) Bilderdijk, Geschiedenis des Vaderlands d. X bl. 186 en 278.

2) Misschien ook wel alleen met Seilern. De nederlandsche plenipotentiarissen hadden te vergeefs moeite gedaan om de Franschen te bewegen de clausule in te trekken of althans te wijzigingen. Actes IV blz. 187.

3) De Venetiaan Ruzzini.

dat zij nog meer voordeelen daarvan hadden kunnen trekken.

In bijzonderheden nategaan wat elk der vredesverdragen behelsde, ligt buiten dit bestek. [1]) Genoeg zij het aantestippen dat daardoor geene belangrijke wijzigingen in de toenmalige kaart van Europa werden gebracht, behalve dat het hertogdom Lotharingen in zijne onafhankelijkheid werd hersteld, en dat Straatsburg met den Elzas aan Frankrijk verbleef, [2]) tot het in onze dagen door eene duitsche legermacht voor het Rijk zou worden teruggewonnen.

Spanje, dat vooral in zijne nederlandsche provincien, zoo deerlijk van den oorlog geleden had, trad bijkans ongeschonden uit den strijd te voorschijn. Niet alleen bekwam het Barcelona terug, maar ook Luxemburg, met eene geheele rij andere vestingen, waardoor tevens aan onze Republiek een waarborg werd gegeven voor hare eigene onafhankelijkheid. Niet minder was dat de erkenning van Willem III en de uitsluiting der Stuarts van den troon van Groot-Brittannie, waardoor eene herhaling der gebeurtenissen van 1672 onmogelijk werd gemaakt. Die erkenning en de daaruit gevolgde verzekering van de Protestantsche erfopvolging in Engeland, is eigenlijk het eenig blijvend werk dat door den vrede van Rijswijk op staatkundig gebied is tot stand gebracht.

---

[1]) De inhoud der verschillende tractaten wordt aangegeven door Wagenaar, Vaderlandsche Historie, d. XVI. Boek LXIV § XX.

[2]) In later jaren heette het „Lors du Traité de Ryswick, on crut qu'en mettant le Rhin pour barrière entre la France et l'Empire c'était un moyen assuré pour que de part et d'autre on ne put passer outre". d'Avaux aan Hennequin, 5 Augustus 1706, in Vreede „Correspondance diplomatique et militaire de Marlborough, Heinsius et Hop" bl. 243.

De noodzakelijkheid om de zaak der Stuarts op te geven en over te gaan tot de erkenning als koning van Groot-Brittannie en Ierland. van hem, dien hij smalend „*den kleinen heer van Breda*" placht te noemen, was voor Lodewijk XIV eene wezenlijke nederlaag. [1]) Ieder gevoelde dat, en daarom werd te Versailles de partij gekozen daarover maar liefst niet te spreken. Doch daarmede kon geen afbreuk worden gedaan aan den triomf van Willem III. Deze had het doel bereikt eener inspanning van vijfentwintig jaren — zijn hoogmoedige tegenstander was voor hem teruggeweken.

Maar door die zegepraal liet hij zich niet verblinden. „*De goede God*" — zoo schreef hij aan den Raadpenpensionaris — „*wil de geslooten vreede zegenen en ons dien lang in zijne genade continueeren*" — maar — „*Ick beken dat de manier mij niet weynigh en bekommert voor het toekomende.*" [2]) Met staatsmansblik voorzag hij dat een vrede niet van langen duur zoude kunnen wezen, bij het sluiten waarvan het voornaamste vraagstuk, waarover men het eens diende te worden — de regeling nl. der Spaansche erfopvolging — voorbedachtelijk onaangeroerd was gelaten.

Minder bezorgd was de openbare meening in Europa. Met dankbaarheid werd overal het bericht ontvangen van het einde van een oorlog, die zooveel offers had gekost en die zoo dikwerf gedreigd had met nieuwe woede weder op te vlammen. Wat de toekomst zoude medebrengen werd niet gevraagd; voor het tegen-

[1]) Ranke, Englische Geschichte D. VI blz. 377. Klopp l.l. blz' 446.
[2]) Archief III blz. 248.

woordige verheugde men zich dat, gelijk de dichters het uitdrukten, „*de tempel van Janus gesloten was.*" [1]) Door tal van gedenkpenningen en zinneprenten [2]) zocht men den indruk, door dat heugelijk feit teweeggebracht, te vereeuwigen. Vreugdebedrijven hadden alom plaats. Weinige dagen voor dat Willem III naar Londen terugkeerde, werd in de Republiek een algemeene dankdag gehouden, die in den Haag besloten werd met een vuurwerk op den Vijver, zoo prachtig als de Hofstad ooit had aanschouwd. [3]) En bij den terugkeer des Konings in Engelands hoofdstad, was daar het feestelijk onthaal niet minder schitterend. Reeds op het het eerste bericht dat de vrede gesloten was, had daar eene illuminatie plaats gevonden, waarbij Piccadilly en Pall-Mall verlicht waren alsof het helder dag was geweest, alleen door het vreugdevuur dat voor de woning van den gezant der Staten-Generaal was ontstoken. [4])

's Gravenhage was intusschen reeds bijna tot de gewone rust teruggekeerd. Na het teekenen van den vrede waren de ambassadeurs des Keizers onmiddelijk afgereisd en de meeste leden der Conferentie volgden al spoedig dat voorbeeld. Enkelen hunner verzochten evenwel eerst eene afscheids-audientie van hunne Hoogmogenden, daaronder ook de Franschen, die vooraf mede in gehoor bij Willem III ontvangen waren. Belangrijk

---

[1]) Rotgans. Wilhem de Derde, slotvers van het tweede deel.

[2]) Van Loon, Nederlandsche Historipenningen D. IV f. 189 tot 218. Muller, Historieplaten I N°. 2968—2981.

[3]) Europ: Mercurius 1697 II bl. 363—364.

[4]) Macaulay ch. XXII.

is het verhaal dier plechtigheid door Callières gegeven, in een particulieren brief, die gelukkig bewaard gebleven is, en waarin de Koning naar het leven wordt geteekend [1]).

Had Callières in onze dagen geleefd, hij zoude ongetwijfeld niet hebben nagelaten „*Mémoires*" of „*Souvenirs*" uittegeven, om te zorgen dat het gewichtig deel, door hem aan de gebeurtenissen van zijn tijd genomen, door het nageslacht niet zou worden vergeten. Maar onder de regeering van Lodewijk XIV zoude hem dat stellig naar de Bastille hebben gebracht Toentertijd wist men nog dat ambtsgeheimen het eigendom zijn van den Staat, en dat zij, die daarmede *ex officio* bekend raken, niet het recht hebben daarover te beschikken. Dat de Koning over de diensten van Callières tevreden was, blijkt daaruit dat hij eenige jaren later op nieuw gebruikt werd in eene netelige onderhandeling met den hertog van Lotharingen [2]), en dat hij vervolgens beloond werd met de betrekking van Kabinets-Secretaris, een post waarvan, zoo men St. Simon gelooven mag, de eigenaardige taak bestond in het zoo nauwkeurig nabootsen van 's Konings handschrift, dat aan den secretaris de vervaardiging kon worden overgelaten van alle brieven, die door den Koning eigenhandig heetten geschreven te zijn [3]). Heden ten dagen zoude de beoefening van dat talent allicht leiden tot nadere kennismaking met de strafwet.

Eerst na den dood van Lodewijk XIV zagen eenige

[1]) Aan de markiezin d'Uxelles. Grimblot I bl. 134.

[2]) d'Haussonville l.l. ch. XXXV.

[3]) St. Simon D. II blz. 423.

werken van de hand van Callières het licht [1]). In een daarvan, een soort van handboek over de kunst van onderhandelen, komt, als eenige herinnering aan de rol, eenmaal door hem hier te lande vervuld, de zinsnede voor: *la paix de Ryswick a été traitée et résolue par des négociations secrètes, avant que d'être conclue*''.

En Mollo? Had deze in de negentiende eeuw geleefd, hij zou voor zijne veelvuldige bemoeiingen misschien met een kommandeurskruis zijn begiftigd. Maar in zijn tijd werden andere beloningen verleend. Bij resolutie der Staten van Holland van 18 September 1698 werd hem vrijdom van gemeene lasten toegestaan [2]). Verscheiden jaren moet hij daarvan hebben genoten, want nog in de diplomatieke intriges, gedurende den Spaanschen successieoorlog, in 1706 en daarna in 1709 en '10 gevoerd, wordt zijn naam genoemd [3]). Later spoor van hem is niet te vinden.

---

[1]) „De la manière de négocier avec les Souverains. de l'utilité des négociations" enz. 1715. en „De la science du monde et des connoissances utiles à la conduite de la vie." 1717.

[2]) Bijvoegsels en aanmerkingen op het XVIe deel van Wagenaar, blz. 43.

[3]) Vreede, Correspondance diplomatique et militaire enz. blz. 139—142. 152 en 153 178. Mémoires de Torcy II bl. 20, 27 en 60.
Journal inédit de Jean Baptiste Colbert, marquis de Torcy, publié par Frédéric Masson blz. 72 en 99. Uit al hetgeen daar wordt wordt medegedeeld. blijkt dat Mollo toen bij de Franschen ook al niet meer hoog stond aangeschreven. Ook in de beroeringen. waardoor in den aanvang der achttiende eeuw. de Roomsch-Katholieke kerk in de Nederlanden verscheurd werd, schijnt Mollo de hand te hebben gehad. Zie Knuttel „*De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek*". D. II bl. 41 en 274.

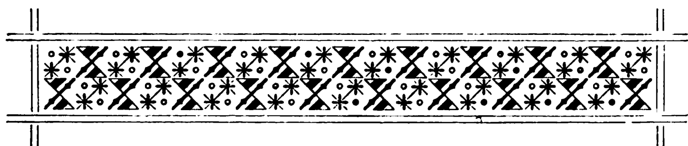
Het huis Nieuwburg bestaat reeds sedert lang niet meer.

Zooals welbekend is, rezen na den dood van Willem III hooggaande twisten over het recht op zijne nalatenschap tusschen den frieschen tak van het Huis Nassau en den koning van Pruisen. Vele goederen, tot die nalatenschap behoorende, geraakten alstoen in verval. Ook het huis Nieuwburg deelde in dat lot. Bij de overeenkomst in 1732 omtrent de scheiding der nalatenschap getroffen, werd het den prins van Oranje teruggegeven, maar inmiddels schijnt het zoo te zijn verwaarloosd, dat daarna aan geen herstel meer te denken viel. In 1792 verdween het onder de hand des sloopers. Een destijds opgerichte gedenknaald wijst aan waar eens het gebouw verrees, dat aan den naam van Rijswijk een blijvende plaats heeft verzekerd in de staatkundige geschiedenis van Europa.

J. H. Hora Siccama.

SPINOLA IN DEN HAAG.

„Betaelt Steven Janszoon Boen de somme van zes en dertich ponden ter cause hy den tyt van acht weecke heeft gelogeerd ende met bedden ende anders geaccomodeert twee stalknechts van den Marquis Spinola.” (Tres. rek. van den Haag. 1608).

CONSTANTIJN HUYGENS TE PARIJS (1661—1665).

Toen de Redacteur van het Jaarboekje het verzoek tot mij richtte in dezen jaargang eene kleine bijdrage te geven over Constantijn Huygens, heb ik er een oogenblik aan gedacht uit de werken van den dichter eens alles bijeen te brengen, wat hij heeft geschreven over zijne woonplaats, „Het Dorp der Dorpen",

„De rondom groene Bueit, het rondom steenen Hout,
De Boers verwondering, al komt hij uyt het woud,
De Stémans steedsch vermaeck, al komt hij uyt de mueren".

Maar de overtuiging, dat Huygens' liefde voor Den Haag aan ieder bekend is, en de hoop, dat zij, die dikwijls van het schaduwrijke lommer van den Scheveningschen weg genieten, althans een enkelen keer er aan denken, dat hij het is geweest, die het plan voor dien weg heeft ontworpen en doorgedreven, hield er mij van terug uilen naar Athene te brengen. Liever wil ik dus iets meedeelen over een vrij onbekend tijdperk van zijn leven, een tijdperk, waarin hij zich, wegens eene jarenlange afwezigheid uit het vaderland en uit zijne geboortestad, eenigszins als balling beschouwde, een tijdperk tevens, waarin hij zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt voor het Huis van Oranje.

Het zij mij veroorloofd den lezer een paar historische feiten in het geheugen terug te roepen, voordat ik het leven van den grijzen staatsman en dichter in Frankrijk's hoofdstad ga schetsen.

Het Huis van Oranje heeft zelden zoo met het lot te kampen gehad als in de eerste jaren na den dood van Willem II. Willem III was na den dood van zijn vader geboren; eene niet talrijke, maar machtige partij had het roer van den staat in handen genomen en weigerde elk aandeel in macht af te staan aan den nakomeling van zoo groote staatslieden en veldheeren. Over de voogdij van den jongen Prins was groote oneenigheid ontstaan tusschen zijne grootmoeder, de hartstochtelijke Amalia van Solms, de weduwe van Frederik Hendrik, en zijne moeder, de trotsche en koude Henriette Maria Stuart, de weduwe van Willem II. En door die oneenigheid was het Prinsdom Orange, de kleine staat in het Zuiden van Frankrijk, die sinds Willem den Zwijger aan het geslacht had behoord, verloren gegaan. Juist nu, gedurende het stadhouderlooze tijdperk en de minderjarigheid van den Prins, was dat verlies nog meer te betreuren. Eenige invloedrijke bewoners van het vorstendom hadden partij getrokken van de oneenigheden tusschen de voogden; op hun aanstoken had de weduwe van Willem II den Franschen Koning verzocht zich met de zaak te bemoeien, en Lodewijk XIV was maar al te geneigd, om dat verzoek in te willigen. Hij zond een leger naar Orange en de gouverneur van het vorstendom, Frederik Hendrik Graaf van Dohna, die over weinig troepen beschikte en geen bevel had de stad tot het uiterste te verdedigen, gaf haar, na het lossen van enkele kanonschoten, over. Den 20sten Maart 1660

werd een verdrag geteekend, waarbij werd bepaald, dat Orange bij de meerderjarigheid van Willem III aan dezen zou worden teruggegeven, dat de rechtspraak in zijn naam zou plaats hebben en de beroemde vestingwerken, door Maurits aangelegd, niet zouden worden gesloopt

Maar Lodewijk XIV bekreunde zich weinig om dat verdrag. Spoedig zuchtte het landje onder den overmoed der militaire bezetting en werd de grootendeels protestantsche bevolking in alle opzichten lastig gevallen. zoodat het bewegelijke volkje — Orange ligt dicht bij Tarascon, de woonplaats van den onvergetelijken Tartarin — den goeden ouden tijd terugwenschte. Na den dood van Henriette Maria (3 Januari 1661) trachtten de voogden van den jongen Prins het vorstendom terug te krijgen. In het najaar van 1661 werd die moeilijke taak aan Huygens, die Raad en Rekenmeester van den Prins was, toevertrouwd [1]).

Huygens nam die zending gaarne op zich, niet alleen, omdat hij meende zich nuttig te kunnen maken voor het geslacht, dat hij zoovele jaren achtereen met den grootsten ijver en de meest nauwgezette plichtsbetrachting heeft gediend. maar ook, omdat hij gaarne Parijs wilde zien. Meermalen had hij Engeland bezocht en in zijne jeugd het Westen van Duitschland, Zwitserland en het Noorden van Italië bereisd, maar nooit had hij den voet in Frankrijk gezet. Zijne zoons, die half Europa hadden doorgezworven, kenden Parijs volkomen; de 65jarige staatsman, die met zoovele

[1]) De bronnen voor zijn verblijf te Parijs zijn vele onuitgegeven brieven en gedichten van zijne hand. zijn *Dagboek*, uitgegeven door Unger. het laatste deel der *Archives de la Maison d'Oranje*, de *Oeuvres complètes de Christiaan Huygens*, enz.

beroemde Fransche kunstenaars en geleerden in briefwisseling stond, was krachtig en levenslustig genoeg, om zich van een verblijf in Frankrijk's hoofdstad veel voor te stellen.

Den 7den October 1661 verliet Huygens Den Haag met zijn jongsten zoon Lodewijk, den Franschman Chièze, die later raadsheer in Orange is geweest en een groot vriend van hem was, een zekeren heer Vlack, die als secretaris fungeerde, en drie bedienden. Den 21sten October kwam hij te Parijs aan, maar, daar de Koning zich te Fontainebleau ophield, vertrok Huygens een paar dagen later daarheen en had den 4den November zijne eerste audientie bij Lodewijk XIV en den 9den een onderhoud met de Koningin-Moeder, Anna van Oostenrijk. En zoo waren dan de onderhandelingen geopend, die langer dan drie jaren hebben geduurd. Nu eens diende dit, dan weder dat voorwendsel, om de zaak op de lange baan te schuiven, o a werd langen tijd door de Fransche ministers volgehouden, dat de gouverneur van Orange volgens het testament van Philips Willem, den oudsten zoon van Willem den Zwijger, die jaren achtereen het vorstendom had bestuurd, katholiek moest zijn. Huygens bewees, dat er na den dood van Philips Willem nooit een katholiek aan het hoofd van het vorstendom had gestaan. Was dat bezwaar na heel wat moeite uit den weg geruimd, dan was er weer een ander; de Koning beloofde, dat alles spoedig geregeld zou zijn, maar de onderhandelingen kwamen niet verder en Huygens gaf meermalen zijn voornemen te kennen om af te reizen en vroeg op de meest hoofsche wijze de Fransche ministers, wat hij in Nederland moest zeggen, om hun Koning te kunnen verdedigen. Wij zullen bij die onderhandelingen verder niet stil-

staan; in het begin van 1665 is Orange eindelijk teruggegeven en Huygens er heen gereisd, om er namens den Prins het bestuur over te nemen en te regelen. Hij heeft Colbert blijkbaar beschouwd als den man, die alles had tegengehouden, en menig tot nu toe onuitgegeven versje bewijst, dat Huygens daarom den beroemden Franschen minister haatte. Daar hij in 1663 en 1664 door zijne lastgevers ook nog eenige maanden naar Londen is gezonden, mag men aannemen, dat de grijze staatsman in die jaren zijner ballingschap — met smart zag hij op één zijner reizen naar Engeland de Hollandsche kust — de handen vol had.

Doch wij zullen ons liever bezig houden met den kring, waarin Huygens zich te Parijs bewoog, en met de wijze, waarop hij zijn vrijen tijd doorbracht, en ons daartoe in de eerste plaats een oogenblik verdiepen in den toestand van de wereldstad in het midden der 17e eeuw, wat door plaatsbeschrijvingen en reisjournalen uit die dagen gemakkelijk wordt gemaakt.

De stad telde, volgens de berekening van Willem Boreel, die toen Nederlandsch gezant aan het Fransche hof was, ongeveer 600.000 inwoners en 30.000 huizen; de lengte van de Porte St. Martin tot de Porte St. Jacques (dus ongeveer van het Noorden naar het Zuiden) bedroeg 4500 schreden. Lodewijk XIV was in 1661 nog niet begonnen met het verfraaien zijner hoofdstad. De Louvre, waar de Koning woonde, werd verbouwd en had nog een ingang, die meer geleek op dien van eene gevangenis dan van een paleis; de Tuilleriën zijn eerst later vergroot. Het Palais-Royal was tot 1660 bewoond door de Koningin van Engeland; het

Luxembourg was reeds beroemd door zijn fraaien tuin, waar de beau-monde veel gebruik van maakte. In het Palais de Justice, waar het Parlement van Parijs vergaderde, hield de Koning nu en dan zijn „lit de justice"; de terechtstellingen hadden plaats op de Place de la Grève. Tegenover de Louvre was het Petit-Bourbon, waar de stallen des Konings waren en Monsieur le Premier, de opperstalmeester, woonde, de kapel, waar de Koning elken morgen de mis ging hooren, en de groote comediezaal, waar „les Italiens" en ook Molière voorstellingen gaven. Andere bezienswaardigheden waren de Bastille, het Arsenaal, de Notre-Dame, de Jezuiëtenkerk in de rue Saint-Antoine, waar prachtige muziek was, wanneer de Koning er den dienst bijwoonde, de Place Royale met het standbeeld van Lodewijk XIII, de Fripperie, waar twee malen in de week eene zeer eigenaardige markt werd gehouden, en de Jardin du Roy, zooals toen de Jardin des Plantes werd genoemd, die klein was, maar toch reeds pronkte met het bekende heuveltje, vanwaar men een aardig gezicht heeft over de buurt.

Iemand, die een beetje mee wilde doen, ging nooit te voet uit, maar steeds in een karos en vergezeld van verscheidene lakeien, een dievenpak, waarmede men de grootste moeite had. Bij verordening was dan ook aan deze heeren verboden wapenen te dragen, daar zij ze dikwijls tegen hunne meesters keerden en meermalen als straatroovers optraden. Zij werden met de rotting geregeerd. Per karos maakte men bezoeken, vele bezoeken, al hortende en stootende over het slechte plaveisel — Huygens beweerde, dat door dat hossen de puntdichten hem uit het hoofd vlogen — en werd dan dikwijls ontvangen in de slaapkamers der dames, die

in haar bed audientie gaven. Ook maakte men per karos tochtjes in de Cours de la Reine, een met muren afgeschoten terrein, dat met boomen beplant was en zich achter den tuin der Tuilleriën langs de Seine uitstrekte, waar men duizende rijtuigen tegenkwam. Eene dergelijke plaats was de Cours de St.-Antoine, terwijl de tuin der Tuilleriën, die van het Palais Royal en die van het Luxembourg vooral gedurende de vasten en de kermis te St. Germain de voorname wandelaars lokte. Des avonds kon men een schouwburg bezoeken, bij de Italianen lachen om de grimassen van Scaramouche, of Fransch-klassieke treurspelen en blijspelen van Scarron, Boisrobert, enz. zien. Of men woonde de soirées bij in de prachtige paleizen van den hoogen adel, waar ook het hof verscheen, de Koning somtijds meedanste in een ballet, of gemaskerd kwam en na afloop met tal van gasten bezoeken aflegde bij vrienden en vriendinnen, terwijl de lakeien van den gastheer alles, tot zelfs de kaarsen, stalen. Des Zondags reden de protestanten naar Charenton, om daar de godsdienstoefening bij te wonen, tenzij men den Nederlandschen gezant kende, in wiens woning werd gepreekt. In Parijs mocht nl. door protestanten niet in het Fransch gepreekt worden. De vreemdeling, die eenigszins bel-esprit was, vergat natuurlijk niet de beken de salons van Made. de la Fayette te bezoeken, waar zich elken dag bijna allen vereenigden, die wetenschap en letterkunde beoefenden. Ook het klooster der Chartreux was een bezoek waard, daar er onder de monniken-vegetariërs bekende geleerden werden gevonden, en evenzeer de Koninklijke drukkerij in de Galérie du Louvre, met vijf groote zalen, waarvan de Kanselier in eigen persoon directeur was en waar groote wetenschappelijke werken werden gedrukt. Ging men

des avonds laat naar huis, dan diende men goed gewapend te zijn, want er was geene verlichting en de stad was volstrekt niet veilig; ook had men dan door de slechte bestrating de meeste kans op ongelukken. Groote hotels waren er niet; de vreemdelingen woonden in zeer bescheiden logementen, die slechts een klein aantal gasten konden herbergen, of bij eene familie aan huis.

Huygens had gedurende zijn verblijf te Parijs altijd één zijner zoons bij zich, om niet geheel alleen te zijn. Hij had er verder vele vrienden, o.a. Boreel, den gezant, met wien hij vroeger in Engeland was geweest, en vond er een tijd lang Van Beuningen, die door de Staten-Generaal naar het Fransche hof was gezonden. Dan Henri marquis de Behringen, opperstalmeester des Konings, die officier was geweest in dienst der Staten en een vriend van Willem II. Huygens heeft jaren lang in briefwisseling gestaan met De Behringen, een man van weinig woorden, die, zooals men in eene reisbeschrijving van die dagen leest, „bien qu'il soit attaché à la cour, n'en suit pas les maximes." Hij was er steeds op uit Hollanders, die te Parijs kwamen, genoegen te doen. En er kwamen zeer vele Hollanders in het midden der 17de eeuw! Het behoorde tot eene goede opvoeding een jaar of langer in Parijs te zijn geweest, om er de taal, hoofsche vormen en paardrijden te leeren; in de reisjournalen van dien tijd vindt men eene menigte namen van Nederlandsche jongelieden. Verder trof Huygens te Parijs zijn vriend, den Hertog de la Vieuville, die Luitenant-kolonel was geweest in Hollandschen dienst en na zijn terugkeer in Frankrijk abt en daarna bisschop van Rennes was geworden. Made. de Sévigné vertelt, dat er somtijds

sneden ham in zijn gebedenboek werden gevonden, en hij werd nog al eens geplaagd met zijne eigenaardige lotgevallen. Hauterive, de vroegere gouverneur van Breda, bevond zich dikwijls in de Fransche hoofdstad; met hem was Huygens zeer bevriend. En de talrijke vrienden, die Christiaan zich gedurende een lang verblijf te Parijs verworven had, ontvingen den vader van den beroemden jongen man met open armen; wij zullen hen later noemen.

Huygens heeft gedurende zijn verblijf in Frankrijk weinig groote gebeurtenissen op politiek gebied bijgewoond. De groote oorlogen van den Roi Soleil vallen in een later tijdperk. Het voornaamste, wat hij daar beleefd heeft, was het beleedigen van den Franschen gezant, den Hertog de Créquy, te Rome door Corsicanen, die tot de lijfwacht van den Paus behoorden, waarvoor de Koning voldoening eischte, terwijl hij den pauselijken nuntius beval Parijs te verlaten (Sept. 1662), de koop van Duinkerken (Oct. 1662), de verongelukte tocht naar Algiers onder den Hertog de Beaufort en de nederlaag te Gigeri (Oct. 1664), en de veroordeeling van Fouquet (20 Dec. 1664), door een berucht proces voorafgegaan.

Lodewijk XIV heeft op onzen staatsman grooten indruk gemaakt, zooals uit vele versjes van den dichter blijkt, en dat, hoewel de onderhandelingen niet wilden vlotten. Maar het schijnt dan ook, dat de Koning, die in een brief van 12 Maart 1662 aan den Graaf d'Estrades nog van „un nommé Huygens" spreekt, later met den gevolmachtigde van den Prins van Oranje was ingenomen.

Huygens heeft vele leden der Koninklijke familie ontmoet, de Koningin, de Koningin-Moeder, den Hertog van Orléans, broeder des Konings, en zijne vrouw, eene

Engelsche prinses. Aan den Prins van Condé, den beroemden veldheer, bood hij een exemplaar zijner Latijnsche gedichten aan, en hij dichtte op het portret van zijn zoon, den Hertog van Enghien. Bij den Hertog de Gramont, maarschalk van Frankrijk, een echt type van den Franschen adel uit dien tijd, kwam hij veel aan huis. Made. de Sévigné heeft ons de anekdote overgeleverd, hoe de Koning dezen krijgsman er eens heeft laten inloopen. Hij las hem eenige gedichten voor en vroeg toen den maarschalk, of hij ze niet verbazend slecht vond; de maarschalk noemde zonder complimenten den dichter een gek en had heel wat moeite zich er uit te redden, toen de Koning bekende, dat hij zelf de schrijver was. Een paar dagen na dat voorval maakte Huygens een Latijnsch versje op den Hertog, waarin hij gelukkig wel andere eigenschappen, maar niet den tact van den ouden soldaat prijst. Gramont's zoon, de Hertog de Guiche, een wildeman, die wegens hofintriges uit Frankrijk verbannen is en een poos in Hollandschen dienst is geweest, kwam later veel bij Huygens aan huis. De Guiche heeft den vierdaagschen zeeslag meegemaakt, is later naar Frankrijk teruggekeerd en heeft zich onderscheiden bij den overtocht der Franschen over den Rhijn; in de bekende ode van Boileau, waarin deze de heldendaden bij „Tolus" bezingt, is hij dan ook vereeuwigd. Zijn vader, de Hertog de Gramont, was een hartstochtelijk liefhebber van muziek, en dat vooral zal hem met Huygens in aanraking hebben gebracht.

De gevolmachtigde van het Huis van Oranje was al spoedig na zijne aankomst te Parijs zeer bevriend geworden met twee der Fransche ministers, Lionne en den jongen De Brienne. Hugues de Lionne, marquis de Berny, was na eene lange diplomatieke loopbaan in

1659 minister geworden, kreeg in 1661 het departement van buitenlandsche zaken en wist zich door zijne buitengewone talenten eene eerste plaats te veroveren onder de staatslieden van zijn tijd. Zijne hooge positie en drukke werkzaamheden verhinderden hem echter niet, in alle opzichten deel te nemen aan de genoegens, die het hof van Lodewijk XIV en die Parijs opleverden. Een tijdgenoot, de abt De Choisy, teekent hem in zijne *Mémoires* als „een zeer geestig en geleerd man, die slecht schreef, omdat hij zich niet de moeite wilde geven het beter te doen. Hij was zeer onbaatzuchtig en beschouwde geld en goed alleen als middel om zich vermaak te verschaffen; hij was een grof speler en groot verkwister, die voor alles gevoelig was en zich zelven niets kon weigeren, zelfs niet ten koste zijner gezondheid. Hij was lui, als de zucht tot genot hem niet deed handelen, maar een onvermoeide werker, dag en nacht door, wanneer de noodzakelijkheid hem er toe dwong, wat dikwijls geschiedde. Hij verwachtte niet de minste hulp van zijne ondergeschikten, maar deed alles zelf, schreef of dicteerde zelf al zijne stukken, en wijdde toch dagelijks meestal slechts eenige uren aan staatszaken, daar hij meende door zijne levendigheid den tijd weer te kunnen inhalen, dien zijne hartstochten hem hadden doen verliezen". Met dezen staatsman heeft Huygens op den meest vriendschappelijken voet omgegaan. Lionne was een man van smaak, die veel hield van muziek, zijn Latijn nog niet vergeten had en het aardig vond, dat een vreemd staatsman hem b.v. met een Latijnsch versje om eene audientie vroeg. Huygens heeft een groot aantal gedichten tot Lionne gericht en natuurlijk dikwijls toespelingen op zijn naam gemaakt — hij noemt hem meestal „Leaena"

—; toen de Fransche staatsman den 1sten Sept. 1671 gestorven was, teekende onze dichter het in zijn dagboek aan en noemde hem „summus amicus meus.” Henri Louis de Loménie, comte de Brienne (1635 – 1698) stamde uit een geslacht van hooge staatsambtenaren. Zijn vader, Henri Auguste, was in zijne jeugd reeds opgemerkt door Hendrik IV; hij werd staats-secretaris en was bekend door zijne onkreukbare eerlijkheid. De jonge De Brienne had in zijne jeugd zeer veel gereisd, wat voor een Franschman merkwaardig is, hielp later zijn vader in zijn ambt en zou hem opvolgen, maar viel in 1663 in ongenade. „Den goeden ouden Man treckt hem sulcks seer ter herten,” schreef Boreel aan Jan de Witt. De Brienne heeft later een zonderlingen levensloop gehad. Hij is geestelijke geworden, maar heeft uit liefde voor eene vrouw later het geestelijke kleed afgelegd en in Duitschland een avontuurlijk leven geleid. Naar Frankrijk teruggekeerd, werd hij als een krankzinnige opgesloten. De Brienne heeft een groot aantal werken over theologie en metriek geschreven; bovendien heeft hij vele verzen uitgegeven.

Ook met de beide De Brienne's was Huygens bevriend, vooral met den zoon, wat Christiaan Huygens, die dezen niet hoog stelde, zich moeilijk kon begrijpen, totdat Nicolaus Heinsius, die den graaf vroeger had leeren kennen, hem van meening deed veranderen. De Brienne en Huygens wisselden Latijnsche gedichten met elkander en de Nederlander schreef lofdichten op de werken van den Franschman, die zelfs één zijner boekjes, *de Pinacothecâ suâ* (1662), eene beschrijving van de schilderijen, die hij bezat, aan Huygens opdroeg. De ongenade, die den talentvollen jongen man trof, heeft Huygens veel verdriet gedaan; in een vriendelijken

brief biedt hij hem zijne hulp aan, waar en wanneer hij die ook noodig mocht hebben.

Over één der andere bekende staatslieden, Le Tellier, secretaris van staat en vader van den beroemden Louvois, hooren wij niets van Huygens. Maar onze dichter haatte Colbert, zooals hij weinig andere menschen haatte. Deze staatsman voerde een adder in zijn wapen, eene omstandigheid, die Huygens tot een groot aantal toepasselijke hatelijkheden heeft verleid.

Andere grootwaardigheidsbekleeders, waarmede Huygens in aanraking kwam, waren Guillaume de Lamoignon, premier président van het Parlement van Parijs, een geletterd man, wiens huis door Racine en Boileau werd bezocht, en Charles de Sainte-Maure, marquis de Montausier, die in 1663 tot gouverneur van Normandië werd benoemd en aan wien later de opvoeding van den Dauphin werd toevertrouwd. Hij was gehuwd met de bekende Julie d'Argennes, die den scepter had gezwaaid in het Hôtel de Rambouillet.

Onze staatsman was te veel man van de wereld, om niet een kijkje te nemen in de Parijsche salons. Made. de la Fayette, de bekende schrijfster en vriendin van Made. de Sévigné, zag hij dikwijls en hij plaagde haar meermalen met haar voorgewend gebrek aan kennis. Aan Made. du Plessis Guénegard schrijft hij over haar: „Chez vous, Madame, elle sçait tout ce que sçavent les plus sçavants; chez elle il n'y a rien de si ignorant que la maistresse du logis". De marquise d'Ampus biedt Huygens het gebruik van haar huis aan. Made. de Valavoir en Made. de Buzenval verzoeken Huygens haar al de ceremonies te vertellen, die bij het overhandigen van de Orde van den Kouseband gebruikelijk zijn, en als hij, uit Engeland teruggekeerd, haar niet

te huis treft, biedt hij in een ondeugenden brief aan de operatie te verrichten „à de belles jambes”. Zelfs telt de bekende Ninon de Lenclos onzen Huygens dikwijls onder hare gasten. „Mon Pere la voit assurement pour l'amour de la musique et je n'en veux pas avoir d'autre pensée”, schrijft Christiaan Huygens aan een zijner broers.

Toch kunnen wij als zeker aannemen, dat het niet de kringen der beau-monde waren, die onzen dichter bij voorkeur aantrokken; kunstenaars en geleerden lagen hem nader aan het hart. Christiaan Huygens had zich gedurende zijn vroeger verblijf te Parijs vele vrienden en bewonderaars verworven; zijn vader leerde hen nu persoonlijk kennen. Daar was Chapelain, de bekende geleerde, criticus en dichter, Mathurin de Neuré, wiskundige en wijsgeer, Pierre Petit, wis- en natuurkundige, Habert, Sr de Montmort, die de werken van Gassendi heeft uitgegeven; al die vrienden en correspondenten van den beroemden jongen natuurkundige werden vrienden van den vader. „Quant à Monsieur votre Pere”, schrijft Chapelain in Febr. 1662 aan Christiaan, „il me paroist tousjours de plus en plus digne de louange et justifie bien aupres de tout nostre monde la belle reputation qu'il y avoit devant que d'en estre aussi particulierement connu”.

Daar was verder Conrart, sedert de oprichting der Académie Française (1634) secretaris van dat illustre college, de vriend van Balzac. Huygens had jaren lang met hem in briefwisseling gestaan en hem zelfs gemoedelijk middeltjes tegen de jicht, waarvan zijn vader vroeger gebruik had gemaakt, aan de hand gedaan. Thans ontmoette hij hem zelf. Daar was Gilles Ménage, de beroemde geleerde, en René Rapin, de geleerde

Jezuiët en bekende Latijnsche dichter, wiens gedicht over den tuinbouw door Huygens werd bezongen, en de abt Michel de Marolles, die zooveel uit het Latijn heeft vertaald, en Jaques Cassagne, die verbonden was aan de bibliotheek des Konings en wiens verzen door Boileau bespottelijk zijn gemaakt, en de abt Bentivoglio, die een Latijnsch gedicht aan onzen Huygens opdroeg. Sedert jaren had de Hollandsche dichter belang gesteld in de Académie; hij heeft zich zonder twijfel beijverd, om nu alles te weten te komen van de stichting van Richelieu en zich te vergewissen, „si un certain dictionnaire a vu ou verra jamais le jour”. Hoezeer Huygens belang stelde in de Fransche wetenschap, blijkt o. a. ook hieruit, dat hij bij zijn vertrek een aantal kisten met boeken naar het vaderland meenam.

Van de groote dichters van dien tijd schijnt hij alleen Corneille te hebben ontmoet. Vroeger had hij met hem gecorrespondeerd en lofdichten op de *Menteur* geschreven, terwijl Corneille zijn *Don Sanche d'Aragon* (1650) aan den Heer van Zuylichem had opgedragen. Thans zocht Huygens den beroemden dichter te Rouen op en sprak hem ook later te Parijs. Een dispuut, dat zij met elkander hadden over Fransche versmaat, bracht geene verkoeling tusschen hen, hoewel Huygens zich er aan ergerde, dat Corneille zoo weinig aandacht schonk aan zijne opmerkingen en iedereen aanspoorde te beslissen, wie van hen beiden gelijk had. Corneille las o. a. aan Huygens, in tegenwoordigheid van De Monmort, zijne Latijnsche gedichten voor, welke door den Nederlander zeer geprezen werden.

Maar vooral heeft Huygens te Parijs genoten van de muziek, die, zooals bekend is, in die dagen in ons

vaderland op een zeer lagen trap stond. En Huygens was sedert zijne vroege jeugd melomaan. Te Parijs bezocht hij zelden de groote avondgezelschappen, maar voor eene muziekuitvoering in kleinen kring was hij altijd te vinden. Hij hoorde De Chambonières, den beroemden clavecijnspeler des Konings, en werd een vriend van hem. Hij leerde Henri du Mont, den niet minder beroemden organist en componist kennen, met wien hij al vroeger in briefwisseling had gestaan. En De Nielles en Geoffroy en Mad.le Hilaire, die dikwijls aan het hof optrad, en vooral Anna Bergerotti, eene Italiaansche zangeres, die grooten opgang maakte. „Elle ressemble à un garçon habillé en fille, et j'auray de la peine a la croire autre jusqu'à ce que le temps m'en donne de plus clairs indices", schrijft Lodewijk, de jongste zoon van Huygens, aan zijn broer Christiaan. Bij Signora Anna kwamen ook Lionne en Gramont, om haar heerlijk gezang te bewonderen.

Van de beeldende kunstenaars ontmoette Huygens de beide schilders Beaubrun, die hem een portret schonken van Mad.le de la Barre, eene Fransche zangeres, die vroeger wel bij Huygens gelogeerd had, en den graveur Nanteuil, die hem, toen hij in Den Haag teruggekeerd was, een portret van den Koning toezond. Den beroemden graveur van medailles, Varin, heeft Huygens tot zijn spijt nooit thuis kunnen treffen.

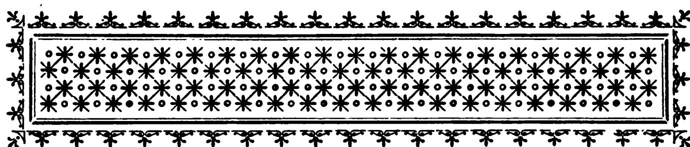
Zoo liet Huygens ook te Parijs geen enkel oogenblik van zijn ledigen tijd verloren gaan. Hij was dikwijls op reis, niet alleen, zooals wij boven zagen, naar Engeland, maar ook tusschen Parijs en Fontainebleau, waar het hof nog al eens verblijf hield; hij moest dikwijls uren lang antichambreeren bij ministers, die weer eene nieuwe uitvlucht hadden te bedenken;

dien verloren tijd gebruikt hij om Latijnsche verzen te dichten, die hij dan, volgens zijne gewoonte, later opschrijft. En hij heeft in die jaren zijner ballingschap een kleinen bundel verzameld, dien hij van plan was — de verzen waren reeds persklaar gemaakt — uit te geven onder den titel *Parerga peregrina*. Daar het plan niet tot vervulling is gekomen, zijn ook de bijzonderheden van zijn verblijf in Frankrijk's hoofdstad tot nu toe onbekend gebleven. Vreesde ik niet het geduld mijner lezers op de proef te stellen, ik zou aan mijn schetsje de beschrijving vastknoopen van Huygens' bemoeiingen in Orange, waar hij in Maart 1665 is heengereisd. Ook dat verblijf in het kleine vorstendom behoort tot de vele belangwekkende tijdperken in het leven van onzen dichter.

In het najaar van 1665 is Huygens naar het vaderland en naar zijn geliefd 's Gravenhage teruggekeerd. Vier jaren was hij buiten 's lands geweest. Hij had met groote moeite zijne opdracht vervuld, het vorstendom Orange, het erfdeel van zijn jongen meester, van de Fransche overheersching bevrijd en er den vroegeren toestand hersteld. Hij had een land leeren kennen, waarin hij vroeger nooit den voet had gezet, was in aanraking geweest met een groot aantal belangwekkende menschen en had genoten van Fransche kunst en Fransche wetenschap. En toen hij teruggekeerd was, was de Scheveninger steenwegh, waarvan hij met zijn practischen blik de ontwerper is en waarvoor hij sedert 1653 met al zijne geestkracht had geijverd, bijna voltooid en wel volgens zijne plannen.

Dr. J. A. WORP.

GRONINGEN, Juni 1895.

IN DEN HAAGSCHEN SCHOUWBURG. ANNO 1760. [1]

Op den 5den Maart 1760 werd in den Franschen Schouwburg, gelegen op den hoek van de Casuariestraat, ter eere van het huwelijk van Prins Carel van Nassau-Weilburg met de dochter van den stadhouder Prins Willem IV een comediestukje met zang en dans opgevoerd, het was getiteld: „L'Himen et l'Amour reconciliez.

De handelende personen waren: Lindor Clorinde, L'Amour, L'Himen, La Fidélité en La Folie.

Het tooneel stelde voor een bosch, met den tempel der liefde op den achtergrond, terwijl een altaar op het midden van het tooneel was geplaatst.

In de gezwollen taal van die dagen is het opgesteld.

Vóór den aanvang van de voorstelling werd bij het binnentreden der vorstelijke personen de volgende toespraak tot hen gehouden door den zich noemenden Comédien Beauchamp.

„Dans les heureux moments d'une joie générale vos Altesses Sérenissimes daigneront-elles
„agréer le témoignage respectueux de la mienne?

(1 Zie W. P. van Stockum. 's Gravenhage in den loop der tijden. 2e deel bladz. 145.

„Quand tout le monde à l'envi manifeste son „Zèle, j'ose espirer que l'effor du mien ne sem- „blera point indiscret.

„Quelqu' honorable que soit l'éloge d'un Prince „et d'une Princesse dont les rares vertus sont admi- „rées, j'en connois trop le danger pour oser „l'entreprendre.

„Personne me pardonneroit d'échouer en aussi „belle occasion; on oublieroit que le sentiment „fût toujours au dessus de l'expression et que „des sujets trop délicats à traiter sont bien „souvent l'Ecuëil du plus habile panégiriste.

„Le plus hardi du pinceau n'en pourroit donner „qu'une foible idée et s'ils étoit possible d'y „réussir, ne seroit-on pas retenu par la crainte „de choquer leurs modestie! la renommée à des „long-tems publié par tout l'éclat de vôtre illustre „maison, et s'il reste à parler après elle c'est „uniquement de la félicité des provinces dont „vos Altesses Sérénissimes feront les délices. „Puissent-elles jouir long-tems de la satisfaction „de contribuer à leur bonheur et regarder favo- „rablement celui à qui la gloire d'entrer pour „quelque chose dans leur récréation est d'un „prix à qui tout cède.

Je suis avec un tres profond respect

De Vos Altesses Sérenissimes.

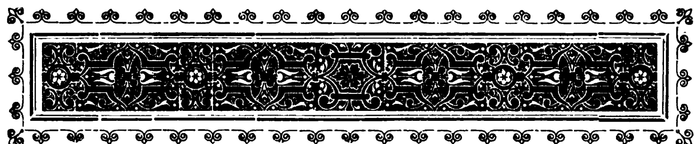
Le tres humble et tres respectueux Serviteur.

BEAUCHAMP.

Comédien.

Of de Altesses Sérénissimes zich geamuseerd hebben meldt de geschiedenis niet.

L. H. DE GRIJS.

LOUWERISGELD.

In een opdragts (koop) brief de dato 19 Mei 1604, voor Schout en Schepenen van het Ambachte van Voorburg, gepasseerd, en betrekking hebbende op:

„zekere helfte van een Huijs en erve, met 4 hond teellands"

komt voor; dat op dat perceel gevestigd was:

1°. eene losrente van 48 Caroli [1]) Guldens.

2°. een cijns aan de Kerk te Voorburg van 2 Stuivers 8 Penningen 's Jaars.

3°. een cijns van 2 Stuivers 4 Penningen 's Jaars „*Louwerisgeld*" toekomende aan den Posseseur van de Hofstede „de Loo".

Op den huidigen dag wordt nog van dit perceel; thans een gedeelte van de Buitenplaats *Noordervliet* een deel uitmakende van de bezittingen van Z. K. H. Prins Albrecht van Pruisen onder Voorburg gelegen; dit *Louwerisgeld*; telken jare met 77 1/2 Cent betaald. De losrente en de cijns aan de Kerk te Voorburg niet meer.

De bijzonderheid van het Louwerisgeld deed mij besluiten er iets naders van op te sporen en het is mij dan ook gelukt er het volgende over te hebben gevonden.

[1]) Een Caroli Gulden is geslagen ten tijde van Karel V.

Tusschen 's Gravenhage en Voorburg is gelegen de Hofstede „de Loo".

In het werk Batavia Illustrata van Simon van Leeuwen Anno 1685 komt voor, dat:

„'t Huijs de Loo onder den Ambachte van Voorburg „legt, van hetwelk een edel Geslagt in Holland zijn „naam plagt te hebben; het was eertijds een Leen, nu „Allodiaal en heeft verscheijdene Erfpagtrenten op „Huijzen en Landen in het Ambacht van Voorburg, „presis te betalen op St. Laurensdag, doch met last „van aan de deelgenoten kost en drank te verschaffen, „sodat het voor hen een vrolijke dag soude zijn".

Voor elke portie of te betalen aandeel, van 2 of 3 Stuivers, konden twee personen komen eten en drinken.

In de „Beschrijvinge van 's Gravenhage" door Gijsbert de Cretser Anno 1711, is het bovenstaande ook vermeld en dat:

„'t zelve Huijs in den jaare 1664 voor het meerendeel „vernieuwt is, met een cierlijke Tuijn en Warande, het „heeft ook een Boomgaard vol van ongemeene vruchten. „als ook een eijgen Laan van de Voorburgse Heer of „Rijweg af. tot aan het Huijs, en van daar weder „door de Haagse Polder of 's Gravenveen, tot aan de „Bezuijdenhoutse Weg, bij het Haagsche Bosch, die „van den Hage naar Leijden strekt."

Wij kennen dezen weg onder de benaming van *Loolaan*; achter het Huis ten Bosch ingaande, tot aan Voorburg.

Tegenwoordig is het Huijs „de Loo" eene Hofstede, waarvan de Heer Mr. Joachim Jochems te 's-Gravenhage eigenaar is. Volgens huurcontract van het jaar 1842 met 19 Bunders 74 Roeden en 78 Ellen land, zoomede dertig partijen.

„Chijnsen of anders genaamd Laurens geld [1]) welke „jaarlijks te betalen zijn den Tienden Augustus, im-„porterende jaarlijks omstreeks de som van Twintig „Gulden."

Uit de mededeelingen van den tegenwoordigen Pachter Cornelus van der Burg en zijne huisvrouw Johanna Langelaan is opgeteekend; dat thans op den Laurensdag 10 Augustus, een 15tal personen op de hofstede „de Loo" het Laurensgeld komen betalen en door afkoop het bedrag van *f* 20.— tot op *f* 9.85 per jaar verminderd is.

Aan de betalende personen, of die volgens hunne portie mogen medekomen, wordt dan in de binnenkamer door hen verstrekt als spijs en drank:

per persoon een half brood van een half kilo, of voor twee personen een heel brood van een kilo; met zoetemelksche kaas en bier.

Het brood en de kaas wordt daar niet genuttigd, maar medegenomen; wel drinken zij er een glas bier en rooken een lange Goudsche pijp tabak.

Ook pijp en tabak bekomen zij van den pachter.

De brooden zijn rond en worden uitsluitend daarvoor op de oude wijze gebakken; een kaas van ongeveer 5 Kilo wordt daarbij opgesneden.

In vroegere jaren bestond „de kost en drank" uit aardappelen, wortelen en nieuwe haring, ook bier en de lange pijp met tabak werd daarbij verstrekt.

Sedert langen tijd is daarvoor kaas, brood en bier in de plaats. (Wellicht is dit wel de primitieve vorm,

---

1) *St. Laurentius* was onder Paus Sixtus II Aartsdiaken van Rome en stierf den marteldood, namelijk levend geroosterd; onder Valerianus in het jaar 258.

De Katholieke kerk viert zijn nagedachtenis op 10 Augustus.

van „kost en drank" geweest, en heeft men later daarvan afgeweken.

Eertijds was het, dat degene, die op 10 Augustus niet betaalde, elke volgenden dag het dubbele betalen moest. Deze penale bepaling wordt echter tegenwoordig niet meer toegepast.

Het is wel eigenaardig, dat zulk een oude cijns en gebruik van af de feodale tijd tot aan het einde van de 19de eeuw is blijven voortbestaan; want wanneer men op 10 Augustus op de Hofstede „de Loo" komt, dan ziet men daar vereenigd. behalve den Pachter en zijn gezin. de Laurensgeld betalende personen, meest landbouwers en tuiniers, die onder het rooken van een lange pijp en het drinken van een glas bier, daar eenigen tijd gezellig bijeen zijn.

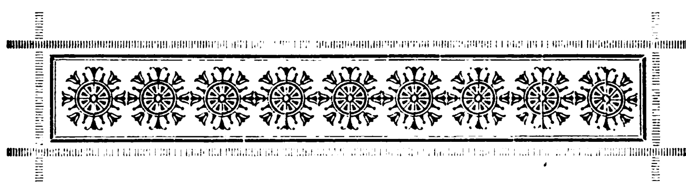
En vóór dat, door afkoop dit oude gebruik tot het verledene zal behooren. is het niet onbelangrijk, dit in het Haagsche Jaarboekje te vermelden. [1])

's-Gravenhage Juli 1895. J. H. LINTZ.

Administrateur der Eigendommen
in Nederland van Z. K. H. Prins
Albrecht van Pruisen.

[1]) De meening is misschien niet onjuist. dat deze verplichte gastvrijheid. welke zoowel bindend was voor den gastheer als voor zijne gasten haar oorsprong heeft gevonden in den primitieven toestand der verkeerswegen in dien tijd, waardoor landheer en onderhoorigen zelden tot elkaar konden komen, en de eerste de gelegenheid miste om inlichtingen in te winnen en de laatsten om hun wenschen en nooden te kennen te geven.

De maand Augustus eigende zich in het bijzonder tot een dergelijk uitstapje en het verstrekken van mondkost was noodig. daar de herbergen even schaarsch werden gevonden als wel verzorgde verkeerswegen. Naar men mij heeft medegedeeld bestaat er nog een boekje getiteld: E. Siliakus. Voorburgs Gedenkzuil Rotterdam 1789, 8°., waarin over het Louwerisgeld iets wordt gemeld, Dit werkje berust *niet* op de Koninklijke Bibliotheek en het is mij niet mogen gelukken het in handen te krijgen.

HET STADHUIS TE 'S-GRAVENHAGE,

(Tijdvak 1733—'39)

door M. G. WILDEMAN.

Daartoe aangezocht door den geachten Voorzitter onzer vereeniging, tevens Gemeente-Archivaris, den Heer Servaas van Rooyen, die mij met zijne bekende hulpvaardigheid ter zijde stond, heb ik er mij aan gewaagd, een vervolg te geven op het belangrijk opstel van de hand van den Heer C. H. Peters, over het stadhuis, voorkomende in Haagsch Jaarboekje voor 1895.

Met prijzenswaardige nauwkeurigheid wordt in dit artikel alles vermeld, wat betrekking heeft op het oudste gedeelte van het raadhuis. — De in 1733 aangevangen verbouwing, wordt echter slechts even aangestipt; van het inwendige van dien bouw en zijne merkwaardigheden wordt — waarschijnlijk wegens plaatsgebrek — geen gewag gemaakt.

Toch zijn vele wetenswaardige zaken door de geschiedschrijvers van de stad onzer inwoning over het hoofd gezien of hen ontgaan.

Dit kan in verschillende oorzaken zijn grond vinden

z. d. z. onbekendheid met de ware bronnen of andere niet te doorgronden redenen.

De laatste tien jaren hebben wij wat de Hofstad betreft geen reden tot klagen — integendeel — de nog steeds met jeugdig vuur bezielde archivaris mag met trots op dit tijdvak terugzien; want hoeveel merkwaardigs is er niet in dien tijd aan 't licht gekomen, dat anders wellicht voor altijd aan de vergetelheid ware prijsgegeven!

* * *

Waar ik zoo straks zeide een vervolg te zullen geven op het artikel van den Heer Peters, verwachte men niet eene even keurige beschrijving op architectonisch gebied; als niet-bevoegde zullen we ons wat den bouw aangaat, geheel van critiek onthouden, doch behalve de opinie van een vreemdeling, de oordeelvelling van een paar bevoegde personen aanhalen, om dan uit de rekeningen met de daarbij behoorende kwitantiën, een beeld te geven van het inwendige gebouw, zooals het zich direct na zijne voltooiing in 1738/39 moet hebben vertoond.

Alvorens echter tot die gedetailleerde beschrijving over te gaan moeten we volledigheidshalve eerst uit de Tresoriersrekeningen eenige posten mededeelen, waaruit we de geleidelijke uitbreiding van het raadhuis kunnen zien.

Al zijn enkele dier posten niet duidelijk, of niet genoegzaam omschreven, met een weinig voorstellingsvermogen is de toestand op de verschillende tijdstippen vrij wel vast te stellen.

De volgende posten vullen de door den Heer Peters medegedeelde eenigszins aan:

Tresoriers-rekening van A° 1667.

Willem Francken Verschouw zes hondert negen ende vyftigh ponden over leverantie van Ryswycxse steen, kalck, tras. &c., tot het maken van een *nieuwe Camer* op 't Stadthuys ende elders blijckende alsvoeren [1]) vj^c^lix £

Pieter Jansz. Cley, vierhondert seven en veertigh ponden over leverantie van tras, calck, steen. enz. tot het *nieuw werck* op 't stadthuys blyckende uts. dus . . . . iiij^c^xlvij £

Reyer prs voornt vier entseventigh ponden over tleggen van een *Italiaensche vloer* opt stadthuys, ende anders, blyckende als voors: . . . . lxxiiij £

Heyndrick Arentsz Schrap, sevenhondert ses ponden over gel. leverantie tot het *nieuwe werck* aent stadthuys alhier blyckende enz. . . . vij^c^vj £

Pieter Jorisz. Minne twee hondert ponden over ende ter goeder . . . . vant coopen van witte ende andere marbersteenen tot het malen van de *vloer* int stadthuys blyckende als vooren . . ij^c^ £

Leonard Haesbrouck mr. timmerman, seven hondert ponden over de helft van xiiij £ waervoor hij heeft aengenomen te leveren, ende maken het houtwerck van de nieuwe *v̄ treckcamer* opt stadthuys vij^c^ £

Aelbert de Vries, seshondert vier en twintigh ponden overt maken van verscheyde nieuwe glasen opt *nieuwe werck* aent stadthuys ende trepareren van de oude, als anders, volgens ordonnantie vj^c^xxiiij £

Lucas Lunack mr. srynwercker, drie hondert zes ende tachtigh ponden over arbeytsloon ende leverantie van hout tot het nieuw werck vant stadthuys blyckende by ordonnantie en quit. . . iij^c^lxxxvj £

---

[1]) Dit „blijckende alsvoeren" slaat op de kwitantie.

A° 1668.

Leendert Haesbrouck, vyffhondert veertigh ponden over timmerwerck vant nieuwe v̄ treck opt stadhuys blyckende by ordonnantie en quit. dus . v^c^xl £

Deselve, sevenhondert vyfftig ponden over timmerwerck opt stadhuys voors: bij hem gedaen blyckende als vooren, dus . . . . vij^c^l £

Leendert Haesbrouck, twee hondert twee en tseventigh ponden over timmerwerck opt stadthuys blyckende by ordonnantie eñ quit., dus . . . . ij^c^lxxij £

Deselve, acht en dertigh ponden over arbeytsloon eñ leverantie van hout tot v̄scheyde reparatien blyckende als voren dus . . . . xxxviij £

Denselve, vijf eñ tachtigh ponden over 't maken van binten in Schepenscamer, blyckende enz. lxxxv £

Pr. van Veen, mr. schrynwercker, hondert drie eñ veertigh ponden over v̄scheyden werck bij hem opt stadthuys alhier gedaen, blyckende als vooren dus cxliij £

Lucas Lunack, dertigh ponden over leverantie van een nieuwe tafel in de nieuwe v̄treckamer [1]) opt stadhuys, blyckende als vooren. . . . . . xxx £

Pr. de Bonnet, vyffhondert seven en vyftigh ponden over tschilderen eñ v̄ gulden vant nieuwe werck opt stadthuys, blyckende alsvoren . . v^c^lvij £

N. de Ridder, zeshondert seven en vijftigh ponden seven schell. over leverantie van goudleer eñ deselve in de nieuwe v̄treckcamer opt stadhuys te hebben opgehangen blyckende uts., dus . . . vj^c^lvij £

---

[1]) Overal waar hier van Vertrekkamer wordt gesproken zal bedoeld worden het oude burgemeesters-vertrek of spreekkamer, destijds gelegen óver de tegenwoordige burgemeesterskamer; localiteit waar het bureau der militie en schutterij tot Aug. 1895 was gevestigd.

Maximiliaen van der gucht. hondert eñ vier ponden over leverantie van acht fyne tapytte Haechsche wapens tot xxiij £ tstuck, blyckeñ by ordonnañ., en quit.. dus . . . . jciiij £
Jacobus de Bye, drie hondert vyff eñ sestigh ponden over leverantie van stoelen met tafelcleen, frange &c. blyckende als vooren dus . . . . iijclxv £

A° 1671.

Leendert Haesbroück, mr. timmerman acht hondert sesenveertigh ponden over arbeytsloon ende leverantie van hout tot het maecken van de lantarn ende het schavoot voor het stadthuys ende eenige haechse wercken blyckende als voren viijcxlvj £. Aen handen voorñ hondert twee ende tnegentigh ponden wegens het besteygeren aen het stadthuys als het wiert verschildert ende vergult volgens uts., . cxcij £
Lucas Lunack. vijff hondert tseventigh ponden over Leverantie van hout en arbeytsloon tot het maecken van een nieuwe vierschaer op het Raedhuys deser stede blyckende uts., ... vclxx £
Denselven Lucas Lunack, mr schrynwerker, hondert negen ponden vyftien schellingen ter saeke uyt als vooren, dus . . . . cix £ xv β
Gysbert van der Burgh ende Lodewyck Voetster, de somme van seven hondert vyftigh ponden over arbeytsloon ende leverantie van hout overt macken aen de buytenwercken van de *nieuwe weescaemer*, blyckende by declaratie, ordonnantie ende twee quitantien dus viјcl £
Lucas Lunack, twee hondert negen ponden overt maken van een cas op de *weeskamer* ende het *affschieten van de vertreckkamer*, blyckende uts., dus ijcix £

Pieter Pyll, m[r] schrynwercker ses ende dertigh ponden over gedaen schrynwerck blyckende uts., dus xxxvj £
Frederick van Tongeren ende Jacob Roeman, m[r] Beeldhoüwer over geleverd Beelthouwerie aen het *nieuwe uytsteck* boven de Secretarie alhier. de somme van twee hondert vyftigh ponden blyckende uts., dus ij[c]l £

De laatste post trekt bijzonder onze aandacht; met die nieuwe uitstek is zonder twijfel bedoeld den uitbouw op drie kolommen rustende, o.a. te zien op de prent het stadhuis voorstellende, afgebeeld bij de Riemer, Deel I, stuk II, pag. 584. Bij de verbouwing in 1733 vervielen de kolommen, en werd den uitbouw tot den grond doorgetrokken.

Waarschijnlijk hebben te dier zake in dien tijd andere plannen bestaan. Ik vond n.l. in de „Documenten van de Kist", [1]) de volgende curieuse nota.

„Memoire pour le service des seigneurs de la mai-„son de Ville de la Haye, doit à l'architecte Daniel „Marot [2]). — 1733, le 11 Novemb. J'ay Este prender

---

[1]) De particuliere rekening van H.H. Burgemeesteren.

[2]) Uit de part. rek. blijkt dat Marot voor „'t maaken van Teykeninge" in 1734, werd toegelegd 38 gl. 10 sch. Van hem is mij nog het volgende bekend geworden. Hij was 31 Oct. 1694 gehuwd te Amsterdam met Cathérine Marie Gole. Uit dit huwelijk werden te 's-Gravenhage geboren: Madeleine (ged. 7 Sept. 1698); Marie Agathe (ged. 19 Mei 1701); Jean Daniel (ged. 13 Juli 1702); Jeanne Françoise (ged. 24 Jan. 1704) en te Amsterdam ged. den 25 Sept. 1707 Jeanne Ester.

Marot werd met zijne echtgenoote den 24 Sept. 1709. als herkomstig van Parijs, te Amsterdam genaturaliseerd.

In 1737 was Marot met 2 zoons en 3 dochters lidmaat der Waalsche Kerk te 's-Gravenhage. Hij overleed te 's-Gravenhage in Juni

„les messure avec un charpentier à la maison de ville „savoir du Balcon les hauteurs Et largeurs pour En „faire des dessins. Le 30ième Dessemb. J'ay eue lhonneur „de donner deux dessins a choicir du balcon, la facade „plus j'ay donnee a Monsieur de Boetzelaer, Monsieur „D'assendelft Et Monsieur Terhoouwen 2 dessins d'une „ordonnance pour un Trecjaght, etc. . . . . . .

. . . .

Dezelfde Frederick van Tongeren en Jacob Roeman ontvingen 158 £ voor *„beelthouwerie aen de vierschaer gedaen*".

Verder vonden wij nog in dit jaar:

Deselve, twee hondert een ende vyftigh ponden seventien schellingen ter saecke ende blyckende als vooren, dus . . . . ij^c^lj£xvijβ

Bartholomeus Bos, mr leydecker, vyff ende veertigh ponden over reparatie aent stadthuys . xlv £

Pieter de Bonnet ende Daniel Tydeman over tschilderen ende vergulden vant Raethuys deser Stede, elff hondert ponden blyckende uts., dus xj^c £

A^o^ 1673.

Gysbert van der Burgh en Lodewyck Viester, vyff en vyfftigh ponden over Timmerwerck van de *nieuwe weescamer*, dus . . . . Lv £

Jacob Roomans. [1]) Beeltsnyder, twee en tachtigh

1752 in den ouderdom van 88 jaar. (Den 14 Juni werd *ƒ* 30 impost voor hem betaald).

Zijn portret is aanwezig in de collectie der Commissie voor de Geschiedenis der Wale kerken, te Leiden. Zie nog meer over hem: Fr. Obreen. Archief voor Kunstgeschiedenis 7e deel pag. 54, 55 en 154. en v. d. Aa, deel 12. 1°. st. pag. 283 en 284.

[1]) Zie over hem Archief v. Kunstgeschiedenis IV. 110, 157. Was vroeger bouwmeester van Prins Willem III en vervaardigde o. a. de eerepoorten te 's-Gravenhage. opgericht in 1691 ter gelegenheid van de „blijde inkomst van dien vorst".

ponden over leverantie van wapens eñ lofwerken . . . . lxxxij £
Frederick van Tongeren, twaelff ponden tersake als vooren . . . . xij £
Pr. van Veen, mr. schrynwercker, negen en twintigh ponden, over tgeen by hem aen de *weescaemer* is verdient . , ... xxix £

A° 1675.

Abraham Colder, thien ponden overt leveren van comptoir stoelen opt stadthuys . . . . . x £

A° 1682.

Theodorus Verschuyr [1] drie hondert acht en seventigh ponden over het *konstigh beschilderen van de zolder van Burgem*r *Camer, dus* . . . . . iij^{c}lxxviij £

* * *

Niettegenstaande wij uit verscheidene der voorgaande posten zien, dat in de bestaande behoefte aan ruimte, langzamerhand door uitbreiding van het aantal vertrekken werd voorzien, bleek de verbouwing van het raadhuis in 1733 hoog noodig te zijn geweest. De notulen van de Wet [2]) van den 4 Februari van dat jaar vermelden het volgende: „Laatstelyck is bij Heeren „Burgemeesteren gerapporteert, dat, vermits de bekrom- „pentheid ende ongemakken van het stadhuys, het „hooghnoodig geoordeelt is dat hetselve, soo veel „mogelyk behoorde te werden vergroot, en is in be- „denken gegeven of men sich niet van seekere huysingen

1) Ook genaamd van der Schuur, geb. te 's Gravenhage in 1628 in 1705. Zie over hem v. d. Aa; Kobus en de Rivecourt, bl. 856; Archief voor Kunstgeschiedenis.

2) Deel loopende 13 Oct. 1732—22 Dec. 1747 (Oud-archief der Gemeente.)

„aghter aan hetselve annex staande behoorde by coop „meester te maaken voor den Hage ende deselve aan „het stadhuys aantrekken waar over gedelibereert „zijnde, hebben haar Ed. Aghtb. haar dat rapport „laten welgevallen ende Heeren Burgemeesteren ver- „soght ende geauthoriseert sulcx werkstellig te maaken."

Men zou vermoeden, dat de beslissing in eene zaak als deze, meer voeten in de aarde zou hebben gehad. In onzen tijd was zoo iets minstens een paar jaar in behandeling! en dàn pruttelt men nog dikwijls over, de langzaamheid onzer voorouders in afdoening van zaken en wijdloopigheid hunner stijl!

Tevergeefs zoekt men echter naar meerdere besprekingen in de genoemde Notulen en Resolutien.— Dàt spyt mij echter 't minst; doch dat de grondteekeningen, bestekken en daarbij behoorende papieren spoorloos verdwenen zijn, mag voorzeker jammer worden genoemd. Alleen de *particuliere rekeningen van H.H. Burgemeesteren*, in de wandeling genaamd: „*de rekeningen van de kist*" [1]) of ook wel „*het potje*", stellen ons in staat om vrij nauwkeurig de uitbreiding van het raadhuis in al hare onderdeelen te kunnen nagaan.

Deze rekeningen loopen van St. Catherine tot St. Catherine, of van 25 Nov.—25 Nov.— In die van 1732—1733 vinden we, dat ten behoeve der verbouwing is uitgegeven de som van . . . . *f* 26257—11.4

In die van 1733—'34	„	27816— 7.—
1734—'35	„	27907.—, —
1735—'36 . . . ,	„	12691.—12.—
1736—'37	„	11349.—, —
't geen te zamen uitmaakt . .	*f*	106021.—10.4

[1]) Zie Inventaris Hingman, bl. 34.

Voorwaar een aardig sommetje om uit eene particuliere kas te betalen. Een nader onderzoek of „de Societeit" in deze heeft geholpen, bracht aan 't licht, dat dit college geene subsidie voor het doel heeft verleend.

* * *

Voor zoover ik het heb kunnen nagaan, is de oudste critiek over het nieuwe gebouw te vinden in „The present state of Holland" [1]) door een onbekende, waarvan de eerste uitgave te Londen in 1745 verscheen. Van het stadhuis te 's-Gravenhage sprekende, zegt de auteur o.a. het volgende: „This building, which „is but just finished is plain and handsome but it „differs in nothing from a private house, which seems „to be an error in the architect. All publick Edifices „and especially a Town house, ought to be distin„guished in some manner and that sufficiently strong „from the Houses of particulars. in order to attract the „Regard of the Publick.

„And this may be done without overcharging the „walls with sculptures. Frescos, Anagrams and other „Impertinences. At Top indeed there is one image; [2]) „but it escapes the Eye of the Passenger, who can „take this building only for the house of a rich Citizen."

---

[1]) De uitvoerige titel luidt: „The present state of Holland or a description of the United Provinces Wherein is contained A Particular account of the Hague and all the Principal Cities and Towns of the Republick, with their Buildings, Curiosities etc. Printed for the author and to be Got at Leiden. By Cornelis de Pecker. 1765. Zie no. 25 der Catalogus v/d. Bibliotheek der Gemeente 's-Gravenhage.

[2]) Hiermede wordt natuurlijk bedoeld het wapen van den Haag, geflankeerd door de twee fraaie beelden, alles vervaardigd door den bekenden Baptista Xavery.

Door Vosmaer [1]) wordt de nieuwe vleugel „een deftig kouden nuchteren bouw" genoemd, terwijl Jhr. Mr. Victor de Stuers [2]) er van getuigt, dat het een zeer fraai en karaktervol specimen is der decoratieve kunst uit het begin der 18e eeuw. Ook de Heer Peters roemt in zijne meergenoemde bijdrage [3]), de breede opvatting en de betrekkelijk rijke behandeling van de schepping A° 1733.

Uit het korte besluit der Vroede Heeren volgde den aankoop der huizen achter het Raadhuis. De rekening 1732—33 stelt ons in staat daarvan het volgende te kunnen mededeelen.

„Aan de Vendrigh Linthorst voor coop vant huys
„agter het Stathuys betaeld . . . vij^m £
„Voor oncosten van dien op de secretarye. cxcvj£vβivp
„Aan de bode de Haas voor affstant van de huur
„jaeren vant voorz. huys toegelegt . . ij^c £
„Aen Barent van Kell ter saake voorn. van thuys
„den *Dolphyn* . . . . c £
„vant kleyne huysje ter saake voorn. toegelegt
xxxvij£xvjβ

Eene kwitantie i d. 24 April 1733 vermeldt dat dit „kleyne huysje" werd bewoond door Maria en Johanna Geertruy Voskuyl. Zij verklaren daarbij „ont„vangen te hebben in plaets van 12 ducatons een „som van seven en dertigh gulden sesthien st., die

[1]) Het Stadhuis te 's-Gravenhage. Photographie naar eene teekening van C. Springer, met eene letterkundige bijdrage van Mr. C. Vosmaer. No. 178 en 179 van den Catalogus der Gemeente-Bibliotheek.
[2]) Zie Haagsch Jaarboekje voor 1894. blz. 178.
[3]) id. id. id. voor 1895, bl. 204.

„haer Ed. Achtb. haer hadde gelieve toe te leggen „voor afstandt van de Huur, die zij nog waren hebben-„de aen het huysje staende naest het Stathuys [1]) alhier."

Ziedaar alles wat van den aankoop der verschillende panden is opgeteekend gebleven.

De opbouw van den nieuwen gevel had betrekkelijk met spoed plaats daar we reeds in 1734 de volgende posten betaald vinden.

„28 Juny 1734 Reynier van Castel,

„Gemaakt 2601 ruyten in stopverff van Extra cu-„rieus frans glas welke ruyten volgens seker besteck „moeste werden gemaakt voor 4 stuyvers Ieder ruyt, „twelck tesamen bedraagt . . . . . . *f* 520.—

„dog vermits 1997 van de voorsz ruyten „veel groter waren als die volgens het be-„steck maar moeste zijn, soo stelle voor „ieder grote ruyt twee stuyver meerder, „bedragende het selve van de voorn. 1997 „ruyte, een s^a van . . . . „ 199.14

„Voorts gemaakt in de galderye een „nieuw best spiegelglas groot 32 voet, de „voet à 8 st. . . . . „ 12.16

Verder de eenige versiering van beteekenis, vervaardigd door den beroemden Baptista Xavery. [2])

„20 Aug. 1734. Aan Baptista Xavery *f* 1500 voor „het maken en leveren van twee bentemer steene

---

[1]) Op rekwest van Govert van Berten, concierge, werd hem 24 Nov. 1733 eene som van *f* 200.— toegestaan wegens schadevergoeding. Een jaar later op 24 Nov. werd aan de Timmerlieden een gratificatie van *f* 80.— uitgereikt.

[2]) Jean Baptiste Xavery werd in 1697 te Antwerpen geboren en overleed te 's-Gravenhage 19 Juli 1742. Zie over hem v. d. Aa; v. d. Willigen; Immerzeel; Kramm; N. Friesche Volksalmanak voor 1856 bl. 76, en Navorscher, deel XIX, blz. 151, 358.

„beelde met het waepen en verder toebehoren gestelt „bove de Justitie-kamer op het stadthuys.

„1 April 1735. Twee kartelle van bentemer steen „van 6 voet groot en deselve gestelt boven het stadt-„huys teevens de beelde, voor het werke van de „kartelle voornoemd geakkordeert . . . *f* 250.—

„Veertig voet steen voor deselve gelevert „ 60.—

Onder deze versiering werd door een knecht van Xavery de spreuk uitgebeiteld:

FELIX, QUEM FACIUNT ALIENA PERICULA CAUTUM.

De twee beelden ter weerszijden van het Haagsche wapen stellen voor de *Gerechtigheid* en de *Voorzichtigheid.* [1])

Het gebouw binnengaande valt ons 't eerst in 't oog:

De Galery

die bij de nieuwe vertimmering verbreed en verlengd werd. overdekt met een fraai hoog gewelf, terwijl de vloer [2]) en de lambriseeringen in marmer werden aangebracht. [3])

De steenhouwer Jan Oosthout leverde dienaangaande in 1738 eene rekening in ad *f* 4253.— die met *f* 4200 werd betaald. De voornaamste posten mogen hier worden vermeld.

„1738, den 8 Febr. Gelevert in diversche reysen „op weersyde de geheele Galdery alsmeede in de

[1]) *Teg. Staat. VIe deel.* „In den gevel of zydmuur aan de westzijde, die met 13 schuiframen pronkt is een uitstek in welks kap het wapen van 's-Graavenhage wordt afgebeeld, tusschen de Geregtigheid en Voorzigtigheid."

[2]) Blijkens Tresoriersrek. van 1667. werd in dat jaar een Italiaansche vloer gelegd; zie bladz. 129 hiervoren.

[3]) Teg. Staat deel VI, bl. 62 zegt o.a. „Hier maken de posten der deuren die mede van wit marmer zijn, door derzelver *sieraaden* met de *naamen der Kamers* eene grootsche vertooning.

„Lanteeren op weersyde tegens de meure aan alle de „Lambriseering of borsweering stuke met syn plinte „van moeye witte geaderde marmer ter dikte van 1 $^{1}/_{4}$ „duym houde deese plaaten volgens opmeeting gedaan te samen 547 rijnlanse voeten, ieder voet bedongen volgens bestek van den 13 January 1736 „met het helpen stellen van dien voor 35 st., maakt „*f* 957.5.—

„Id. den 1 Maert. Gelevert op de marmerlambriseering een Dek of buyklyst van derselve marmer „swaer 3 en 4 d., synde dese buyklyst tesamen lang „volgens opmeeting 212 rynsche voete, ieder voet „met helpe leggen volgens bestek bedongen tot 45 „stuyvers maakt een som van . . . . *f* 477.—

„nog in 't begin van de galdery op de syde van „de burgemeesters Camer onder twee gemetselde pilasters twee marmer pilasters pitestaalsgewijs ieder „hoog 28 duym, breet 13 duym, dik 4 duym, comt „voor ieder pitestal $20^{1}/_{2}$ guld. . . . *f* 41.—

„1 Maart. 2 pilasters . . . . „ 22.—

„Nog op weersyde van de deure over burgemeesterscamer 2 marmer pitestaelties met syn plint *f* 41.—

„Op deselve pitestale de twee deklyste „ 22.—

„In de galderye aan de buycklyste die tegens de „marmer ergitraven aankomen te samen gemaakt 29 „crollen met een ornament opgewerkt . *f* 63.16

„22 Maart Nog boven myn aangegeven werk de „sestien marmer kopstuke boven de deure in de „galdery . . . . *f* 320.—

„Nog gelevert in een portaal tusschen burgemeesters „vertrek en schepensvertrek ront om tegen de muur aan „alle de marmer lambriseering plaate enz. *f* 178.10

„den 19 April. Op sy van de trap een wit ge-

„aderde marmer voeringstuk, lang 104 duym, hoog „25 duym hout in 26 rynlansche voeten, deze plaat „gewerkt met syn schuynte aan als in tringangel
f 65.—

„den 26 April. Gelevert in de lantaren boven de „dubbele deure van Scheepenkamer en aan de oversijde „voor de justitie kamer, twee sermoeye statuary marmer „kopstuke van groote hoogte breete en dikte, volgens „de tekening daervan aan myn opgegeven onder dese „kopstuke de marmer staande en daarop leggende „arcgitraf lijsten met syn plinte mede volgens de „tekening, enz. . . . . *f* 1300.—

„1737, 31 mey. Voor 16 welgeaderde witte marmer „voet of kopstukken [1]) boven de 16 kozijnen in de „galery, tezamen . . . . , ... *f* 3840.—

Door den kunstschilder M. Verheyden werd in Februari en Oct. 1738 afgeleverd eenige teekeningen, die tot voorbeeld hebben gediend aan Xavery. voor de groote boven-deurstukken van de schepenkamer (thans Trouwzaal) en van de daarover gelegen gevangen-vertrekken (thans Raadzaal), zooals blijkt uit de volgende aanteekeningen: „M. Verheyden, kunstschilder, Geinoculeert „uytvoerigh met de Pen getekent en met Indiaensche „Inkt gewassen ofte geschaduwt drie zinryke sinne„beeldische Tekeningen waervan Er twee reeds ge-

[1]) Deze in schelpvorm gebeitelde bovendeurstukken droegen oorspronkelijk de in marmer uitgehouwen aanwijzing van de bestemming der verschillende vertrekken; slechts enkele zijn nog in den oorspronkelijken staat. Men vraagt zich af, of hier geen moedwil in het spel is geweest, die opschriften te verminken, zelfs geheel te nivelleeren. ?

[2]) Mattheus Verheyden, geboren te Breda in 1700, huwde te 's-Gravenhage (ondertr.) 11 Febr. 1725 met Margaretha Craeymes j.d. geb. en woñ alh., — Hij was oorspronkelyk leerling van Hendrik Carré. Zie over hem, Immerseel en Kramm.

„dient hebben tot een model voor den Mr. Beeld- „houwer Xaverie, van het werk in marmer staende „boven de Twee groote deuren van Heeren Schepenen „en gevangens-vertrekken, synde de Inhoud en ver- „klaringe in schrift by deselve overgegeven. Waarvoor „mij per naeste komt ƒ 46.— [1]). Xavery ontving reeds 24 Maart 1738, ƒ 800.— [2]), „voor de twee marmere „ornamentstukken, het eene boven de porte brisee van „de heere Schepenekamer en het ander daer tegen „over daervoor geakkordeert een somme van vier hondert „guldens ider. De voorschrevene stukken afgelevert „int jaer 1738, het een in Febr. het ander in Maart".

Reeds het vorig jaar in April had hij (Xavery), bewerkt „tien marmeren ornamenten in de voetstukken „boven de architrave op de deure in de galery en „lantaren op het stadhuys alhier, en daarvoor be- „dongen ƒ 60.— voor ieder ornamentstuck, bedragende, „de 16 stucken [3]) int geheel ƒ 960.—.

De koepel en de lantaarn schijnt in het oorspronkelijk bestek een anderen vorm te hebben gehad. De rekening van den timmerman Dijkerhof (1737), zegt o.a.:

„9 Febr., Willem Krul aan het veranderen van het „bovenwerk op de lantaern nadat hetzelve volgens „bestecq was gemaeckt is het wederom vermaeckt met „kromme raemen, holle hoekpilasters en half ovale „zijtogen met dito pilasters, en daerop een ronde „Coopel sonder hoekkepers" [4]).

---

[1]) Hij werd op deze nota den 1 febr. 1740 met ƒ 30.— betaald.

[2]) De onderteekening op de kwitantie luidt: „M. C. huysvrouw van Xavery". — In eene rekening van 1 April 1735 stelt hy het boetseeren in het houte model tot de galdery en sinnebeelde boven de deure en de ornemente van was, ƒ 60.—.

[3]) Zie noot op bladz. 141.

[4]) Door den beeldsnijder Kalraet werd in Maart 1738 afgeleverd.

Het pleisterwerk van dien koepel werd vervaardigd door C. Laghi en C. Castaldi (plakwerkers) die daarvoor *f* 580.— ontvingen, en nog eens *f* 50.— voor 't geen buiten het bestek was geleverd [1]) (lofwerk en lysten). —

Het raam met krulwerk en glas in de achterpui van de galery was door Oosthout op *f* 145 berekend, terwyl W. Rottermont daarvoor de ooievaar goot die met *f* 46.— werd betaald. Beide kwitantien zyn i.d. Oct. 1736.

De tijdgenooten roemen zeer de gang of galery. Teg. Staat, deel VI, bl. 62 zegt o.a. „Meest evenwel „munt uit het middelvak dezer galery, 't welk byna eens „zo ruim of breed is, als de andere gedeeltens ter „wederzyde. Hier in komen twee groote dubbele en „vier enkele deuren uit, die met derzelver fraaie sie- „raaden naar den eisch der Bouwkunde over malkanderen „geplaatst zijn. Het schept behalven van agteren en „van vooren aan beiden de ingangen zijn meeste licht „door een zeer hoogen en sierlyk gepleisterden koepel [2]) „en Lantaaren, waarin twee ryen Engelsche Raamen „boven malkander staan".

* * *

Komende van uit de vierschaar had men dadelijk aan

---

voor *f* 136.— 4 groote en 4 kleinere gesneden en gestoken glasramen voor den lantaarn. Deze Kalraet behoorde ongetwijfeld tot het geslacht van Abraham v. K. geb. te Dordrecht 7 Oct. 1643 — 1699 wiens vader ook reeds beeldhouwer in hout was, Nog een zoon van dezen laatste Barend genaamd, geb. te Dordrecht 20 Aug. 1650 en — omstreeks 1721 was een bekwaam schilder. Zie o.a. Immerzeel en Kramm.

[1]) De kwitantie is gedateerd 22 Sept. 1738: in eene rekening van Xavery van 1 April 1735 komt o.a. voor: nog gemaakt een teekening tot de galdery en de koepel *f* 20.—; nog een teekening van de andere galdery met ornamente voor de plakwerkers *f* 10.—.

[2]) Den 7 Maart 1735 werd reeds aan Maximilien Chiesa voor plakwerk *f* 60.— betaald. Zijn rekening bedroeg *f* 61,—.

zijn linkerhand de *burgemeesterskamer*, waarvan het plafond was geschilderd door van der Schüer [1]). Dit komt voor onder n°. 5 der schilderijen aanwezig op het Raadhuis, en wordt genoemd „eene zinnebeeldige voorstelling van het oog der gerechtigheid", op paneel, gewaarmerkt 1682.

Op de burgemeesterskamer volgde:

Burgemeestervertrek-camer (thans de kamer van den Burgemeester).

Deze localiteit, die waarschijnlijk vóór de verbouwing dienst deed als Secretarie werd versierd met een plafond geschilderd door Mattheus Terwesten [3]) waarvoor hem den 30 Oct. 1736, *f* 1000.— werd uitbetaald. Zijne kwitantie bevat het volgende:

„Ten diensten van d'Edele Agtbaare Heeren Burge-„meesteren van 's-Graven Hage. In Haar Edele vertrek-„Kamer geschildert, by my M. Terwesten.

„Een platfond, bestaande in een middelstuk nevens „vier hoeken. Het middelstuk (lang twintig en breet „sestien voeten): verbeelt D'agtbaarheyd en Politie, „vergeselschap zynde met Minerva de Hemelsche

---

1) Zie post Tresoriers rek. bl. 134 hiervoren.

2) Theodorus van der Schüer of Schüür, geb. te 's-Gravenhage in 1628, overleden in 1705.

Zie over hem: Archief voor Kunstgeschiedenis, Deel III 215: Deel IV, 85. 93. 99. 101—107. 124. 132, 137, 152, 166—169, 172, 173, 181, 183. 203. 205. 211. Deel V, 86—90, 138. 150, 156.

3) geb. te 's-Gravenhage, in 1670, + 11 Juni 1757 leerling van W. Doedyns en D. Mytens. Zie over hem o.a. Kobus en de Rivecourt. bl. 23; v. d. Aa T 74; verder Houbraken; van Eynden en v. d. Willigen; Immerzeel; Kramm en Verwoert. Archief voor Kunstgeschiedenis Deel II 77; Deel IV 89. 93. 95, 103, 108, 110. 111. 139—142. 158. 167. 169. 173—177, 180, 205—207, 211, 219. Deel V. 90—93, 138, 140—143. 152, 153.

„Wysheyd raisonneeren met malkanderen over de „goede harmonie der Eendragt en Lieffde tot zyn „Eeven-naasten die zig nevens haar vertoonen, en „haare gaaven aan de Behoeftigen mildaadiglyk uyt-„deelt. Daar aankomt de suyvere waarheyd die de „Geregtigheyd ambrasseert, welke het schandelyk „Bedrog onder haare voeten houd. als zynde verbanne „uyt dit Heerlyk Geselschap.

„En nevens hetselve sit geplaatst het Gebed, die „geduuriglyk roept en bidt tot Godt, om voortgang „dezer Eluystere Regeering.

„De vier hoeken uit Graauw geschildert zijn de vier „elementen door dieren en voogels verbeelt, namentlyk „D'Aarde door Leeuwen en Vrugten; De Logt door „een Arend, die na de son vliegt nevens ander ge-„vogelten, Het vier door een Phoenix die zig verbrand, „nevens een salamander welke int vier leefft,

„Het waater, door de zee, waagen en paarden van „Neptunis." [1])

De nieuwe schoorsteenmantel werd den 17 Februari 1736 geleverd door den steenhouwer Jan Oosthout, die daarvoor *f* 245 ontving.

Mattheus Verheyden werd opgedragen hierboven een stuk te schilderen 't geen hij 7 December 1736 afleverde.

Volgens de kwitantie [2]) stelt het voor: „De Gereg-„tigheid ofte Bevredigende Justitie, Ryck van Ordon-„nantie en Zinnebeelden, alles op het Uytvoerigste „na 't Leeven geschildert &c., komt per naeste *f* 650.—
„Een dubbelden Fynen Doeck daertoe ge-
„levert en daervoor betaalt . . , . . . „ 10.—
f 660.—

[1]) Van dit plafond is zoo goed als niets meer te zien.
[2]) Voldaan met *f* 500.—

Ook de bovendeurstukken zijn van denzelfden schilder, en werden in 1737 afgeleverd; de quitantie luidt:

„Geschildert in het Groote Vertreck van hare „WelEdele Aghtbare, Twee bovendeurstukken, ver-„beeldende [door levensgroote kinderties en zinne-„beelden uytvoerig na het Leven geschildert] Het „Salus Hagensis ofte het Groeyen en Bloeyen der „Konsten, Neringe en Hanteeringen &c.,van S. G. Hage."

„Komt ydere schildery 300 dus de twee *f* 600.— [1])

Alhoewel de bekende geschiedschrijver onzer Hofstad Kroon, [2]) sprekende van de nieuwe vertrekken op het Stadhuis zegt: „Weinig belang zou het den „lezer inboezemen te vernemen, of zij met kaffa, met „laken of met papier zijn behangen, enz."... . zullen we hier volledigheidshalve inlasschen, dat in de groote rekening van den „tapissier" Johannes Deel, drie posten voorkomen, die betrekking hebben op burgemeesters-vertreck, t. w.:

„den 16 Nov. 1737.

„31 bane zyde kaffa. lang elke baan 5¾ el, met „some tot het kamerbehangsel; 178¼ el goudt „koleurde gront met root karmezyn blomme à 11½ „gld. . . . . *f* 2050.—

„26½ el zeyde kaffa tot 24 stoele van „een el breet à 14½ gld. de el . . . „ 384.—

„Voor honderd el geel zey passement à 6 st. „ 30.—

Volgens eene aanteekening op de rekening maakte Deel tot het verkrijgen van deze stoffen 3 reizen naar Amsterdam waarvoor hem *f* 52.— werd uitbetaald.

---

1) Voldaan 20 Jan. 1738 met *f* 600.—

2) A. W. Kroon. Beschrijving van 's-Gravenhage uit echte bronnen geput. 's-Gravenhage 1852.— N°. 46 der Gemeente-Bibliotheek.

Uit laatstgenoemd vertrek komt men ten noorden door een portaal in de oude

Schepenkamer
(thans Trouwzaal).

Deze fraaie zaal, die met drie ramen uitzicht heeft op het Kerkplein was versierd met een plafond geschilderd door den beroemden Amsterdamschen artist Jacob de Wit. [1]) Betreffende dezen arbeid zijn nog de volgende aanteekeningen bewaard gebleven.

„den 8 Maert 1738. Pr order Mr. Jacobus de Wit, „de Edele groot, enz. . . . . . .

„Debet aen Hermanus van de Velde voor een „plumuert Blaffon, gelevert bij de Widt uyt de Ryn- „landtsche maat overgebragt in onse,

„Lang 18 v:; B: 14 1/2 v; à 261 v: d.v 5 1/4 st. *f* 68.10.4
„Een doek van 4 hoeken lang 20 v.,
„breet 51, à 100 v.; de voet 2 stuyver. . „ 10.—
„Voor de kalk . . . . „ —,18.—
(Voldaan 7 Oct. 1738) . . . *f* 79. 8.4

„Beduytsel vant Blaffon In de Caemer van de Ede. „Agtbaere Heere Scheepen van 's Hage 1738 geschil- „dert door Jacob de Wit, Constschilder tot Amsterdm.

„Het middelstuck verbeelt, dat door Wyshydt werdt „de deught van dondeught gescheyde, de Wyshydt „verbeelt door Pallas, die de Nydt, Eygenbaat, on- „weetentheydt en Bedrogh, uyt de Heemel stoot,

[1]) Jacob de Wit, geb. te Amsterdam in 1695, overleden 12 Nov. 1754. Zie over hem Kobus & de Rivecourt, bl. 467; v. d. Aa. W., 338; Houbraken; Immerzeel; v. Eynden & van der Willigen; Kramm; Wagenaar, Amst. Deel II. bl. 22; Reiffenberg, De la peinture juiverre aux Pays-Bas; Collot d'Escury, Holl. roem; Hoogstraten; Kok; Verwoert; Muller. Cat. portr.; Archief voor Kunstgeschiedenis. Deel VII. bl. 163 en 164.

„terwyl de vrintschap en Eendraght met Roosen en „Louwere werdt gekroont, Int aensien van de Wet „die verselt is van de godtsdienst en andaght Het „Waepen van de Haegh werdt daer oock vertoont „met de spreuck JUBET & PROBAT. Het beelt van de „Wet vertoont daer een open boeck waer in staet — „IN LEGIBUS SALUS — de vier Hoeckstucken Int graeuw „syn de volgende sinnebeelde, als de Vryheydt, naer-„stigheydt, mattighydt & standvastighydt."

De Wit ontving hiervoor *f* 1200, [1]) en wel *f* 800 voor het middenstuk en *f* 400 voor de vier hoekstukken.

De schoorsteenmantel door Oosthout geleverd, kostte *f* 990.—

Het schilderstuk boven de deur is van Jacob de Wit, blijkens de volgende bewaard gebleven rekening.

„29 April 1739. Voor 't schilderen van een stuck „boven de deur In de kaemer van d'Edele Heere „Schepenen opt stadthuys verbeeldende „Audi & Al-„teram partem" *f* 350.—.—; voor 't doek *f* 3.10.— „item voor 't verbeteren van een schoorsteenstuk op „deselve kamer geschildert door Hanneman [2]) *f* 150.—.—

Dit alles tezamen *f* 503.10.— werd betaald met *f* 450.—.—

Het eerstgenoemde doek is als n⁰. 16 opgenomen in den Catalogus van Schilderijen Raadhuis en wordt vermeld als eene zinnebeeldige voorstelling van het *Audi et Alteram partem*, hoog 1.10; breed 1.58.

---

[1]) Volgens de kwitantie; in de groote rekening wordt *f* 1291.—.— vermeld, als het aan hem uitbetaald bedrag.

[2]) Zie *v. d. Aa.* H. 161: Archief voor Kunstgeschiedenis. Deel III, 258, 277; Deel IV, 7, 59, 61, 64, 73, 75—78, 80, 82, 83, 97—100, 117—119, 122, 125, 149, 206; Deel V, 76, 77, 84, 96, 106, 130—133, 144—147, 153.

Wat het tweede betreft, in den zooeven genoemden Catalogus Raadhuis wordt als n⁰. 15 vermeld: „Een schoorsteenstuk voorstellende de geblinddoekte Gerechtigheid, hoog 2.07; breed 1.65; op doek door Adriaen Hanneman."

De Wit heeft dus den naam van den oorspronkelijken schilder laten staan.

Wat het verder ameublement aangaat vond ik de volgende posten:

Betaeld aen de weduwe van A. van den Berg voor twaelf notebome stoelen, tstuck à 14 gl. te samen 168.—.—

Betaeld aan Jacob Overduyn voor twaelf dito stoelen 168.—.—

Betaeld aan Abraham van Hoorn, voor twintig stoelen en een armstoel. . . . . 197.—.—

Betaeld aan Leonard van de Casteele voor 138 ellen goud gecouleurt damast à *f* 3.15 de el 517.10.0

Betaeld aen Jan van Heemskerk over leverantie van groen laeken voort behangzel in *Scheepenen kaemer* stoelen en Taeffelkleeden , ... 691.15.—

Verder noordelijk landen wij aan in het

Vertreck van Schepenen.
(thans kamer v/d Wethouder v/d Burgerl. Stand).

In meergemelde rekeningen vinden wij dat de beschildering van het plafond opgedragen werd aan Aart Schouman. [1]) Het is een doek verdeeld in drie

[1]) Geb. te Dordrecht 4 Maart 1710, overleden te 's-Gravenhage 5 Juli 1792. Zie over hem: v. d. Aa. S. 463; van Gool; Immerzeel; Kramm; Nagler; van Eynden en van der Willigen; Nieuwenhuis; Mulder. Cat. van Portretten; Archief voor Kunstgeschiedenis. Deel IV, 113. 114. 141, 142, 164, 185. 187. 189, 190, 192. 195, 199, 203, 206. 210, 213. 216, 220. Deel V. 93, 94. 158. Deel VII, 74, 102. 104, 106, 107, 109, 110.

vakken met in- en uitlandsche vogels. Hij werd betaald met 100 zilveren ducatons (*f* 315.—)

De schoorsteen in dit vertrek werd weder vervaardigd door Oosthout; de rekening [1]) luidt:

„Voor 't leeveren intscheepens-vertrek een moeije „roode gecouleurde Sintremy marmer schoorsteen- „mantel, de boven dorpel hoog 19 duym, lang 6 voet „7 d., dik 4½ d., de steijle hoog 3 voet, breet 10 d., „dik 4½ d., dese mantel gewerkt met syn cierraden „van beelthouwery en Lijstwerken aan alles volgens „teykening en model my opgegeven en met syn toe- „behoorens soo van brantplaaties als leggende plaat „komt voor dese mantel de somma van drie honderd „vyff en twintig guldens . . . . . *f* 325.—.—

De tapissier Deel zorgde voor een fraai behangsel; in zijne ellenlange rekening vinden we wat deze kamer betreft, het volgende:

„Voor 175½ el sonkielje koleur trypt van een el „breet tot het kamerbehansel en tot de 18 stoellen „à 46 st, de el *f* 403.13.—

„Voor het apart drucke van 27 bane tot het be- „hansel ende 18 stoel blaye om de blomme te doen „ackordeere à 4 stuck . . . . . . *f* 9.—.—

„Voor het naaye en behange van de kamer met „trypt en op klawierties gehange . . *f* 28.—.—

„Voor het make van twee Moore ophalende glas „gordyne en int geheel gevoert met rebatte en be- „plaekte leyste, het stuck 14 guld. . . *f* 28.—.—

„Voor iij el sonkielje moor à 28 st. d'el *f* 155. 8.—

Bij de wed. van den Bergh werden vervolgens nog aangekocht [2]) „twaelf extra tafel stoelen van note-

[1]) Betaald 10 Februari 1735.

[2]) Kwit. ged. 7 Dec. 1738.

boomen hout met gladde gevoerde rugge ende sittings gevult met paerde haer en met gesnede voete het stuck voor *f* 14.—.— 't geen tezamen *f* 168.—.— uitmaakte."

Door Edmond van Diest werd een spiegelglas in de schoorsteen geleverd, [1]) welk *f* 210 kostte. Kalraet maakte de lijst daarom „met twee klauwen op sy" waarvoor hem *f* 15 werd betaald. [2])

Ook de deurlijsten, de twee schelpen op de penanten en drie geboetseerde architraven werden door dezen laatste bewerkt, waarvoor hij *f* 24.15 in rekening bracht.

François Koppens leverde in 1739 dertien tapyte kussen blaeden voor *f* 195.— terwijl Jan van Heemskerck hiervoor het groene laken leverde tot een bedrag van *f* 31.— Aan dezelfde werd voor tafelkleeden van groen laken *f* 76.— toegelegd.

Achter laatstgenoemd vertrek was gevestigd

De Secretarie
(thans Bureel van den Burgerlijken Stand.)

Dit vertrek werd zeer eenvoudig gestoffeerd en ik vond geene vermeldenswaardige posten dan de volgende.

Juli 1736. Johannes Deel. Voor het maken van de gordyne voor de glase en voor de boeke kasse op de Secretary . . . . *f* 36.—.—

Voor 192 el groen kronezay, breet 1½ el à 26 st., d'el . . . . „ 249.12.—

Voor 340 el groen pasament . . . . „ 51.—.—

Voor een groene belkwast met snoer „ 3. 5.—

1) Rek. i. d. 3 Nov. 1735.
2) den 16 Nov. 1736.

Recht tegenover dit vertrek was de kamer van de concierge, waarvoor Oosthout o. a. een schoorsteenmantel van rood marmer leverde. Hij ontving daarvoor *f* 45.—

Eene rekening van den meergenoemden Kalraet vermeldt o. a. „op 15 Sept. 1734 een ornament bove „de deur van 't huys van de consergie gesned. en „gestoke . . . . *f* 12.—

„6 cromme lyste aen een schoorsteenmantel gestoke „tstuck 33 stuyvers . . . . *f* 9.—

Verder komen wij aan de gevangenvertrekken, die na de verbouwing van 1733 menige verandering hebben ondergaan en thans sedert 1854 in eene tamelijk comfortablen raadzaal is herschapen.

Ten zuiden daarvan was vroeger de vertrekkamer van burgemeesteren, die zooals wij uit de rekeningen zagen, spoedig na 1733 in onbruik geraakte. Tot Augustus 1895 deed dit een en ander dienst voor de bureaux der Militie en Schutterij, terwijl een gedeelte voor bodenkamer is afgeschoten.

Noch zuidelijker ging men voorheen met een steilen trap naar de bovenvertrekken. De marmer-versiering boven de deur der voormalige opgang draagt nog steeds het opschrift: Thesaurie, Verponding en Weeskamer.

Op deze tweede verdieping vond men eertijds boven de Secretarie, [1]) de Prothocolkamer en boven het Schepensvertrek de kamer van de Secretarissen [2]) naar welke men met een bijzonderen trap uit de Secretarie kon opklimmen.

Meer zuidwaarts en boven de kamer van Schepenen [3]) was de Justitie-kamer. Vervolgens boven burgemees-

[1]) Thans bureel van den Burg. Stand.
[2]) Thans bureel van den Wethouder van den B. S.
[3]) Thans Trouwzaal.

tersvertrek [1]) de Weeskamer. De „Opperfabryck" had zijn vertrek boven de kamer van burgemeesteren. De thesaurie en de twee Verpondingskamers hadden de zaal en de vierschaar [2]) onder zich. [3])

Ook wat deze kamers aangaat kan men in de rekeningen weinig vinden; enkele posten b.v. van Johannes Deel luidende: Op de Weeskamer voor het bekleede van tafels en make van tafel kleede *f* 12.— voor 7 repen root pruysleer gesnede uyt het midde van de huyt en saemgespanne *f* 8.— (bet. 1739), en een aan Westmeyer voor een schryfftafel *f* 22.— kunnen hier zonder bezwaar worden vermeld. Verdere kleinigheden zullen wij echter den toch al zwaar beproefden lezer wijselijk schenken. —

[1]) Thans Burg., kamer.

[2]) In eene rekening van Kalraet (1736) komen de volgende posten voor, waaruit blijkt, dat in dat jaar het houtwerk van de *vierschaar* ook werd vernieuwd of hersteld. Ik meen dit een en ander niet te mogen weglaten.

3 ornamente op de pilasters van de vierschaar	7.4
nog 3 ornamente	7.4
12 lysjes gesnede en gestoke in de lambrisering tstuck 17 stuyv.	10.4
2 schelpe in de lambrisering tstuck 50 st.	5.—
6 consolle onder de sitbanke gesteld tstuk 8 gulde	48.—
nog 4 schelpe	10.—
een model voor de pinante gesned.	3.—
nog 6 schelpe	15.—
2 ornamente in de lambriseering	5.10
2 groote ornamenten in de lambriseering	20.—
4 ornamente onder de pinante	18.—
een ornament onder de pinant	9.—
3 groote ornamente onder de pinante	48.—
4 ornamente op de pilasters van de deure	12.—
nog 4 ornamente	12.—
2 kromme lyste op sy op de deure	12.—
2 penele boven op de deure	12.—
2 penele onder op de deure	14.—
2 kromme lyste onder op de deure	12.—
2 " boven op de deure	6.—

[3]) Vergelijk o.a. Korte en beknopte beschrijving van 's-Gravenhage. Te Amsterdam by Gerrit de Groot en Zoon. MDCCLXVII. bl. 64. (No. 26 van den Cat. Gem. Bibl. v. 's-Gravenhage.)

DE KOMST VAN HET SPAANSCH GEZANTSCHAP

TE 's-GRAVENHAGE IN 1608.

Den 9en Januari 1608 had er in ons vaderland een algemeene bid en vastendag plaats, opdat de vredes-onderhandelingen, welke Van Oldenbarneveld aan Spanje had voorgeslagen, mochten leiden tot het beoogde doel.

Naar aanleiding dier belangrijke gebeurtenis besloten verscheidene Mogendheden Gezantschappen naar de Staten af te vaardigen, ten einde een wakend oog op den loop der zaken te houden. Het eerst zou het Spaansch Gezantschap zich naar Holland begeven, dat uit de navolgende personen bestond:

Ambrosius Spinola, Markies van Benaffro, Veldmaarschalk en Ridder der Orde van het Gulden Vlies.

Johan Richardost, staatsraad.

Pater Johan Neyen.

Louis Verreyken, rechtsgeleerde.

Geen kosten noch zorgen werden gespaard om dit Gezantschap met alle eerebewijzen te ontvangen. Justyn van Nassau, Gouverneur van Breda, en Ridder Marcellus Bax, Gouverneur van Bergen-op-Zoom werden door de Staten aangewezen om het Gezantschap bij

Liere te gaan complimenteeren. Die begroeting vond den 27sten Januari plaats en hieromtrent, benevens de verdere loop der reis, verhaalt ons Baudart [1]) het navolgende:

Van Liere vertrok het Gezantschap den volgenden morgen, vergezeld van een stoet bedienden, pages en met een kostbare bagage, waar zich o.a. een groote collectie juweelen onder bevondt. Nog dienzelfden avond van genoemden dag verschenen de HH. te Hoogstraten, den 29sten te Breda „alwaar sij heerlijck sijn ontfangen ende wel getracteert gheweest." Den 30sten 's middags arriveerden de HH., tegen den middag te Geertruidenberg. De koude was toen zeer hevig en het vroor hard, waarom zij nog dienzelfden dag met 190 sleden over het ijs der Biesbosch en Merwede naar Dordt vertrokken, alwaar de stoet 's avonds bij aankomst werd opgewacht door de Magistraat en een ontzettende toevloed van nieuwsgierigen.

Den 31sten verscheen het Gezantschap 's middags in sleden voor Rotterdam, waar het ook feestelijk onthaald werd. Den volgenden morgen, (1 Februari) na het ontbijt vertrok het in koetsen naar Delft. Daar vertoefde het kort, aangezien het de HH. bekend was, dat Prins Maurits met gevolg hen uit den Haag tegemoet zou rijden. 's Middags was de Prins met zijn broeder Frederik Hendrik en Graaf Willem van Nassau benevens vele andere Heeren met 8 koetsen (open tentwagens) uit de Residentie gereden. Voorbij de bekende uitspanning „het Vliegend Paard" te Rijswijk, zag men het Spaansch Gezantschap de Hoornbrug komen afrijden. Onmiddellijk stegen allen uit de koetsen en

[1]) De Nassausche Oorloghen.

de ruiters van hun paarden, terwijl een compagnie ruiterij een salvo uit pistolen lostte. Het Spaansch Gezantschap was inmiddels ook uitgestegen, waarna Prins Maurits en Spinola met ontbloot hoofd elkander naderden en een vriendschappelijken handdruk wisselden. [1])

Spinola besteeg nu de koets van Prins Maurits en zette zich uit beleefdheid neder op de hooger hand, doch eerst na vele verontschuldigingen naast den Prins. In hetzelfde rijtuig namen ruggelings plaats de HH. Mancicidor en Prins Frederik Hendrik en ter zijde Richardot en Graaf Willem van Nassau. Pater Neyen en Louis Verreyken [2]) zaten in andere koetsen. Zoo reed men langs den Rijswijkschen weg, waar zich vele toeschouwers bevonden naar 's-Gravenhage, waar de toeloop van nieuwsgierigen buitengewoon was. Toen de stoet de Residentie binnentrok zag men de beide grootste veldheeren van hun tijd thans naast elkaar gezeten, die zoo vele jaren, „met alle middelen van geldt en de gewelt gesocht hadden den onderganck van de Gereformeerde Religie.

„Een treffelyck edelman, zegt Baudart nog o. a. „schreef mij uit den Haghe:

„Wij hebben hier gisteren het Trojaansche Peerdt inghehaelt."

---

[1]) Van deze ontmoeting komt een afbeelding voor in het werk van Baudart. Ook Rochussen heeft het feit in aquarel gebracht dat zich onder zijn kostbare collectie bevondt. welke in December '94 in Pulchri werd geexposeerd. Bekend is Spinola door Prins Maurits te Rijswijk ontvangen. 1 Febr. 1608. Fraaie ets door S. Frisius. Zie ook op bladzijde 103.

[2]) Hij was tijdens zijn verblijf alhier met den 2en Spaanschen Gezant ingekwartierd bij den Heer Suijs, Heer van Rijswijk, President van den Hove van Holland. Deze woonde naast den Heer van Oosterwijk, wiens perceel aan den hoek van het Heulstraatje en Kneuterdijk stond. Toen deze beide huizen in het begin der vorige eeuw werden gesloopt, verrees er het deftige paleis voor in de plaats.

Toen nu in April van het volgend jaar het Bestand werd gesloten, ontbrak het in die dagen niet aan de noodige verzen op die gewichtige gebeurtenis, waarvan we hier eenige dichtregelen laten volgen: [1])

Daer na quam Spinola in 's Graven Hage
Hij hiel daer huys als een kleyn Coninc fijn,
Het Bestant mocht hij excelent verdraghen
Sij sonden hem uit Brussel gelt, goet seer tijn,
De tijt was uit, zij maecten bestant weder,
De somer quam maar wij en hadde geen leger.

Den Heer bewaer den Prince vā Nassouwen,
en de ooc mede ons Nederlantsche Staten
dat se altijt haer goede geloove moete houwe
Soo wil den Heere dese Landen niet verlaten
Want hij behoedtse die daer vreesen sijn name,
Wilt se beschermen altijt o Heere, altsame.

Ook verscheen er een Ordonnantie van de Staten-Generaal aan Burghemeesteren ende Regeerders der Steden enz. tot een alghemeynen dancksegghinghe ende Bededach den 6en May 1609 ter gelegenheid van het besluyten van een Bestant van twaelf jaren, 22 Apriles 1609. [2])

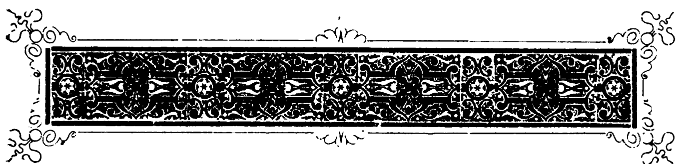
Zoo was dan het tijdstip voor de zeven provinciën aangebroken, dat voorloopig een eind maakte aan den gedenkwaardigen 80-jarigen oorlog. In plaats van armoedig en gedemoraliseerd te zijn, vertoonde zich onze natie als herboren, door zedelijk, kloek en sterk uit het strijdperk te zijn getreden na een 40 jarigen kamp voor de vrijheid!

's-Gravenhage. C. GIJSBERTI HODENPIJL.

---

[1]) Pamflet 1623. Kon. Bibliotheek.

[2]) „Betaelt de gemeene broeders van Retorica de somme van twintich ponden zes penningen over doncosten by henluiden opte Triumphe van de Trefves gedaen" (Tresoriersrek.) (REDACTIE.)

HET HAAGSCHE HEERENBOEKJE VOOR 1715

door J. G. FREDERIKS.

Ik weet niet, vanwaar de begoocheling gekomen is, dat het Delfland uit de dagen van Poot in mij het denkbeeld deed ontstaan van een Arkadisch landschap. In den aanvang van de tweede helft onzer eeuw werd ik een medebewoner van hetgeen toen nog zonder eenigen ophef „de hofstede" Schoonoord heette, eene kleine bezitting onder Rijswijk. Vóór hare slooping. lag ze tusschen twee historisch bekende landgoederen in, het huis Te Blotinge, waaraan herinneringen verbonden zijn aan landsheerlijke ongeoorloofde minnarijen. en Den Burcht, [1]) dat den naam moet gegeven hebben aan een voornaam Delflandsch geslacht. Schuin over Schoonoord was de plaats, waar het voorgeslacht het vorstelijk lusthuis Belvedere had bewonderd, en dat eenmaal de aandacht der beschaafde wereld tot zich

---

1) Verkooping 11 April 1891 firma C. L. C. Voskuyl & Co. Nalatenschap W. J. v. Zeggelen en Jan Kuypers. bracht N. Maes. Groep der nu uitgestorven fam. van den Burgh destijds leden van de Regeering van Delft f 800.-- op. (Red.)

had getrokken, toen daar het Congres van 1697 zijne luisterrijke zittingen hield. Daarnaast, en dus aan den westkant, was De Werve, een leengoed, waarvan de oude bezitters eene aanzienlijke plaats bekleedden in onze geschiedenis. Vóór Schoonoord zag men de beide kerktorens van Delft, en aan den achterkant den Haagschen Sint-Jacob, met het uitstekende dak der Ridderzaal. Met enkele afbeeldingen uit den aanvang der genoemde eeuw, een weinig in half Italiaanschen smaak bewerkt, met de oude kaart van Delfland door Cruquius, met enkele gedichten van idyllische kleur en met heel bescheiden kennis van den voortijd, moest de verbeelding voor mij aanvullen, wat mij ontbrak aan studie, omdat mijn tijd en mijne krachten geheel ingenomen waren geweest door leervakken, die meer behooren tot hetgeen bij uitsluiting stellige wetenschap heet. In hoeverre het verschoonbaar was, dat ik mij enkele malen van deze afgetrokken denkbeelden keerde naar het verleden mijner plaatselijke omgeving, behoef ik niet te zeggen. Allengs werd Rijswijk voor mij eene kroniek, welker inhoud mij gedurig meer in aanraking bracht met de Hofplaats, waarover Tollens, die toen op Ottoburg woonde, zoo aardig kon spreken en zoo fraai kon schrijven. Maar Rijswijk „ander Gheest", zooals Melis Stoke zegt, had ook zijne bladzijde historie gegeven uit het leven van Gravin Ada en van Hertog Aelbrecht, en zoo breidde het veld der nasporende opmerkzaamheid zich trapsgewijze uit over Holland, dat oorspronkelijk voor mij een land der vreemdelingschap was. Dat onderzoek had eindelijk ook de Hofplaats tot voorwerp, niet als een voorbijgaande waarneming, maar als een blijvend streven om eene betere voorstelling harer historie te krijgen, en

het verheugt mij vaak, dat ik mij soms kan terugdenken in die merkwaardige plaats en hare tallooze, belangrijke personen uit vroeger tijd, al ben ik niet meer in de mogelijkheid om mij een richtig begrip te vormen aangaande hare tegenwoordige gesteldheid en bevolking.

Schoonoord werd reeds genoemd in 1515, hoewel de gewoonte om namen te geven aan kleinere landverblijven, die geen leengoederen waren, van veel jongere dagteekening is. In genoemd jaar woonden daar minderjarige kinderen uit het geslacht Wassenaar, onder toezicht van bloedverwanten, die op den daaraan palenden Burcht hun verblijf hielden. Later kennen wij het als de bezitting van het Delftsche regeerings-geslacht Sasbout, dat in de geschiedenis van ons landsbestuur en van de kerk, vooral ten tijde der groote maatschappelijke veranderingen, eene gewichtige plaats heeft ingenomen.

Nadat Delfland door het verplaatsen van den strijd buiten Holland tot rust was gekomen, en deze bevestigd werd door het sluiten van het Bestand, kwam deze hofstede in handen van Mr. Pieter de Hiniosa, sedert 1597 lid van den Hoogen Raad en in 1607 benoemd tot presideerend raadsheer — immers was de stadhouder president — van den Hove van Holland; hij overleed in 1616.

Uit deze familie ging de plaats over aan den Delftschen burgemeester Harpert Martensz. Tromp, broeder van den admiraal Cornelis. Hij gaf aanleiding tot het verhaal, dat dit goed door de Regeering aan den grooten zeeheld was geschonken, en deze overlevering werd waarschijnlijk gemaakt door het wapen der familie Tromp op het buitenste hek der hofstede, het wapen,

gelijk het den Admiraal door den koning van Frankrijk verleend was: het scheepje van Parijs en de drie Bourbonsche leliën. Op de andere pilaar werd dat van Adrichem geplaatst, eene gekronkelde recht opstaande slang, met uitstekende tong en opgerichten staart, beide in den vorm eener pijl; dit was het familiewapen zijner echtgenoote.

In de Bijvoegsels op Wagenaar leest men, dat eene bruiloftspartij op de hofstede van Tromp, gelegen onder Rijswijk, gegeven was, ter eere van eene der Nassausche vorstinnen; daar was het heel luidruchtig toegegaan onder de vrienden van den dra veertienjarigen Prins van Oranje. Wel was dit niet zoo opzichtig geschied als op de huwlijksfeesten van den Admiraal, maar de staatschgezinde partij was er niet minder door geërgerd en verontrust geworden, en, evenals van het gebeurde te Amsterdam, had de Raadpensionaris hiervan bericht ontvangen. Het feest op het buiten van Tromp werd van genoegzame beteekenis geacht, om een waakzaam oog te houden op de onderliggende partij, wier hoop op eindelijke herstelling aldus werd aangewakkerd.

Van de latere eigenaren, aanvankelijk aan de vorige verwant, wordt hier nog enkel gewag gemaakt van Mr. Gijsbert van Kinschot; de nabijheid, zoowel van Den Haag als van Delft, maakte het bezit van zulk een gunstig gelegen plaats van afzondering tot eenbegeerlijk bezit van aanzienlijke beambten, die in elk der beide plaatsen hun werkkring hadden, en zich van tijd tot tijd wenschten los te maken van hun werkzaam bestaan en hunne deftige leefwijze, geheel overeenkomstig met het streven naar rust, dat aan de Vaderen eigen was geworden, zoo zij meenden in navolging van de bij hen zoo goed bekende en gaarne gevolgde gewijde en

ongewijde oudheid; een algemeen verschijnsel in de beide eeuwen van welvaart der oude Republiek.

Na op deze wijze eenigermate verduidelijkt te hebben, hoe ik tot mijn onderwerp gekomen ben, wensch ik iets te schrijven over Den Haag in het jaar van het Tractaat van Barrière. Tot de bijzonderheden af te dalen, die ik niet kan vermijden, is eigenlijk een passender onderwerp voor een Hagenaar van afkomst en verblijf. Daar ik noch de eer heb daar geboren te zijn en zelfs het voorrecht niet bezit van daar te wonen, terwijl de tijd om elders nasporingen te gaan doen voor mij is verstreken en hetgeen ik mijne levenstaak achtte, moet rekenen volbracht te zijn, moet ik mij behelpen met de bescheiden kennis van hetgeen ik bewaard heb van mijne inwoning der Hofplaats, die ik voor meer dan twintig jaar heb verlaten.

Uit een niet overvloedig voorkomend adresboekje van Den Haag, waarin ook nog gesproken wordt van menschen, die daar reeds toen twee eeuwen vóór onzen tijd in ambt- of bediening waren, hoop ik een en ander mede te deelen. Van dit zoogenaamde Heerenboekje zal ik weinig zeggen Het is niet de eerste jaargang, maar een der oudste kinderlijke proeven von dezen aard. Het is onvolledig en zelfs de uitgever is niet overtuigd van zijne volstrekte vertrouwbaarheid. Het is een dwergenformaat, vergeleken met den Residentie-almanak, slechts 80 kleine en niet met spaarzaamheid aangewende bladzijden. Zooals de benaming zegt, vindt men er alleen de Heeren met hunne ondergeschikten in en van bijzondere personen of noodige aanwijzingen. zelfs „ten dienste van wie komen sollisiteeren", is geen spoor te vinden: de volkomen vreemde zou

zijn tijdelijk verblijf moeten zoeken volgens den indruk, dien een uithangbord hem geeft, en wanneer hij iets wil koopen, ontbreken hem de aanbevelenswaardige adressen. Het is een onbeholpen ding, dat boekske, en dat dit ook erkend werd, blijkt uit de omstandigheid, dat de verbeteringen in de volgende jaargangen zeer opmerkelijk zijn. De hier bedoelde jaargang, loopt over het begin van het langdurige tijdperk, dat, na lange oorlogen, een duurzamen vrede gaf, en wij bezitten ter vergelijking toevallig hetzelfde „Bericht" — want dat is de titel — voor 1739, toen de wapens in orde werden gebracht, waarmede een nieuwe oorlog zou gevoerd worden, deels ook door ons. Vóór den afloop van dezen krijg, zou de rechtstreeksche invloed daarvan zichtbaar wezen op den inhoud van ons boekje in het jaar van den Akenschen vrede. Immers dan zou de eerste plaats onder de bewoners van Den Haag ingenomen worden door den Erfstadhouder van Friesland, thans verheven tot het algemeen stadhouderschap der Unie en, helaas, weinig jaren aan het hoofd der geheele Republiek; als Willem de Vierde, Prins van Oranje.

Uit het voorbericht van het Heerenboekje ziet men, dat de uitgave werd opgehouden tot na den afloop der verhuisdagen in Mei, zoodat het gedurende de maand Juni in 't licht kwam. Omdat de plaatselijke regeerings-verwisselingen — de vermaking van den Magistraat, gelijk men naar groot-stadsche wijze sprak — op Sint-Catharina, dat is den 25 November, plaats hadden, bestonden er in het dienstjaar van Mei tot Mei twee stadsbesturen en dit had ook bij enkele andere hoogere en lagere colleges plaats. Om dit ten aanzien van den plaatselijken magistraat te verhelpen,

gaf men in later jaren de dubbele lijst der Heeren, zoo vóór als na den keurdag, en dit was eene wezenlijke verbetering. Eene andere wetenswaardige aanwijzing was het jaartal, waarin de regeeringspersoon voor het eerst in dien rang had gediend; voor ons is dit eene niet te verwerpen onderrichting, dat de heeren toen vrij vast op de kussens zaten. In 1715 komen 47 hoofdstukken onder afzonderlijke benamingen voor; 25 jaar later is de onderverdeeling juister en worden de artikelen met nieuwe vermeerderd, zoodat er 126 opgenomen zijn. Terwijl het eerste boekje, na de besturen van Den Haag, vroedschap en weesmeesters daaronder begrepen, niets anders geeft dan de Predikanten - natuurlijk alleen die der Staatskerk en hunne gelijkdenkenden — een paar vrij ondergeschikte betrekkingen, als boden en makelaars, benevens het zegelkantoor en de verschillende plaatsen, waar de brievenposterij op eene zeer onvolkomen wijze werd uitgeoefend, toont dat van 1739 eene loffelijke uitbreiding van onderwerpen. Daartoe behooren de heeren van de geneeskundige vakken, waaronder zelfs een professor, doch alleen de door de stad aangestelden. Men had nog een schat van notarissen, niet minder dan 95, en dat het getal der advocaten en procureurs zoo groot was, hing van het niet minder ruim aantal rechtscolleges af. De beide advocaten Mr. Arent Vink en Mr. Adriaan de Bye moeten een paar taaie confrères geweest zijn, daar zij in 1658 beëedigd werden en zich zelven met hunne cliënten hebben kunnen verheugen in eene ongeveer zestigjarige practijk, waarin zij de gebruikelijke rechtschapenheid en rechtskennis, die in de necrologie der broederschap nooit ontbreken, overvloedig hebben kunnen aan den dag leggen. Het

valt dus niet mee om in 1715 veel van Den Haag zelf te leeren kennen, wat het plaatselijke aangaat, maar daar de, trouwens niet eens stemhebbende stad de zetel was der hooge vergaderingen van den Staat en, voor een groot gedeelte althans, de regeering van het machtigste gewest Holland, was er heel wat te vermelden.

Eigenaardig is de indeeling van dit werkje. De „Eerste Classis" bevat Holland, en, als daartoe behoorende, de Hofplaats, die een vierde deel dezer afdeeling inneemt. De andere „Classis" is bestemd voor de Generaliteit. Men ziet, de Staten van Holland, „als vertoonende het souvereine gezag", gaan vooraf, en daar dit tot dat het jaar 1747 dien voorrang aan den stadhouder toekent. Schoon de opeenvolgende vergrootingen van Den Haag duidelijk genoeg voorgesteld zijn op de kaart van J. Kuyper, (vermeld in het H. J., 1895, Verslag, blz. 26), is dit werk niet zoo algemeen verspreid, als een dergelijke kaart van Amsterdam, die door het „Nieuws van den Dag" onbekrompen verspreid is onder zijne abonnenten in de Hoofdstad. Echter is het niet moeilijk de grenzen aan te wijzen, binnen welke het toenmalige 's-Gravenhage was gelegen. Wij weten, dat de laatste uitlegging vóór de uitgave van ons Bericht geschiedde in 1706 en wel aan den oostelijken kant. Tot op dit jaar waren de Zandsloot, thans het Smidswater en de Oost-singel later de Hooikade in het verlengde daarvan de afsluitingen aan deze zijde. Omdat aldus een aanzienlijke wijk, bevattende de geschutgieterij, buiten de stad lag, werd de singel in gemeld jaar doorgetrokken, en loodrecht daarop de thans onder den naam van Hooigracht bekende scheiding gedolven. Weer in het verlengde van

die oostelijke veste liep eene sloot, tot aan den hoek der tegenwoordige Kanaalstraat; het daartusschen liggende is eerst in onze eeuw bebouwd langs het aanvankelijk zoogenaamde Kanaal. Aan dien hoek liep de singel nagenoeg recht en in een westelijke richting, doorsneed de Zeestraat bij het Scheveningsche Veer, werd voortgezet langs den Prinsessetuin, tot aan den Westsingel, thans de Toussaintkade, om den noordsingel te ontmoeten, die zich uitstrekte tot het noordwestelijkste punt der oude stad; vandaar ging de westbuitensingel door den Loosduinschen weg en werd voortgezet tot den hoek, waar de gracht langs het Om en Bij aanvangt, om daarna weder met een rechten hoek zuidwaarts te wenden tot het punt, dat het begin is van den Zuidwal. Deze loopt, nagenoeg in eene rechte lijn tot aan den zuidoostelijken hoek der Hofplaats, in de volkstaal bekend als de Uilenboomen, en langs den Zwarten weg. Aldus noordelijk gaande, komt men aan den toegang van het Korte Voorhout naar het Bosch, een weinig verder aan een korte gracht, die langs de geschutgieterij met het Smidswater gemeenschap heeft. Hier begint de uitlegging van 1706, meer eigenaardig dan taalkundig, de Nieuwe Uitleg geheeten

Buiten dezen omtrek was toen nog niet veel gebouwd. Een paar huizen zag men, waar de Dennenweg met eene brug een uitgang had buiten den singel. Bij de Scheveningsche en de Loosduinsche bruggen, waar de gemeenschap met binnen- en zelfs buitenlandsche plaatsen drukker was, dan men zou vermoeden, ontstonden kleine voorsteden. Vooral was dit het geval aan den uitgang, waar de weg in de richting van Voorburg en Rijswijk loopt, langs welken men zich

naar Delft begaf om verdere gemeenschap te hebben met het toenmalige wereldverkeer. De Zuidbuitensingel was, te beginnen ongeveer tegenover de Paviljoensgracht, geheel bebouwd en heette voor een gedeelte, tot aan het Zieken, het Groenewegje, maar in netteren stijl voor enkele goede adressen, „Tegenover de Bierkade". Daarop kwam de weinig sierlijke naam van Uilenboomen en deze werd gegeven aan de buitensingels, die bij het Bezuidenhout eindigen. Ook was het begin van den Bezuidenhoutschen weg zeer bebouwd. Het drukke verkeer met de zuidelijk gelegen plaatsen waar de wegen van het Zuideinde of de Wagenstraten naar buiten met een gedeelte van het Groenewegje een soort van driehoek vormen. Deze is doorsneden van het Kikkerstraatje, niet te vergeten, wegens „het quaet regiment aldaar," zooals de Baljuw klaagt. De Zuidwestelijke zijde droeg den naam van de Bocht van Guinée, de taaie volksbenaming, die reeds in 1715 op het Stadhuis werd afgewisseld met dien van Rijswijkschen Straatweg. Maar de kroegbaas had er eere van: zijn uithangbord bleef vereeuwigd in die boogvormige straat, door wier naam de grootste zeevaartkundige van Holland uit zijn etymologischen koers zou geraakt zijn. Nu zijn vakgenoot in Nieuw-Oostinjie aan den Bezuidenhoutschen weg zag, dat de laan naar Voorburg, die juist tegenover zijn „vaantje" begon, naar zijn uithangteeken gedoopt werd, was dit ook billijk voor „De Bocht". Jammer is het niettemin, dat een waanwijze taalbederver zich afgeslootd mag hebben om in zijn krank hoofd den onzin uit te broeien van „De Laan van Nieuw Oosteinde." [1])

[1]) Zie H. J. voor 1890. bl. 75 en H. J. voor 1895, Kronyk op 4 Sept. (RED.).

Ondanks de opgetogenheid onzer goede stadbeschrijvers. was de grond binnen de in 't ruwe aangeduide grenspalen verre van geheel bebouwd. Het Kortenbosch bevatte slechts enkele woningen aan het uiteinde tegen het Westeinde. De heerlijkheid van Fannius, zooals de heer Ising ons die heeft leeren kennen, was nagenoeg ledig en, wat er was, behoorde aan de schamele klasse der bevolking. Het nieuwe stuk, waarvan op den versten hoek het huis staat, dat door de inwoning van Thorbecke eene historische beteekenis heeft erlangd. werd nagenoeg geheel door tuinen ingenomen. Aan den tegenovergestelden kant der stad op het einde der Prinsengracht, openbaarde zich destijds reeds de neiging om zich bij voorkeur niet te vestigen in eene richting, die van het Bosch verwijdert, en onze tijd heeft ervaren, dat de Schoolstraat bijna de uiterste grens is van het drukke verkeer en de dichte opeenhooping van menschen: de strooming gaat naar het Bosch en naar Scheveningen. Nadat voor de persoonlijke veiligheid der wandelaars in de Wildernisse gezorgd is geworden en de tocht naar den zeeoever van het Nederlandsche Bajae is vergemakkelijkt en veraangenaamd, is dit niet te verwonderen. Gelukkig voor den goeden De Cretser en den gemoedelijken De Riemer, dat zij niet in onzen tijd moeten schrijven: de vlijt van den eenen en de geleerdheid van den tweeden zouden ontoereikend zijn voor eene taak, die zij in hun tijd, naar elks bijzondere gaven van stijl en welsprekendheid, met eere volbracht hebben.

In dezen stadhouderloozen tijd kwam de eerste plaats toe aan den Raadpensionaris van Holland. Mr. Anthonie Heinsius, te Delft geboren in 1641; hij werd in 1679 pensionaris van Delft, was eerst „de rechterhand"

van Gaspar Fagel en volgde dezen op als Raadpensionaris van Holland in 1689.

Hij was derhalve in 1715 vier en zeventig jaar en bekleedde zijn ambt tot aan zijn overlijden in 1720, zoodat geen zijner voorgangers of opvolgers den Staat zóólang gediend heeft of de leiding der zaken tot op zóó hoogen leeftijd mocht volbrengen. Het uiteenloopend oordeel over hem toont, dat hij een man van beteekenis was: middelmatige staatsmannen worden niet zoo hoog geprezen en tevens zoo afkeurend besproken.

Zijne woning, waar hij in republikeinsche eenvoudigheid zijn lang en zeer werkzaam leven doorbracht, was in zijn tijd aangeduid als staande op den Denneweg achter het Lange Voorhout, thans de Kazernestraat geheeten, en nu ongeveer terug te vinden, waar de Nieuwe Schoolstraat is aangelegd. De tuin strekte zich uit over eene aanzienlijke breedte en liep in de lengte door tot aan den Noordwal, thans de Mauritskade geheeten. Het huis was nog in onzen tijd bekend als het hotel van den Prins van Chimay en eindigde met eene soort van uitspanningsplaats te zijn, later door de sociëteit De Vereeniging vervangen, die meer westwaarts in dezelfde straat werd gevestigd.

In de geschiedenis der Haagsche diplomatie wordt nog eene bijzonderheid aangaande deze woning van Heinsius bewaard. Bij eene ambtelijke zending naar Frankrijk, werd hij daar door Louvois kwalijk bejegend en niet slechts beleedigd, maar zelfs met de Bastille bedreigd Van dien tijd ontwikkelde zich in hem een wrok tegen Frankrijk, met welks politiek hij tot nu toe veelal had ingestemd, en hij wachtte den tijd af, om den hoon aan den vertegenwoordiger der Staten-

Generaal te wreken aan Koning Lodewijk, in den persoon van diens ambassadeur. Toen Frankrijk gedurende den Spaanschen successieoorlog in het nauw begon te geraken. zocht de afgezant van den Koning een onderhoud met Heinsius te hebben in diens woning. In zijn ambtsbericht meldt hij, na ontvangen te zijn „dans un petit cabinet" en na een uur wachtens, de boodschap kreeg, dat de fiere Republikeinsche Minister hem niet kon spreken. De waarheid was, dat de Raadpensionaris den vertegenwoordiger van den grooten Koning in het voorhuis op de vloermat had laten staan. Die hoogheid is ons te Geertruidenberg met rente terugbetaald, toen Frankrijk daar in overmoed verklaarde, dat men „over ons, zonder ons en tegen ons" zou onderhandelen.

Maar Anthonie Heinsius was inderdaad slechts de staatsdienaar der Souvereinen, de heeren Staten van Holland en West-Friesland. Die Staten bestonden uit twee „Leden", gelijk toen gezegd werd: de Ridderschap en de Edelen — steeds bij het noemen samengevoegd, maar gewoonlijk slecht van elkander onderscheiden — en de stemhebbende steden. De Edelen waren niet altijd voltallig, maar thans waren er negen, die met hun allen slechts éène stem hadden. Achttien steden maakten het tweede lid uit, die. althans bij eenstemmigheid, de zaken beslisten

Wat de Heeren van het Eerste Lid aangaat, bestaat er geene aanleiding om hunne bevoegdheid in twijfel te trekken; zij waren daar door het wettig oppergezag geroepen en door onderlinge goedkeuring in hnn recht tot zitting bevestigd.

Naar den smaak, die destijds bij naamgevingen in hun stand gebruikelijk was geworden, waren zij voor

den tijdgenoot: de Heeren van Renswoude, Graaf van Albemarle, Wassenaar-Sterrenburg, Noordwijk. Duivenvoorde, van Maasdam, van Nieuwveen, Obdam en Goudriaan. Maar voor een oordeelkundig beschouwer van de samenstelling deze hooge vergadering. bleef er veel te denken over. [1]) Van Reede was van zichzelf een Stichtenaar, doch door zijn huwelijk met de weldadige Maria Duyst van Voorhout, en ondanks dezer burgerlijke afkomst een man van aanzien in het eerste gewest van de Republiek. Keppel was wel een Nederlander, maar in Engeland genaturaliseerd als lid van het Hoogerhuis. Wassenaar-Sterrenburg en Wassenaar-Duivenvoorde hadden beide met Boetzelaar van Nieuwveen gemeen, dat het bloed van Jacob Cats en zelfs van Cornelis Musch in hen vloeide; dat was heel burgerlijk en zelfs geen eerlijk bloed. Wassenaar-Obdam was eigenlijk een Duivenvoorde, die door aankoop van verbeurdverklaarde leengoederen heer van Wassenaar was geworden en zich daarom de bloedverwantschap en zelfs den rang van dynast had toegeëigend. Een Brederode zou verwonderd geweest zijn

---

1) *Hier wordt geenszins de bevoegdheid in twijfel getrokken van een of meer dezer heeren Edelen;* alleen wordt daarmede gezegd. dat de vermindering van het aantal personen van adel in Holland invloed heeft gehad op de samenstelling dezer orde in dit gewest. Daartoe is vergelijking ontstaan met zulke huizen in andere gewesten of met de onvermengdheid van een adellijk geslacht. Om tot zulk een getal te geraken, had men leden uit andere provinciën tot de ridderschap van Holland gebracht of daartoe personen gekozen. die onedelen onder hunne stamouders hadden. Dat van Dorp raadsheer en lid der Edelen was. kwam geheel overeen met de oude instellingen, die juist Edelen in dezen Raad riepen; maar dan behoefden zij niet gegradueerd te zijn: hunne geboorte was voldoende.

hier een Van Dorp onder dezen nieuwen Hollandschen adel aan te treffen; immers toen reeds zijn voorzaat Dirc Drossaet een man van gezag was, was Delfland nog een moeras, en de opneming van den heer van Maasdam onder de Edelen geschiedde eerst na den aankoop van dit leengoed in 1663 door Mr. Frederik van Dorp, die lid was van den Hove van Holland en eene plaats innam op denzelfden rechterstoel door den grooten Bijnkershoek, zoon van een zeilmaker te Middelburg bekleed. De laatstvermelde edelman was een afstammeling eener bijzit van Hertog Aelbrecht. Nu mag de legitimatie dezer bastaardij voldoende zijn voor de kleine eischen eener inschikkelijke zedenleer. het trekt toch de aandacht, dat het Eerste Lid der Staten van Holland moest gerekruteerd worden uit het soort, waartoe de kinderen behooren van Maria van Bronkhorst, Aleida van Poelgeest, Margaretha van Mechelen, en wie al verder op deze breede zondenlijst behooren geplaatst te worden.

Het tweede lid der Statenvergadering, bestond uit de afgevaardigden der stedelijke regeeringen; zij brachten hun pensionaris mee, die hun mond was, gelijk het heette. De heeren hielden zich stil, hun woordvoerder zeide, wat hem opgedragen werd, er werd door de heeren gestemd; de Raadpensionaris telde de instemming of verwerping van het voorgestelde op, en het besluit werd ingeschreven in het resolutieboek. Eigenlijke notulen waren onnoodig en er werd niet lang gesproken: de Vaderen waren menschen die gaarne de zaken afdeden, zoo spoedig als de lastgeving en de aard van het onderwerp toelieten; de lust tot spreken dagteekent van de Bataafsche Republiek, waarin het oude talent van besluiten en uit-

voeren vervangen werd door praten en niets doen; waar men zich oefende in snedige redeneeringen en spitsvondige gevatheden, doch telkens het punt van overweging uit het oog verloor door op de bijzonderheden te letten. De leden zullen het wel in hun macht gehad hebben om 's lands welzijn niet weg te schenken aan de praatziekte van hun pensionaris. maar de geschiedvorscher zoekt vergeefs naar de betoogen dezer meestal bekwame woordvoerders om een voorstel te doen aannemen of te verwerpen.

Wij willen de Resolutiën van Holland eens even raadplegen om den omvang te leeren kennen der werkzaamheid van Hun Edel Grootmogenden, gedurende het tijdvak, waarover ons boekje loopt in 1714 en 1715, gerekend van en tot Sint-Catharina.

De Staten hadden gezette tijden voor hunne bijeenkomsten, omdat de gewone werkzaamheden en besluiten van dit lichaam tegen bepaalde tijden moesten gedaan en genomen zijn; vandaar, dat zij in den regel bijeen kwamen in Maart, Juli, September en November; elken keer een dag of tien, van Dinsdag tot Zaterdag, en voor den middag van iederen dag, omdat sommige leden nog in andere vergaderingen te doen hadden. en de Raadpensionaris van het Land en de pensionarissen der steden ook daarbij tegenwoordig moesten zijn. In de praktijk evenwel. week men van de gemelde vergadertijden af, zoodat wij in 't kort uit de Staten-resolutiën willen vernemen, hoe het plaats had in 1714—1715. Kort na St. Catharina werden de Heeren (door de Gecommitteerde Raden) beschreven, zij hielden zitting van 5—15 December (1714) en „scheidden daarna op reces"; den daartusschen vallenden Zondag en Maandag vergaderden zij niet. Zon- en

feestdagen werden noch door de Generaliteit, noch door de andere colleges ontzien, als 's Lands belang het vorderde. Zoo puriteinsch waren de „Beschreven Vaderen" niet, en een hunner grondstellingen luidde: „Landsdienst gaat boven godsdienst". Den 9 Januari (1715) werden de zittingen hervat, en voortgezet tot den 19den. Zoo ging het verder, het heele dienstjaar door, namelijk van gezegden Januari-dag tot in December. De oorzaak, dat er voor het verhandelde zooveel dagen noodig waren, lag niet alleen daarin, dat zij om reeds vermelde redenen slechts enkele uren zitting konden hebben, maar het gebeurde vaak, dat er onderwerpen voorkwamen, waaromtrent de afgevaardigden geen last hadden, en zij dus genoodzaakt waren, vooraf hunne lastgevers te raadplegen.

Uit het opgegevene blijkt, dat de gang der regeeringszaken moest overgelaten worden aan eene kleinere vergadering, die onafgebroken werkzaam was, en dit waren Gecommitteerde Raden. Deze staan ongeveer in dezelfde verhouding tot het reeds vermelde collegie, als onze gedeputeerden tot de Provinciale Staten en zij werden de Raad van State voor Holland genoemd. Voor onze schets, die Den Haag betreft, bestond in dit opzicht eene beperking.

Bij den aanvang van den vrijheidsoorlog bleef, zooals bekend is, Spanje nog eenige jaren na den opstand in het bezit van Amsterdam en Haarlem; hierdoor werd Holland gescheiden in een Noorder- en een Zuiderkwartier. Het eerste vestigde zijne Gecommitteerde Raden te Hoorn en het Zuidelijke gedeelte met de later daartoe gebrachte steden, zond zijne gedeputeerden naar Den Haag. De samenstelling en werkzaamheden van beide lichamen behoort niet tot ons

onderwerp; zij handelden evenwel met eenige overeenstemming.

Behalve in Gecommitteerde Raden, hadden de beide „Leden” der Staten van Holland hunne vertegenwoordigers in de Staten-Generaal, den Raad van State, de Generaliteits-rekenkamer, benevens in de provinciale colleges, als de Hoven van Justitie, rekenkamer, houtvesterij, domeinwezen, enz.

Daarentegen levert het het bestuur van Den Haag geen vertegenwoordigers in de provinciale en gevolgelijk ook niet in de Generaliteits-colleges; doch omgekeerd doet zich het geval voor, dat bestuurslichamen in de Hofstad (Societeit, kerkeraad en dgl.) uit de Haagsche regenten of door inwoners aangevuld zijn.

Men zij indachtig, dat de zoogenaamde corpora ter vergadering bijeenkwamen en met de personen zelve als zoodanig optraden. Niet alleen, dat deze sterk afwisselenden, maar hun aantal liep uiteen; zij hadden toch slechts ééne enkele stem en de kosten der vertegenwoordiging werden door de afzenders gedragen. Vandaar dat van al de leden dezer vergadering in de Republiek geene naamlijsten bestaan; zij zouden ook niet nauwkeurig te maken zijn, want zelfs de notulen geven geen volledige aanwijzing. Wel verneemt men bij voorbeeld. dat Delft er voor, of Gouda er tegen was, maar wie dit votum voorbereidde of uitsprak, is zelden na te gaan: het individu ging op in het lichaam.

Wij noemden daar de Haagsche Societeit, die wegens hare samenstelling zoowel tot het gewest als tot de stad behoorde. Zij vormt dus den overgang van de landsregeering tot het bestuur eener niet eens stemhebbende gemeente, en moet dus voorafgaan aan het weinige, dat wij hier van Den Haag opteekenen.

De oude bevolking van 's-Gravenhage bestond uit: *a.* Edelen en suppoosten van den Hove van Holland, staande onder dit rechtscollege, later ook onder den Hoogen Raad; *b.* ambacht- en neringdoende personen, onder het gerecht van „Die Haghe", en *c* bewoners van den grond, behoorende tot de Domeinen der Graaflijkheid, onder het beheer der Rekenkamer van Holland. Deze indeeling dagteekent reeds uit de vijftiende eeuw.

Weinig weken vóór den dood van Prins Willem werd het Hof als lid der regeering van Den Haag erkend, en werden deze drie elementen tot één vast college verbonden in het volgende jaar 1585. Een paar jaren later werden zij georganiseerd en weldra bijeengeroepen tot vaststelling van eene belasting, noodzakelijk tot het voeren van den zwaren oorlog, waartoe het noodig was, dat ieder zou bijdragen, zonder eenige aanspraak van vrijstelling, op grond van hunne bediening of hunne ondergeschiktheid aan een ander bestuur, dan dat van Den Haag, die sinds verscheidene jaren lang in een zeer benarden toestand verkeerde.

De Societeit was eene wijze en belangrijke instelling, die wel waard is historisch beschreven te worden. De leden wisselden af op de wijze, die in gebruik was bij de Colleges, die zij vertegenwoordigden. Naast twee leden van den Hoogen Raad, en even zooveel van het Hof Provinciaal en van de Rekenkamer, hadden daarin zitting een burgemeester met een schepen, terwijl ieder half jaar een vroedschapslid de gegoede burgerij vertegenwoordigde. Er was een ontvanger, wiens belangrijke verantwoording in het Gemeente-archief aanwezig is en een Secretaris. De vereeniging schonk de Nieuwe Kerk aan de stad, had zijne

alumni op het Staten-college, bezorgde het brandwezen en de straatverlichting en heeft nog heel wat meer goede dingen te weeg gebracht. De Riemer heeft dit zeer verdienstelijk beschreven in zijn tweede deel.

Thans kunnen wij nagaan, wat hier van Den Haag wordt gezegd, en beginnen met den Magistraat, die toen ook al begon met den titel Edelachtbare heeren niet af te wijzen, en eene onderschrijving van gehoorzame „onderdanen" geenszins bestrafte.

De baljuw, tevens schout, was een aanzienlijk heer en van een beter slag dan Van Banchem; of de substituten wel zoo geheel achtenswaardig waren, is iets anders; Van den Bergh heeft ons voorzichtigheid geleerd om die onderschouten met hunne „rakkers" te veel te prijzen, en Den Haag is zeker geen voorbeeld geweest van groote ingetogenheid van wandel, die niet zelden het „composeeren" met de politie wenschelijk deed zijn.

Willem Lodewijk van Wassenaar was mede een afstammeling der oudste dochter van Cats, en zijne vrouw was bovendien ook een nazaat van Aerssen van Hogerheide. Deze Baljuw moet eerst in zeedienst geweest zijn, werd tot lid der admiraliteit op de Maas benoemd, en was sedert 1711 hoogheemraad van Delfland. Hij was Baljuw sedert 1714 tot aan 1720, toen hij op veertigjarigen leeftijd overleed; hij woonde op den hoek van den Kneuterdijk en den Vijverberg in het voormalig huis van Egmond. Zijn jongste zoon, een peetkind van de Haagsche regeering, door geboorte en gewoonte een baron, heeft een te merkwaardige omwisseling van zaken beleefd, om die hier niet op te teekenen. Bij zijn dood in 1795 toonde de koster der Groote Kerk, die anders niet spaarzaam

12

placht te zijn met de betiteling van lijken, hoezeer hij met den tijd was meegegaan. Als een bewijs, dat hij voor de gelijkheid was, luidde de inschrijving der begrafenis eenvoudig: Jan Lodewijk Haganus van Wassenaar.

Er waren drie burgemeesters, en aan de zeven schepenen was als achtste lid een parochiaan, van Scheveningen toegevoegd. Dit was sedert onheugelijke tijden de gewoonte, en de Scheveningers kenmerken zich door hunne veeljarige ambtsbekleeding.

De eerste burgemeester — want zoo luidde zijn titel — was voor dit jaar Mr. Johan Dedel. wiens geslacht, reeds in de familie van Cats werkzaam en daaraan verwant, door verdienste tot hoog aanzien kwam en in onzen tijd geadeld werd. Dedel was in 1672 door den Prins in de regeering gebracht en overleed, na onafgebroken daarin zitting gehad te hebben in 1715, het jaar, waarover ons boekje liep. Hij is niet het eenige voorbeeld eener lange ambtsbekleeding; regeeringsleden vielen zelden uit; soms werden zij tot andere betrekkingen geroepen, maar het was een spreekwoord: Eens burgemeester blijft burgemeester. Wat er nog soms moge uitgelekt zijn van vreemde dingen, die een „electie" vorafgingen, de keurdag bracht zelden verrassingen mede en de organisatie was van zoodanigen aard, dat de herbenoeming niet afhing van den wuften zin, dien de tijdelijke belangstelling in openbare aangelegenheden opwekt. De Heeren maakten, „alles in goede harmonie", een dubbeltal op en de Stadhouder of de Staten deden de keuze.

Wie zulke regeeringslijsten leest, moet bemerken, dat hij zich in een kring beweegt, die zekere besten-

digheid heeft, als de dood er zich niet inmengt, hoewel die burgemeesters vrij oud werden. Wil men verder trachten achter de schermen gluren, dan bevindt men, dat het regeeringswerktuig een overkunstig raderwerk geweest is, welks beschouwing wel in staat is een helder hoofd te verbijsteren.

Met de beide andere burgemeesters Mr. Paulus van Assendelft en Mr. Adriaan van Spierinxhoek, zijn wij niet geheel onbekend; zij behoorden tot Delftsche geslachten, en waren voorlang werkzaam bij de vorstelijke domeingoederen. Beiden overleden in 1729 en hadden achtereenvolgens 48 en 31 dienstjaren. De opvolger van Dedel was Willem Comans, die van 1705 tot aan zijn dood in 1718 zitting had. In tegenstelling met hetgeen wij van de regeering der Hofplaats in hare opkomst vernemen, zien wij, dat het burgemeesterschap nu niet meer wordt vervuld door een welgesteld burgerman, die een bedrijf uitoefent, een deftigen lakenkooper of een kloeken waard, maar dat dit als eereambt is opgedragen aan een welvarenden rentenier van meer of minder goeden huize, zooals de achttiende eeuw daarvan ruim voorzien was.

Het is, alsof de schepenlijst ons nader brengt tot familiën, wier historische beteekenis toeneemt. De Haagsche Schepenbank was niet, evenals die van eene stemhebbende stad, een middel om tot eene landsbetrekking te geraken. maar zij was eene oefenschool voor velen, die daarin bovendien bekendheid konden verwerven onder invloed hebbende stadgenooten, welke over plaatsen en rangen te beschikken hadden. Het ambt was in aanzien; menig jonkman van goede studie en aanbevelenswaardig door zijne verwantschap, opende daarmede zijne openbare loopbaan. Al kon

Den Haag hem niet afvaardigen in een hooger college, zooals die daar en elders leden der stadsregeering aanwezig waren, wie in de Hofplaats iets was, moest bekend worden in de regeeringslichamen, die daar gevestigd waren, en, al was er geen stadhouder, het Huis van Oranje bestond evenwel en alleen het beheer zijner vele bezittingen hield eene kern in stand van die hofkringen, welke in hare volkomen ontwikkeling zulk eene kenmerkende stelling innam tegenover de aanzienlijke ambtenaren in staat en stad. Wij zullen daarom de personen en familiën der magistraatsleden van Den Haag niet minder in de plaatselijke geschiedenis kunnen volgen, dan hunne ranggenooten in de stemhebbende steden.

Mr. Ewout Brandt, die verscheidene naamgenooten in ambt en regeering telde, behoorde tot een geslacht dat eerst in onzen tijd volledig nagespoord is, door een zijner daartoe hoogst bevoegde leden, Mr. J. E. van Someren Brand, thans Directeur van het nieuw Stedelijke Museum te Amsterdam. Schoon hij juist in 1715 overleed, heeft hij een veel te langen en beteekenisvollen dienstttijd gehad, om hem niet bij zonder te vermelden.

Uit het doopboek der Kloosterkerk blijkt, dat daarin op den 23 November 1657 gedoopt is met den naam van Ewaldus, zoon van Eewoud Brand, burgemeester, griffier der Leenen van Holland, enz., en van Maria Ruyl, wier vader pensionaris van Haarlem was. De getuigen bij dezen doop waren: de grootmoeder van den gedoopte, Anna Gool, weduwe van den (leen) griffier Brand, haar broeder professor Jacob Golius, de griffier Cornelis Gillis en Magdalena Ruyl, huisvrouw van Pieter Bol.

Hieruit volgt, dat wij hebben: den oud-griffier der

Leenen van Holland, tevens van Honselaarsdijk (en Naaldwijk), Eewoud I; hij kwam uit Delft en trad gedurende de verwikkelingen tijdens het Bestand op den voorgrond. Zijn opvolger werd een zijner zoons, Eewoud II, vader van onzen Eewoud III Gedurende de minderjarigheid van dezen, werd het ambt bij de leenkamer voor hem opengehouden door zijn oom Simon Brandt, rentmeester der Domeinen.

Eewoud (III) werd te Leiden student in 1675; promoveerde daar, 18 September 1680; kwam in de Haagsche regeering in 1685 en bleef daarin tot aan zijn dood. Men treft hem aan op de lijsten der Weesmeesters, Keurmeesters. Regenten van 't Burgerweeshuis; sedert 1671 bekleedde hij zelf zijne betrekkingen bij de Leenhoven van Holland, Naaldwijk, Honselaarsdijk en Polanen. Als lid der regeering had hij vaak zitting in de Societeit.

Volgens het kohier van het Familiegeld over 1715 woonde hij in het Lange Voorhout, met 3 meiden, had een buitenplaatsje, doch hield geen koets. Met hem woonden daar zijne broeders Albrecht, de ontvanger. — Pieter, de secretaris der Weeskamer, zijne zuster Anna Maria en een „clerq" Albert Bol. Burgemeester Eewoud III stierf ongehuwd en de begrafenisrechten werden voor hem voldaan den 13 Juni 1722. Zijn beeltenis komt voor op het regentenstuk van Carel de Moor: de Haagsche magistraat in 1715.

Of François Louis van der Wiele, die evenzeer, en reeds vroeg in hetzelfde jaar 1715 na zijn overlijden werd vervangen, tot het geslacht der heeren van der Werve onder Rijswijk behoorde, is onzeker. Door de weglating of bijvoeging van den naam Stalpert, en niet minder door de omstandigheid, dat enkele dragers

van dien historischen naam nog lang als katholieken in afzondering geleefd hebben en uitgestorven zijn, werden vele homonyma tot hun geslacht gerekend. Zelfs is dit geschied met den Amsterdamschen bouwkundige Daniel, die evenwel in de Nieuwe kerk (te Amsterdam) in 1615 gedoopt werd en wiens vader, een schilder, zich aldaar uit Brussel had gevestigd. Willem Comans, misschien verwant met de dichteres Johanna. die in 1659 te Middelburg overleed, en bevriend was met Anna Roemers, Beaumont en Cats, werd de opvolger van burgemeester Brandt. Mr. Gijsbert van Kinschot, reeds als eigenaar van Schoonoord onder Rijswijk genoemd, zoon van den raadsheer Caspar en afstammeling van den thesaurier van Prins Maurits, behoort tot een geslacht, dat een groot aantal hoogst verdienstelijke leden aanwijst. Mr. Willem van Assendelft is andermaal een voorbeeld. hoe nauwe verwantschap met medeleden in den Haagschen magistraat nog evenzeer bestaanbaar was als in den tijd der heeren Van der Does, en komt ook voor als rentmeester-generaal der domeinen van wijlen den Koning—Stadhouder. Van geen minder beteekenis is de naam van Mr, Johan Quarles, wiens voorouders in Schotland thuis behoorden en in aanzienlijke betrekkingen bij het krijgswezen en uiteenloopende takken van regeering en bestuur vertegenwoordigd zijn. Mr. Willem Anthonie Pieterson trad in 1714 op als vervanger van genoemden Van der Wiele; aan den eenen kant zien wij hem vermaagschapt met den dichterlijken thesaurier Jacob van der Does, en tot zijne nazaten behooren de zeehelden Pieterson, die nog een weerschijn toonen van onze oude marine, en in de achttiende eeuw op het toenmalige huis Polanen overleden en te Monster be-

graven zijn, waar de kerk nog hun grafteeken bezit. Mr. Johan ten Hove was thans jongste schepen; ook zijn naam was in Den Haag welbekend. Voor Scheveningen had Claas Maartensz. de Wit veel jaren zitting: het zeedorp behield zijne vertegenwoordigers geruimen tijd, een bewijs van geringen zin tot verandering en niet minder van de langlevendheid der zeker niet talrijk aldaar aanwezenden, die geschiktheid hadden om met die groote Haagsche Heeren broederlijk op dezelfde bank te zitten.

Tresorier was destijds Mr. Nicolaas Dierquens, die zijn ambt in 1708 had overgenomen, en wiens naam later op de lijst der burgemeesters voorkomt.

Eene merkwaardigheid was de oude secretaris, Mr. Anthony de Veer, reeds in 1669 aangesteld; hij leidde het „schrijfambacht", zooals zijne oude voorgangers zouden gesproken hebben, tot aan zijn dood in 1716.

De Vroedschap dagteekende te 's-Gravenhage uit de vijftiende eeuw. Het was een lichaam, dat door de Regeering geraadpleegd werd, gelijk van ouds de gansche burgerschap werd opgeroepen om hare meening te zeggen ten aanzien der openbare aangelegenheden. De vroegere benaming was: „die Rijkdom van Den Haghe"; wij drukken dit uit door: „gegoede en welgezeten burgers". Zij waren twaalf in getal, en sedert de herstelling van het stadhouderschap in 1672 geschiedde hunne benoeming eerst op St.-Catharina van dat jaar, en daarna telkens, wanneer er eene plaats openviel door den dood of eene andere benoeming van een der leden; de Vroedschap zat dus niet tot aan eene periodieke aftreding, en hun lidmaatschap kon

derhalve lang duren. Werkzaamheden waren er niet veel aan verbonden en voordeel gaf het niet; bij het verschijnen, als zij opgeroepen werden, ontvingen de leden een zoogenaamden vroedschapspenning, thans bij de muntenverzamelaars alleen in tel, maar toen inwisselbaar tegen 28 stuivers of zoo iets, naar de tamelijk veranderlijke tarieven. Die penningen waren van zilver en, bij al de achterlijkheden van den ouden tijd, mochten de Vaderen het werk van hunne stempelsnijders gerust onder de oogen brengen van de gelukkige bezitters der Rijksmunt te Utrecht.

Van Philippe de Milly herinner ik mij geen bijzonderheden, doch lees van hem, dat hij van 1672 tot 1722 lid was, en schoon hij evenmin als zijne „confrères" in de stadsregeering vooruitkwam, eindigde hij niet vroeger, dan na vijftig dienstjaren. Zulk een man moet heel wat beleefd hebben, daar en in dien tijd. Zijn jonger collega Cornelis Schuilenburg (1688—1719), was zeker algemeener bekend, daar hij twintig jaar tresorier van Den Haag is geweest, en zijn broeder Willem was dit bij Koning Willem III; men treft hem nogal eens in het journaal van den jongen Huygens aan. Van denzelfden Vorst was Everard Schimmelpenning domeinraad; de familie kocht later de heerlijkheid Meerkerk en de naam komt nog meermalen in Den Haag voor, zonder dat daardoor maagschap bewezen wordt; trouwens een huisteeken of uithangbord met een schimmelpenninck — het voorgeslacht hield van sparen, al was 't van geoxydeerde munt — of een reael, is nog geen bewijs van bloedverwantschap. Dat Everard regent van 't Burgerweeshuis was, teekent eenigszins zijne omgeving. Cornelis van Neck, die drie jaar vóór Schimmelpenning kwam, en er

van 1692—1737 zitting in had, werd in de plaats van zijn gelijknamigen vader, commies bij de Finantiën van Holland. Het is eenigszins opmerkelijk, dat bij eene staatsregeling, die de survivance der ambtenaren streng verbood, toch de opvolging vaak doet denken aan de erfelijkheid der bedieningen. Hendrik van Heteren behoorde mede tot die bevoorrechten, daar hij in 1697 zijn vader verving, in de vroedschap namelijk, want die vader zelf is van elders bekend als kamerbewaarder der Staten-Generaal. Alleen degenen, welke de overeenstemmende en door dezelfde namen aangeduide dingen van voorheen en thans eenvoudig zonder nader onderzoek aan elkander gelijkstellen, vinden dit een fatsoenlijk heerenknechtsbaantje. Maar de kamerbewaarder van een achtbaar, en zelfs in dit geval zeer aanzienlijk lichaam bekleedde een post van groot vertrouwen en had eene goede bezoldiging; althans hij ontving uit zijne betrekking, zooals dat luidde, datgene, „wat er toe stond", en aldus werd hij een welgesteld man. Ieder kent den grooten Leeuwenhoek, den kamerbewaarder der Delftsche Schepenen, en heeft gelezen van zijne nog vaak bewonderde woning en van zijne kostbare studiën in de natuurwetenschappen. Daarom is het niet vreemd, dat de naam Van Heteren, evenals die van Van Neck, is opgenomen in dien van aanzienlijke geslachten. Leonard Scheltus, in 1716 vervangen door zijn evenzoo gedoopten zoon, was van eene familie, die in de geschiedenis van onzen boekhandel geen geringe beteekenis heeft. Zij drukten niet alleen en gaven niet slechts uit, maar het bekende Hollandsche Placcaatboek is door de zorg van eenige harer leden tot eene voltooiing genaderd, welke deze verzameling tot een

der beste bronnen maakt voor de studie onzer bijzondere wetgeving. Enkelen van dit geslacht hadden in de rechten gestudeerd en werden advocaat; een hunner was bovendien eigenaar van Arentsburg bij Voorburg, en onder hen waren lands- of statendrukkers. Franciscus Laurentius, sinds 1705 in de vroedschap, was een der leenmannen in de leenkamer van Holland, boekhouder der financiën van dit gewest en regent van het Leprozenhuis. De laatstvermelde betrekking was ook opgedragen aan Willem Middelbeek, en doet ons beiden tot de deftige burgers rekenen; bovendien had de tweede een naamgenoot in Sebastiaan Middelbeek, Med. dr., een rang, die toen nog verre van zoo algemeen was, als zij tegenwoordig is. Van Hermanus van de Moesel weten wij, dat hij van 1707—1735 zitting had. Of Johan Hoornbeek verwant was aan het oudere geslacht, dat aan Kerk en Staat mannen van beteekenis leverde, of hij dezelfde is als, of verwant was met een advocaat, die zooheette en in 1714 zijn eed deed, terwijl dit lid der vroedschap reeds in 1708 als zoodanig optrad, is mij niet gebleken. Meer valt Adam van der Smaling in 't oog, die in 1685 tot notaris werd benoemd, later ook nog procureur was en jarenlang in zijne verschillende werkzaamheden kennelijk zeer bedrijvig was, zoodat zijn naam aan den onderzoeker van oude bescheiden heel vaak voorkomt. Het jongste lid was Leendert Turnhout, die juist in 1714 was aangekomen, doch hij reeds in 1718 vervangen werd.

De Weesmeesters, die als beheerders der bezittingen van minderjarigen een post van groot vertrouwen en nauwgezet geweten bekleedden, waren drie in getal.

Volgens de lijsten, die men had van de voorgangers dergenen, die in 1715 dienden, kan men nagaan, dat deze heeren gedurende meer dan twee eeuwen genomen werden uit dezelfde omgeving als die van den Magistraat, en dat er zelfs leden uit de Regeering toe behoord hebben. De eerste van hen was Mr. Johan Emants, essayeur-generaal der muntkamer; zijne medeleden heetten Mr. Pieter van Wouw en Nicolaas van der Beek, weldra overleden, en de Secretaris Mr. Pieter Brandt met den Ontvanger van den 200sten penning Mr. Johan Stenis, die daardoor in den ganschen Haag als de Ontvanger Stenis bekend was, en menige rekening heeft nagelaten, welke voor het onderzoek eene blijvende waarde hebben.

Deze jaargang van het „Bericht" heeft nog niet, wat later daarin werd opgenomen en er ook in behoort vermeld te staan; zooals: de regenten der verschillende liefdadige instellingen, met de dames-regentessen, waardoor wij een vrij uitgebreiden kring zouden leeren kennen, die tot de geachte en gegoede familiën behoorden, die destijds gaarne eene „qualiteit" bezaten. Ook ontbreken de kerkeraden. want gedurende een lang tijdvak werd het eene begeerlijke onderscheiding geacht daarin zitting te nemen, zelfs nadat, met de oude Republiek, de verhouding der Kerk tot den Staat tot de geringste afmetingen was teruggebracht.

Ofschoon de bevolking van Den Haag door de instelling en de ontwikkeling der Societeit eene onderling verschillende rechtsbedeeling bleef handhaven, had de weldadige invloed dezer instelling daar een geheel doen ontstaan, dat al het uiterlijk had eener enkele gemeente en veel bevat van hetgeen in de stemhebbende steden bestond, zooals bij de voor-

gaande vermelding dezer societeit is opgemaakt. Uit dien hoofde zouden de verschillende leden der regeeringslichamen, die daar een tijdelijk verblijf hielden, of die, zooals bij andere hooge, en inzonderheid rechtscolleges, een vaste inwoning hadden, onder de beschrijving der Haagsche burgerij vallen, gelijk wij thans iedereen in dit geval tot de bevolking rekenen, Eene zoodanige opvatting zou niet geheel overeenkomen met de toestanden van 1715, en als uitweiding zou de inhoud van dit artikel de daarvoor noodige en toe te stane ruimte te veel overschrijden.

Daarom zullen wij enkele onderwerpen voor het oogenblik buiten onze beschouwing laten, hoewel daardoor het beeld van den toenmaligen Haag een en ander van zijne gewenschte volledigheid verliest. Slechts een paar enkele punten wenschen wij nog onder de aandacht te brengen.

Er is en tijd geweest, dat onze Hofplaats het middelpunt was de Europeesche Diplomatie; maar sedert den Utrechtschen vrede was dit uit. Echter had men in Den Haag uit dien breeden kring der vertegenwoordigers van buitenlandsche staatsmachten nog een schat van militaire, diplomatieke en bloot avontuurlijke gelukzoekers overgehouden, die het privaat leven van het toenmalige 's-Gravenhage, iets bijzonder geheimzinnigs mededeelden. De Republiek was zeer gastvrij en de landzaat had onverklaarbaar veel met vreemdelingen op. Toch waren een aantal diplomaten bij de Staten-Generaal geaccrediteerd, schoon hun werk, vooral na het sluiten van het Barrière tractaat, niet van het uiterste gewicht was. De markies de Chateauneuf, de vertegenwoordiger van den ouden Lodewijk XIV, werd geacht de deken van het corps te zijn.

Kourakin vertegenwoordigde het tot eene ontzettende macht aangroeiende Rusland, de baron von Heems den Duitschen Keizer; Graaf de Tarocca toonde nog veel van den luister der Portugeesche monarchie, die sterk verminderde, en Lord Cadogan was de afgezant van Engeland. De koningen van Zweden, van Polen en van Spanje hadden hier hunne envoyés, en het nieuwe koninkrijk Pruissen had zijn vertegenwoordiger gevestigd in het Oude Hof, thans het koninklijk paleis, tot hartzeer der vrienden van het Huis van Oranje, thans vertegenwoordigd door een driejarig kind. Dat er nog vijftien kleinere diplomaten waren, waarvan enkelen met den bescheiden titel van Agent, zij hier tot volledigheid opgeteekend. Voor de meeste dezer heeren waren de tijden der gewichtigheid voorbij.

De vertegenwoordigers der Katholieke Staten hadden door de exterritorialiteit hunner hotels nog een uitgebreiden invloed van bijzonderen aard. Volgens het internationaal recht konden zij hunnen godsdienst naar den hun eigen kerkvorm uitoefenen in hunne hotels en daarbij, als eene openbare handeling, iedereen tot deelneming toelaten. Hiervan werd veel gebruik gemaakt, niet zoozeer of uitsluitend door Haagsche Katholieken, die hunne bidplaatsen hadden, maar door zoodanige bewoners van het platteland, die geen eigen kerkhuis in hunne parochie bezaten. De geschiedenis dezer gemeente leert, dat in deze behoefte gedurende de latere jaren der achttiende eeuw werd voorzien, want de sporen van hetgeen de een ijver en de ander onverdraagzaamheid noemde, zijn gemakkelijk te ontdekken, en dit baart te minder verwondering, als men weet, dat omtrent de helft der landelijke bevolking, buiten de „kom" der dorpen aan de Oude kerk ver-

bonden was gebleven of daartoe teruggebracht werd. De invloed der Haagsche diplomatie, ook voor andere niet-hervormden, is wel een opzettelijk onderzoek waard.

Het artikel over het postwezen staat aan het einde van dit Bericht, en de regeling van het brievenvervoer is zóó gebrekkig, dat zelfs de laatste plaats in een adresboekje daarvoor nog te goed is.

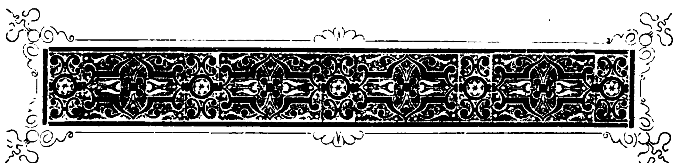
Er waren zeven postkantoren in Den Haag, en bovendien werd een daarvan om de drie maanden ten huize van den heer burgemeester Assendelft gehouden; men bestelde of bracht zijne brieven aan de woning van den postmeester; frankeeren stond niet netjes, maar men moest ze daar ook afhalen en dan de vracht voldoen. Het had toen heel wat in, om een brief besteld te krijgen; gelukkig ging alles zonder overhaasting, want het was al heel voorspoedig, als er tweemaal 's weeks verzendingen plaats hadden, en wie zulke groote plannen ondernam, als het schrijven van eèn brief naar Limburg of Noord-Brabant, maakte wel, dat hij nog den tijd had om het andere postkantoor te bereiken, als hij op 't eerste niet kon geholpen worden. 't Was een heele studie, als men een brief had voor Den Bosch, Breda en Bergen-op-Zoom, want die golden drie kantoren. De briefwisseling met het Noorden en Oosten van Europa, van Denemarken tot Griekenland, geschiedde door het postkantoor op de Hooge Nieuwstraat, doch de Hamburgsche post op de Hoogstraat was ook voor de Oostzee-havens. Naar Engeland en Frankrijk had men tweemaal in de week de gelegenheid om te schrijven. In het algemeen kwamen er dan ook even zooveel bezendingen aan; hiervan waren de tijden bij benadering bekend, en dan kon men komen hooren, of er wat ontvangen was.

Wat niet altijd afgehaald was, werd bezorgd tegen een stuiver bestelloon. Voor de binnenlandsche gemeenschap werd in zooverre gezorgd, dat naar Amsterdam en het verdere Noord-Holland elken avond posten vertrokken: naar Friesland en te gelijker tijd langs denzelfden weg over Woerden, Utrecht en Amersfoort ook naar de oostelijke gewesten, Groningen daarin begrepen. Kon eene in die richting, maar dichterbij gelegen plaats spoediger bereikt worden, dan gingen er meer brieven; in dit voorrecht deelden b.v. Utrecht, Heusden en tusschenliggende plaatsen, niet te ver, op den weg naar Aken en Luik, over Maastricht.

Wanneer wij nu deze schets uitwerken tot eene eenigermate volledige voorstelling van dezen toestand, niet slechts in genoemd jaar, maar ook in een vrij gevorderd gedeelte der tegenwoordige eeuw, dan bevreemdt het ons, nog bij den tegenwoordigen toestand klachten te vernemen. En toch was de oude postdienst het beste middel; immer Cats gebruikte reeds in een brief van 1642 het spreekwoord:

Die van brieven wil zijn gedient,
Schrijve door bode en niet door vrient.

Amsterdam.

SCHEVENINGEN EN ZIJNE ZEERAMPEN.

(*Met 2 afbeeldingen.*)

De vreeselijke ramp, welke Scheveningen in den nacht van 22 op 23 December 1894 heeft getroffen, staat niet alleen in de geschiedenis van het zeedorp.

Van even ouden datum ongeveer als 's-Gravenhage, waarvan Scheveningen thans de 8e wijk vormt, en waarmede het zich, bij geëvenredigden bloei en welstand, hoewel slechts eenigermate zelfstandig, mocht ontwikkelen, werd het herhaalde malen in den loop van ongeveer zes eeuwen door storm en hoogen vloed geteisterd.

Waar nu de ramp, hoe aanmerkelijk ook, voornamelijk de visschersvloot en de zeewering trof, waren, voornamelijk de jaren 1470 en 1570 voor het dorp Scheveningen noodlottig, wijl in beide jaren, de woedende elementen het dorp geheel of gedeeltelijk deden verloren gaan, waarbij ook tal van menschenlevens te betreuren vielen.

Indien we het oog slaan op de hoogst belangrijke *Historische kaart van 's-Gravenhage* door *J. Kuyper* [1]), dan kunnen we zien welk een breede strook gronds,

---

[1]) Uitgave van de Vereeniging: „Die Haghe".

Het dorp Scheveningen vóór den stormvloed van 1570.

zij het dan ook strand en duinen, sedert den jare **1470** verloren is gegaan.

Een breedte van 2000 passen gaans, zoo getuigt Adr. Junius, werd door de zee verzwolgen. Daarbij ging niet alleen de kerk met haar toren verloren, maar ook de helft der huizen van het dorp, en het getal der inwoners werd zoo gedecimeerd, dat in 1483 het eenmaal zoo welvarende dorp bestond uit 190 personen, van wie er 40 „aan de deuren en „huizen dagelijks hun brood om Gods wille moesten „gaan bedelen, en van de resteerende 140 moesten er „100 ter zee en anderzints van dag tot dag de kost „voor de overige 40 winnen."

Een strijd werd aangebonden tegen de elementen. Kunstmatig werden duinen aangelegd en de bestaande opgehoogd. Niettemin berokkende „in 't jaer **1530,** „op den vyfden November, 's morgens ten 8 uuren, een „grooten storm uytten Noort-Westen, haestelyc op- „geresen", op nieuw groote schade, wijl het zeewater, „zeer hoog vloeiende alles in korten stonde wegrukte, „en Schevelinge met eenen algemeenen ondergang „dreigde".

Goudhoeven, die dezen storm en hoogen vloed in zijn Hollandsche Kronyk vermeld, voegt er bij: „Ook verdranck veel volks tot Schevelinge by den Hage".

Het Hof van Holland in de toekomst ook gevaar duchtende voor geheel Delfland gelastte in 1531 aan het Hoogheemraadschap om de zeewering te voorzien, voornamelijk door het aanleggen van een dijk, en het poten en beplanten der duinen, waartoe een omslag van 5 penningen Hollandsch op elken morgen, over geheel Delfland en de dertien ambachten, werd gedaan.

Het bedrag bleek echter niet voldoende om de

gemaakte kosten te dekken; een vernieuwde omslag van vier penningen was noodig, terwijl die van den Haag en Scheveningen zouden betalen de somma van 30 gulden.

„En alhoewel men nu, zoo vermeint wierd, Scheve-„linge wel en na behooren hadde voorzien, zoo leed „het niet lang daarna of alles wierd in den winter „van den jaare **1538**, wederom in een zwaar tempeest „weggerukt en afgespoelt."

De inwoners deden zich na dien vloed gelden. Zij dreigden, zoo zij niet werden geholpen en bijgestaan, hun woonplaats te zullen verlaten, wat in den gevolge ook groot onheil voor Delfland kon opleveren.

Op nieuw werd in 1539 een omslag van penningen gedaan „omme dair mede die voirsz. platinge van „stonden aen gemaickt ende 't lant vuyt periculen „van de stormen ende tempeesten voor den toecomenden „winter beschermt te worden."

Bij giftbrief van 13 September van dat jaar schonk Keizer Karel V, als Graaf van Holland 500 gulden tot het maken der zeewering, ofte wel van den dijk.

De zee spotte echter met alle „beschutzelen", zoodat aan Scheveningen in het jaar **1546** al weder een gelijk onheil overkwam.

Wie zou echter nu het vernieuwen van de weggeslagen zeewering dragen? Delfland was onwillig; Scheveningen onmachtig, en nu werd door het Hof van Holland den Haagschen Magistraat bevolen „het gebroken te repareren". De akte daarvan in dato 9 Juni van dat jaar is bij de Riemer afgedrukt.

„Nauwelijks waren 'er 5 jaaren verlopen, of dat „brullend element rukte weder alles onder de voet; „storm op storm moesten de Schevelingers in den

„winter van den jaare **1551** ondergaan, ja hun Dorp „wierd ter zelver tijd daar door zoodanig aangetast, „dat de buuren meer dan 40 huizen verlooren".

Die stormen hadden plaats op 19 Dec. 1550, en 12 en 13 Januari, en 15 en 16 Februari van 't jaar daaropvolgende.

Al deze rampen waren echter kinderspel bij „de „schrikkelijkste en gevaarlijkste vloed van alle die „ooit Schevelinge is overgekomen", en wel op Allerheiligen dag van het jaar **1570**, juist een eeuw ongeveer, nadat het grootste gedeelte van het dorp met de kerk was weggespoeld.

Nu bleef de kerk, welke sedert herbouwd was, en tot op onzen tijd wind en weder heeft getrotseerd, staan, maar het gansche strand, en het gedeelte dorp vóór de kerk werd van gedaante veranderd. [1])

De huizen, welke eerst aan den zeekant, en tusschen de zee en de kerk stonden, werden weggespoeld of vernield, zoodat de kerk buiten het dorp aan de strandzijde kwam te staan.

Men was er zelfs op bedacht om haar te verplaatsen, meer landwaarts in, maar dit geschiedde niet, en dank zij de krachtige maatregelen welke werden genomen om de zeeweringen te versterken, en dank zij vooral,

---

[1]) In J. H. Hering Tafereel van de harde winters, 1784, wordt in een noot op bladz. 173 gezegd: „zedert 250 jaaren liggen twee na elkander gebouwde kerken te Schevelinge in zee begraven en de tegenwoordige derde, toen vrij ver van strand af geplaatst, paalt thans door de menigvuldige afspoelingen, van tijd tot tijd wederom dicht aan zee. Zelfs wordt ondersteld dat dit Dorp, in vroeger eeuwen, ruim 2 uren verder zeewaarts uitgestrekt geweest is. De schrijver verwijst voor een en ander naar zijne *Bespiegelingen*, over de watersnooden van 1775 en 1776. en naar het werkje: Beschr. v. h. Oude Batavische Zeestrand. Den Haag, 1753.

de minder voorkomende hevige stormen, bij hooge vloeden, is zij tot nog toe behouden en staande gebleven.

Ter gedachtenis aan deze ramp, waarbij een hondertal huizen verloren gingen, zoowat het halve dorp, werd een geschilderd bord in de kerk opgehangen, dat sedert verdwenen is, doch waarvan in 1664 een copie door C. Elands werd vervaardigd, welke in het Gemeente-Museum berust, en in wedergave hierbij is gevoegd.

Men leest daaronder:

„In Tiaar Van Tseventich Ende Vyftien Hondert,
Ghebevrdet Hier Tschevelinge Op Alder Heyligen Dach,
Tzee Water Liep In Dese Kerck Elcx Ver Wondert,
Drie Voet Ende 2 Dvym Hooch. Alsmen Doen Sach,
Oock Mede Anden Hoogen Outaar, Hoort Dit Gewach.
Ende Inde Sacristy En Kercken Comptoor, Mit List,
Omme Werpende Met Des Waters Geslach,
Eenen Grooten Swaeren Yseeren Kist;
Men Heefter Wel Hondert en 28 Huysen Gemist,
Ende Weynich Synder Ongeschent Gebleven;
Die Schepen Waren Doort Dorp Gedreeven,
Doende Groote Scade; Elck Maect Daerop Mentie,
Drie Menschen Verdroncken, Gelaten Het Leven,
Dvs was Hier grooten Druck Beneven;
Waer Om Het geschiede Laet Ick Godt Die sententie."

De reeds genoemde kaart van den Heer Kuyper geeft duidelijk aan uit welke blokken huizen het dorp in 't noodlottige jaar 1570 bestond, terwijl daarop ook te zien is wat door de zee werd weggevaagd, en zoowel in strand, als in de tegenwoordige „kerkwerf" werd veranderd.

„Deerlyk was het dan hier geschapen, zulks dat „een ieder over den erbermelyken toestand, zoo van

„'t Dorp als deszelfs inwoonderen met medelyden „werd aangedaan."

Het Hof bewilligde dan ook in het houden van een collecte in den Haag, waarvan acte werd gegeven 3 November d. a v. Bovendien gaf dit college op 7 December order, dat de zanddijk voortaan gemaakt zou worden op kosten van die van den Haag.

De Riemer, aan wiens uitstekende beschrijving van 's-Gravenhage we grootendeels deze kroniekmatige bijzonderheden hebben ontleend spreekt niet verder over onheilen door storm en zee in Scheveningen aangericht.

Toch is de rij daarmede niet compleet.

Het blijkt toch uit de resolutien van den Haagschen Magistraat, dat het jaar **1635** eveneens gekenmerkt is geworden door groote schade aan de zeewering toegebracht.

In hoofdzaak vonden we genotuleerd:

„Dijkgraaf en Hoogheemraden van Delfland de „Haagsche Regeering verzocht hebbende om de zee„wering te Scheveningen te maken, zoo wierden de„zelve op een *schotel etens* verzocht te Scheveningen, „om aldaar te confereeren, bij welke gelegenheid de „Pensionaris, welke de invitatie deed, dien middag „mede te Delft op de partie genoodigd wierd. De „retroacta inmiddels zijnde nagegaan en daaruit ont„dekt zijnde de hier voorgemelde in *1635* gemaakte „of gerepareerde zeedijk of zeewering, waarin het „Heemraadschap had betaald een derde, zoo wierd „van hetzelve dit aandeel mede toegezegd en de aan„besteding gedaan voor *f* 131—3 met de kosten".

Het jaar 1635 wordt nader geconstateerd in eene resolutie van 18 Januari 1718, waarin een storm vermeld wordt op 25 December **1717**.

Die resolutie komt in hoofdzaak hierop neer, dat de zanddijk voor Scheveningen door dien storm zeer geleden hàd, en uit de aanteekeningen in de jaren 1539, 1575 en 1635 gezien zijnde, dat door Delfland, de domeinen, en de stad, gezamenlijk de reparatien dienaangaande waren gedaan, zoo werd, na een lange conferentie geresolveerd, dat Delfland en de Domeinen tot herstelling *f* 300 in de kosten zouden dragen, en de stad, die de herstelling zou laten doen, het overige.

Karakteristiek is het, wat op dit stuk ook wordt vermeld in de Notulen van de „Wet" (Burgemeester Schout en Schepenen): „na de verbetering wierden die „van de Domeinen en van Delfland, bij gelegenheid eener „Inspectie in loco, op een *vriendelijken maaltijd* onthaald."

Niet altijd ging dit echter alles zoo vriendschappelijk in zijn werk, want herhaalde malen lag den Haag met Delfland over hoop, en verdiepten zij zich in de quaestie wie der beide colleges de zeewering moest onderhouden, en de kosten ervan betalen, voornamelijk in de jaren 1592—1608, toen de dijk herhaaldelijk moest gerepareerd worden

De jaren 1539 en 1575 kunnen in zooverre overeen te brengen zijn met de stormjaren 1538 en 1570, dat eerst zooveel tijd later, — wat voor het eerste jaar zeker is, — de herstellingen werden ter hand genomen; anders zou ook **1575** naar een storm met vloed heenwijzen. Jammer genoeg levert het Oud-Archief der Gemeente die retro-acta niet meer op, om daaromtrent meer licht te krijgen.

Ook wordt nog min of meer naar een storm verwezen welke op 20 Januari **1617** onze kusten, en voornamelijk Scheveningen bezocht; dit besluit valt namelijk te trekken uit zeker latijnsch opschrift in de

kerk te Scheveningen, waarin vermeld werd, dat op dien dag een groote walvisch door een stormvloed op het strand werd geworpen.

In **1653** werd Scheveningen opnieuw geteisterd; een aanzienlijk gedeelte der duinen werd weggerukt, en twee oorlogsschepen over de banken tegen het strand aangesmakt.

5 December **1665** was voor ons gansche Vaderland, maar voornamelijk ook voor Holland zeer rampspoedig. Een stormvloed tuchtigde duinen en dijken. Een ongewoon natuurverschijnsel ging dit onheil vooraf. Eenige dagen te voren namelijk nam men langs onze kusten eene zoogenaamde moerzee, of schijnbare opheffing der zeegolven tot hoog in de lucht, bij stil en schoon weder, waar, waarop een storm volgde, vergezeld van bliksem en regen, welke de zee zóó hoog opvoerde, dat men twijfelde of in 8 eeuwen het water die hoogte wel had bereikt, vooral daar het wassend watergetij bijna 3 uur langer duurde dan den gewonen tijd.

Door dezen vloed stond o.a. de Kerk te Scheveningen rondom geheel in het water, terwijl in Katwijk huizen wegstroomden. [1])

Ook mag niet onvermeld blijven de storm van 4 op 5 November **1675**, waarbij de zee hier en daar nog enkele duimen hooger steeg dan die van 1570, en vooral ook aanmerkelijke schade toebracht aan zeeschepen, waarvan er 13 tusschen Scheveningen en Texel vergingen.

In de 18e eeuw wordt, behalve de reeds genoemde in December **1717**, slechts één onheil voor Scheveningen,

[1]) Op de profielkaart van den aanteleggen Scheveningschen weg (Zeestraat), *het Monument voor* CONSTANTIJN HUYGENS, *den vader*, door Van Swieten 1665, wordt die hooge vloed aangewezen.

veroorzaakt door wind en zee, geboekstaafd, namelijk dat van 14/15 November **1775**.

De 's-Gravenhaagse Vrydagse Courant van den 17den November, schrijft daaromtrent:

„Door den zwaaren storm van l.l. Dinsdag is er „een Visschers-Pink te Scheveningen thuis hoorende, „ontramponeerd, benoorden Katwijk komen aandrijven; „ . . . . wyders kan men op het gemelde Dorp, den „jammerlijken toestand, waar in de verdere visschers„pinken gesteld zijn, zonder aandoening niet beschouwen; „zijnde dezelve daar ze op het strand ten anker lagen, „door de woedende zee en geweldige wind daar afge„rukt en dermate tegen elkander gestooten, dat de „meeste van dezelven, deels zonder gerepareerd te „worden buiten staat zijn om weder uit te gaan; „deels zodanig gesteld, dat men bezig is met dezelfden „te slegten". [1])

In de daarop volgende Maandagse Ct. van 20 Nov. worden uit het heele land tal van berichten opgenomen, omtrent „de jammerlijke uitwerkingen" van den storm, welke met een buitengewonen springvloed vergezeld ging.

In volgende nommers wordt daarmede voortgegaan, terwijl ook gemeld wordt, dat de schade aan de visschersvloot voor Scheveningen alleen 17000 gulden beliep.

Van dien hoogen vloed te Scheveningen bestaat eene gravure door N. van der Meer Junr, naar H. Kobell ad viv. del., met adres van Lovering en Allard, en voorhanden in den Hist. Geogr. Atlas v. h. Gem. Mus. (Portef. Scheveningen).

[1]) Precies als op 22/23 December 1894. Zie de afbeelding.

De Scheveningsche Visschersvloot na den storm in den nacht
van 22 op 23 December 1894.

Men kan daarop zien hoe Scheveningen „*ter helft door de zee overdekt* [1])" werd.

De meeste visscherspinken werden vernield of deerlijk beschadigd, en de duinen spoelden aldaar 30 voet, gelijk mede te Ter Heide, bijna 21 voet, af.

Ook de 19e eeuw was, uitgenomen den laatsten storm en vloed, welke aanleiding gaf tot het opsommen dezer feiten, Scheveningen niet zeer gunstig.

Den 15en Januari **1808**, namelijk hadden de kusten weder een geduchten stormvloed te doorstaan, waardoor Delflands zeestrand, van Scheveningen tot aan den Hoek van Holland, zeer werd geteisterd, en de duinen achter Ter Heide en Loosduinen ruim 3 roeden gronds verloren.

Omtrent een storm van 14 op 15 April **1815**, blijkt niet anders, dan dat de reeders van Scheveningen een oproeping plaatsten in de 's-Grav. Ct. van 24 April tot het inzamelen van giften „over het ongeluk dat deze plaats is overkomen o. a. door 't vergaan van 3 pinken".

In **1825**, zoo schreef de 's-Gravenhaagsche Stadsalmanak voor 1837, heeft de zee niet minder hevig gestaan als in 1470. „Een vreeselijke storm uit het „Noordwesten bulderde op onze kust, en stuwde het „water tot aan de natuurlijke dammen, de duinen, „welke daaraan gelukkig, althans te Scheveningen, „genoegzamen tegenstand boden".

Omtrent dezen storm, welke in de eerste dagen van Februari woedde, deelden de ingezetenen van Scheveningen ook in eene ruime mate, en de rampen welke er door werden teweeggebracht verdienen wel eene bijzondere vermelding.

[1]) J. C. Beijer. Gedenkboek v. Neerl. Watersnood.

De op elkander volgende vloeden waren zoo geweldig, — zoo verhaalt Beijer, — dat de voorbergketen geheel afvloeide; zoo zelfs dat het badhuis van Pronk gevaar liep van in te storten, en de zeewering van 3 tot 12 el wegspoelde.

Geene van Schevenings inwoners, hoe hoog bejaard ook, herinnerden zich zulk een ijselijk weer; vooral de nacht leverde een allervreeselijkst gezicht op, toen een schrikkelijk onweer van donder en bliksem, gepaard met ontzettende sneeuw- en hagelbuien, en door de hevigste Nood- en Noordwesten winden voortgezweept, de lucht als in een gloeiend vuur deed verkeeren, de zee met de grootste onstuimigheid tegen de zeebanken aanjoeg, en de kustbrandingen zoo hoog en geweldig maakte, dat het net was, alsof de hemel en aarde zich vereenigden en samenspanden, om alles te vernielen en te verwoesten. Ter herinnering aan deze tragische gebeurtenis werden door den schilder Schelfhout teekeningen gemaakt, welke door de lithographie zijn vereeuwigd geworden (Zie over deze schilderij het kunstverslag der Tent. in het Dagbl. v. 's-Grav. van 3 Oct. 1827). Zij brengen de gebeurtenis in beeld *in* en *na* den storm.

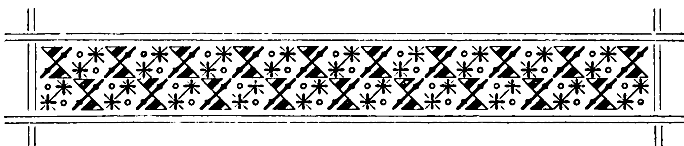
De storm van **1889** wordt slechts even gememoreerd in de 's-Grav. Ct. van 4 Februari. De duinvoet bij den vuurtoren werd toen 27 meter afgeslagen.

Ik geloof hiermede zoo volledig mogelijk te hebben medegedeeld wat Scheveningen in den loop der tijden heeft te lijden gehad van storm en hoogen vloed. [1])

A. J. SERVAAS VAN ROOYEN.

---

[1]) Voor een gedeelte door mij geplaatst in: Constantinopel — Scheveningen.

BADPLAATS-MIJMERING.

Hier in een Scheev'ningschen badstoel gezeten,
Gunt de oceaan ons een heerlijken stond,
Maar al die golven zijn spoedig vergeten,
Zien we al die mooie toiletjes in 't rond.

Wat was de wereld toch zonder de vrouwen?
Wat was de wereld toch zonder den man?
Wie zou nog nestjes of hutjes gaan bouwen?
Eeuwige trouw .... och je hoorde er niet van!

Wat was de wereld toch zonder de mannen?
Wat was de wereld toch zonder de vrouw?
Wat zou er worden van droomen en plannen?
Wie, die het langer hier uithouden zou?

Wat zou er worden van bals en lawn-tennis?
Is niet de *liefdegod* de eerste in de rij?
Daar kan men flirten en dáár maakt men kennis,
Harten gewonnen, men wint de partij.

Heeren, nooit kunt gij de dames ontberen,
Houdt gij u deftig, het is toch maar schijn!
Dames, och, zaagt ge aan het Kurhaus geen heeren,
Mannstädt's muziek zou zoo mooi niet meer zijn!

Hier, in een Scheev'ningschen badstoel gezeten,
Boeit de oceaan ons met rustloozen dans,
Maar al die golven zijn spoedig vergeten,
Zien we al die meisjes in kleurpracht en glans.

't Scheev'ningsche strand meldt de glorie der vrouwen,
't Speelzieke windje, het fluistert heel zacht:
„Kan men hier *'s winters de zee* niet vertrouwen, —
„De *ijdelheid* toont in den *zomer* haar macht!"

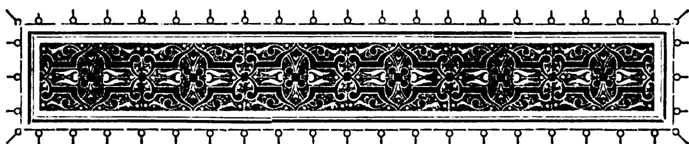
Sept. 1895. D. F. VAN HEYST.

NOG EENS DE LAAN VAN NIEUW OOST-INDIË. [1])

„Un peu plus loin à droite s'ouvre une belle allée pavée, ayant au milieu une barriere. C'est proprement l'avenue du Château de Werve: elle a près d'une demi lieue de long, et se nomme Oost-indische Laan. (Allée Indienne). Guide de la Haye, 1785. bl. 323.)

---

[1]) Zie ook Haagsch Jaarb. v. 1890; Kronyk v. Jaarb. v. 1895, bl. 245; en *Verslag* (Rede v. d. Voorzitter). in dit Jaarboekje.

KRIJGSTUCHT ONDER KONING LODEWIJK.

Nadat de eens zoo machtige Republiek der zeven vereenigde Nederlanden in naam hare onafhankelijkheid had behouden, doch inderdaad een vasalstaat was geworden van Frankrijk, werden van haar telkenmale gedeelten van het leger opgeeischt, om buiten de vaderlandsche grenzen voor vreemde belangen te gaan strijden.

Steeds en in de eerste plaats had derhalve de Hollandsche regeering hare aandacht te wijden aan het voltallig houden zoowel van die contingenten, als van de troepen, bestemd tot aanvulling of tot den dienst binnenslands.

In welke zaken Frankrijk al niet werd nagevolgd, zeker niet in de middelen der legeraanvulling. Van de conscriptie toch wilden de Hollanders niets weten en koning Lodewijk ging hierin met hen mede.

Het leger bestond dus uitsluitend uit vrijwilligers van allerlei landaard, van allerhand allooi en aangeworven op verschillende wijzen, voor wie het handhaven eener strenge krijgstucht meer dan noodzakelijk was.

De beste elementen werden aangewezen voor 'sKonings garde en bij voorkeur ingelijfd in de compagniën d'élite, die bijzondere voorrechten genoten. De overige

compagniën der garde korpsen — infanterie, cavalerie en artillerie — werden meest voltallig gehouden door de binnenlandsche werving.

Hoedanig de krijgstucht bij de garde onderhouden werd, geheel afwijkende van de begrippen van lateren tijd, moge blijken uit de navolgende beschikkingen des Konings, beide genomen op 6 Januari 1807, en wel naar aanleiding van missives van den minister van justitie en policie, op grond van klachten, ingediend door den baljuw van den Haag.

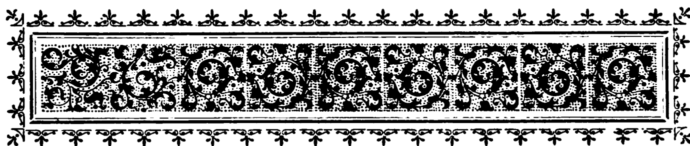
In den avond van 28 December 1806 was de vrouw van den herbergier Markens geweldig aangerand door drie huzaren van de garde. Op haar geschreeuw schoten verscheidene personen tot hare ontzetting toe, waarbij een der huzaren met een stok lichtelijk aan het hoofd gekwetst werd.

De schuldigen werden met provoostarrest gestraft en door een der twee kolonels der garde gebracht voor het front hunner compagniën, waarbij de geheele garde werd aangezegd, dat, bij herhaling van dergelijke feiten, zijne Majesteit slechts de compagniën d'élite zou behouden en de overige compagniën door gewone linie-troepen zou doen vervangen.

Erger liep het af met vijf grenadiers, die gewelddadigheden gepleegd hadden in de herberg van Willemina van Beusekom.

Door hunne kameraden weggejaagd uit de gelederen der garde, werden zij opgezonden naar Vlissingen, ten einde voortaan te dienen bij het zich aldaar bevindende Fransche koloniale depôt.

T.

EENE EPIDEMIE IN DE 16e EEUW.

Aard en loop der ziekte.

Bij het nageslacht is de herinnering nagenoeg volkomen uitgewischt aan een der gevaarlijkste epidemieën, die in de 16e eeuw de menschheid teisterde en ook ons land niet spaarde: namelijk de Engelsche Zweetziekte, Sudor Anglicus, in haar tijd schier niet minder dan de Pest geducht. Langen tijd stond men volkomen machteloos tegenover dezen geesel. Van eischen der hygiëne in den modernen zin des woords was natuurlijk niets bekend. De medische wetenschap, die in dien tijd op geen hoogen trap van ontwikkeling stond, zocht te vergeefs de oorzaken van het euvel op te sporen verdiepte zich in onvruchtbare bespiegelingen aangaande de middelen ter bestrijding. Vleiend was het voor de Haágsche geneesheeren in die dagen dat een hunner althans er in slaagde een geneesmiddel te vinden, dat als het beste geprezen werd en met het meeste succes hier in den Haag is toegepast. Het volk sloeg echter -- evenals wij dat in veel later tijden bij epidemieën zien gebeuren — tot radeloosheid

over. Men zag de slachtoffers bij honderdtallen vallen en wist niet hoe zich te behoeden.

Het is zeker een opmerkelijk verschijnsel, dat de „Sudor Anglicus" zoo volkomen vergeten is, in tegenstelling van andere heftige epidemieën, waarvan het nageslacht enkele herinneringen nog vrij levendig bewaarde.

Daarom komt het mij niet ongewenscht voor, enkele bijzonderheden — waarvan sommige den beoefenaar der „historia medicinae" wellicht belang kunnen inboezemen — aangaande deze verschrikking hier te laten volgen.

De „Engelsche zweetziekte" heeft gedurende een tijdvak van zestig jaren geheerscht, en wel vijfmaal optredend met bijzondere heftigheid. Slechts éénmaal kreeg ons land een beurt. Zij vertoonde zich het eerst in het leger van koning Hendrik VII, na den slag bij Bosworth, den 22n Augustus 1486. Toen, evenals in 1507, beperkte zij zich uitsluitend tot Engeland.

In 1518 verschijnt zij te Calais, doch tastte ook dáár slechts de Engelschen aan, de Fransche inwoners op wonderbare wijze sparend. Eerst bij hare vierde verschijning, in 1529, trekt zij het Kanaal over en verspreidt zich over het grootste gedeelte van Noord-Europa.

Haar laatste optreden, in 1551, kenmerkte zich door een bijzonder kwaadaardig karakter; ook toen woedde zij *uitsluitend* in Engeland en onder de Engelschen, de vreemdelingen in Albion alweer voorbijgaand, doch de in het buitenland toevende Engelschen met een bezoek vereerend. Enkele ziektegevallen kwamen in dat jaar in Holland, Frankrijk en zelfs in Spanje voor. Van de drie eerste epidemieën is niet veel bekend;

wij weten slechts, dat de eerste en de derde het hevigst woedden en het grootst aantal slachtoffers maakten.

Bij haar eerste optreden bleef nauwelijks het *honderdste* deel van de aangetasten in het leven. Het verloop der ziekte was uiterst snel: binnen 2 of 3 uren beslissend. Zoo ook bij hare derde verschijning, die nog veel meer slachtoffers maakte; op enkele plaatsen stierf een derde, — tot zelfs de *helft* der inwoners.

De oude schrijvers beschouwen de zweetziekte niet als een afzonderlijken ziektevorm, doch als eene afwijking van de Pest. De hedendaagsche beoefenaars der „historia medicinae'' achten haar echter een op zich zelf staande, epidemische ziekte. [1])

Dr. H. Haezer zegt daaromtrent: „Der Englische Schweiss muss für eine durchaus eigenthümliche Krankheit gehalten werden. Nichts desto weniger ist zunächst seine Verwandtschaft mit *der Influenza*, welcher er durch die Schnelligkeit und Allgemeinheit, wenn auch nicht durch die Richtung seiner Verbreitung, gleicht, unverkenbar. [2])

Dr. Tijing, een beroemd geneesheer in die dagen te Amsterdam, bevestigt de getuigenis van Joach. Schiller in diens werk „De Peste Brittannica [3]) dat *ook vogels* werden aangetast en dood uit de lucht neervielen, met gezwellen onder de vleugels. [4])

---

[1]) Zie o. a. Harm. Reilingh. Geschiedkundige beschouwing der in de prov. Groningen epidemisch geheerscht hebbende tusschenpoozende koortsen sedert de 11e eeuw. (Academ. Proefschrift) p. 32.

[2]) Geschichte der Medicin., Bd. III. p. 338.

[3]) Zie Ch. G. Gruner's „Scriptores de Sudore Anglico'' na zijn dood uitgegeven door H. Haeser. p. 282.

[4]) H. F. Thijssen. Geschiedkundige beschouwing der ziekten in de Nederlanden. p. 214.

Von Hecker en Rosenbaum maken ook van dit feit melding. [1]) Als eigenaardigheid van de zweetziekte werd opgemerkt, dat zij, in tegenstelling met Pestepidemiëen, bijna uitsluitend *jonge en krachtige lieden* uit den gegoeden stand aantastte en over het algemeen kinderen, grijsaards en de mingegoede klasse verschoonde. [2])
De vochtige en nevelachtige weersgesteldheid schijnt een belangrijke factor bij het uitbarsten der ziekte te zijn geweest. Het voorjaar van 1529 o.a. kenmerkte zich door bijzonder veel regen en overstroomingen, waarna hitte volgde. Hetzelfde valt op te merken bij vorige epidemieën, die zich uitsluitend tot Engeland bepaalden.
Erasmus wijst op de slechte inrichting der huizen, waarop reeds Galenus de aandacht vestigde. Maar vooral de gebrekkige zorg voor den bodem, waar vaak allerlei vuil en afval jarenlang zich opeenhoopte, werkte de ziekte geducht in de hand.
Engeland, door de zee omsloten en door tal van moerassen doorsneden — zegt Erasmus in een zijner brieven [3]) — is toch al ongezond en de levenswijze van het lagere volk (dat zich o.a. aan overmatig gebruik van gezouten visch overgaf) was weinig geschikt om het onheil in zijne verspreiding te beperken. De kamers (lezen wij in meergenoemd epistel) dienden aldus ingericht, dat de lucht door twee of drie toegangen vrijelijk kon binnenstroomen, en de vensters zóó gemaakt, dat alle ruiten òf geopend, òf gesloten konden worden, en wel op eene wijze dat de koude

[1]) Dr. H. Haeser, Historisch-pathologische Untersuchungen I. Th. p. 238.
[2]) W. E. Ludeking. Levensberichten en Lettervruchten van Nederl. geneeskundigen. p. 487.
[3]) Zie Gruner. „Fragmenta historica Germani" p. 434.

nachtwind niet door spleten of gleuven toegang had. Erasmus wijst er op, hoe hij uit eigen ervaring het buitengewoon nadeelige en ongezonde van gebrek aan behoorlijke ventilatie kon staven. Wanneer — is zijn slotsom — het volk gebracht kon worden tot matiger en gezonder levenswijze, en de zorg voor het reinigen van den openbaren weg door de overheid werkelijk met ernst werd ter harte genomen, zou men veel doen om den geesel van het volk af te weren.

* * *

Een panische schrik beving allen, waar de ziekte zich vertoonde. Evenals bij de cholera-epidemieën het geval is, werden de menschen in huis of op straat plotseling er door overvallen. De kenmerken der ziekte waren voornamelijk: een zware, rheumatische koorts en aanhoudend, allerhevigst zweeten, dat gewoonlijk 24 uur aanhield. [1]) Winkler Prins geeft in zijne „Geïllustreerde Encyclopaedie" aangaande de symptomen de navolgende, uitvoerige beschrijving, in hoofdzaak overeenstemmend met de mededeelingen van oude kroniekschrijvers:

„De verschijnselen dezer ziekte kwamen overeen met die der gelijktijdig elders heerschende builenpest. Als voorbode werden benauwdheid, hartklopping, een gevoel van zwakte, rheumatische pijn en een onaangename smaak waargenomen, maar de ziekte verscheen met een aanval van koude en met sterk beven; hierop volgde eene hevige hitte, kriebeling in handen en voeten, somtijds zwelling der ledematen en in gevaarlijke gevallen eene reeks van ongunstige hersenverschijnselen, zooals ijlhoofdigheid, doffe hoofdpijn en

[1]) H. F. Thijssen. p. 214.

slaperigheid, somtijds vergezeld van benauwdheid en zwelling van het gelaat, misselijkheid en braken. Na korten tijd brak het zweet uit somtijds ook als een noodlottige voorbode van ontbinding. Door onvoorzichtige ontblooting ontstond wel eens een eigenaardige uitslag, op gierstuitslag (miliaria) gelijkend".

Bij de behandeling diende men er met de meeste zorg tegen te waken, dat de lijders geen koude vatten door ontblooting, terwijl zij evenmin altezeer gebakerd mochten worden, want vooral bij den aanvang der epidemie waren velen door overmatig zweeten gestorven.

Zoolang het zweeten duurde en de handen gezwollen waren, moest men trachten den lijder wakker te houden, of moest men hem nu en dan wakker maken. Te diepe slaap kon hersenontsteking en een spoedig intreden van den dood tengevolge hebben. [1])

Gewoonlijk duurde de ziekte van 15 tot 24 uur. Bij den eersten aanval werd het lot van den lijder beslist. Was de crisis eenmaal doorstaan. dan was men gered. Gansch hersteld waren de patiënten echter eerst na verloop van 8—14 dagen. Instortingen kwamen veelvuldig voor, vooral bij hen, die bij den eersten aanval niet genoeg hadden gezweet.

Evenals de schrikkelijke angst, maakte ook de *slechte behandeling* der ziekte een aanzienlijk getal slachtoffers.

Luther, die tijdens het uitbreken der epidemie in Duitschland (te Warburg en Wittenberg) vertoefde, geeft in eenige zijner brieven zijn vrienden den prac-

---

[1]) Zie J. Banga. Geschiedenis van de Geneeskunde en hare beoefenaren in Nederland. Dl. I. p. 66.

tischen raad om zich toch niet zoo angstig te maken, maar liever hunne omgeving gerust te stellen, want dat „de inbeelding erger was dan de kwaal". Hij zelf was in het minst niet bevreesd, en beweert zich, zoowel als anderen juist door *niet* angstig zijn, de ziekte van het lijf te hebben gehouden. [1])

J. Roelants, geneesheer te Mechelen, gaf in 1530 een werk over deze ziekte in het licht, waarin hij opmerkt, hoe vele lijders gefolterd werden door een vreeselijken angst voor den dood, dien zij onvermijdelijk achtten.

Wat nu de slechte behandeling der ziekte betreft. deze bestond voornamelijk hierin, dat men den patiënt, (volgens de in den beginne hier te lande en in Duitschland algemeen gebruikelijke geneesmethode, „Niederländischen Regiment" genaamd) 24 uur achtereen in een bad van zweet liet liggen. Dr. Sigismund Kröll zegt daaromtrent: „Soll derhalben der arme Krancke' sich gantz und gar nicht bewegen, mit zwu oder drey schweren decken, wollfspeltze und dergleychen XXIV stunden allenthalben zugedeckt ligen, an vntherlass schwitzen, vermeynstdu, das der gering wenig lufft. alleyn durch bewegung dem krancken zukümment, so krefftig sey. den schweyss zu vertreiben? Mich verwundert, das du yme den mundt undt nasen nicht auch verstoffest, darmit der lufft durch den athem nicht eingeholt wurde. Zudem wolt ich gerne wissen, aus was ursach der Kranck XXIV stund solte schwitzen an vnterlass? Ja, wans eyn Pferd oder Ochss were"...etc. [2]).

Dr. S. S. Coronel deelt ons hieromtrent in zijn opstel

---

1) Zie Bijlage C.
2) Zie Gruner p. 222.

over „Volksgezondheid en Volksbeschaving" nog het navolgende mede: „Zoo werd ieder, die ongesteld werd, onder dikke veeren bedden als 't ware bedolven; een groot haardvuur werd aangelegd en het vertrek als het ware hermetisch gesloten. En opdat de ongelukkige zieken dien broeienden last niet van zich zouden afwerpen, gingen de gezonden zich op de dekbedden leggen, om hen te beletten eene vin te verroeren, zoodat zij ze vaak den verstikkingsdood tegemoet voerden" [1].

Het „Englischen Regiment" hetwelk een zweetkuur van 6—7 uren als voldoende beschouwde, vond reeds vroegtijdig verdedigers, maar werd eerst tegen het einde der epidemie algemeen toegepast.

Optreden in Den Haag en elders.

Het zag er in Den Haag in de maand October 1529 naargeestig en somber uit, toen de gevreesde ziekte er haar intocht had gedaan. Zeker, er was reden voor angst en bezorgdheid. Wanneer men leest dat binnen enkele dagen niet minder dan 15 à 1600 menschen op het ziekbed werden geworpen, dan kan men zich voorstellen, dat de geest, die de gemoederen beheerschte, weinig opgewekt was.

Maar toch, welk beeld moet men zich voor oogen stellen van die Vroeden en van dat volk van Den Haag, uit die dagen van beproeving! Van geestkracht en moed om het kwaad onder de oogen te zien en te pogen

[1]) Tijdspiegel 1882 III p. 71.

den voortgang ervan te stuiten, geen sprake. Niet minder dan het volk waren de regeerders verlamd van schrik, onmachtig tot handelen. Wie in Den Haag had de courage om der bevolking een hart onder den riem te steken, vanwaar ging eenig initiatief uit om hen, die nog niet aangetast waren, althans te beveiligen door hen aan te sporen, zich ferm te houden?

Vruchteloos vraagt men 't zich af. Hoezeer de „laudatores temporis acti" den „goeden ouden tijd" mogen prijzen, van de Haagsche Vroedschap dier dagen kan men zich bezwaarlijk eene voorstelling maken, die glorieus voor haar is.

De Engelsche Zweetziekte was op een Zondag in October 1529 in Den Haag uitgebroken en weldra . . . . staakte de Vroedschap tot zelfs hare gewone vergaderingen! En met de Magistraat, staakten ook de Haagsche nijveren. De handel stond stil; „alle ambachten cesseerden". [1])

Men werd plotseling zeer boetvaardig. Ieder vreesde, dat de wreekende hand God's hem of zijn gezin zou treffen en zocht zijn heil in den schoot der kerk. Jong en oud ging te biecht. Dagelijks trokken plechtige processies door de stad. In de kerken werden bijzondere missen gelezen en werd gepredikt om „de hant ende thoirn Goits te versoenen".

De vrees was niet ongegrond, want ongeveer 20 pct. van de lijders stierf. Gelukkig slaagde een Haagsch geneesheer er in, om een geneesmiddel te vinden, hetwelk de epidemie spoedig tot staan bracht. Dit middel, beter dan eenig ander schijnende te hebben voldaan, werd door het Hof van Holland waardig ge-

[1]) Zie Bijlage A.

keurd om in het Memoriaal van den griffier Sandelijn te worden opgenomen (zie Bijl. B.) en zal waarschijnlijk wel, evenals de voorschriften van zoovele andere remediën, gedrukt en onder het volk verspreid zijn.

Aan de omschrijving van dit middel gaat een nota vooraf, waarin de beschrijving van het optreden der ziekte in Den Haag wordt gegeven, en van den loop dien zij in ons land heeft genomen.

Deze nota (zie Bijl. A.) is vooral hierom merkwaardig, wijl zij een der weinige origineele aanteekeningen is, die omtrent deze ziekte in de archieven te vinden zijn. Alle overige bijzonderheden althans, ons land betreffende, hebben wij uit oude kronieken moeten putten, niet steeds even betrouwbaar zeker. doch in dit geval over aard en duur der ziekte in hoofdzaak overeenstemmend.

Beide stukken, als Bijlagen hier achter gevoegd, zijn reeds uitgegeven door Van Wijn, in zijn vervolg op Wagenaar [1]), en door Ludeking, overgenomen in zijn „Levensberichten van Nederlandsche geneeskundigen."

Daar de lettervruchten van Van Wijn noch die van Ludeking vermoedelijk velen leden van „Die Haghe" bekend zullen zijn en de lezing van Van Wijn op enkele plaatsen met de mijne verschilt, heb ik gemeend een zelfstandige kopie van de nota, die buitengewoon slecht geschreven is, hieraan te moeten toevoegen.

Op het stedelijk archief alhier is, evenals op het algemeen Rijksarchief, helaas, geen enkele aanteekening meer over het heerschen der ziekte te vinden. De resolutiën en keuren der Vroedschap beginnen eerst veel later, eveneens de rekeningen der St. Jacobskerk.

[1]) Bijvoegsels en aanmerkingen voor het vijfde deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar. Bijlage A p. 94- 97.

Ook bij de meeste geschiedschrijvers gaat men, wat dit punt betreft, vruchteloos te gast.

Gelijk gezegd, kreeg ons land in 1529, de vierde epidemie, een bezoek van de geduchte logée.

De Amsterdamsche geneesheer Dr. Tijing verhaalt, dat de zweetziekte zich aldaar den 27en September het eerst vertoonde, met een dikken mist begon en niet langer dan vijf dagen aanhield, want na den vijfden dag „vloog het met eenige schielijkheid na andere plaatsen, nochte men heeft deselve meer in de stad gezien" [1]).

Joannes Wierns, geb. 1515 en gest. 1588, die na eerst vijf jaren te Arnhem de praktijk te hebben uitgeoefend, in 1550 lijfarts werd van den hertog te Kleef, — beweert eveneens, dat men in sommige streken van België onmiddelijk vóór het uitbreken der ziekte een dikken stinkenden mist, vochtigen en warmen zuidenwind en veel regen waarnam [2]).

Hoe de ziekte haar loop genomen heeft, is niet met volkomen zekerheid na te gaan. Waarschijnlijk echter is zij te Deventer het eerst waargenomen, en heeft zij zich achtereenvolgens in de provinciën Gelderland, Utrecht en Holland vertoond. Tegelijk heerschte zij in het noorden van ons land (Groningen en Friesland) en in Antwerpen, Mechelen en Brussel. [3])

Over het heerschen der ziekte in het noorden van

---

1) Ludeking p. 487.

Bij Ter Gouw lezen wij dat het eerste ziektegeval te Amsterdam op Zaterdag 25 September voorkwam en dat de ziekte aldaar tien dagen geheerscht heeft. Zie zijne Gesch. van Amsterdam, dl. IV, p. 102.

2) J. Banga p. 66.

Dat het jaar 1592 door hem als tijdstip genoemd wordt waarop de ziekte zich te Kleef zou vertoond hebben, berust waarschijnlijk op een drukfout.

3) Zie Bijlage A.

ons land geeft Eggerik Beninga (1490—1562) de navolgende beschrijving: [1])

(1529) „Daerna in den Sommer was in Oostfreeslant, oock in allen landen am Zeestrande eene groote schreckeliche und ungewoonliche kranckheit, daer in de Nederlande nie aft gehoert was. wurt genoemet dat Engelsche Swet van den de vormaels ock daer mede beschweert gewest weren. De kranckheit quam eenen so geschwinde an, dat men in velde dale muste, storten und schweeten [2]), de nicht so flitich gewaert wurden, und van summigen to heet avergedecket, sturven binnen 24 stunden; daer an vele lueden schnellicken doot bleven. Welcker kranckheit nicht lenger dan 14 dagen up eene stede duurde, vertoech sich dan noch durch de verhenckenisse des Almechtigen dat fenijn balde weder uth Oostfreeslandt."

Eveneens, verhaalt Hector Fridericus de Wicht het volgende: „Anno 1529 novum morbi genus Frisiam orientalem invasit. Nordae [3]) et multis in locis Frisiae sudore pestifero correpti homines intra 24 horas aut exhalabant spiritum, aut, si virus exsudassent, valetudinem paullatim recuperabant". etc. [4])

Op het einde der maand September kwam de Zweetziekte te Amsterdam.

Haar komst was niet geheel en al onverwacht, want reeds een week te voren had het gerucht zich in de stad verspreid dat er een „sonderlinge haestige

---

1) Chronijk van Oostfriesland, 4e boek, hoofdstuk 8. p. 663.

2) Matthaeus heeft in zijne „annales", waarin hij de kroniek van E. Beninga in zijn geheel opgenomen heeft, de „w" in dit woord weggelaten, en alle latere schrijvers die deze omschrijving overnamen, hebben deze zonderlinge fout onveranderd gelaten.

3) Norden. Oostfriesland.

4) Annales Frisiae (onuitgegeven) zie Gruner p. 462.

sieckte" in aantocht was, die in de oostelijke provinciën van het land vele menschen ten grave sleepte. De Heeren van den gerechte hadden daarom op 16 September een plechtigen ommegang bevolen, om den Hemel tot afwending van deze bezoeking te bewegen [1]).

Hierdoor gerustgesteld, hadden de Amsterdammers de kermisweek, die den 19en aangevangen was, vroolijk en onbezorgd gevierd. Plotseling was die vreugde echter in ontsteltenis veranderd toen op den laatsten dag der week het eerste ziektegeval zich voordeed. De ziekte breidde zich zoo verbazend snel uit, dat zij in drie dagen tijds 2000 personen op het ziekbed wierp.

De jaarmarkt, die zooveel „vogels van diverse pluimage" naar de stad lokte zal zeker wel veel tot die snelle verspreiding hebben bijgedragen, maar in een tijd toen aan kerkelijke plechtigheden de voorkeur gegeven werd boven hygiënische maatregelen, en de kermis, toen meer kerkelijk als wereldlijk feest, nog geen bestrijders vond, dacht men niet aan uitstellen.

Den 28en September vermaande het Gerecht de ingezetenen in een keur, die na het luiden der stadsklok van de pui van het Raadhuis werd afgelezen, om de drie eerstvolgende Vrijdagen „strenckelicken te vasten, werken van penitentie te doen, te biechten, aalmissen te geven etc. (Zie Bijlage C.)

De zorg voor de arme patienten werd door de Magistraat insgelijks ernstig ter harte genomen, want reeds den daaropvolgenden dag werd op dezelfde wijze aan het volk bekend gemaakt, dat „armen, die de ziekte kregen moesten aangegeven worden bij de

1) Keurb. D. fol. 147vs. Zie Wagenaar Beschrijving van Amsterdam II dl. V boek p. 227.

kwartiermeesters (wijkmeesters) en dat hun dan verschaft zou worden alle hulp, gemak en bewaring die zij noodig hadden". [1])

De ziekte duurde slechts 10 dagen en tastte meestal lieden aan van tusschen de 20 en 40 jaar, waarvan er evenwel geen 100 aan bezweken [2]) want door het toedienen van matige zweet- en versterkende middelen, slaagde Dr. Tijing er in de ziekte, die in den aanvang nauwelijks den honderdste verschoond had. tot staan te brengen [3]).

Te Haarlem schijnt de ziekte erger dan in andere plaatsen gewoed te hebben. Th. Schrevelius doet daaromtrent het navolgende, zonderlinge verhaal. [4])

„In den jaare 1529, waren' er Engelsche zweetende ziektens, die regeerde in deze stad en naauwlijks was' er een huishoudinge vrij; meest alle die' er ziek aan waren, stierven binnen 24 uuren; geen remedie of hulpe van menschen kon hen uit die nood helpen; ook moest men 'er in de maand Maart veele tusschen twee beddens smooren.

Daar na is 'er ontzet gekomen, als 'er aan den Hemel een heilzaame sterre is verschenen en eenen aesculapius of geneesmeester van God gezonden, die van huis tot huis de zieken bezogt en genas, door een zonderlinge remedie die niet manqueerde en daar God zijnen zegen toe verleende tot verquikkinge der ingezetenen".

Daar er, volgens mededeeling van den heer Archivaris der gemeente Haarlem, op het oud archief aldaar

[1]) Zie J. Ter Gouw. Geschiedenis van Amsterdam dl. IV p. 103.
[2]) Kronyk 1477—1534. H S. Kon. Bibl. fo. 271vs, 272.
[3]) Ludeking p. 487.
[4]) Beschrijving der stad Haarlem dl. II, p. 509.

geen aanteekening over de Engelsche zweetziekte bekend is en evenmin in de Vroedschapsnotulen van 1529 iets daaromtrent voorkomt, heb ik aangaande dit fabelachtig klinkend verhaal niets naders kunnen aantreffen.

Nog vindt men over het heerschen der ziekte te Dordrecht bij Joh. van Beverwijck [1]) het volgende:

„In de maendt van September (1529) begon te Dordrecht de Sweetende sieckte te komen, die als sij in den jare 1486 in Engelant begon ende gansch onbekent was, noch door de geneeskonste eenighe verlichtinge bequam, sleepte soo grooten menighte van volck mede, dat men naulicx gheloofde het eijlandt van soo vele menschen bewoont te werden, Eens opkomende en nam geen eynde, want al minderde sij wat met hart weder, soo ontfonckten sij, als wat gesmoort sijnde, terstont wederom ende dat met groote fellighey, sonder yemant te sparen. Daer en is geen schrickelicker quaet, noch geen gevaerlicker besmettinge. Heeft evenwel noch dat goet, dat het den mensche niet en quelt met langhdurige pijne, binnen twaelf uren sleept het den siecken wech ofte vertoont een sekere hope des levens. In't eerste komt het met een haestigh sweet hetwelck soo brandigh ende stinckende is, dat dit quaet, gelijck Erasmus spreeckt schijnt sijnen oorspronck te hebben uyt de helsche rivier *Phlegethon* [2]).

Het plaeght insonderheyt de nagelen, het druckt de oxelen soo vast toe, dat de armen niet en konnen opgeheven werden. Die den brant niet en konden

[1]) Beschrijving van Dordrecht. p. 337.

[2]) De naam van eene der helsche rivieren bij de oude dichters, welker wateren uit louter vuur en brandende zwavel bestond; de hel zelf.

verdragen ende haer in de koele lucht begaven, zijn meest al haestelick gestorven. Andere, siende dat sulcx vele soo qualick bequam, als sij een verscheyden wech in gingen, vielen in het selvige eijnde. Want stoppende alle scheuren, goet vier makende ende wel gedeckt zijnde om soo veel te meer ende sekerder te sweeten, wierden door de hitte gestickt. Evenwel was de koude noch doodelicker. Ten laetsten gevonden zijnde de middelwegh soo quamender meerder op als datter storven", etc.

Van Balen maakt in zijne beschrijving van Dordrecht slechts terloops melding van de ziekte en verhaalt eveneens. dat er vele burgers aan bezweken. [1])

Over het heerschen der ziekte op andere plaatsen in deze provincie vindt men in een klein kroniekje met het opschrift „Dit is 't boec der ghescienissen" [2]) nog het volgende aangeteekend:

„Item, anno XV^c ende XXIX, soe is er van boven afgecomen een nu ziekte onder den mensche, geheyten *die Engelsche Zweet*, daer veel menschen roekeloes af storven, die som in XII uren doot waren ende som langher leefden, ende oeck daeraf vel opstonden, die hem waerm ende wel wachten, oeck daer 't in een stat ofte dorp quam, dat er XXX ofte XL in een atmael ziek wart, of oec min, nae dat zij groet waren die plaetsen, ende quam tot *Gorchem* eerst omtrent sinte Lambert [3]) ende voert tot *Leerdam*, ende alle deze landen doer; ende quam soe van *Nimweghen* af

[1]) p. 817.

[2]) Chronicon breve de Hoernaer. 1417—1557. Uitgegeven in Dodt van Flensburg Archief voor Kerk. en Wereldl. geschiedenis. dl. III p. 7.

[3]) 17 September.

ende voert tot *Bommel* ende nederwaert, datter op sunte Dyonysavont [1]) in die heerlicheyt van *Noerdeloes* over die vyftich in haer sacramenthen laghen."

Utrecht schijnt door de ziekte geducht geteisterd te zijn geworden.

Jhr. Eerbern van Amstel van Mijnde, hofmeester van jonker Wolfert van Brederode, telde op de Oude Gracht, tusschen de Waard- en Tolsteegpoort, (ruim een half uur gaans) in één uur tijds twintig lijkbaren.

Het getal zieken was zóó groot, dat het den priesters binnen de stad niet mogelijk was, allen de H. Sacramenten toe te dienen.

Omtrent den aard der verschijnselen, vindt men nog aangeteekend, dat „zij met een verschrikkelijk zweeten aankwam, welke uitwaseming zeer brandig was, de nagels en okselen waren zoo vast gedrukt, dat men niet in staat was, dezelve los te krijgen. [2])

In Zeeland brak de ziekte den 3en October uit.

Uit de rekeningen der stad Middelburg blijkt, dat men aan verschillende personen „extraordinaire gaijgie" betaalde, „overmijds die Peste", zoo o. a. aan Mr. Jan van Cuelen, „der stede surgijn". Ook vreemde deskundigen schijnt men in dienst te hebben gehad, want in de rekening van 1529 vindt men onder het hoofdstuk „onversien costen" vermeld: „Bet[t] bij ordonnantie van de Wet Jan Vogel ende Jan Willemsz. beijde van Dysburch by Ceulen, over dat deselve de scamele gemeente ende ingesetene deser stede gevisenteert ende bewaert hebben, ten tijde als de zweetende zieckte alhier regneerde, de somme van 2 £ grooten Vlaams."

1) 8 October.

2) N. v. d. Monde. Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht. 1e jaargang 1835, p. 328.

Te Middelburg werd ook, ter afwering van het kwaad, een plechtige omgang gehouden, bij welke gelegenheid drie schalmeyers vóór het Heilige Sacrament speelden.

In de rekeningen der stad Hulst vindt men vermeld, dat Arend Tack naar Gent gezonden is, „mids der haestighe zieckte, die aldaar regnert is" om twee „zwarte zusterkens", om de zieken dagelijks te visiteren. [1])

Reygersberg [2]) schrijft in zijn kroniek van Zeeland op het jaar 1529, dat zich op den derden October „een wonderlycke sieckte" vertoonde „geheeten die Swetende ofte Engelsche siecte, daer af vele menschen binnen vier en twintigh uyren storven als sij te veel ende onmatelijk warm gehouden werden; ende die hen koel ende niet te warm en hielden behielden 't leven, maer ten duerde in sommighe steden van Zeelandt niet langer dan 14 dagen ende die sieckte en duerde ten hoochsten maer 24 uyren. Die sommige en lagen boven 10 ofte 12 uyren niet. Daer werdt veel volckx versuymt, die al deur hitte versmoort werden, om dat mense te heet hielt ligghen ghedeckt, wantmen eerst gheen rechte remedie daertoe en konde ghevinden. Daer waren sommighe steden ende dorpen in Zeelandt, daer die sieckte noyt en was. Dese voornoemde sieckte (nae dat sommighe schrijven) en was anders niet dan een geessel ende gifte Godts opdat wij onse sonden beteren souden ende voortaen van sonden wachten".

Over het algemeen schreef men het ontstaan der

[1]) Dr. A. A. Fokker. Onderzoek naar den aard van de epidemische en contagieuse ziekten, die vroeger in Zeeland geheerscht hebben. Prijsverhandeling, p. 21.

[2]) Jan Jansz. Reigersbergh van Cortgene, woonde in de 16e eeuw te Veere.

ziekte, evenals alle andere epidemieën, toe aan de hemelsche straf voor de vele ongerechtigheden, waaraan onze voorvaderen zich toen schijnen schuldig te hebben gemaakt.

Joannes Wierns verklaart daaromtrent, ook het volgende: „De hoofdoorzaak dezer ziekte was God's straffende roede over het toenmalig schandelijk leven der menschen", maar hij voegt er aan toe, dat het voorafgegane, vochtige en maffe wêer ook veel er toe had bijgedragen . . . . . [1]).

Als een der oorzaken van de ramp werd o. a. ook de Hervorming genoemd. [2]) Inzonderheid was dit te Hamburg het geval, waar het optreden der ziekte het opheffen der kloosters schier op den voet was gevolgd. [3])

In geen andere kronieken en plaatsbeschrijvingen vind ik omtrent het heerschen dezer ziekte hier te lande iets naders vermeld.

Zeer opvallend is *de richting*. die deze ziekte genomen heeft. namelijk van N. W. naar Z. O., terwijl daarentegen de meeste andere epidemieën een tegenovergestelde richting insloegen.

Volgens Dr. H. Haeser [4]) ligt het voor de hand, dat de door alle waarnemers opgemerkte westenwind als drager der smetstof te beschouwen is, want terwijl de ziekte op het einde der maand Mei te Londen uitbrak, werd zij den 25en Juni in Hamburg en reeds in Augustus in Polen waargenomen. Daarentegen zag men haar in Z.-Z.-O. richting langzamer voorttrekken

1) Zie Banga p. 66.

2) Zie hierover Gruner pp. 77 en 443

3) Dr. S. S. Coronel. Volksgezondheid en Volksbeschaving. Tijdspiegel 1882, dl. III p. 73.

4) Hist. path. Untersuchungen I. Th. p. 252.

(eindpunt Bazel in Januari 1530), terwijl zij in de landen, die vlak zuidelijk gelegen waren, in 't geheel niet voorkomt. Te Londen, de bakermat, brak zij op het einde der maand Mei uit en verspreidde zich verbazend snel over het geheele koninkrijk. Den 25en Juli werd zij het eerst te Hamburg waargenomen, alwaar zij binnen 22 dagen duizend personen ten grave sleepte [1]).

Aan boord van een schip, dat van Engeland naar Hamburg voer, hadden zich reeds onderweg 12 gevallen voorgedaan [2]).

Den 31en Juli barstte de ziekte te Lübeck uit, terwijl zij zich omstreeks dienzelfden tijd over geheel Noord-Duitschland en Oost-Friesland verspreidde. In Liefland schijnt de ziekte eerst in 1530 uitgebroken te zijn, daarentegen vertoonde zij zich in Rusland en Polen veel vroeger. Denemarken en Zweden bleven ook niet verschoond. Te Kopenhagen stierven zelfs op één dag 400 personen [3]).

Einde Augustus plant zij zich in Z.-O.-richting voort. In begin September vinden wij haar in de Rijnprovincie, Beieren en Oostenrijk. Den 11en September krijgt Frankfurt haar bezoek en op het einde dier maand Marburg, waar zij de sinds drie dagen aangevangen bijeenkomst der Hervormers verstoorde.

In Weenen heerscht de zweetziekte tijdens de belegering door sultan Soliman (22 Sept.—14 October). Ook het Turksche leger voelde den geesel. Over Basel en Solothurn kwam zij Zwitserland binnen en woedde er vooral in de laagst gelegen streken. In

---

1) H. Haeser p. 328.

2) Nic. Staphorst. Historia ecclesiae Hamburgensis diplomatica, zie Gruner p. 517.

3) Haeser p. 328.

Holland en de zuidelijke Nederlanden brak zij vier weken later uit dan te Hamburg. Van Keulen, door het land van Gulik en Cleef, was zij het Oversticht binnengedrongen.

Antwerpen schijnt vreeselijk geteisterd te zijn, want in een kroniek van Brabant [1]) leest men, dat omstreeks St. Michiel (29 September) in de stad zelve binnen drie of vier dagen 4 à 500 lijders stierven. Dat het getal slachtoffers buitengewoon groot was, blijkt tevens uit een schrijven, dat Jacob Castricus, die deze epidemie als geneesheer te Antwerpen mêe maakte, aan zijn collega's te Gent richtte, en waarin hij mededeelt, dat een bijna ongelooflijk aantal menschen in de eerste 24 uren aan de ziekte overleed [2]).

Onder de slachtoffers wordt ook de beroemde schilder Quentin Massys genoemd [3]).

Vele kooplieden ontvluchtten de besmette stad, maar de ziekte reeds onder de leden hebbende, bleven velen onder weg op wagens en in herbergen dood. [4])

Nog verhaalt Jan Oom Jansz., die in latere jaren schepen en raad van Amsterdam werd en in 1529 te Leuven ter schole ging, over het heerschen der ziekte aldaar het navolgende: [5]) . . . . „ende doe ick daer woonde, soo was daer de Sweetende sieckte, die seer

---

1) Haraeus „Annales Brabantiae". T.I p. 581.

2) Ludeking p. 493.

3) Haeser p. 330. Max Rooses stelt evenwel den dag van zijn overlijden tusschen 13 Juli en 16 September 1530 Zie Elseviers Maandschrift afl. 7. „De Meesterstukken der Vl. School in den Louvre".

4) Evenals op vele andere plaatsen, werden ook te Antwerpen processies ingesteld, waarvan er nog jaarlijks een op 29 September plaats vindt en bekend is onder den naam van „Procession de la Suette. Zie Broeckx Histoire de la médecine belge p. 54.

5) Een oud Amst. geslacht, H. S. uitgegeven door J. G. Frederiks in de Heraldieke Bibliotheek J. B. Rietstap. N. R. dl. I p. 101.

hardt ende sterck aenquam, ende daer werde geordonneert op de straten savonts groote vieren te maecken ende 's anderen daechs een devote processie ende alsdoen cesseerde die sieckte ende hielt op".

Ook bij de overheid zat de schrik er in. Er werd eene aanschrijving uitgevaardigd van een plechtigen dank- en bededag, die op 4 October 1529 namens den Keizer, wegens den tot stand gekomen vrede tusschen hem en den Koning van Frankrijk, mede in de Nederlanden werd afgekondigd. En daarin was bevolen: „oick te bidden dat God almechtich bij zijnen Godlycker goedertierenheyt de ondersaeten ende inwonende van dese landen ende de ghene, die daerinne verkeeren, bewaeren wille van der zweetender siecten ende andere pestilenciën ende smettelijcke siecten" [1]).

Reeds vroeger, den laatsten September. had de rentmeester van Bewesterschelde, Adolf Herdinck, in zijne kreits een plakkaat doen afkondigen. waarin van keizers wegen bevolen werd te bidden, „dat Godt duer zijn Goddelicke barmharticheyt den onderzaten ende inwonende van desen landen ende oick die daer converseren. preserveren ende beschermen wil van den vreeselicker ende haestiger ziecte, genoompt *de zweette*, op die tijt reignerende in den landen, naest desen landen gelegen", enz. [2]).

De voornaamste bijzonderheden over den loop der ziekte in het buitenland heb ik uit het herhaaldelijk door mij aangehaalde, interessante werk van Dr. H. Haezer en uit de nagelaten geschriften van Dr. Gruner geput; vooral uit de „scriptores de sudore Anglico

1) Schwartzenberg. Groot Plakkaat- en Charterboek van Friesland. II dl. p. 562.

2) Rek. d'A°. 1529, hoofdstuk Bodeloonen, zie Fokker p. 20.

superstites", waarin Gruner alle tot in zijn tijd bekende bronnen van de geschiedenis der Engelsche zweetziekte heeft vereenigd, had ik gaarne meer bijzonderheden willen vermelden, wanneer de plaatsruimte in het Jaarboekje het had gedoogd, — nu kan ik slechts ieder, die belang stelt in dit onderwerp, den raad geven dit werk te raadplegen.

Aan het slot van dit opstel rest mij nog de aangename taak, den heeren Dr. C. E. Daniëls, te Amsterdam, en Dr. R. Krul, te 's-Gravenhage, dank te betuigen voor de bijzondere welwillendheid, waarmede beide heeren mij eenige gevraagde inlichtingen verstrekten.

's-Gravenhage, October 1895.

Th. MORREN.

BIJLAGE A.

NOTA. [1])

Upten .... dach van Octobri Anno XV^c^XXIX ende was op enen Sonnedach [2]) heefft belyff Godt almachtich te senden in den Haghe sin Godlike hant ende gave [3]) ende heeff de zelver plaetse gevisitert mit ender siekte die men nomde die Engelsche Swetighe off in Lathin morbus Anglicus, ende worden ten selve daghe een off twee personen sieck, des Woensdachs ende Donderdachs daernae worden dar seer veel personen sieck ende veel storven dair van Vrijdachs ende Saterdaechs ende oick Sonnedaechs dairan, seer veel personen worden sieck ende oick storven, nair estimacie wel XV^c off XVI^c personen sieck. Het was een gruwelicke sieckte ende een ser banghe tijdt. De lijder waeren seer desperaet ende *gingen als de os voir de biele;* [4]) alle ambochten cesseerden, men en ging niet te rade, een ygelick stelde hem soe hij leven ende sterven wijlde. Daer worde gegaen processie generael, alle menschen gingen mest al te biechten op enen sekeren geordoneerden dach ende ten hijlgst weerdigh sacrament; daer geschiede diverse

---

[1]) Extract uit het „derde Memoriaelboeck gehouden bij tijden van den griffier van den Hove van Holland Mr. Arnoult Sandelijn" 1523—1529 p. 282 en 282vs.

[2]) De Zondagen vielen in deze maand op 10. 17. 24 en 31. Waarschijnlijk zal de ziekte hier wel den 10n uitgebroken zijn, daar dit in de andere steden van ons land of einde September of begin October plaats vond.

[3]) *Die gave Gods.* of alleen *die gave*, was ook een euphemistische benaming voor de gevreesde ziekte. nl. *de Pest. Gave* staat hier dus eig. voor *bezoeking*. Zie Verwijs en Verdam. Middeln: Wdb.

[4]) „Hij gaet als een osse voer die bijle" gebruikelijk spreekwoord in dien tijd zie „Gemeene Duytsche spreckwoorden: „Adagia oft proverbia ghenoemt", gedrukt te Kampen 1550.

votive missen mit goder predicatie ende weel devotien om den handt ende thoirn Goits te versoenen. Dese sieckte duurde in dat heetste van den voorss. Woensdach tot Dinsdach off Maendach daran ende dar nar cesseerde die allenskens soe dat'er niet soe veel sieck en worden tsevens [1]) als die voorss. andere daghen voorgenoemt; niettemin dair worden alle daghe thien XII etc sieck mer off min, by estimacie den XX^{en} man en is in den Hage niet gestorven van dese sieckte. Het hele . . . . . .

Item dese sieckte hadde te vorens geweest in *Oistlant*, *Hamborch* ende dar omtrent ende nar wij verstan boven in den lande oek seer sterck, dar datter seer veel personen off gestorven sijn mit dat sij de remedie niet en wyste. Darnar is die gecomen dar men erst in dese landen off gehoirt heeft te *Campen*, *Swol* ende *Deventer*, dar nar in den lande van *Cleeff* ende *Gelre*, dar nar tot *Gorchum* ende tot *Dordrecht*, tot *Utrecht* ende naer vier off vijff daghe tot *Dordrecht* geweest te hebben, is die gecomen in *den Hage*, *Amsterdam*, *Delf*, *Rotterdam*, *Leijen* en *Harlem*, al genoech op enen tijdt ende isser in elker stede seer veel tsevens sieck geworden ende oick wel gestorven, in den eenen plaets meer dan in den andere. Op geliken tijdt is de sieckte gesprongen in *Brabant* tot *Antwerpen*, *Mechelen*, *Brusel* etc., soe dat God niemant ongeraeckt en heefft gelaten, geloift moet hij sin ende heeft gethoont dat het sijn hand geweest is. Dese sieckte en heefft niet lang geduurt in elker plaets, in deen langher dan in dandere ende dat heetste was binnen de eerste acht off seven dachen en dar nar noch somts xiiij daghe meer ende min.

Dar sijn diversche remedie over geordoneert (?) dar sij bouckkens uytgegeven mar dat remedie in *den Haghe* dat hier nar volcht is meest . . . . . . [2]) ende sijn die lijder wel of ghevaren.

---

[1]) Tsevens, tseffens = ter zelfder tijd.
[2]) De open gelaten woorden waren in het origineel onleesbaar.

BIJLAGE B.

COPIE.

Off U Godt visiteerde met dese nyeuwe siecte soe weest onversaecht want t'is sonder sorge als ghij U wel bewaert ende gaet van stonden aen te bedde leggen, ende laet U wel warm decken, dat ghij geen windt aen U keel noch op U borst, noch onder Uwe armen en ontfanct ende blijft zoe legghen zweeten xij, xiij, xiiij off xv uren lanck, dairnae dat ghij flauw ofte starck zijt. Boven al en moet ghij binnen desen tijt nijet slaepen ende wanneer ghy nyet langer leggen en condt ofte die hette verdragen en condt, soe laet u eenen warmen doeck onder die dekenen langhen, daer ghij dat zweet mede affdroecht ende laet U dan een warm laeken omme slaen ende U clederen omme hangen ende soe bij dat vuer gebrocht nyet langer dan dat men dat bedde om en werpt ende legget daer twee verssche lakenen op wel lange bij dat vuer gedroecht ende helpt dan den crancken wederomme te bedde ende laet hem dan rusten ende slaepen off hij can, maer die wijlen dat hij bij den vuer is sal men hem wat warms maken off hij dat mach. Oick moet men hem dick laven die wijlen dat hij in dat zweete bedde leijt met lau bier vuyt een pijpkanne ende geven hem suyker candije in den mont, die dat hert vucht maickt. Ende boven al dat hij nyet en slaept ende daer geenen windt onder die dekenen en compt dan salt wel goet werden en sonder sorghe wesen. Mair off yemandt zeijde dat ghij moste xxiiij vren in dat zweet leggen dat is al te mael gelogen daer hebben zij die luyden jammerlicken mede bedrogen ende gedoot. In onsen huyse [1])

[1]) Dit was waarschijnlijk de St. Anthoniskapel, gelegen op de Geest aan het einde der Vleersteeg, welke in dien tijd „het sieckhuis van den Hage" genoemd werd en waarin Pestlijders verpleegd werden. In 1609 veranderde zij van bestemming en werd tot dolhuis ingericht in welke hoedanigheid wij het voor eenige jaren berucht geworden gebouw onder den meer beschaafden titel van Krankzinnigen gesticht terugvinden.

isser vier zieck geweest, mair met die hulpe van Godt soe zijn zij weder te passe gecomen, maer wij hebben se xij off xiij uren vuyt dat zweete genomen. Ende soe wye dese ziecte gehadt heeft moet sich x off xij dagen in den huse houden ende vuyten luchte ende windt houden ende en moet in achte dagen gheen vleysch noch eijeren eeten zij en mosten gedopt zijn ende gheen heeten dranck drincken. Item tot dese siecte en doet anders nyet dann ick U hier en scrijve ende wanneer ghij in dat zweete light soe moet ghij matich over hebben, nyet te veel noch nyet te weynich dat dat zweet nyet in en slaet. Ende dese sieckte compt aen met schuveringe off met hette off met zweeten off in den rugge off in dat hoeft, zoe gaet van stonden aen te bedde leggen vuyt den windt als voorscreven is, tsal wel goet worden wilt Godt".

BIJLAGE C.

KEUR VAN AMSTERDAM. [1])

Alzoe men tegenwoordelicken siet ende merckt, dat die handt Goidts verbolgen is ende uytgestrect, omme over ons allen straffinghe te doen, ongetwijfelt ende zekerlicken oirspronck nemende uyt onse alre diverse lelicke stinckende sonden, daerinne wij langhe tijt gelegen hebben ende den almogenden Godt groflicken verthoernt, die nochtans duer zijne ondoorgrondelicke barmherticheijt ons langhe gespaert heeft, ons vermaent hebbende mit diverse plaghen van oirloghe om ons alzoe te trecken tot beteringhe van onsen quaden leven, daernae nochtans gheene ofte cleyne bete-

[1]) Keurboek D. f. 148 vs en 149. Gedr. bij J. ter Gouw. Gesch. van Amsterdam, dl. IV. p. 102.

ringhe van onser alre leven gevolcht is, waerduer die rechtvaerdicheit Goidts, zoet sekerlick te beduchten staet, 't zwaert zijnder godtlicke strenckheit ende justicie op ons te werck zal willen stellen, als hij in diverse tijden in den Ouden Testamente ende oick daernae opt menschelicke geslacht gedaen heeft gehadt, ende wij niet beter maer quader zijn, God betert, dan onse voersaten zijn geweest, die anders geen remedie en wisten tegens die thoorn Goidts dan misericordie ende beteringhe van leven. Soe is die vruntlicke bede ende vermaninghe van Mijne Heeren van den Gerechte aen allen cristen menschen, dat elck in 't zijn, zoewel Mijne Heeren van den Gerechte als ander goede gemeente, hem mit bittere berouwe ende leetwezen van zijnen quaden stinckenden leven afkeren wille van zijnen oude quade weghen ende sonden, hem kerende tot zijnen God ende Schepper mit alle indachticheyt, wercken van penitencie, biechten, aelmissen te gheven, vasten ende andere oefeninghe van duechdelicke wercken van 't heylighe sacrament mit waerdicheit te ontfanghen" etc.

„Biddende ende begherende, dat alle cristen menschen, tot hoeren jaren gecomen wesende, wel strenckelicken vasten willen die drie Vrijdaghen eerstcommende, ende hem voorts wachten van allen gebreken ende sonden nae sijne crancke vermoghen mitte hulp van den Heer Almachtich, op hope ende ten eynde die barmhartighe Heer zijnen zwaert van der justicie in den scheede steken wil ende ons mededeelen zijne godlicke barmharticheit ende misericordie.

BIJLAGE D.

EXTRACTEN UIT BRIEVEN VAN MARTIJN LUTHER.

Wittenberg, 27 Augustus 1529. [1])

„Die Englische Pest soll beij uns und in Zerbst wüten viele halten davor, dass sie auch hier schon anhebe, ich aber glaube es nicht. Unser Schösser hat sich selbst durch seine Einbildung kranck gemacht, da er sonst nichts Böses spürte, als seine Gedancken. Denn wenn das der Anfang solcher Kranckheit wäre, so müste ich sie in den drey Jahren und vorhin schon offt gehabt haben. Denn ich habe in mancher Nacht geschwitzet und bin vor Angst erwachet, und haben mich meine Gedancken auch angefangen zu plagen, und wenn ich ihnen hätte nachgehangen, so läge ich, wie andere, die da gelegen und sich selbst aufgeopfert haben.

Das schreibe ich dazu, dass ihr das Volck mit mir ermahnet nicht so schüchtern und kleinmüthig zu seyn, und sich selbst durch Gedanken eine Kranckheit zu zuziehen, ehe sie da ist. Wir haben viele gleichsam mit Gewalt erwecket, die sich schon in einen schweijss gestürzet hatten, ... die jetzt lachende sagen, sie lägen vielleicht noch, wenn sie nicht wären aufgeweckt worden. Nicht dass man diese Krancheit verachten müsste, sondern dass man einen Unterschied halten muss, wenn wir sehen, dass jemand aus Einbildung und Furcht, nicht aber in der That und durch Ansteckung drein fället. Denn die Einbildung macht den Fall, und die Gemüthsbewegungen gehen über den Leib mit . . . . ." etc.

1) M. Luther. Sämmtliche Schriften. 21 Th.. herausgegeben von J. G. Walch. Halle 1749. 2e Brief n°. 723, p. 1183.

29 Augustus 1529.

Lieber Wentzel! [1])

„Das Gerücht einer neuen Pest, die die Englische heist, zwinget mich an euch zu schreiben; sehet aber zu, dass ihr nicht leicht glaubet, und die Eurigen nicht gleich schrecken lasset. Es gehet viel lügenhaftes Ding dabey vor, sowohl von euch, als von uns. Das Artzneybüchlein, so wider diese Kranckheit ausgegangen, ist Ursache, dass viele, wenn sie anfangen zuschwitzen, gleich erschrecken, und dencken, sie hätten das Uebel am Halse, da sie doch noch nie geschwitzt haben. Zu Magdeburg haben wohl 800 bis 1000 so zu schwitzen angefangen, und sind doch wieder aufkommen, ausser denen, welche die gewaltsame Hitze, die dadurch erweckt worden, auch ohne Kranckheit hingerissen hat: nemlich etwa 20 oder 30 und nun sehen sie solches Schreckspiel. Also habe ich bey uns viele, und mich selbst durch Vertreibung der Furcht gerettet, und ist, Gott Lob! nun alles stille, und noch keiner gestorben. — Rathet also doch den Eurigen, dass sie sich nicht fürchten, und wenn auch jemanden solche Einbildung plagte, so lasst ihn schwitzen, so er will, aber nicht länger, als es seine Leibesart zulassen will. Ein anders ist es, wo eine rechte Kranckheit da wäre, denn die können (wie ich höre) gar durch kein Mittel gerettet werden, die andern, welche durch Einbildung, und Furcht geplagt werden, werden allerdings wieder aufkommen, ausser die die Gewalt so grosser Hitze nicht ausstehen können." . . . . etc.

Marburg, 4 October 1529. [1])

. . . . „Sie seynd hier toll worden mit Schweyss schrecken, gestern haben sich bei funfzig geleget, deren seynd eins oder zwey gestorben." . . . . etc.

---

1) Als voren. brief 2. 729. p. 1184.
1) Als voren. Brief nº. 269. p. 299.

BIZONDERHEDEN BETREFFENDE HET ONTSTAAN EN DE ONTWIKKELING VAN 'S-GRAVENHAGE.

(UITGEZONDERD SCHEVENINGEN).

(*Met Kaartje.*)

door **J. HOOGWERF.**

Op het hierbij behoorende kaartje worden aangeduid:

		Oppervlakte	1250—1370.
Vermeerdering	der	,,	1370—1400.
,,	,,	,,	1400—1500.
,,	,,	,,	1500—1570.
,,	,,	,,	1570—1667.
,,	,,	,,	1667—1730.
,,	,,	,,	1730—1839.
,,	,,	,,	1839—1865.
,,	,,	,,	1865—1871.
,,	,,	,,	1871—1887.
,,	,,	,,	1887—1894.

Bij de grafische voorstelling *A* vindt men aan de eene zijde aangeteekend: de betrekkelijke verhouding der uitbreiding in bovengenoemde tijdvakken, tot de

geheele oppervlakte in 1894, en aan de andere zijde hetzelfde aangaande de vermeerdering der bevolking.

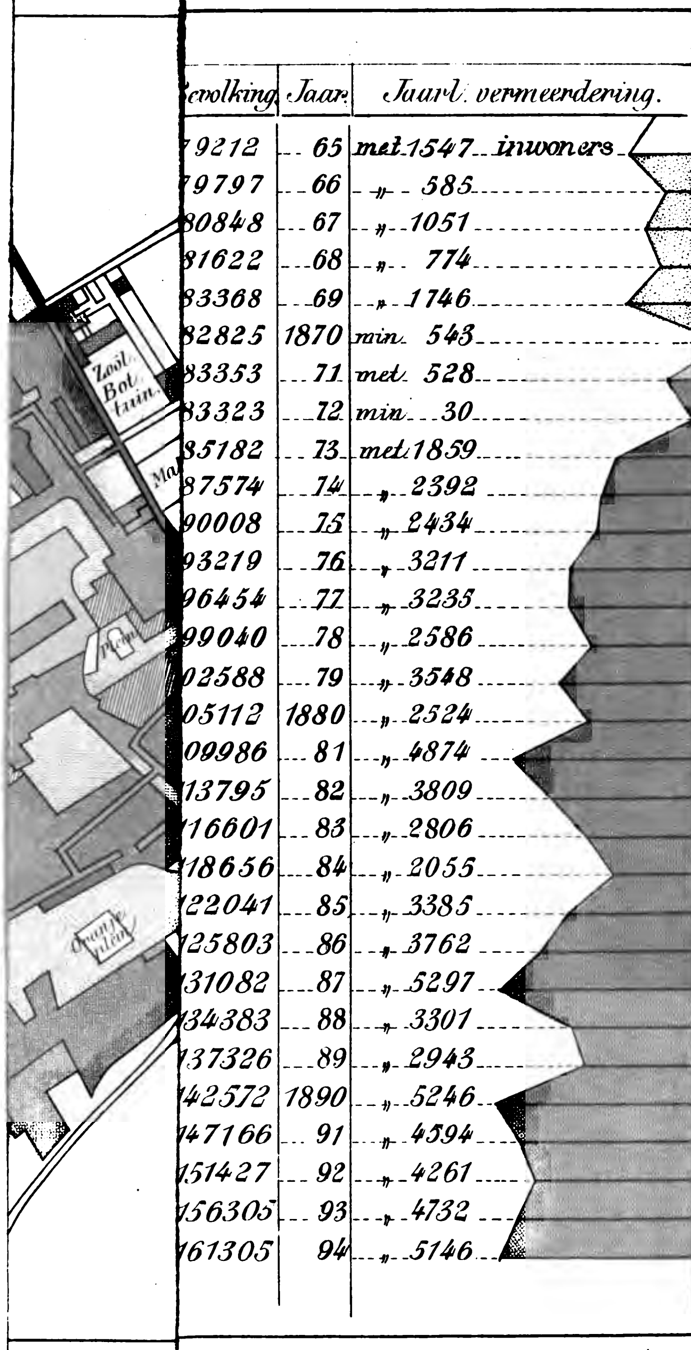
De grafische voorstelling *B* duidt aan: de jaarlijksche vermeerdering der bevolking sedert 1862.

Verdere bizonderheden:

1250. (Omstreeks) Oudste gebouw op het Binnenhof gesticht.
1275. (Omstreeks) Bouw van de Ridderzaal.
1328. Het Noordeinde bekend als verkeersweg, doch eerst in 1561 bestraat.
1352. Bouw van de Gevangenpoort.
1380. De Hoogstraat bekend als verkeersweg.
1396. Bouw van de Kloosterkerk.
1399. De Wagenstraten bekend als verkeerswegen.
1402. Een houten kerk, op de plaats der bestaande Groote kerk, verbrand en weder herbouwd.
1413. De St. Joris Doelen (Hôtel „Oude Doelen") gesticht.
1528. De herbouwde kerk (zie 1402) verbrand, en weder herbouwd.
1530. (Omstreeks) De Haagsche Vliet gegraven.
1539. De herbouwde kerk (zie 1528) door den bliksem getroffen, verbrand en weder herbouwd in den bestaanden vorm in 1547—1548.
1536—1539. Het lange Voorhout beplant.
1550. Begonnen met het graven van den Z.O. Buitensingel.
1559. Het Burgemeestersambt voor den Haag ingesteld.
1564—1565. Het oudste gedeelte van het Stadhuis gebouwd, doch de toren gebouwd of herbouwd in 1647.
1592. De vischbanken verplaatst naar den hoek van de Schoolstraat.

1595. Het paleis in het Noordeinde gebouwd, ter vervanging van het huis „Gout", dat door den Staat was aangekocht. Dit paleis in den bestaanden vorm herbouwd in 1815—1821.
1595. De Eng. Presbyteriaansche gemeente ontstaan.
1609. De Turfmarkt (gracht) gegraven.
1609. De Princessetuin aangelegd.
1614. Het Heilige Geesthofje gesticht.
1614. De groote markt opengesteld.
1617. De grachten tusschen Loosduinscheweg en Noordeinde gegraven.
1620. De Luthersche Kerk gebouwd.
1620. 's-Gravenhage wettig onder de steden opgenomen.
1622. De korenmarkt gesticht.
1624. De Veerkade (gracht) gegraven.
1626. De Heerengracht gegraven.
1631—1636 De Remonstrantsche Kerk gebouwd.
1633. De Korte Vijverberg aangelegd en het bergje in den Hofvijver gemaakt.
1633 De straat over het Binnenhof aangelegd, ter verbinding van Plein en Buitenhof.
1633—1640. Het Mauritshuis gebouwd. In 1704 afgebrand en herbouwd. In 1820 door den Staat aangekocht.
1634—1635. De middel- en de Maurits- of Grenadierspoorten op het Binnenhof gebouwd.
1636. De eerste steenlegging van de verbouwde St. Sebastiaans-Doelen. Dit gebouw in 1882 ingericht voor gemeente-museum.
1640. De Prinsengracht gegraven.
1642. De Princessengracht gegraven.
1643. Zorgvliet gebouwd.
1645. De Nieuwe Haven gegraven.

1645. De R. C. kerk (Assendelftstraat) gebouwd, en herbouwd in 1822.
1645—1652. Het huis „ten Bosch" gebouwd, doch de nieuwe vleugels daaraan in 1751.
1647. De slagklok in den grooten toren gesteld.
1647. Luthersche kerk vergroot.
1650. De Princessetuin aangelegd.
1650. De Brouwersgracht gegraven.
1656. De Nieuwe kerk ingewijd.
1657. De eerste Haagsche holl. courant uitgegeven.
1657—1661. Het hofje van Nieuwkoop gebouwd.
1659. Het huis v. Arrest gebouwd.
1662. Het gebouw op de Groote markt voor korenmarkt opengesteld.
1664—1665. De Scheveningscheweg bestraat en beplant.
1665. De geschutgieterij gesticht.
1671. De schepenbank in het stadhuis gemaakt.
1681. De stedelijke waag opengesteld.
1686—1687. Het klokkenspel in den grooten toren gemaakt.
1694. De Israël. begraafplaats in gebruik genomen.
1702. Het orgel in de Nieuwe kerk gemaakt.
1707. De Jansenistenkerk gebouwd.
1709. De Hofzaal ingericht voor de trekking der Staatsloterij
1717. 't Permanente schavot op het Groene zoodje weggebroken.
1726. De Portugesche Synagoge ingewijd.
1733. Luth. Weeshuis gesticht.
1733. Het westelijk gedeelte van het Stadhuis (langs het Kerkplein) bijgebouwd.
1737—1741. Het gebouw, thans Rijks-archief (sedert 1853) gebouwd.
1743. Het gebouw, thans Min. v. Oorlog, gebouwd

evolking	Jaar	Jaarl. vermeerdering.
79212	65	met 1547 inwoners
79797	66	„ 585
80848	67	„ 1051
81622	68	„ 774
83368	69	„ 1746
82825	1870	min 543
83353	71	met 528
83323	72	min 30
85182	73	met 1859
87574	74	„ 2392
90008	75	„ 2434
93219	76	„ 3211
96454	77	„ 3235
99040	78	„ 2586
02588	79	„ 3548
05112	1880	„ 2524
09986	81	„ 4874
13795	82	„ 3809
16601	83	„ 2806
18656	84	„ 2055
22041	85	„ 3385
25803	86	„ 3762
31082	87	„ 5297
34383	88	„ 3301
37326	89	„ 2943
42572	1890	„ 5246
47166	91	„ 4594
51427	92	„ 4261
56305	93	„ 4732
61305	94	„ 5146

en voor de tegenwoordige bestemming verbouwd in 1818—1819.

1747. Het logement „der vijf steden", ingericht tot het thans bestaande Min. v. Buiten. zaken.

1749. De stichting „Renswoude" gebouwd.

1756. Het Hooftshofje gesticht.

1761. Nieuw gebouwde Luthersche kerk ingewijd, waarvan in 1759 de eerste steen werd gelegd.

1761. Het R. C. Weeshuis gebouwd.

1762—1764. Het Waalsche Weeshuis gebouwd,

1766. De bloemenmarkt op de Prinsengracht opengesteld.

1768. Sociteit „Place Royale" opgericht.

1683. De eerste luchtballon te 's-Gravenhage opgelaten.

1795. Het gebouw der maatschappij voor proefondervindelijke wijsbegeerte gesticht en daaraan in 1805 den naam „Diligentia" gegeven.

1794. Uitvinding der Haagsche hopjes.

1795. (Ongeveer). De Sociteit „Besognekamer" gesticht en sedert 1808 in het thans daarvoor in gebruik zijnde gebouw gevestigd.

1802. De Witte Sociteit opgericht.

1804. Den bestaanden Stadsschouwburg in gebruik genomen.

1806. Het gebouw, hoek Kneuterdijk—Parkstraat, ingericht voor Ministerie v. Financiën.

1807. De Koninkl. bibliotheek in het Mauritshuis geplaatst.

1806—1807. De Fransche kerk in het Noordeinde gebouwd.

1809. Het hoekhuis op het Buitenhof gedeeltelijk in gebruik gegeven aan het Haagsche departement tot 't Nut van 't Algemeen en in 1814 geheel.

In 1877 door den Staat weder in gebruik genomen voor de bureaux der hypotheken en van het kadaster.

1819. Het gebouw in het Voorhout voor Koninkl. bibliotheek in gebruik genomen.

1819. De eerste (linnen tent) in het Bosch, ten behoeve der leden van de Witte sociteit gesteld en in 1823 vervangen door een houten tent.

1820. Het gebouw in het Voorhout voor Min. van Marine aangekocht en ingericht.

1820. Het Mauritshuis voor Rijksmuseum opengesteld.

1819—1821. De vijvers in het Haagsche Bosch gegraven.

1822. Het oudste gedeelte van het gemeente ziekenhuis gebouwd

1822. De Oranjekazerne gebouwd.

1825. Begonnen met het graven van het kanaal naar Scheveningen.

1825. De Algemeene begraafplaats aangelegd.

1825—1828. Het Paleis van Prins Frederik gebouwd.

1826. Lange gracht en St. Anthonieburgwal gedempt.

1828. Het Koninkl. Paviljoen te Scheveningen gebouwd.

1828. Het gebouw op den Fluw. Burgwal voor Landsdrukkerij in gebruik genomen.

1830. De Gevangenpoort als gevangenis opgeheven.

1835. De Teekenacademie gebouwd.

1838—1840. De R. C. kerk in het Westeinde gebouwd.

1841. De eerste steen gelegd van de Alexanders-kazerne.

1842. De gothische zaal gebouwd.

1843. Het station van den Holl. Spoorweg in gebruik gesteld.

1844. De Israël. kerk in de Wagenstraat ingewijd.

1844. De R. C. kerk aan den Boschkant ingewijd.

1844. De eerste gasfabriek opgericht.
1845. Het stoomgemaal tot voeding van de Beek opgericht.
1845. Het ruiterstandbeeld in het Noordeinde onthuld.
1847. Het Genootschap „Pulchri Studio" gesticht.
1848. Het standbeeld op het Plein onthuld
1848. Het Israël. weeshuis geopend op de Stille Veerkade en in 1880 het nieuwe weeshuis in de Lange Raamstraat betrokken.
1850. Societeit „de Vereeniging" gesticht.
1851. De vereeniging ter beoefening der geschiedenis der stad 's-Gravenhage gesticht.
1853. Het Plein opnieuw beplant.
1853. De Gevangenpoort bij Koninkl. besluit onder de historische monumenten opgenomen.
1853. Het oude mannen- en vrouwenhuis der Ned. Herv. gemeente gebouwd.
1853. Koning Willem III staat aan de Nederd. Herv. Gemeente af. het middengebouw van het Willemspark (Willemskerk).
1854. Het standbeeld op het Buitenhof onthuld.
1855. Den ijzeren koker, voor de loozing van de Prinsegracht in den Zusterpolder, door den Zuidwestsingel gelegd.
1855. De idiotenschool gesticht.
1856. De Willemskerk ingewijd.
1856. Kalkstraatje gesloten.
1856. Afschaffing van de broodzetting.
1857. Het badhuis op de Riviervischmarkt gesticht.
1858. De vischmarkt vernieuwd.
1858. De Bethlehemsch kerk ingewijd.
1858. De Fluweelen Burgwal, de Heerengracht en de Wijnhaven gedempt.

1858. De Raadzaal in het Stadhuis in gebruik genomen.
1858. Het kanaal (waterweg oostelijk) naar Scheveningen voltooid.
1859. Het idiotengesticht opengesteld.
1859—1861. Het Ministerie van Koloniën gebouwd.
1860. Onder toezicht en met medewerking der Gemeente, door den Heer Lankhout een kaart der gemeente uitgegeven.
1860—1862. Het gebouw voor den Hoogen Raad gebouwd.
1860. De kazernegebouwen aan den Staat ten gebruike afgestaan. onder voorwaarde, dat de Staat het onderhoud van de gemeente overneemt.
1860—1861. De Ammunitie- en Schedeldoekshavens gedempt.
1860. De vleeschhal opgeheven en de daarvoor bestemde gebouwen vervangen door de politiebureaux, hoek Halstraat.
1860. De Gravenstraat aangelegd.
1860—1863. Het oudste gedeelte van het gemeenteziekenhuis herbouwd en in 1893—95 aanzienlijk uitgebreid.
1861. De Hoogduitsche Kerk (Bleijenburg) gebouwd.
1862. De brood- en meelfabriek (Groenewegje) opgericht.
1862. Het Spui (Kapelsbrug—Turfmarkt) gedempt en beplant.
1862. De Zoöl. tuin aangelegd.
1863. De groote zaal en het tooneel van den Stadsschouwburg verbouwd.
1863. Luth. Burgwal, Paviljoensgracht en Keezenpoort gedempt.
1863. Het gemeentemuseum geopend in twee ver-

trekken op het Stadhuis, daarna in 1871 overgebracht naar de Korte Beestenmarkt en vandaar in 1884 naar de St. Sebastiaans Doelen (hoek Korte Vijverberg).

1864. Het Ned. Herv. weeshuis (Hoefkade) ingewijd.

1865. De hoogere burgerschool voor jongens opgericht en daarvoor het gebouw op Bleijenburg in 1874 in gebruik genomen.

1865. Oprichting der vereeniging voor krijgswetenschap.

1866. Het monument (Saxen-Weimar) in het Voorhout onthuld.

1867—1868. De algemeene rekenkamer in het Voorhout gevestigd

1869. Monument Plein 1813 onthuld.

1869. De Louisa stichting opgericht in de Nobelstraat, en in 1888 verplaatst naar het Alexanderplein.

1869—1870. De Witte Societeit (Plein) gebouwd.

1870. Tribunes in de Eerste Kamer der Staten-Generaal gemaakt.

1870. Het station Staatsspoor (vroeger Rijnspoor) in gebruik genomen.

1871. De Koepokinrichting aan het Zieken gevestigd.

1871. De dienst der openbare reiniging door de gemeente in eigen beheer genomen.

1872. Het Israël. Ziekenhuis (Prinsengracht) geopend.

1873. De Ambachtsschool opgericht.

1873. De gasfabriek door de gemeente in eigen beheer genomen.

1873. De eerste Inspecteur en Adj. Inspecteur der bouwpolitie aangesteld.

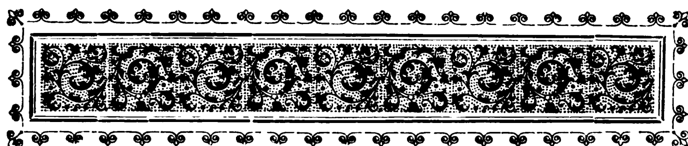
1873. Het R. C. Ziekenhuis in het Westeinde geopend, en het nieuwe gedeelte in 1882 ingewijd.

1874. Het gebouw, hoek Vleerstraat. voor gymnasium in gebruik genomen.
1874. De duinwaterleiding in gebruik gesteld.
1874. Het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen ingewijd.
1875. De industrieschool voor meisjes opgericht.
1876. Het politiebureau (Nieuwe Haven) in gebruik genomen.
1876—1877. De Koninkl. stallen gebouwd.
1877. Hoogere Burgerschool voor meisjes opgericht.
1877—1883. Het Min. v. Justitie gebouwd.
1877—1878. De Koningsbrug vernieuwd,
1878. De Lange Poten verbreed.
1878. De broodfabriek (Borneostraat) in gebruik genomen.
1878. Het gesticht Schiefbaan-Hovius (Groenenstein) op den Loosd. weg geopend, daarna in 1885 de nieuwe (wester) vleugel, en in 1893 de nieuwe (ooster) vleugel en de kapel ingewijd, terwijl in dit gesticht in den loop van 1895 een tehuis voor R. C. dienstboden is ingericht.
1879. De Engelsche kerk ingewijd.
1879. Het gesticht „Bronovo" (Laan v. Meerderv.) in gebruik genomen.
1879. De 's-Gravenhaagsche melkinrichting opgericht.
1879. Viering van het 50 jarig bestaan van de bataillons Grenadiers en Jagers.
1879—1883 Restauratie van het Stadhoudelijk kwartier.
1880. Het voetgangerspoortje naast de Stadhouderspoort gemaakt.
1880. Het postkantoor op het Kerkplein gevestigd, en in den bestaanden vorm herbouwd in 1887.
1880. Sophiastichting (Scheveningen) geopend.

1880. De Prinsengracht (Boekhorstraat—Brouwersgracht) gedempt.
1880. De R C. kerk (Parkstraat) ingewijd.
1880. Het standbeeld voor Spinoza onthuld.
1881. De fontein op het Bankaplein opgericht.
1881. De Verhuell-bank (in de Boschjes) gesteld.
1881. De Cremer-bank (in de Boschjes) gesteld.
1881. Het Panorama-gebouw (Bezuidenhout) gebouwd, en geämoveerd in 1888.
1881. Hotel „Zeerust" (Scheveningen) gebouwd.
1881. Haagsche Burgerschool v. meisjes; verplaatsing naar het gebouw der gem. Apotheek, Laan.
1882. De Schelpsloot (Javastraat—Sumatrastraat) overkluisd.
1882. De kermis te Scheveningen afgeschaft.
1882—1883. Het nieuwe gedeelte van het stadhuis (Groenmarkt) gebouwd.
1883. De Paleisstraat aangelegd.
1883. De Telefoon in gebruik gekomen.
1883. De zwem- en badinrichting (Mauritskade) geopend.
1883—1884. Kantoorgebouw der Nederl. Ind. Spoorwegmaatsch. (Lange Beestenmarkt) gebouwd.
1883—1884 Restauratie van het oudste gedeelte van het stadhuis.
1884. Aanstelling van een Gemeente-archivaris.
1884. De Passage (Buitenhof - Spuistraat) gebouwd.
1884. De overdekte markt (Wagenstraat) gebouwd en in 1889 verbouwd over Casino.
1884. De Koninkl. muziekschool overgebracht naar de Korte Beestenmarkt.
1884. De Prinsestraat verbreed en verlengd tot aan het Kerkplein.
1885. Fontein Binnenhof gesteld.

1885. Het nieuwe gedeelte van het Stadhuis, langs de Groenmarktin gebruik genomen.
1885. Het uurwerk in den grooten toren vernieuwd.
1885. De IJselstoomtram voor het verkeer opengesteld.
1885. Het Kinderziekenhuis opgericht.
1885. De gemeenteapotheek in de Prinsestraat gebouwd.
1885. Het Kurhaus gebouwd.
1886. Aanbesteding van de werken voor de waterverversching.
1886. Het gebouw „Seinpost" (Scheveningen) gebouwd.
1886. De stoomtram, station Holl spoorweg Duinstraat voor het verkeer opengesteld.
1886. (1 September) Het Kurhaus brandt af.
1887. De bureaux der gasfabriek in de Kazernestraat in gebruik genomen.
1887. De broodfabriek in de Bilderdijkstraat opgericht
1887. De kermis te 's-Gravenhage, ingesteld in 1406, afgeschaft.
1887. De doopsgezinde kerk ingewijd.
1887. Opening van het ververschingskanaal.
1887. Het Kurhaus herbouwd, en opnieuw geopend.
1888. De R. C. Kerk in de v. Limburgstirumstraat ingewijd.
1888. Het Hoofdcommissariaat van politie op het Alexanderplein gevestigd
1888. De Westerkerk (Lange Beestenmarkt) gebouwd.
1888. De Zuiderkerk ingewijd.
1888. Tentoonstelling voor oude en nieuwe Kunstnijverheid in de Hertenkamp.
1888—1889. Remise en stallen der Haagsche Trammaatschappij (Scheveningen) gebouwd.
1889. Voor de brandweer een vast korps aangesteld, met een brandweertelegraaf.

1889. Coöper. broodbakkerij en verbruiksvereeniging „de Hoop" (N. W. buitensingel) gebouwd.
1889. De tollen in de gemeente opgeheven.
1890. Vosmaer-fontein in de Scheveningsche Boschjes opgericht.
1890. De industrieschool voor meisjes overgebracht naar de v. Diemenstraat.
1890. Vereeniging „die Haghe" gesticht.
1891. De inrichting voor ooglijders aan de Laan v. Meerdervoort geopend.
1892. Sporttentoonstelling te Scheveningen.
1892. Het volks- en schoolbad aan den Z. W. Buitensingel in gebruik gesteld.
1892. De R. C. Kerk in de da Costastraat ingewijd.
1892. De kerk der Nederl. Gereform. gemeente (Snoekstraat) gebouwd.
1892—1893. De Voorhal van het Stadhuis gerestaureerd.
1893—1894. Het Concertgebouw in den Zoöl. tuin gebouwd.
1894. De Laan van Nieuw Oost-Indie bebouwd, en dien naam als straatnaam gehandhaafd.
1894. De R. C. Kerk in de Hobbemastraat ingewijd.
1894 De Nederl. blinden-bibliotheek opgericht.
1895. De Societeit „de Club" overgebracht van de Lange Houtstraat naar het Lange Voorhout.

Dr. Th. Ch. L. WIJNMALEN.

Een herinneringswoord aan hem, die eerelid van de Vereeniging „die Haghe" was, vroeg mij de Redacteur.

Dit wil ik niet weigeren. Een kort woord slechts, daar elders reeds uitvoeriger de ontslapene besproken werd, o. a. in het Tijdschrift v. h. Aardrijksk. Gen. 1895, afl. 1, door Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford.

Op 14 Januari 1895 bezweek na een langdurig en smartelijk lijden de man, wiens naam hierboven staat, een bekende figuur in de residentie, die deelnam aan alles, wat op 't gebied van wetenschap en politiek voorviel; die zich wijdde aan de belangen van Indië, lid en bestuurder was van vele genootschappen, die vaardig met de pen ook in vergaderingen soms het woord voerde; die een warm hart voor het onderwijs had en een sieraad der anti-revolutionaire partij was, daarbij hoofd der Kon. Bibliotheek sinds 4 jaren. Door de laatste kwaliteit was hij denkelijk eerelid van „die Haghe", wier vergaderingen hij trouw bezocht.

Ofschoon geen geboren Hagenaar, had hij de stad

zijner inwoning lief, was enkele malen candidaat voor den Gemeenteraad, jarenlang lid v. d. Commissie v. Toezicht op het M. O. en stelde belang in haar bloei en geschiedenis.

Zijn wieg stond in Indië. Zoon van een proc.-generaal trok hem niet de studie van het recht doch de theologie aan. Hij studeerde te Utrecht en promoveerde in 1865 met eene dissertatie over Pascal.

Door prof. Millies in de Oostersche studiën ingeleid, vestigde hij zich te Leiden en studeerde Sanskriet onder prof. Kern, werd Secretaris der Maatschappij v. Ned. Letterkunde en betrad in verband met zijne liefde tot Indië een gansch anderen weg dan de aangewezen loopbaan. In 1869 werd hij benoemd tot Onder-Bibliothecaris alhier, wat hij bleef tot Juli 1890, toen hij dr. Campbell opvolgde als bibliothecaris en Hoofdbestuurder van het Museum Meermanno-Westreenianum, waar hij bijna 26 jaren arbeidde.

In de eerste jaren behoorde hij tot den vriendenkring van het huis Groen van Prinsterer, een naam, dien hij steeds met eerbied noemde en aan wiens omgang hij veel dankte. Daar de Bibliotheek toen veel minder bezocht werd en de schatten ontbeerde, die zij nu heeft, bleef er veel tijd over voor eigen studie. De jeugdige Onder-Bibliothecaris werkte veel op allerlei terrein, werd spoedig bekend en was weldra lid, eerlang Secretaris van het Ind. Instituut, evenzoo lid, daarna penningmeester van het Ind. Genootschap, waar hij meermalen als spreker optrad, pleitende voor de liberaal-koloniale beginselen. Weldra gaf hij een eigen tijdschrift uit: „de Ind. Letterbode". dat later samensmolt met den „Indische Gids". Lezingen en tijdschriftartikelen, vergaderingen en conferentien namen hem

steeds in beslag en tot laat in den nacht zat hij voor zijn schrijftafel. Ontspanning gunde hij zich weinig, tot wandelingen moest hij gedwongen worden door vrienden of huisgenooten, aan kunst en natuur offerde hij weinig, aan de eerste pas in later jaren. Evenals zijn voorganger paarde hij aan degelijke kennis groote vriendelijkheid en hulpvaardigheid. Zich te onderhouden met geestverwanten of belangstellenden in Indië was zijn grootste genot. Politieke belangen konden hem ver meeslepen, ja in tijden van verkiezingen ging hij geheel op in den strijd der partijen. Ondanks zijn beslist standpunt had hij groote waardeering voor anderen en nimmer bejegende hij een tegenstander onheusch. Op de boekerij was hij met de meeste ambtenaren op vriendschappelijken voet en ging vertrouwelijk met hen om. Zijn leus was, dat men aan zulk een inrichting elkander te veel noodig had om in onvrede te leven. Tegenover vreemden was hij hoffelijk. Vrolijk van aard, opgewekt en goedlachs, wat men oppervlakkig niet zou vermoeden, gemakkelijk werkend vertoonde hij geen stroeven ernst, al streefde hij steeds naar nieuwe doeleinden, waarbij vele en groote teleurstellingen niet ontbraken. Zijn goed, te goed vertrouwen in anderen speelde hem soms leelijke parten. doch een zekere ijdelheid hielp telkens over den tegenspoed heen. Hij behield lust in het leven, werd niet ontmoedigd totdat zijn laatste ziekte intrad. Dr. W. was een matig man, tusschen het ontbijt en den maaltijd te 6 ure gebruikte hij niets, wijn en tabak waren hem vreemd, prikkels zocht hij niet, in den huiselijken kring leefde hij eenvoudig meestal vervuld met plannen voor de toekomst. Hij zag tegen niets op. Aan hoevele takken van wetenschap heeft hij zich niet gewijd, aan hoeveel

nieuwe vereenigingen sloot hij zich niet aan, voor hoeveel genootschappen werkte hij niet! er was voorzeker versplintering van kracht in dat telkens betreden van nieuwe velden, in zijn bemoeiingen o. a. met staatsrecht, statistiek, aardrijkskunde, zending, christ. onderwijs, kunstnijverheid en meer. Het had zijn nadeel bij het vele, dat op de bibliotheek reeds boeide en te denken gaf, doch dr. W. orienteerde zich spoedig, stelde met groot gemak, compileerde vlug en kon lang achtereen werken. Na zijn promotie heeft hij heel wat gearbeid, er zat geestdrift in hem, om een voorgesteld doel te bereiken. Zoo trok hem het Delftsch orakel aan, Hugo de Groot, wiens „Bewijs van den waren godsdienst" hij vroeger had bewerkt en uitgegeven en rustte hij niet, voordat diens standbeeld te Delft verrees, waarvan hij terecht zeggen kon: quorum pars magna fui. Zijn in 1886 verschenen geschrift: „Waarom een standbeeld?" een woord bij de onthulling, getuigt van warme ingenomenheid, van onpartijdigen zin, want Grotius kon als remonstrant en wijsgeer zijn ideaal niet zijn. Toch huldigde hij dien beroemden Delvenaar, om zijn talenten. om zijn zeldzame gaven. om zijn rusteloozen arbeid. Het standbeeld moest ook hier een teeken van verzoening zijn op onbevangen onderzoek en wederzijdsche waardeering gegrond. Zoo pleitte Dr. W. metterdaad voor waardeering van andersdenkenden evenals hij op de boekerij bij den aankoop van werken placht te zeggen: „wij kennen geen partij en moeten allen dienen". Van haar kant beloonde de regeering dit streven en sierde kort daarna het ridderkruis van den Ned. Leeuw zijne borst.

Veel had men van dien werkzamen geest nog mogen verwachten doch een treurig voorgevoel en sombere

uitingen kondigden in 1893 het naderende einde aan. Steeds had hij te kampen gehad met periodiek terugkeerende hoofdpijnen, die telkens een geheelen dag roofden, nu kwamen er duizelingen bij en verzwakking der oogen. Terecht zegt Dr. de Dompierre de Chaufepié in zijn opstel over den numismaat Looyen: „Het is altijd diep treurig te zien hoe een ijverig, bekwaam en geheel in zijn arbeid levend man heengaat en zijn werk onafgedaan moet laten, vooral indien die man daarbij was een vriendelijk, voorkomend helper voor hen, die zijn hulp en voorlichting kwamen inroepen.'' (Haagsch Jaarboekje voor 1894.) Het is gegaan zooals hij voorspelde, de krachten verminderden, de kwaal nam toe en na Sept. 1893 was hij dezelfde niet meer. Het werd tobben en lijden, zwaar voor de zijnen om aan te zien, droevig voor zijne vrienden. Achtereenvolgens moest hij zijne verschillende betrekkingen neerleggen, kwam nog af en toe aan de Bibliotheek, waar hij veel verbeterd en hervormd had en groote plannen koesterde, wier uitvoering hem niet vergund was. De door hem gestichte kunstzaal, een lievelingsidee, heeft hij niet betreden, de inrichting van zijn werkkamer mocht hij niet voltooid zien. Meegaande met zijn tijd in alles, wat naar vrijheid en openbaarheid zweemde wilde hij den kostbaren inhoud der boekerij meer zichtbaar en toegankelijk maken. Ook dat bleef steken. Zoo ging een leven vol illusien en aspiratien onder in dubbelen nacht. Het licht der oogen taande en de geest werd omfloersd.

De ontslapene heeft niet bereikt, wat hij wenschte. Teleurgesteld is hij in veel, terwijl aanleg en temperament hem naar groote dingen dreven. Op nog geen 54 jarigen leeftijd werd zijn graf gedolven tot smart van velen. Voorzeker heeft hij niet te vergeefs geleefd, hoewel hij den oogst op zijn arbeid niet zag.

Sept. 1895. KR.

GHIJSKEN VAN AMMERS.

HEER VAN DIEPENBURG,

door **FRED. CALAND.**

Mijne Heeren!

In het „herinneringswoord" van onzen geachten voorzitter, getiteld: „Het Burgemeestersambt van 's-Gravenhage", N°. 1 van de te volgen werken van onze vereeniging „die Haghe", zegt ZEd. op bladz. 9, sprekende over het baljuwschap: „doch later nog, was het baljuwschap een sinecuur, want indien daartoe een *eenvoudig* persoon werd benoemd, zooals in 1356 Ghijsken van Ammers enz.", en wat onze geachte schrijver meent met dat *eenvoudig*, blijkt verder wanneer hij zegt: „was echter het ambt in handen van een Edelman of aanzienlijk persoon", waaruit ik moet besluiten dat de schrijver zeggen wil dat Ghijsken van Ammers noch *edelman* noch *aanzienlijk* persoon was.

Het kwam me wat vreemd voor, dat onder de baljuws van des vorsten verblijf, in dien tijd een persoon zou voorkomen, die noch ridder, noch edelman, noch aanzienlijk, noch bastaard van Holland was, zooals er werkelijk onder de baljuws voorkomen, en daarom ging ik zoeken, en deel hier het niet onvruchtbaar resultaat mede.

Het is wonderlijk, dat onze vriend de Riemer, die zoo als blijkt goed op de hoogte was van 's-Gravenhage's geschiedenis, niets meldt over de heerlijkheid of het Hollandsch leen genaamd Diepenburg, dat meen ik, moet gezocht worden ten westen der stad, niet ver van de heerlijkheid Kortenbosch. Of hij er nu niets van wist dan of hij er niets van meldt omdat het reeds zooveel jaren spoorloos verdwenen is, weet ik niet; 'k weet alleen dat het bestaan heeft en een Hollandsch leen was. Welnu ons Gijsken van Ammers is de eerst bekende leenheer van Diepenburg, dus leenman van den Hollandschen Graaf. Woensdag van St. Luciendag 1372 bevestigt hertog Aelbrecht de uitspraak, gedaan door zijn bastaard Oom Jan Aelman en Philips van Polanen, over de verschillen tusschen Gijskin van Ammers en den zoon van zijne dochter, wegens het erven der graaflijke leengoederen en dat wel betreffende de woning *tot Diepenburg* met 26 margen lands luttel meer of min en de tienden te Monster.

Adam van Berwaarde, eerst griffier, later secretaris van 's-Gravenhage, nog later baljuw en schout van dat vlek, wordt tevens genoemd schildknaap en hofjonker, ja zelfs in 1357 ridder, en was in groot aanzien en blakende gunst bij den vorst, zoo zelfs dat deze hem „Adam onzen neve" noemt. Stellig was deze Henegouwer een geleerd, dapper en aanzienlijk man, een echte hofjonker, en alle eigenschappen bezittende, die hem in des vorsten oog konden aangenaam maken, doch een neef van den Vorst, in dien tijd heel wat beteekenende al kwam die titel ook voort door bastaardye, was hij niet, stellig niet. Op de vraag hoe komt dan de graaf hem aldus toe te spreken of te betitelen, kan

het antwoord niet anders zijn, dan dat hij de bastaard neve van den graaf was door zijn huwelijk met de dochter van Gijskin van Ammers, Agniese genaamd.

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat een bij den graaf zoo hoog aangeschreven man, die zooveel te zeggen had niet huwen zal met de dochter van een eenvoudig persoon; neen hij moest eene vrouw hebben, die minstens met hem òf gelijk stond op den maatschappelijken ladder òf nog boven hem, en daarom was de wed. van Hendrik „*de Brune*," de dochter van Gijskin van Ammers juist de aangewezene partij, want haar vader was niet alleen rijk aan goederen als het huis *Diepenburg* met 26 gem. lands, de tienden van Monster, vele goederen in de Lier, de tienden in Burgersdijk, eenige landerijen in Woerden en den Waard, maar wat nog meer zeggen wilde „*neve van de graaf*," in den bloede verwant met den vorst, den alleenheerscher, den man, die toen alles te zeggen had, en dat Ghyskin van Ammers of zelf een bastaard was van een der graven van Holland of een bastaards zoon, wordt maar al te duidelijk door het wapen van zijn kleinzoon bewezen, die het wapen van zijn grootvader *van Ammers* aannemende, het vrijkwartier Henegouwen en Holland, even als zooveel andere van bastaardye komende familien, er op liet prijken.

Gijsken van Ammers die in 1372 nog leefde, had zoo we bereids zagen slechts eene dochter, eene erfdochter genaamd Jonkv. Agniese van Ammers. Eerst was zij gehuwd met een heer de Brune of Brunen, van wien ik verder niets weet, en weduwe geworden zijnde hertrouwde zij met Adam van Berwaarde. Bij den eersten had zij een zoon Klaas den Brunen en bij den tweeden twee zoons Gijskin en Willem van Ber-

waarde. De eerst gewonnen zoon Klaas den Brunen was des grootvaders naesten leenvolger, doch is zulks niet geworden wat de heerlijkheid Diepenburg aanbetreft; hij kreeg slechts de tienden van Monster enz. Diepenburg, het leen gelegen als 't waar onder den rook des graven huis, moest een ander leenvolger hebben, een voornamer, den graaf meer aangenamer leenman moest dat later betrekken, een heer die aan het hof gezien was en zich daar kon presenteren, in een woord een gunsteling. Hierover moest eene uitspraak komen en die gedaan zijnde bevestigde hertog Aelbrecht haar, woensdag na St. Luciendag 1372. Aelbrecht etc. doe condt allen luden dat voer ons en voer onzen mannen gekomen is Ghijsekiin van Ammers mit Claes den Brunen, sijnre dochter soen eñ naeste leenvolger en zijn overeengekomen dat Ghysekün van Diepenburg zoon van Adam van Berwaerde en Claeys den Brunen's moeder, na doot van Ghijsekiin van Ammers zijn oud- of grootvader ontfaen sal en houden van ons en van onse nacomelingen die woeningh tot Diepenburg met 26 morg. lands luttel min of meer 't geen Ghijsekin van Ammers nu *tegenwoordig van ons houdt* en dat Klaes den Brunen hebben zal de tienden van Monster."

In 1386 werd Gysken van Ammers tot betere gewesten opgeroepen want maandags na St. Martijnsdag in den winter (11 November), verkreeg Gijsken van Diepenburg, ridder, zijn kleinzoon, tot een erfleen het huis te Diepenburg met 25 morgen lands luttel min of meer daaromtrent gelegen. Deze Gijskin verliet niet alleen den naam zijns vaders, om dien te verwisselen met die zijner bezitting, maar nam ook het wapen aan van zijnen moederlijken grootvader Gijskin van Ammers „in rood een zilveren band, met een vrij kwartier van Henegouwen en Holland tot teeken dat het geslacht

Ammers afstamde van een graaf van Holland uit het Henegouwsche huis; [1]) als helmteeken een recht opstaanden zilveren degen met gouden gevest tusschen een gouden vlucht".

Dat deze heer Gijsekiin van Diepenburch, ridder, zich ook kon verheugen in de gunst des graven bewijst ons de verschillende beleeningen te zijnen voordeele als goederen en renten omtrent de kerk te Lier, de tienden van Burgersdijk, landerijen in den lande van Woerden en den Waard, binnen het kerspel van Oudewater, 60 pd. goed gelts uit het rentmeesterschap van Noordholland, 20 pd. dito uit het rentmeesterschap van Kennemerland en Friesland en 20 pd. dito uit het *baljuwschap van den Hage*, $^1/_3$ deel der smaltienden tot Naaldwijk enz. welke goederen hem meest aangekomen zijn van Ghijskiin van Ammers zijn oud- of grootvader. Zijne vrouw wordt genoemd Jonkv. Catharina van Diepenburg, doch later Lijsbetten, dochter van heer of ridder Klaas van Reimerswaal, behoorende tot een der aanzienlijkste geslachten in Zeeland; hij had bij haar zoover we weten slechts een zoon, naar zijn moederlijke grootvader genoemd Klaas. Na den dood van Gijskin van Diepenburg zijn vader werd Klaas van Diepenburg 4 November 1410 verlijd met „alzulke goederen en renten als hem bestorven zijn bij dood zijns vaders. 1 October 1426 wordt hij baljuw van 's-Gravenhage, was ridder, raad van hertog Aelbrecht als graaf van Holland, een aanzienlijk man en van groot vermogen; gehuwd met Aleida Bodijns dochter van Zwieten; als wed. woonde zij achter den toren, in een huis van Andele Stalinne vrouw van Kortgene,

[1]) In 1223 worden vader en zoon genoemd Gilkanus van Ammers, ridders.

(Bat. ill. geslacht v. Swieten). In 1430 werd deze Klaas van Diepenburg door vrouw Jacob verlijd bij opdracht van Jan Reynenzoon haar medicijnmeester, met dat *Cortenbosch* gelegen ten N. W. van den Haag bij den *Monniken hove* met 3 morgen lands ten zuyden van het zelve, te houden in erfleen.

Slechts dertig jaren mocht deze Klaas van zijne beleeningen genieten en moest hij ze, doordien hij bij zijne vrouw geen kinderen had, overgeven aan den zoon van den rechtmatigen verstooten eigenaar.

23 October 1440 verlijde Philips van Bourgondie Gerrit de Bruyn priester bij dood van Klaas van Diepenburg zijns ooms zoon, met de hofstede en woning *van Diepenburg* met al haar toebehooren tot een erfleen, voorts dat *Cortebosch* staande buiten den dorpe van den Haag aan dat westeinde met 3 morgen lands aan de zuidzijde daar aangelegen, met al zijne toebehooren mede ten erfleen. Bij dien dood eindigde het geslacht van Gijsken van Ammers in zijne achter-kleinzonen Klaas van Diepenburg en den priester Gerrit de Bruyn en gingen zijne bezittingen aan anderen over.

Ik heb U Gijsken van Ammers voorgesteld zooals de oude papieren van hem gewagen en hoe weinig ook van hem bewaard is, meen ik toch genoeg bijgebracht te hebben om te bewijzen, dat Gijsken van Ammers niet de persoon was waarvoor onze geachte voorzitter hem hield, want in plaats van eenvoudig en gering, was hij een persoon van groot aanzien, zeer vermogend en een edelman zelfs van graaflijken bloede.

'k Heb gezegd.

Gelezen in de vergadering der werkende leden in den avond van 17 April 1895.

Naschrift van den Redacteur.

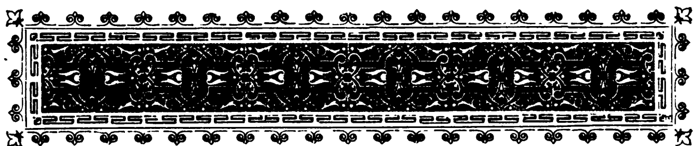
Ik ben den Heer C. zeer dankbaar voor zijne uitstekende rectificatie eener dwaling, waarin ik, al dommelende over de Riemer, vervallen was, doch Homerus zelfs dutte wel eens. Dit bewijst echter, dat art. 1 der Statuten van *Die Haghe* niet nutteloos geschreven is. De bronnen toch moeten ons les geven.

Ik voeg hier nog aan toe, dat ons geacht werkend lid, de Heer James de Fremery, van zijne belangstelling blijk gaf in mijne brochure, reeds door den Heer C. geciteerd, door mij opmerkzaam te maken, dat daarin op bladz. 10, ten onrechte wordt vermeld, dat het jaar 1311 de oudst bekende, schepenacte aanwijst. In des Heeren de Fremery's *Cartularium van Mariënweerd*, wordt er een van 1307 aangehaald. — *Peccavi.*

A. J. S. v. R.

AANMOEDIGING TOT HET ZETTEN VAN HUIZEN IN NIEUWE STRATEN.

„Betaelt Symon Anssems mr. timmerman de somme van 25 ponden tot een vereeringe dat hij heeft getimmert de eerste huysinge opte Nieuwe Turfmarckt ende dezelve ten verzoucke van Burgemeesteren gemaeckt twee stadien hooch." (Tresor. rek. 1608).

CORN. Cz. JOL junior.

Op blz. 27 van den vorigen jaargang wordt gevraagd, of Houtebeen gehuwd was. [1]) Het is inderdaad noodig zooveel mogelijk aantevullen, wat daar afgeschreven wordt uit het boek van De Laet, dat wij nu sedert twee en een halve eeuw bezitten. Onze zeehelden zijn meer vermaard dan bekend en zij moeten het veelal doen met hetgeen bijeengebracht wordt uit de oude zeemansverhalen, die niet zelden geplunderd worden door menschen, die buiten het vak staan, en die zich zelf geen duidelijke voorstelling kunnen maken van welk tijdvak in de ontwikkeling der zeetaktiek zij spreken, wanneer zij van de eene of andere ontmoeting te water een historisch verhaal pogen te geven.

Het Kerckeboeck te Amsterdam, dat is het register der ondertrouwden, die behooren tot de hervormden en in de kerk zullen trouwen, in tegenstelling van

---

[1]) Op die vraag werd reeds antwoord gegeven in het Verslag van „die Haghe" bl. 18, Jaarb. voor 1894. (Red.)

hen, wier huwelijk op het stadhuis gesloten werd — dit kerkeboek heeft op den 3 September 1653:

Cornelis Cornelissen Jol, van A., oud 26, Capiteyn te waeter, geen ouders hebbende wonende in de. Haerlemmer straet; en Tryntjen Frerycks, van A., 19 jaar, geassist. met IJbel Aerts, hare moeder, wonende bij de Nieuwebrugh. [Beiden schrijven heel goed.]

Nu is de bruidegom omstreeks 1627 te Amst, geboren en gereformeerd gedoopt. Het eenige dat hem eenigszins kan aangaan, tusschen 1626 en 1628, is eene doopbediening in de Oude kerk, den 20 July 1628: Cornelis Cornelisz., schipper en Ael Jans [brochten] Cornelis. Getuigen Simon Diericx en Neel Barents. De identiteit is vrij onzeker. Houtebeen schijnt hier gehuwd aangekomen te zijn.

J. G. F.

TER AANVULLING

van mijn artikel „Het van Wassenaer Gedenkteeken in de St. Jacobskerk (Jaarboekje 1895) kan nog worden medegedeeld, dat Dr. A. Bredius in zijn biographie over de schildersfamilie Monincx in de 4e afl. van Oud-Holland, jaargang 1889 zegt, dat de miskende schilder. Cornelis Monincx de eigenlijke ontwerper van het Wassenaer Monument is geweest; en dat de beeldhouwer Bartholomeus Eggers het slechts in marmer naar Monincx' modellen heeft uitgevoerd.

H.

KRONYK,

loopende van December 1894—September 1895.

---

9 Dec. Ds. Heering deelt op den Gustaaf-Adolfdag mede, dat eene nieuwe kerk voor de Remonstrantsche gemeente zal worden gebouwd.

10 » Eene deputatie van officieren v. h. 2e Westfaalsche Infanterie-regiment *Prins Frederik der Nederlanden*, No. 15, in garnizoen te Minden, waarvan H. M de Koningin-Regentes chef is, wordt ten hove ontvangen; de deputatie bezoekt ook het Praalgraf te Delft, en legt een krans neder op het graf van Prins Frederik.

11 » Overeenkomst in de 2e Kamer aangenomen tot de inrichting van het gebouw v. d. Hoogere Krijgsschool tot Huis-Archief van H. M. de Koningin.

14 » De Heer J. C. S. A. van den Bergh is gedurende een halve eeuw werkzaam geweest ten dienste van den staat en van onze gemeente.

15 » De Vereeniging *Die Haghe* zendt een adres aan de 2e Kamer in zake den aanbouw van een vleugel a/h. M. v. Koloniën in den bouwvorm van het tegenwoordige Ministeriegebouw. — De 2e Kamer heeft den post van *f* 100.000 voor den bouw van een Archiefgebouw op het Bleijenburg goedgekeurd: het tegenwoordig gebouw op het Plein wordt ingericht voor Binnenl. Zaken. — Een aanvang wordt gemaakt met de amotie van den Haanmolen op den hoek van den Noordwal en van den Noordwest-Binnensingel, door het uitnemen van den gevelsteen, welke aan het Gem. Museum is geschonken door den Heer D. den Otter, en waarop men leest: „Is gesticht door „Ary van Onselen en Jacobus van Meurs, zijnde de „eerste steen gelegd door Cornelis van Onselen, den „10en April 1770".

19 » † De Heer S. Lankhout, Secretaris van de Kon. Zangvereeniging *Cecilia*, 68 jaar oud.

21 » De Minister van Waterstaat erkent, bij de behandeling van den voorgestelden uitbouw van Koloniën in de 2e Kamer de Vereeniging *Die Haghe*.

22 » † De Kunstschilder Jhr. J. E. van Heemskerk van

Beest. oud-officier bij de Marine. — In den nacht op 23 December worden door den zwaren storm en opzettenden vloed zeer groote onheilen te Scheveningen aangericht.

29 Dec. De redactie van de(n) Nederlandsche(n) Spectator ontdekt schrijverstalent in den portier van het Raadhuis. Zich zekere spiegelbeelden [1]) herinnerende, tracht zij hem naar de kroon te steken.

1895.

2 Jan. Opening der Groen van Prinsterenschool. — Opening v. h. nieuwe gebouw v. d. Spaarbank, Hoek Jan Hendrikstraat. — † De Heer M. P. F. Bom, onderdirecteur bij de Rijks Telegraaf, bij welken dienst hij juist 40 jaar gefungeerd had. — De Heer Dr. Oudemans treedt af als Directeur van den „Dierentuin"; zijn opvolger, de Heer D. N. Dietz wordt geïnstalleerd.

3 » Honderdjarig bestaan der rijtuigfabriek van v. d. Bergh en Dolman, gesticht door Joh. v. d. Bergh, die 14 December 1795 den burgereed aflegde. — Mr. D. Polak Daniels, lid v. d. gemeenteraad, herdenkt zijn 70en verjaardag.

5 » † Ds. E. J. W. Koch, emeritus predikant te Scheveningen, oud 67 jaar.

8 » De Gemeenteraad besluit met 22 stemmen om het plantsoen op het Nassauplein te vervangen door een schelpenpad.

12 » † Mr. W. Wintgens, oud 77 jaar.

14 » † Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen, Eerelid der Vereen. — 30 jarig dienstfeest van den Heer F. E. van Bunge bij de Haagsche politie.

18 » In de Vereeniging *Die Haghe* wordt door eene belangrijke lezing van den Heer F. de Bas het vertrek der Vorstelijke familie, naar Engeland, nu 100 jaar geleden, herdacht.

19 » Ten huize van den Heer D. F. Scheurleer wordt eene vergadering gehouden, waarin besproken wordt het plaatsen van een gedenkteeken op het graf van Betje

[1]) Tot toelichting moge dienen, dat in een pluksel v. d. N. Spect., naar aanleiding van de Kronyk in 't H. J. v. 1894, gezegd werd: men zoekt de ezels. De redacteur v. h. Jaarb. verwees daarop de red. v. d. N. Sp. naar den spiegel in de redactiekamer. A. J. S. v. R.

Wolff en Aagje Deken, ter begraafplaats: *Ter Navolging* te Scheveningen.

21 Jan. De eerste boom geplant op den Princessewal, na zijne totale ontbooming eenige weken te voren.

23 » Vernieuwde storm uit het Noord-westen, waardoor wederom schade aan de visschersvloot te Scheveningen wordt toegebracht. — De Heer W. P. van Stockum herdenkt zijn 85en verjaardag.

24 » Kameraadschappelijk diner in den ouden Doelen van officieren en oud-officieren v. h. Ind. leger, ter herinnering aan het innemen van den Kraton op Atjeh 24 Jan. 1874.

25 » Ds. S. C. Adama van Scheltema te Amsterdam, Hagenaar van geboorte, onvermoeid strijder voor al wat goed en recht is, herdenkt zijn 80en verjaardag.

26 » Aanbieding van een hulde door oud-leerlingen a. d. Heer L. Chatelain, oud-leeraar in de Fransche taal en letterkunde a. d. H. B. School met 5 jarigen cursus v. jongens, na 48 jaar in dat vak onderwijs te hebben gegeven. — De Heer G. van Diesen spreekt in de Koninkl. Acad. v. Wetenschappen (afd. natuurkunde) zijn meening uit, dat er geen gevaar voor Den Haag te duchten is bij hoogen zeewaterstand.

27 » Hulde in Pulchri Studio aan Jos. Israëls op zijn 71en verjaardag.

28 » † L. J. Lefèbre, geluidkundige.

2 Febr. † Mr. M. C. H. Ridder Pauw van Wieldrecht, 79 jaar oud.

4 » 30-jarig bestaan van de Diaconessen-inrichting v. Ziekenverpleging in de Kazernestraat; sedert de Bronovostichting a. d. Laan v. Meerdervoort.

12 » Adres der Vereeniging *die Haghe* aan het Dagelijksch bestuur der Gemeente tot het doen herleven van het oude Watertournooi in den Hofvijver.

13 » 1e Algem. Verg. van *die Haghe* in den nieuwen jaarkring. Openingswoord v. d. Voorzitter (Terugblik). — Liefdadigheids-concert van Baron van Zuylen van Nijevelt.

19 » Feestelijke herdenking, dat 40 jaar geleden door Koning Willem III machtiging werd verleend tot oprichting der Normaal schietschool.

25 » Het 1e deel van de *Werken der vereeniging „Die Haghe"* wordt aan de Leden verzonden.

27 Febr. † De Oud-Hypotheekbewaarder Adr. Bevers, oud 73 jaar.
2 Maart. Ten Paleize wordt door het Nederl. Tooneel eene voorstelling gegeven van Dokter Klaus, van l'Arronge, aanvangende des namiddags 4 uur. — 50-jarige dienstvervulling van den schaalknecht A. Schouten van het station der H. IJ. S. M., werkzaam aan de factorie op de Groenmarkt. De vlag was voor hem uitgestoken en geschenken werden hem aangeboden.
2 » Landelijk feest in Puchri-Studio; uitgave van het 1e nommer van *de Post van Sint Lucas*, met jaartal 1795.
6 » Plechtige begrafenis van het stoffelijk overschot van Fridolin Becker, hoofdleeraar der Academie van Beeldende Kunsten.
8 » Plechtige herdenking van het 400-jarig bestaan der orde der Broeders van Barmhartigheid van den H. Joannes de Deo, in het Huis der Orde aan de Plaats.
12 » De gemeenteraad neemt aan het voorstel van Burgemeester en Wethouders om de wapens der 20 eerste burgemeesters van den Haag in gebrand glas aan te brengen in de Schepenbank (vestibule of voorhal) van het Raadhuis [1]).
13 » Willem van Zuijlen viert zijn jubileum in den schouwburg met *Vriend Frits*. Hij werd in den Haag geboren.
14 » † Mr. D. van Eck, Oud-lid van de Tweede Kamer. — De gewerenwet met 54 tegen 31 stemmen door de 2e Kamer aangenomen.
15 » In het gebouw van het Hoofdbestuur der posterijen en telegraphie (Parkstraat), werd te 4 uur de buste onthuld van wijlen den Heer Hofstede, directeur der posterijen.
18 » Indrukwekkende begrafenis van het stoffelijk overschot van de Heeren Van der Kaa Willemszen, vader en zoon; aan de influenza overleden. — De fraaie Kastanjeboom bij het wed aan den Korten Vijverberg, tegenover het Gemeente Museum, tot aan de wortels vermolmd, wordt geveld.
20 » † T. C. B. ten Hagen, drukker en uitgever v. h. Algem. Nederl. Advertentieblad, 65 jaar oud.
25 » † Jhr. W. L. J. van Daehne van Varick, hofraad en

[1]) *Z*ie werken van „Die Haghe" I.

diplomatiek zaakgelastigde van wijlen Z. D. H. den regeerenden Hertog van Brunswijk.

26 Maart. † Karel Enthoven Leo's zoon, oud lid der firma L. J. Enthoven & Co.

† J. van Someren Brand, Oud-commandant der d.d. schutterij te Amsterdam, sedert eenigen tijd alhier woonachtig, oud 69 jaar. — † A. J. de Bruijn, gep. Luit. Kol. Paardenarts, oud 83 jaar.

27 » Lezing van *die Haghe* van den Heer W. B. van Liefland, over de menschelijke woning in verband met Oud- en Nieuw 's-Gravenhage, met Kunstbesçhouwing.

1 April. De Heer J. H. Hingsman herdenkt zijn 40-jarigen dienst bij het Rijks Archief, en wordt benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. — Triomftocht van Generaal Booth van het Heilsleger in den Haag.

2 » In den Gemeenteraad wordt een besluit genomen, om een brandweerpost in het westelijk deel van den Haag te vestigen. — † Mgr. P. M. Snickers, aartsbisschop v. Utrecht: van 1853—1861, pastoor te Scheveningen: onder zijn bestuur werd de R. K. kerk aldaar gebouwd.

4 » Plechtige installatie van den Heer Tobias Tal, als opperrabijn van het synagogaal ressort 's-Gravenhage.

5 » † Mr. A. de Wit, oud-hypotheekbewaarder; van de oprichting af was hij werkend lid der Vereeniging.

9 » No 2 der werken van „Die Haghe" verschijnt.

14 » † Jhr. F. de Casembroot overleden.

17 » Vergadering van „Die Haghe".

18 » Opening der tentoonstelling van de Vereeniging „Door samenwerking en volharding Vooruit", in den Haagschen Kunstkring.

1 Mei. 50 jarig jubilé der drukkerij van de firma Belinfante: tot 1845 van A. D. Schinkel. — De Heer M. A. van Rhede van der Kloot, herdenkt den herinneringsdag van zijn 40-jarigen arbeid aan het departement van Koloniën.

5 » Doctor E. Stein herdenkt zijn zestig-jarig jubilé als medicus.

7 » „Die Haghe" bezoekt den Schouwburg, ook achter de schermen.

8 » De fransche kolonie biedt den afgetreden gezant van

Frankrijk den Heer Le Grand, een souvenir aan.

11 Mei. Jacobus Goenraad Hep, mag den dag herdenken, waarop hij voor 60 jaar in dienst trad bij de firma van Wijk, koper- en metaalgieters.

17 » † Dr. E. Stein, in den ouderdom van 80 jaar.

1 Juni. Huldiging van Generaal Vetter, overwinnaar van Lombok.

6 » Herdenkingsdag van de oprichting van het R. K. Armbestuur te Scheveningen, door den Heer Pansier, Schepen, en zijne echtgenoote mevr. Maria Waterreus vóór 100 jaar.

8 » De 200e sterfdag van Christiaan Huygens, op 8 Juli, herdacht in de Illust. Zeitung.

23 » Ds. J. C. Manssen, predikant bij de Evangelisch Luthersche gemeente alhier, herdenkt zijn 25-jarige ambtsvervulling hier ter stede.

6 Juli. Plechtige uitreiking in de Maliebaan der ridderkruizen en eereteekens aan de helden van Lombok, door H. M. Koningin Wilhelmina.

8 » Sterfdag van Chr. Huygens; begraven 14 Juli in de Groote of St. Jacobskerk; te Amsterdam herdacht met een feestrede van den oud-hoogleeraar Dr. J. Bosscha. — Opening der tentoonstelling van geneeskrachtige en nuttige planten in den Dierentuin; in de openingsrede herdenkt de Minister van Binnenlandsche Zaken Christiaan Huygens voor 2 eeuwen overleden.

24 » Aanbieding van een aandenken aan den Heer Jan Straug, gedurende 33 jaren lid en voorzitter van de Vereeniging *Nieuwland.*

28 » † Mr. J. Kappeyne van de Capello, oud-minister van Binnenlandsche Zaken.

30 » De Hoofd-Commissaris van Politie, de Heer J. C. van Schermbeek, herdenkt zijn 25-jarigen dienst in de gemeente.

2 Sept. Constitueerende vergadering der regelings-commissie voor de Huygens-Tentoonstelling.

30 » *Vijfjarig* bestaan van de Vereeniging *Die Haghe* waarvan de statuten de Koninkl. goedkeuring verkregen, den 15 Dec. 1890.

INHOUD.

Bladz.

H. DEUTMANN

Art. Photographe

ZEESTRAAT 55.

J. KAPTEIJN

MUZIEKONDERWIJZER

Molenstraat 28.

Sedert 1878 Organist aan de St. Jacobuskerk (parkstraat,) **biedt zich beleefd aan voor Piano- en Orgelonderwijs.**

CONDITIËN ZEER BILLIJK.

Handel in Soliede

Pianino's en ECHTE Amerikaansche Orgels

1/8 minder in prijs als Magazijnprijzen.

J. KAPTEIJN MOLENSTRAAT 28.

J. J. VERBEEK WOLTHUIJS.

Molenstraat 57,

'S-GRAVENHAGE.

Marchand Tailleur.

Hoofdkantoor: Potterstraat 11 Utrecht.

